

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2299
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1296

KÜLTÜR TARİHİ

Yazarlar

Prof.Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Ünite 6, 8)
Prof.Dr. Selçuk MÜLAYİM (Ünite 4)
Prof.Dr. Bahadır GÜLMEZ (Ünite 1, 7, 9)
Prof.Dr. Hayri ESMER (Ünite 10)
Doç.Dr. Billur TEKKÖK (Ünite 5)
Doç.Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI (Ünite 2)
Arş.Gör. Elif KÖK (Ünite 3)

Editör

Prof.Dr. Bahadır GÜLMEZ



ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Kadriye Uzun

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Kitap Koordinasyon Birimi

Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Kültür Tarihi

ISBN

978-975-06-0973-2

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 70.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz	viii
-------------	------

Evrensel Bir Kavram: Kültür; Yeni Bir Bilimsel Alan:	
Kültür Tarihi.....	2
EVRENSEL BİR KAVRAM: KÜLTÜR	3
BİLİMLERİN ODAĞINDA KÜLTÜR	4
YERYÜZÜ KÜLTÜRLERİ VE UYGARLIKLARI.....	6
Yeryüzü Kültürü ve Uygarlıklarının Egemenliği ve Yok Oluşları.....	7
KÜLTÜRÜN DİNAMİKLERİ: KÜLTÜREL GÖRECELİK VE	
KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER	8
Kültürel Etkileşim	9
Kültürel Çatışmalar	10
Kültür ve Kimlik	11
BİLİMSEL BİR İNCELEME ALANI OLARAK KÜLTÜR TARİHİ	13
Dünya Tarihi ve Küresel Tarih.....	16
Özet	17
Kendimizi Sınayalım	18
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	19
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	20
Yararlanılan Kaynaklar.....	20

1. ÜNİTE

İlk Çağlar, İlk Kültürler	22
TARİH ÖNCESİ DÖNEM	23
MEZOPOTAMYA: İLK YAZI, İLK ŞEHİR DEVLETLERİ.....	25
Sümerler	26
Akadlar	27
Babiller.....	27
Asurlar	27
MISIR, SURİYE-FİLİSTİN, İRAN-ELAM KÜLTÜRLERİ	28
Mısırlılar	28
Suriye - Filistin.....	29
İran - Elam.....	29
ANADOLU KÜLTÜRLERİ	30
Hititler	30
Mittaniler	31
Urartular	31
Frigler	32
Lidyalılar.....	32
BATI KÜLTÜRÜNÜN KAYNAKLARI	33
Minos.....	33
Mikenler	34
Helenler	34
Romalılar	38
Özet	41
Kendimizi Sınayalım	42
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	43
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	43
Yararlanılan Kaynaklar.....	43

2. ÜNİTE

3. ÜNİTE

Avrupa'da Ortaçağ Kültürü.....	44
GİRİŞ	45
ORTAÇAĞ KÜLTÜRÜNÜN KAYNAKLARI	46
Latince, Antik Yunan Etkisi, Hristiyanlık	46
ERKEN ORTAÇAĞ'DA AVRUPA KÜLTÜRÜ	47
Hristiyan Kültürün Yayılması ve Kökleşmesi	47
Anglo-Sakson Kültür Öncesi ve Sonrası	48
Vikingler.....	51
AVRUPA'NIN BİÇİMLENMESİ: "KAROLENJ VE OTTO RÖNESANSI	52
Kral Şarlman (Charlemagne) ve Avrupa'nın Biçimlenmesi	52
Karolenj Rönesansı Dönemi Sanat Kültür Mimari.....	53
Otto Rönesansı Dönemi Sanat Kültür Mimari	54
FEODAL AVRUPA'DA SOSYAL HAYAT, SANAT, MİMARİ.....	56
Romanesk Sanat	57
ORTAÇAĞIN SON YÜZYILLARI, ŞEHİRLEŞME VE ETKİLERİ	61
Gotik Sanat	62
ORTAÇAĞIN SONU, RÖNESANS'A DOĞRU	63
ORTAÇAĞDA BİLİM, FELSEFE, EDEBİYAT	64
Özet	66
Kendimizi Sınayalım	67
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	68
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	69
Yararlanılan Kaynaklar.....	69

4. ÜNİTE

Anadolu Ortaçağı, Selçuklu Aydınlığı.....	70
GİRİŞ	71
SİYASAL GÖRÜNÜM.....	72
KÜLTÜREL GÖRÜNÜM.....	73
TOPLUMSAL HAYAT, TOPLUMSAL KURUMLAR VE MİMARİ	74
Selçuklu Camileri.....	74
Selçuklu Medreseleri.....	76
Kervansaraylar ve Ticari Hayatta Önemi	78
Künbetler, Mezar Anıtları.....	80
ANADOLU TÜRK SÜSLEMELERİ, EJDERLER VE ÇİÇEKLER	82
Asya Etkisi.....	83
Bitkisel Formlar, Rûmi	87
Süslemelerin Yorumlanması	88
BİLİM, EDEBİYAT, FELSEFE.....	89
Özet	92
Kendimizi Sınayalım	93
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	94
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	94
Yararlanılan Kaynaklar.....	95

5. ÜNİTE

Avrupa'da Rönesans: Değişen Avrupa	96
YENİÇAĞI HAZIRLAYAN FAKTÖRLER	97
KEŞİFLER, SÖMÜRGELEŞTİRME, YENİ EKONOMİK VE TİCARİ DÜZEN	97
RÖNESANS YA DA YENİDEN DOĞUŞ	98

İtalya Kent Devletleri ve Etkileri	99
Rönesans Dönemi İtalya	100
RÖNESANS DÖNEMİNDE FELSEFE, EDEBİYAT VE SANAT	101
Yazar ve Düşünürleriyle Hümanizm.....	101
RÖNESANS DÖNEMİ İTALYA SANATI.....	103
AVRUPA'DA RÖNESANS, SANAT VE KÜLTÜR, (KUZEY RÖNESANSI)	107
Avrupa Rönesansında Edebiyat ve Felsefe	109
Avrupa Rönesansında Sanat, Kültür.....	110
DEĞİŞEN AVRUPA: MERKANTALİST EKONOMİ VE TİCARET	113
DEĞİŞEN AVRUPA: REFORM HAREKETLERİ	115
Reform Hareketinin Etkili Düşünürleri	116
18. YÜZYILA DOĞRU.....	116
Özet	118
Kendimizi Sınayalım	119
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	120
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	120
Yararlanılan Kaynaklar.....	121

Osmanlı Kültürü 122

6. ÜNİTE

OSMANLI KÜLTÜR TARİHİNE GİRİŞ.....	123
Osmanlı Kültür Tarihi İncelemesine İlişkin Saptamalar.....	124
OSMANLI KÜLTÜRÜ: OSMANLI BEYLİĞİ (ERKEN OSMANLI)	
DÖNEMİ	126
Osmanlı Beyliği Döneminde Kentler, Kentleşme ve Mimari	127
Toplumsal Hayat, Zaviyeler, Eğitim ve Edebiyat	130
OSMANLI KÜLTÜRÜ: KLASİK DÖNEM	135
Fatih Dönemi Bilim, Kültür, Sanat ve Mimari	135
Fatih Sonrası Toplum, Bilim, Sanat ve Mimari	142
Özet	153
Kendimizi Sınayalım	154
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	155
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	156
Yararlanılan Kaynaklar.....	156

Aydınlanma 158

7. ÜNİTE

AYDINLANMANIN EŞİĞİNDE AVRUPA'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	159
Avrupa'nın Siyasi Görünümü: Krallıklar, Rejimler	159
Toplumsal ve Ekonomik Hayat	160
Kültür, Sanat, İletişim.....	161
Nüfus Hareketleri, Sömürgelere Göçler ve Köle Ticareti	162
FELSEFE, BİLİM, İKTİSAT VE TEKNOLOJİ.....	162
Sanayi Devrimine Doğru	164
DÜŞÜNCELERİN EVRİMİ VE BİLİMİN IŞIĞINDA AYDINLANMA.....	165
Aydınlanma Nedir?	165
Fransa Yakasında Önemli Düşünürler.....	165
Basın Yayın Organlarının Katkısı	168
FRANSIZ DEVRİMİ	168
Fransız Devrimi Olaylar Dizisi.....	169
Fransız Devrimi ve Modernliğin Kaynakları	170
AVRUPA'DA AYDINLANMA	171

Diğer Ülkelere Bir Model: Fransa	171
Almanya ve Diğer Ülkelerde Aydınlanma	171
SANATTA YENİ BİR YAPILANMA: BAROK ANLATIM	172
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN DOĞUŞU	174
İlk Birleşik Devletler Üzerine Önemli Bir Saptama: Kültürleşme	175
Özet	177
Kendimizi Sınavalım	178
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	179
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	180
Yararlanılan Kaynaklar	180

8. ÜNİTE

Avrupa'da ve Osmanlılarda Modernleşme 182

MODERNLEŞME VE KÖKENLERİ	183
Modern, Modernleşme, Modernizm ve Modernite	183
TEKNOLOJİ VE SANAYİLEŞME	185
MODERNLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİLİKLER	186
Yeni Bir Zaman Kavramı: Zamanı Yaşama	187
Yeni Bilimler: Sosyoloji, Arkeoloji, Antropoloji, Sanat Tarihi	188
SANAT, KÜLTÜR VE EDEBİYATTA MODERNLEŞME	189
Güzel Sanatlarda Modernleşme: Yeni Görme Biçimleri ve İzlenimcilik ...	190
Avant-Garde ve Kitsch	193
İLETİŞİM KÜLTÜRÜNDE MODERNLEŞME	194
OSMANLI KÜLTÜRÜ: MODERNLEŞME DÖNEMİ	197
AVRUPA KÖKENLİ SANATSAL ÜSLUPLAR	199
Özet	203
Kendimizi Sınavalım	204
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	205
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	205
Yararlanılan Kaynaklar	205

9. ÜNİTE

20. Yüzyıl: Savaşlar ve Değişimler Yüzyılı 206

SAVAŞLAR VE YENİLİKLER YÜZYILI	207
Yeni İdeolojiler	208
BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARI	209
Mustafa Kemal Hareketi	209
Dünyada Bağımsızlık Hareketleri	210
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ	211
İdeolojiler Döneminde Sanat Kültür Edebiyat	211
POLİTİKA, KÜLTÜR VE İLETİŞİM	212
Radyo ve Televizyon	213
Türkiye'de Basın	213
Kitle Kültürü ya da Popüler Kültür	215
BİLİMSEL GELİŞMELER VE YANSIMALARI	215
Modern Bilimler, Teknoloji ve Kalkınma	216
DÜŞÜNCELERİN EVRİMİ: FRANKFURT EKOLÜ, VAROLUŞÇULUK, YAPISALCILIK	217
TOPLUMSAL HAREKETLER: KADINLAR, GENÇLER VE ÜÇÜNCÜ YAŞ....	220
SANAT, KÜLTÜR, EDEBİYAT, SİNEMA	222
Yedinci Sanat Sinema	225

Müzik ve Sahne Sanatları.....	227
Edebiyat	229
POSTMODERN DURUM VE SANATTA BAŞKALAŞIM	229
TÜRKİYE’DE CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR, SANAT, BİLİM VE EDEBİYAT	231
Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru Türk Kimliği.....	233
Özet.....	235
Kendimizi Sınayalım.....	236
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	237
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	237
Yararlanılan Kaynaklar.....	237

10. ÜNİTE

21. Yüzyıla Doğru: Küreselleşme ve Dijital Çağ 238

YENİ BİR DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU	239
YENİ SAVAŞLAR, TERÖRİZM VE AYRIMCILIK	241
KÜRESELLEŞME, KÜRESEL KÜLTÜR, YENİ YAŞAM TARZLARI	244
YENİ BİLİMLER, YENİ TEKNOLOJİLER, YENİ İLETİŞİM TARZLARI	248
İnternet	249
1980 SONRASINDA KÜLTÜR VE SANAT	252
Plastik Sanatlar.....	253
Edebiyat	255
Mimari	255
Sinema	256
21. YÜZYILA DOĞRU TÜRKİYE.....	256
Siyasal ve Sosyal Görünüm	256
Sanat Kültür	257
Edebiyat	257
Sinema.....	258
Özet.....	259
Kendimizi Sınayalım.....	260
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	261
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	261
Yararlanılan Kaynaklar.....	262

Sözlük 263

Önsöz

Sevgili Öğrenciler,

Kültür Tarihi genel bir tarih bilimi değildir ve genel tarih anlayışından farklı bir yöntemi benimsemiştir. Bu da onun diğer bilim dallarıyla özel bir ilişki kurmasına neden olmuştur. Bu bilimlerin başında, elbette önce tarih gelmektedir ama kültür tarihi için önemli olan kronolojik tarih değil, bu tarihin akış sürecindeki yaşantılar, düşüncelerin evrimi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve bunlara bağlı yaşam tarzları ve değişimlerdir. Kültür incelemeleri geçmişte oldukça yaygın olmasına rağmen kültür tarihinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı ve yükselişi 70'li yıllardan itibaren olmuştur. Bunun nedeni kültür olgusunun geniş içeriği ve özellikle-ridir. Kültür kavramı tüm toplumsal grupları düzenleyen organik kurallar, düşünsel eğilimler, güzel sanatlar, gelenek, görenek, inanç ve adetler, ahlaksal kurallar, insanların gerçekleştirdiği yetenek ve alışkanlıklar bütünü olduğuna göre, Kültür Tarihi bütün bilimlerin (başta felsefe, sosyoloji, antropoloji, hukuk, psikoloji, sanat tarihi, vb.) verilerinden yararlanmak ve bu verileri iyi analiz etmek durumundadır. Düşünsel olarak kültür, yaşantılar yumağı oluşturur; çok merkezli ve çoğul özelliklere sahiptir. Bundan dolayı bu kitabımızdan yararlanırken incelediğiniz konuların aynı zamanda andığımız bilim dallarıyla nasıl bağlantısı olduğu hakkında araştırmanız gerekir.

Biliyorsunuz kültür, insanlığın yaradılışına kadar uzanan uzun ve geniş bir geçmişe sahiptir. Bu geçmiş hem süreklilik gösterir, hem değişim gösterir, hem kopuşlar gösterir. Örneğin töreler, gelenekler süreklilik göstererek yaşamaya devam ederken ve kuşaklardan kuşaklara aktarılırken aynı zamanda değişimler, çatışmalar yaşanır. Dünya kültürel mirası bu konuda çarpıcı örneklerle doludur ve bu örnekler kültürün nasıl doğduğunu, ne tür evrimler geçirdiğini iyi bilmemizi gerektirir, tutarlı bir düşünceye sahip olmamızı gerektirir. İşte Kültür Tarihi kitabımız böyle bir beklentiye cevap vermek amacıyla ülkemizde alanlarında uzman bilim insanlarının katkılarıyla hazırlanmıştır.

Kitabımızın birinci ünitesinde kültür kavramı çerçevesinde, kültür ve bilimler ilişkisini, yeni bir bilim dalı olarak kültür tarihinin işlevlerini vermeye çalıştık. Sonraki üniteler ise, tarihsel bir evrim içinde İlkçağdan Ortaçağa, Yeniçağdan zama-nımıza dek düşüncelerin ve bilimlerin evrimini, siyasal olayların yansımalarını, insanlık tarihini etkileyen buluşların, olayların insanın bireysel dünyasına yansımalarını ve bunun sonuçlarını vermeye çalıştık.

Bu çerçevede ikinci ünite İlkçağ kültürlerinde dünya kültürünün yapılanmasını, Ortaçağda Avrupa ve Ortaçağda Anadolu konularını işleyen üçüncü ve dördüncü ünitelerde Avrupa ve Anadolu Kültürlerinin geldiği aşamayı keşfedeceksiniz. Bunu tüm dünyayı etkileyen ve ona yön veren Rönesans kültürünü ele alan beşinci ünite izleyecektir. Böyle bir kitapta elbette yaşadığımız topraklarda kök salan geçmişin kültürünü ele almamak eksiklik olurdu. Nitekim altıncı ünite Osmanlı kültürünü erken döneminden klasik döneme dek ele aldık ve ayrıca sekizinci ünite Avrupa'da başlayan ve ülkemizi de etkisi altına alan modernleşmeyi ele alırken bir bölümünde Osmanlı modernleşmesine yer verdik. Tabii modernleşmeyi hazırlayan Fransız Devrimi ve Aydınlanma düşüncesiydi. Modernliğin kökleri yedinci ünitenin konusu olan Aydınlanmadaydı. İnsanlığın yirminci yüzyılda, üstelik iki topyekûn savaş sürecinde aynı zamanda neredeyse akıl almaz değişimler ve yenilikler de yaşaması, bir kültür tarihi kitabının düşüncelerin evri-

mini vermesi, bilimsel gelişmelerin hayatı da değiştirdiğini belgelerle kanıtlaması açısından çok önemli olsa gerek. Yaşadığımız zamanı ve çağı anlamak, yakın geçmişimizde gerçekleşen buluşların hayatımızı nereye yönlendireceğini düşünmek ve yorumlamak önemli olsa gerek. Bu çerçevede, Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru başlığını taşıyan son ünitemizde, yakın tarihimize ışık tutan olayları, bilimsel buluşları, kültürel değişimleri ama aynı zamanda kaygılandırıcı tarihsel gelişimi vermeye çalıştık.

Sevgili arkadaşlar,

Her üniteye konuları önemli yanlarıyla renkli zeminlerle vermeye çalıştık. Bu bölümler yorumlamaya dayalı zevkle yararlanacağınız bölümlerdir. Okuduktan sonra üzerinde düşünmeniz sizi yeni sorgulamalara sürükleyecektir. Ayrıca ünite içinde verilen Kendimizi Sınayalım test soruları, Sıra Sizde bilgileri, ikonlarla verilen uyarılar, bilgi hazinenizi zenginleştirecektir. Bu bölümleri mutlaka dikkatle çalışınız. Kitabın sonunda verilen sözlük aslında zengin bir kaynaktır, mutlaka yararlanınız.

Kültür Tarihi kitabının doğuşu uzman bilim insanlarının ve üniversitemiz değişik birim çalışanlarının ortak çalışmasına vesile oldu. Kitabın yazarlarına burada içtenlikle teşekkür etmek isterim. Ama uzaktan eğitim amaçlı bir kitabın doğuşu, aynı zamanda Açıköğretim Fakültesi bünyesinde yönetim kesiminden grafik, dizgi ve matbaa birimlerine dek geniş bir alanda çalışan kişilerin emeklerini ve katkılarını gerektirdi. Kendilerine teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Hepinize başarılar diliyorum.

Editör

Prof.Dr. Bahadır GÜLMEZ

KÜLTÜR TARİHİ



Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kùltür kavramının çok içerikli özelliklerini açıklayabilecek,
- Yeryüzü uygarlıklarının genel özelliklerini tartışabilecek,
- Kültürel etkileşim, kültürel çatışma kavramlarını tanımlayabilecek,
- Kùltür tarihinin bir bilim dalı olarak özelliklerini keşfedebilecek,
- Dünya tarihi, küresel tarih ve kültürel tarih ilişkilerini sorgulayabilecek,
- Kimlik, ulusal kimlik, kültürel kimlik kavramlarını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kùltür
- Yeryüzü Uygarlıkları
- Kùltür Tarihi
- Kültürel Görecelik
- Kültürel Etkileşim
- Küresel Kùltür
- Kültürel Çatışma
- Kültürel Kimlik

İçindekiler



Evrensel Bir Kavram: Kültür; Yeni Bir Bilimsel Alan: Kültür Tarihi

EVRENSEL BİR KAVRAM: KÜLTÜR

Kültür sözcüğünün Latince'de ekip ürün almak, üretmek anlamına gelen “**cultura**” sözcüğünden geldiğini ve birçok dünya dilinde aynı sözcüğün kullanıldığını duymuşsunuzdur. Arapçada kullanılan ve Türkçemizde de rastladığımız “hars” sözcüğü de “toprağın işlenmesi” anlamına gelir. Yine Türkçede kullanılan “ekin” sözcüğü de “kültür” sözcüğüyle eşanlamlıdır. Toprağı işleme, kültür olabileceği gibi, yemek hazırlama, ayin ya da oyun da kültürdür. Bu durumda, kültür sözcüğü, zaman içinde gelişimlerin değişimlerin ışığında öylesine zengin anlamlara bürünmüştür ki bu da şaşırtıcı değildir, çünkü «üretim» insanlık tarihinde sadece tarımsal düzlemde değil, düşüncelerin evrimi, teknik ve teknolojinin gelişimi düzeyinde de gerçekleşen bir olgudur ve bu tür değişimlerin hayat tarzlarından düşünme biçimlerine ve inançlara dek etkili olmaması olanaksızdır. Tarihsel bilgiler bize kültürün tüm toplumlarda mutlaka bir birikime dayandığını göstermektedir. Bu birikim, kültür tarihçilerine göre işleme (enerji, tarım, madencilik, metalürji, av ve balıkçılık hep işlemeyle gelişmiştir), zanaat (tüketim eşyalarını ve bununla ilgili teknik sorunların çözümüne yardımcı olacak mekânîk nesneleri üretme), dönüştürme (maddenin fiziksel, kimyasal, teknolojik olanaklarla başka bir nesneye dönüştürme, örneğin sentetik nesneler gibi) ve nihayet yaşam alanını yani mekânı değiştirme (inşaat, mimari, ulaşım için yollar, çevre düzenlemesi) eylemleriyle oluşur. Bütün bu eylemlerin farklı coğrafi alanlarda farklı topluluklar tarafından oluşturulması aslında dünya kültürünün özünü oluşturmaktadır ve bütün toplumların er ya da geç karşılıklı ilişkileri ve haliyle karşılıklı etkileşim kaçınılmazdır.

Bilim adamları kültür kavramını tüm toplumsal grupları düzenleyen organik kuralları, düşünsel eğilimleri ve sanatları, gelenek, görenek, inanç ve adetleri, aletleri ve tüketim maddelerini, ahlaksal kuralları, insanların gerçekleştirdiği yetenek ve alışkanlıkları içine alan bütünsel bir olgu olarak tanımlarlar. Bu çerçevede, insanlar, kültürün değişik durumlarıyla, özellikleriyle sık sık karşı karşıya kalırlar: sanat etkinlikleri, yemek kültürü, dünya kültür mirası, dans kültürü, kostüm giysi kültürü, Doğu kültürü, kültürlü insan gibi. Bu kısa adlandırmalardan kültürün insanların hayatında hem maddi hem manevi öğeleri barındırdığını, hem geçmişten gelen hem günümüzde oluşan birikimleri içerdikini, kısacası hayatımıza biçim anlam veren her şey olabileceğini düşünmemiz gerekiyor.

Hem insan hem toplum hem de çevreyi içine alan böylesine geniş içerikli olgunun aynı zamanda birçok bilim dalının da araştırma konusu olması şaşırtıcı de-

ğildir elbette. Kültür olgusunun, devlet, politika ve kamu alanını inceleyen hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimleriyle, ahlak, inanç, gelenek, özgürlük, muhafazakârlık gibi konuların ayrıntılıca ele alındığı felsefeyle, güzel duyunun ifadesi olarak sanat ve sanat eserlerinin tarihini inceleyen arkeoloji, sanat tarihi, estetik bilimleriyle, ilkel toplumlardan günümüze, kültürün inanç ve ibadet dünyasında, ruhsal dünyamızda ve bilinçaltı dünyamızda işgal ettiği yeri inceleyen ilahiyat, antropoloji, psikoloji ve psikanalizle bağlantısı çok güçlüdür.

SIRA SİZDE



Kültürü bir bütün ve bir sistem olarak düşünmemiz gerekir. Kültürel sistem kültür olgusunun aynı zamanda bütünleştirici bir işlevi olduğunu gösterir. Bunu örneklendirir misiniz?

BİLİMLERİN ODAĞINDA KÜLTÜR

Günümüzde, insanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal ve kültürel yönlerini inceleyen bir bilim dalı olan Antropoloji bilimi bünyesinde, kültürün gelişimini etnolojik, dilbilimsel, sosyolojik, psikolojik ve psikanalitik analiz yöntemleriyle ele alan önemli bir bilim dalı vardır: Kültürel Antropoloji. Bu bilim dalı, kültür kuramlarını ve buna bağlı olarak kültürel evrim ve kültürel değişimleri incelemektedir. İnsanlığın ilkel dönemlerinden günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçerek nasıl sürekli bir gelişme ve ilerleme gösterdiğini konu edinir. Bu evrim, kurallara, yasalara bağlı olarak ama bazen de bağımsız bir biçimde, zaman içinde aşamalar geçirerek gerçekleşmektedir. Ancak, bu gelişim ve değişim sürecinde, bir kültürden öteki kültüre geçen öğeler (tarım, mutfak ve beslenme kültürü, bilimsel buluşlar ve teknikler) yaygınlaşır ve bu yaygınlaşma sonucunda söz konusu öğeler o kültürde tutunmaya çalışır ve zamanla o kültür içinde kök salabilirler. Bundan dolayı toplumlar da kültürel benzerlikler vardır.

Kültürlerin yayılmasında ve etkileşiminde dilin önemi her zaman çarpıcı olmuştur. Kültür, dille ve diller arası alışveriş zenginliğiyle biçimlenir. Geçmişte, çoğu kez egemen baskın kültürlerin yani imparatorlukların-devletlerin dili yaygınlık kazanmıştır. Örneğin 17. yüzyılda, Fransa Krallığı, tüm Batı imparatorluklarını etkilemiş ve birçok sarayda Fransızca konuşulmaya başlanmıştır. Tanzimat yıllarından sonra ülkemizde Fransızcaya olan hayranlık birçok Fransızca sözcüğün dilimize girip yerleşmesine neden olmuştur. (Formasyon, enternasyonal, gibi). Ayrıca günümüz dünyasında İngilizcenin her yerde varlığı ve küresel bir İngilizcenin varlığı buna örnektir. Diğer yandan yerleşim merkezlerinin adları da anlamlıdır. Birçok köy, kasaba, kent adı geçmişten bugüne çarpıcı izler taşır. Hititçede Adana *Atania*'dır; bu kentte oturanlar "*adanawanai*" olarak anılır: Ankara, *Ankurova*'dır; eski Yunanca da *Meandros Menderes*'tir. Yine tarım yemek gıda alanındaki kültürel etkileşim ve değişimler yüzyıllardan beri süregitmektedir.

K İ T A P



Türk Kültürünün gelişimi ve tarihsel özellikleri hakkında Şerafettin Turan'ın, Türk Kültür Tarihi, (Bilgi Yayınevi, 2000) adlı kitabına başvurabilirsiniz.

Örneğin bir tarım aleti olan "çapa" sözcüğü, sadece Akdeniz bölgesi dillerinin değil, aynı zamanda bölgesel ağızlarda da kullanılan bir sözcük olmuştur yüzyıllarca. Sonuçta, bütün bu sözcükler yaratıldıkları dönemin dil özelliklerini taşır ama bu dillerden bazıları bugün öldüğü halde sözcükler farklılıklarla yaşamaya devam etmişlerdir. Dil, kültürün ve düşüncenin taşıyıcısı olduğuna göre kültürün etki alanı son derece geniştir. Yine Slav dillerinden Batı dillerine dek yayılan Türkçe "yoğurt" sözcüğü ise bir başka çarpıcı bir örnektir.

Dile bağlı olarak, yazı kültürüyle gelen değişim de şaşırtıcıdır. Son yılların gelişen bilim dallarından arkeolojik araştırmalar bugün önemli ipuçları vermekte, insanlık kültürünün geçmişteki kökleri keşfedilmektedir. Örneğin çömleklerin üzerine yazılmış yazılar Anadolu'da en eski kültürünün Yunan Helen kültürü olmadığını göstermektedir. Kaldı ki yazı kültüründen önce maddi bir kültürün de var olduğunu biliyoruz. Ama kesin olan şu ki arkeolojik kazılar her geçen gün prehistorik çağa ve sonraki dönemlere ait önemli bulgulara ulaşmaktadır. Bu bulgular insan ve insan topluluklarının birbirlerine benzediklerini gözler önüne serdiği gibi, birbirlerine benzemediğini de göstermekte, ayrıca, insan ve toplumların birbirleriyle etkileşime geçerek değişime uğradıklarını da kanıtlamaktadır.

Bir kültürden öteki kültüre geçişler bazı alanlarda çok hızlı olduğu halde, (örneğin mimari alanda, giyim kuşam tarzlarında), bazı alanlarda belli bir eğitim düzeyi ve teknolojik olanaklar yani yoğunlaşma gerektirmektedir. Örneğin, bilimsel alandaki bulguların ve yeni teknolojilerin yaygınlık kazanabilmesi için, önce felsefe ve düşünce alanındaki kültürel değişikliklerin yaygınlık kazanması gerekmektedir. Şöyle ya da böyle, bu geçişler zaman gerektirir, tepkiler oluşturabilir, krizlere bunalımlara mal olabilir. İşte bu aşamada felsefe önem kazanır. Düşünsel olarak kültür, yaşantılar yumağı oluşturduğuna göre, kültür olgusunu çok merkezli, çoğul özelliklere sahip bir olgu olarak düşünmek gerekir. Kültür insanlığın yaradılışına kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğuna göre, hem süreklilik gösterir hem de değişimler yaşar. Örneğin töreler, gelenekler kültürün sürekliliğini gösterir. Kuşaklardan kuşaklara aktarılarak devam eder. Bu süreklilik içinde kültürün insanlar tarafından ortak paylaşımı söz konusudur, ama bu paylaşım aynı zamanda çatışmalar alanıdır. Örneğin kuşaklararası çatışma buna örnektir. İdealleştirilmiş kimi kurallar ya da değerler toplum üyelerinin ortak paylaşım alanı olmayabilir her zaman. Örneğin ailelerde raslanan kültürel değişimler gibi. (Ebeveyn ve çocuklar hatta kardeşler arasındaki giyim tarzları, politik düşünce farklılıkları gibi). Bunu daha geniş katmanlı yeryüzü kültürleri açısından düşünürsek, her toplumda farklı dinden, farklı dilden, farklı düşüncelerden kültür grupları olduğunu unutmamamız gerekir. O halde, kültür, aile yapısı içinde de olsa, toplumsal yapı içinde de olsa, uluslararası düzeyde de olsa her zaman birlik içinde çokluk demektir. Çokluk, dar bir alanda da olsa (elit kültür, yöresel, etnik kültürler) kapsamlı bir alanda da olsa (popüler kültür, küresel kültür) o ülke kültürüne renk ve canlılık verir.

Dünya kültürel mirası çarpıcı örneklerle doludur ve bu bağlamda sanat tarihini bilmek büyük önem kazanmaktadır. Örneğin mağara dönemi resimleri, o dönemin garip inanç ve düşüncelerini dile getirmek amacıyla yapıldığı için "abartılı" bir tarz ve görünüm arz edebilir. Ama böyle olması bile günümüzde birçok çağdaş sanatçıyı şu ya da bu şekilde etkilemiştir. Örneğin Picasso'nun eserlerinde Afrika sanatının izleri, (maskeler gibi), "Grotesk" sanatçılarda Prehistorik dönemin etkisi (abartılı anatomik yapı) yaygındır. Bunları teknik yetersizlik olarak görmek gerekir, çünkü sanatta "abartı" ölçüt olmayabilir her zaman. Oysa "ilkel" kültürü tanımlarken hareket noktamızın "teknik yetersizlikler" olması gerekir, çünkü o dönem insanı o eserleri ilkel koşullarda gerçekleştirmiştir. Yine aynı şekilde, tarımda, konut mimarisinde, mutfak ve beslenme kültüründe hem kalıcı, hem değişime yüz tutmuş yüzyıllardan beri süre gelen etkilenmeler görülmektedir. Örneğin, postmodern mimari, gotik ya da barok mimarinin izlerini taşır. Daha doğrusu postmodern mimari eski ve yeniyi eklektik olarak birleştirmeyi amaçlar. Yine dünya halk müzikleri modern müziğin birçok türünde esin kaynağı olmuştur. O halde kültür olgusunun hem kalıplaşmış bir biçimi vardır, hem de değişen bir yapısı

vardır. Bu durumda, bazı kültürel değerlerin zamanla anlamlarını kaybedebileceklerini düşünmemiz gerekir. Çünkü toplumsal ve siyasal değişmelerin, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin böyle bir sonuca götürmesi kaçınılmazdır. O halde kültürün nasıl doğduğuna ve evrimsel özelliklerine ilişkin tutarlı bir düşüncemizin olması gerekir.

Yine bu çerçevede edebiyatın da uluslararası boyutta tüm dünyada yayınlanan, dünya dillerine çevrilen eserler topluluğu olduğunu düşünürsek kültür alanındaki katkıları sonsuzdur. Ünlü bilim adamı ve yazar Umberto Eco, matbaanın öncesinde de kitapların var olduğunu (rulolar halinde) belirterek, edebiyatın bugün kitlelere ulaştığı biçimiyle insanlığın ortak hafızasından parçalar taşıdığını vurgular. Hatta bu ortak hafızanın içinden çok özel durumları seçerek insanlık hafızasına derinlik bile verir. Örneğin Cervantes'in Don Kişot adlı kahramanı kâğıttan bir kahraman olduğu halde, yaşayan birçok kişiliklerle özdeşleştirilmiş sanki var olduğuna inanılmıştır. Ayrıca, dünyada yazılı iletişimin gelişmesinde edebi eserlerin işlevi büyüktür. Edebiyat eserlerinin bir başka önemli katkısı, insanlık kültürünün benzer yanlarından çok farklılıklarını dile getirmesidir. Bir bakıma insanların farklı kültürlerden farklı kimlikleri yani "öteki"yi anlamalarına, belki de "öteki" olmalarına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, edebiyat eserleri kültürlerarası iletişimde bir kültür köprüsü görevindedir. Çeviri eserler insanlar arasındaki iletişimi sağlar. Farklı coğrafyaları, farklı coğrafyaların kültürlerini keşfetmemizi sağlayarak insanları zenginleştirir. Merhamet ve sadakat hislerimizi sürekli yeniler.

İNTERNET



Avrupa ülkelerinde edebiyatın kültürel boyutu ve etkisi hakkında http://www.ifa.de/pdf/kr/2010/kr2010_fr.pdf adresinden bilgilenebilirsiniz.

YERYÜZÜ KÜLTÜRLERİ VE UYGARLIKLARI

Bilindiği gibi Kültür Tarihinin yararlanabileceği yegâne alanlardan biri de tarih bilimidir. Tarih bilimi yeryüzü kültürleri ve uygarlıkları hakkında çok önemli veriler sunmaktadır. (Burada hemen kültür ve uygarlık kavramlarının zaman zaman eşanlamda kullanıldığını hatırlatalım. Ama içerik tartışmalarına girmeden uygarlık kavramının (medeniyet) ulusların ya da grupların (çünkü kültür, her toplumsal grubu içine alır) ortak kültürü anlamında ele alındığını esas alarak yeryüzü kültürü ve uygarlıkları hakkında bazı saptamalarda bulunalım.

Tarih öncesi çağların ilki kabul edilen Paleolitik Çağ günümüzden yaklaşık iki buçuk milyon yıl ile iki yüz bin yılı kapsayan dönemdir. Neolitik Çağ ise M.Ö. 10.000-5.000 yıllarıdır. Kalkolitik Çağ M.Ö. 5.000-3.000 yıllarını içermektedir.

Biliyorsunuz, Tarih yazıyla başlar; yazının keşfinden önceki dönem de tarih öncesi (prehistorya) olarak adlandırılır. Tarih öncesi dönemde, Paleolitik yani Eski Taş Çağında insanın taştan aletler yaptığı, bu taşların işlenebilir, yontulabilir taşlar olduğu bilinmektedir. O halde bu taş aletleri o çağların teknolojisi olarak görmek gerekir. Kitabımızın sonraki ünitelerinde göreceğiniz gibi, dünya uygarlığının temeli Neolitik Çağa ya da Yeni Taş Çağına dayanmaktadır. Evlerin, yerleşmelerin bu dönemde kurulduğunu, tarıma geçilerek yiyeceklerin üretildiğini ve hatta çömlekçiliğin başladığını ve yemeklerin pişirildiğini biliyoruz. Kalkolitik Çağda (Bakır Çağı) köylerin kentlere dönüşmeye ve kent devletlerinin doğmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde kent devletleriyle birlikte ekonominin, merkezi yönetim anlayışlarının, ekonomik çıkar bölgelerinin de oluşmaya başladığını düşünmemiz gerekir. Kültürel etkileşim ve kültürel çatışma kaçınılmazdır artık.

Dünyanın en büyük uygarlıkları (Mısır, Sümer, Yunan) binlerce yıl devam eden gelişmeler sonunda gerçekleşmiştir. Bilimsel araştırmalar göstermektedir ki, bir kültür-uygarlığın oluşması için öncelikli olarak bir kentin varlığı, belli bir iş emek ve çabanın gerçekleştirilmesi, bir üretim olayına ulaşılması, bir yönetim sisteminin oluşturulması (devlet, ordu, kent yönetimi) ön koşuldur. Bunu komşu ülke ve kentlerle ticaret ilişkileri, yazı ve dil dolaşımı, bilimsel bilgilerin gelişmesi, sanatsal, dinsel anıt eserlerin, vb. yapımı izler. Örneğin Mezopotamya uygarlıkları birçok farklı kültür ve halkın karıştığı bir bölge olmuştur. Sümerler, Akadlar, Asurlular gibi. Oysa aynı topraklarda yükselen bu kültürler farklı ırk, din ve dile sahiptirler. Örneğin Sümerler döneminde Mezopotamya'ya göçen Akadlar, Sami ırkındandır, ama Sümer kültüründen büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

Ünlü sanat tarihçisi E. Gombrich'in, Sanatın Öyküsü (Remzi Kitabevi, çeviren Bedrettin Cömert, 1986) adlı eserindeki, "Sonrasızlığın Sanatı" başlıklı bölüm bu konuda yararlı olacaktır.



K İ T A P

Yeryüzü Kültürü ve Uygarlıklarının Egemenliği ve Yok Oluşları

Tarih, kültürler arasındaki etkileşimlerin aynı zamanda şiddetli bir çatışma alanı oluştuğunu da gösterir. Söz konusu etkileşim, ne yazık ki facialar, savaşlar, kıyımlar sonrasında da devam etmiştir. Meşhur Truva Savaşı buna örnektir ve gelişmiş güçlü bir kent devleti bu savaş sonrası yıkım sürecine girmiştir. Yine Haçlı Seferleri ayrımcılığı, acıyı, yıkıntıyı beraberinde getirirken, Batı, Doğunun kültürünü kendi yakasına taşımıştır. Nasıl ki Büyük İskender döneminde Doğu ve Batının karşılıklı birbirini etkilediğini biliyorsak, Haçlı Seferleri döneminde de ve hatta bugün küreselleşme düzeninde de geniş çaplı etkilenmelerin olduğunu biliyoruz, bizzat buna tanık oluyoruz. Kentlerin güncel hayatına giren fast-food alışkanlığı, moda giyim tarzları bunun çarpıcı örneklerindendir.

Öyleyse, yeryüzü kültürlerinin ve uygarlıkların doğuşu, yükselişleri ve yok oluşları vardır. Uygarlıklar, ister Mezopotamya'da, ister Amerika kıtasında kök salsın, mutlaka değişime uğramışlar ve birbirleriyle alışverişe geçerek etki alanları yaratmışlar ve sonra siyasal anlamda yok olmuşlardır. Örneğin Büyük İskender'in Helenistik İmparatorluğu Makedonya'dan neredeyse Hindistan'a dek uzanır. Keza Hun İmparatoru Atilla, Orta Avrupa'ya dek gelmiştir. Bugün bu büyük imparatorluklardan küçük devletler kalmıştır. Bu da göstermektedir ki, tarihin birçok döneminde egemen (dominant) kültürlerin varlığı ve etkisi geniş boyutlu olmuştur. Bugünkü adlandırmayla buna kültür emperyalizmi de denilebilir. Ama gerçek şu ki, egemen kültürler sahip oldukları yeni teknolojilerle (medya, enformatik, Internet) farklı topraklardaki yaşam tarzlarını değiştirmekte ve kendi kültürünü yayma eğilimindedir. (Bu da ekonomik, siyasal bir sorun olarak karşımızdadır). Bununla birlikte, yeryüzü kültürü ve uygarlıkları tüm insanlığın evrensel mirasıdır; kültürel çeşitlilik, insanlığın ortak mirasıdır ve somut bir biçimde ve etik açıdan korunmalıdır (UNESCO Deklarasyonu).

Dünya mitolojilerinin insanlık kültürüne ne gibi katkıları olmuştur?



SIRA SİZDE

2

Fotoğraf 1.1

Eski Ankara: Ulus Meydanı, Cumhuriyet Dönemi

**Fotoğraf 1.2**

Yeni Ankara: Atakule, Çankaya



KÜLTÜRÜN DİNAMİKLERİ: KÜLTÜREL GÖRECELİK VE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER

Kültürün insan hayatını düzenleyici bir değer olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Ancak, kültürün siyasal ve ekonomik sistemlerle ilişkisi oldukça şaşırtıcıdır. Örneğin birçok toplumda, siyasal ve ekonomik erk, kültürü aynı zamanda denetlenmesi gereken bir sistemi olarak görmüş ve bu anlayışı pekiştirmişlerdir. (Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde çok rastlanılan bir durumdu bu). Bazı davranış biçimleri ve yaşam tarzları onaylanmıştır, reddedilmiştir ya da yasaklanmıştır. (Güney Afrika Cumhuriyetinde siyahlar uzun yıllar Beyazların mekânlarından yararlanamamışlardır).

Tarih, din kökenli rejimlerden totaliter sistemlere dek birçok rejimde kültürün baskı altında tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu da insanlar arasında eşitsizce ödüllendirmeyi, cezalandırmayı beraberinde getirmiş ve kültürün tarafsız gelişemeyebileceği tezini ortaya koymuştur. O halde politikalar da kültürü biçimlendirmektedir, kültürler de politikaları biçimlendirmektedir. Yine Rusça ve Rus kültürü yıllarca tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde ve Doğu Bloku ülkelerinde birinci dil, seçkin kültür olmuştur, okullarda istenilmese de birinci dil olarak öğretilmiştir. Bugün küresel İngilizce (global English) eski Doğu Bloku ülkeleri de dahil birinci yabancı dildir ve dünya konjonktüründe, küresel kültür ve ekonomi düzenine uyum sağlayabilmek için önemli koşullardan biri olmuştur.

Kültürel Etkileşim

Bütün kültürler tarih boyunca bir takım alışverişlerle, etkilenmelerle melez özellik kazanırlar. Bir başka deyişle, her toplum genelde çok kültürlü bir yapıya sahip olagelmıştır. Kültürel etkileşimin kökeninde göç olayı her zaman önemli rol oynamıştır. Bunun zorunlu ya da kendi isteğiyle olması çatışmaları da beraberinde getirir. Örneğin büyük keşiflerden sonra, İngilizler, İspanyollar, Fransızlar sömürgeleştirdikleri ülkelere kendi istekleriyle göç etmişler, buralara yerleşmişler ve zaman içinde sanki yerlisi olmuşlardır. Buna karşılık, Afrikalılar, Amerika'ya zorla köle olarak götürülmüşlerdir. Her iki durumda da göçler, hem yeni bir kültürü keşfetmeyi sağlamış, hem o kültür içinde hor görülmeyi ve ezilmeyi de beraberinde getirmiştir. Örneğin Yeni Dünyaya göç eden İngilizler atalarına karşı ayaklanarak ve savaşarak ABD'nin bağımsızlığını kazanmakta başrol oynamışlar ve orada egemenlik kurmuşlardır. Ama kültürlerin bu buluşmasından, örneğin yerli Amerikalılarla sömürgeci Avrupalıların karşılaşmasından ağır sonuçlar da ortaya çıkmıştır: Yerli halk direnmiş ama katliama uğramıştır. Buna rağmen etkileşim birçok alanda şaşırtıcı tarzda gerçekleşmiştir. Örneğin Yeni Dünyada, tahıl, asma ve zeytin yoktur, Avrupalılar getirmiştir. Buna karşılık mısır, patates Amerika kaynaklıdır.

Kültürü daha da geniş içerikli olarak düşünürsek, (sanat, edebiyat, bilim ama aynı zamanda davranışlar, değerler, nesneler, günlük hayatın akışı), kültürel etkileşimlerin uzun vadede yerleşik özellik kazandığını görürüz. Ve bu değişimin de sosyal, siyasal ve ekonomik bir çerçevede yer aldığını fark ederiz. Örneğin Fransız denizası departmanlarında yerli halk Afrikalı olmasına rağmen Fransız yurttaşlarıdır. Ama bu demek değildir ki onlar arı bir Fransız kültürüne sahiptirler. Hem yaşadıkları toprakların kültürü, hem Fransız kültürüyle melez bir kültürlenme söz konusudur. Bir başka örnek Osmanlıların Fars kültürünün etkisi altında kalmaları, hatta onu benimsemeleridir. Bunun sonucunda Farsça, edebiyat sanat dili olarak Osmanlı topraklarına girmiştir. İtalya'da gelişen ve tüm Avrupa'yı saran Rönesans etkisi de benzer bir örnektir. Ama unutmamak gerekir ki bu etkileşim otomatik değildir kendiliğinden olmamaktadır. Mutlaka etkileyici olayların ve aktörlerin olması gerekir. Örneğin Farsçayı çok iyi bilen Osmanlı şairleri gibi.

Bir kültür içinde yaşayan toplulukların kendi kültürleri içindeki farklı kültürlerin inançlarından, adetlerinden, hayat tarzlarından etkilenmemesi şaşırtıcı olurdu. Her ne kadar çatışmalar bazen şiddetli gerçekleşse de, hiçbir kültür, etkileşimden, değişimden ve çekişmelerden kendisini koruyamaz. Örneğin Osmanlılarla büyük azınlıklar (Rum, Ermeni, Yahudi) yan yana yüzyıllarca yaşamışlardır.

Kültürün değişik yönlerden gelen etkilere kapalı olduğu, değiştirilemez bir bütün oluşturduğu düşünülemez. Yine bugün içinde yer aldığımız küreselleşme aynı zamanda her tür kültürel iletişimdir. Dünya nüfusunun büyük bir kısmı hem kendi kültürlerinden uzaklaşmakta hem kendi kültürlerine sarılma gereksinimi duymakta, hem gelişmiş ülke kültürlerine hayranlık duymakta, hem de kültürel çeşitliliğin çelişkilerini yaşamakta ve gerektiğinde sert tepkiler de göstermektedir. Dünyayı kuşatan geniş bir enformasyon sisteminin varlığı, bireyi yeni kültürlerle duyarlı kılmaktadır. Buna dünya sanayi markalarının her yerde kök salmasını, dünya dans türlerinin her yerde zevkle yapıldığını örnek gösterebileceğimiz gibi, insanların dünya çevre sorunlarına ve küresel ısınma sorunlarına olan duyarlılıklarını, eylemlerini, paylaşımlarını da örnek gösterebiliriz. Bu haberleşme sistemi aynı zamanda medeniyetler arası diyalogların başlamasına da olanak hazırlamaktadır. Örneğin dinler arası diyalogların başladığı görülmektedir. Yine, yerel kültürlerin modern iletişim teknolojileri sayesinde tanınmaya ve keşfedilmeye başladığını görüyoruz. Uzak Doğu sanatları ya da müziği, hatta yemekleri ve giyim tarzları, her yerde ilgi odağı olmuştur. Bunun tersi de olasıdır. O halde, UNESCO'nun resmi diliyle "dünya kültürünün bir belleği" vardır.

Kültürel Çatışmalar

Bireylerin doğumundan ölümüne dek uzun vadede seyreden bu kültür etkisinin ne yön alacağına dair bir kural yoktur. Birey, kültürel durumları kendince yaşar, kendince yaşantılar oluşturur. Zaten, kültürel bir etkilenme sürecinde bir kültür öteki bir kültürün etkisiyle evrim ve değişim sürecine girerse bunu kültürlenme olarak adlandırıyoruz. Ama bu kültürlenme tek yönlü bir yol izleyip egemen kültür kimliğine bürünerek ulusal ve yerel kültürleri istila edercesine yok ediyorsa saldırgan bir özellik kazanmış demektir. Bu şu anlama gelmektedir; Egemen kültürler, zayıf, yoksul kültürler üzerinde uzun vadeli bir «şiddet» uygulayarak ötekinin kültürünü yıkma işine girişebilir ve hatta onu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilir. Güney Amerika'da bu şekilde birçok yerel dil kaybolmuştur. O halde, politika ve kültür ilişkileri özel bir durum arz etmektedir ve ortak iradenin akıl olması gerektiği ve ötekinin kültürünü anlamanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Yeni kültür felsefesi anlayışlarında kültürü merkezileştirerek iktidarların güdümünde egemen kültüre dönüştürme eğilimleri eleştirilmektedir. Dünya kültür belleğini yaşatma esastır.

Bununla birlikte, farklı kültürlerin varlığını kabul etmek, kültürel çeşitliliği olumlu karşılamak, yazık ki her zaman istenildiği biçimde cereyan etmemektedir. Farklı kültürlerle saygı gösterme çok kolay olmamaktadır. Bir topluluğun ya da bireyin kendi kültürünün değerlerini yüce ve tek kabul ederek farklı kültürleri kendi değer sistemiyle yargılaması (bu çoğu zaman küçümseme ya da tehlikeli görme şeklindedir) etnosantrizm (etnik merkezilik) olarak adlandırılır. Bunun sonucunda korku kültürü egemen olur: zenofobi (yabancı korkusu, yabancı düşmanlığı) başlar. Bu anlayış, başka kültürleri ötekileştirme ve zaman zaman da aşağılama alışkanlığı kazandırdığı için günümüzde evrensel insan hakları çerçevesinde hukuksal açıdan takibat altındadır. Gelişmiş Batı toplumlarının karşılaştığı göçmenler sorunu en ciddi sorunlardandır.

Avrupa, geçmişte oldukça gelenekçi muhafazakâr bir ülkeler topluluğu olduğu halde, acaba nasıl oldu da önemli bir ekonomik, kültürel, teknolojik, askeri ve siyasi güç oldu sorusu araştırılmaya değerdir. Ünlü tarihçi Fernand Braudel'e göre, Batı, 15. yüzyılın sonlarından itibaren dünya ekonomisinde merkez konumundaydı. Ekonomik gücünü yeni ortaya çıkan köle ticaretiyle sağlıyordu, çünkü kölelerin çalıştırıldığı Meksika Peru ya da Brezilya maden ocaklarından çıkarılan altın, gümüş, gemilerle İspanya limanlarına getiriliyor ve buradan tüm Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Hatta Osmanlı İmparatorluğuna ve Uzak Asya'ya dek bile gidiyordu. Bu ekonomiyi ancak istilalar, savaşlar ya da büyük çaplı salgın hastalıklar sarsabilirdi. Nitekim öyle olmuştur. Moğol istilaları, uzun yıllar süren savaşlar, veba salgını tüm Batı Asya'yı ve Avrupa'yı neredeyse yok etmiştir.

Fernand Braudel'in "Akdeniz" adlı kitabında Akdeniz Bölgesi kültürlerinin tarih boyunca nasıl içiçe geçtiklerini öğreneceksiniz.



K İ T A P

*Fernand BRAUDEL (1902-1985): Sosyal-Kültürel tarihlerin yazılabileceğini araştırmalarıyla kanıtlayan Fransız tarihçi. İkinci Dünya Savaşında esir tutulduğu Alman kamplarında yazdığı Akdeniz Uygarlıkları (1949) adlı dev eserinde, iklim gibi coğrafi yapıları, gündelik hayatın zorluklarını, gündelik hayatta kullanılan her tür araç gereci tarihin öznesi yaparak incelemesi, tarihte alışılmış olan zaman mekân ilişkilerini altüst etmiştir. Buna göre, Akdeniz bölgesinde kültürel siyasal, vb. etkilenmeler açısından Akdeniz Bölgesinin belli sınırları yoktur; sınırlar konudan konuya, kullanılan eşyalardan eşyalara göre değişmektedir, yani anlatılan sabit bir Akdeniz yoktur. O topraklarda kültürler içiçedir. **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm** adlı kitabında da krallar, saraylar, savaşlar dışında kalan halkın, devletin varlığını nasıl sürdürdüğünü, bunların hangi mekanlarda ve zamanlarda hayat zorluklarının devam ettiğini inceleyerek kapitalizmin varlığını ve yapılanmasını sorgular. Braudel 18. yüzyıla dek modern bir devletin olmamasını kapitalizmin gelişmiş olmamasına bağlar.*

Kültür ve Kimlik

Kültür etkileşimi, kültürleşme, kültür çatışmaları gibi konular çerçevesinde günümüzde önem kazanan tartışılan bir başka sorun kimlik sorunudur. Bu sorun hem bireysel kimlik hem ulusal kimlikle yakından ilgilidir elbette. Bozkurt Güvenç, kimlik sorununu sorgularken insanoğlunun yüzyıllardan beri "Kimiz, kimlerdeniz, nereden gelmiş, nereye gideriz?" sorusunu yanıtlamaya çalıştığını, ama yanıtların kişiden kişiye, toplumdan topluma, üstelik zamanla değiştiğini, ama sorunun aynen kaldığını vurguluyor. Gerçekten de günümüzde bile teknoloji ve bilimlerin denli gelişmiş olmasına rağmen, birey olarak insan kimlik sorunuyla uğraşmaya devam ediyor, kısacası çağdaş insan kimliğini arıyor. Bu arayış da "ben şuyum ya da değilim" şeklinde değil, özgürlüğünü aramak şeklinde gerçekleşiyor.

Bu arayış elbette toplumsal ve kültürel bir kimlik arayışıdır ve haliyle tarihle ilintili olduğu için ulusal kimlikle de ilgilidir.

Kimlik ve kültür ilişkileri için Bozkurt Güvenç'in Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları, (Boyut Yayınları, 2010) adlı eserinden yararlanabilirsiniz.



K İ T A P

Kimlik ve Kültür

Bütün toplumlarda değişimlerle doğan kimlik arayışları yani kültürel boşluklar vardır. Örneğin Tanzimat sonrası dönemde Genç Türkler “ulusal bir ruh arayışı” içindedirler. Türk ya da Osmanlı olmayı tercih etmek gibi. Oysa bu ulusal ruh o günlerin bilimsel yaklaşımına göre “kimlik” demektir. Gerçekten de Türk aydınının kimlik arama çabası, o günlerden bu yana Osmanlıcılık, Türkcülük, Anadoluçuluk, İnkılâpçılık, Cumhuriyetçilik, Turancılık, Milli Birlikçilik, İslamcılık, Batıcılık olarak bugün de devam etmektedir. Kaldı ki bu kadar çeşitliliğin çatışmayı da beraberinde getirmesi ve “kimlik bunalımı” yaratması kaçınılmazdır. Yine bir başka açıdan göçebe kimliğe dayandırılarak yapılan bir sorgulamanın Anadolu’dan geçen egemen kültürleri de göz önüne alması gerekir. Bunlar kuşkusuz, Orta Asya Kültürleri, Roma ve Bizans Kültürleri, Selçuk ve Osmanlı Kültürleri, Cumhuriyet kültürü olacaktır. Ama bütün bu kültürlerin oluşum-etkileşim-değişim-yokoluş-yeniden farklı tarzlarda doğuş mekânlarını (yurtları, kentleri, imparatorlukları, krallıkları, beylikleri, devletleri) panoramik olarak düşünersek, aklımıza Orta Asya bozkurlarını, Türkmen çadırlarını, Roma ören yerlerini, Bizans Kiliselerini, Ulucamileri, Medreseleri, Mehter müziğini, Köy Enstitülerini, Onuncu Yıl Marşını, Düinkü ve Bugünkü İstanbul’u görsel ve işitsel hafızamıza yerleştirmemiz gerekir. (Bkz. Bozkurt Güvenç, Türk Kimliği).

Bu durumda insanların ve toplumların kendi tarihlerini özellikle kültür tarihlerini bilmeleri önem kazanmaktadır. Ancak resmi ideolojiler bu nesnel tarih öğrenimine çoğu kez engel olmuşlardır. Bu da bir talihsizliktir. Oysa toplumların kültür tarihleri yazılmış olsaydı, belki bu kimlik kargaşası daha az yaşanacaktı.

Fotoğraf 1.3

İstanbul Kız Kulesi, Bizans Döneminden kalan ünlü eser: Evlîya Çelebi’nin cümleleriyle, “Deniz içinde karadan bir ok atımı uzak, dört köşe, sanatkarane yapılmış yüksek kule. Sathı mesebası iki yüz adımdır”.



Fotoğraf 1.4

İstanbul Galata Kulesi: Bizans İmparatorluğu ve Cenevizliler Dönemi.

BİLİMSEL BİR İNCELEME ALANI OLARAK KÜLTÜR TARİHİ

Kültür tarihi çalışmaları ya da kültür incelemeleri geçmişte oldukça yaygın olmasına rağmen kültür tarihinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı ve yükselişi 70'li yıllardan itibaren olmuştur. Yeni bir bilim dalı olduğu için, az sonra değineceğiz, araştırma alanı olarak çeşitlilikler arz etmektedir. Yukarıda değindiğimiz kültürün evrensel özelliklerinden, yeryüzü kültürlerinin bir dönem egemen oluşu ve sonra yitip gitmesinden, kültür etkileşimi ve çatışmalarından yola çıkarak bir kültür tarihinin konusu ne olmalıdır sorusunu sorarsak, öncelikle düşüncelerin evrimini (benimsenen düşünce ve inançlar, olayları durumları anlama gücü, anlayabilme yeteneği) konu edinen çalışmalardan yararlandığını görüyoruz. Kültürel davranışların, etkileşimlerin özünü, yapısını ve gelişimini hem biçimsel hem düşünsel açıdan anlayabilmek, kuşkusuz bir kültür felsefesi tutumu gerektirecektir. Zaten ilk filozoflardan beri bu yapılmaktadır. Ama kültürel yaşantıların ekonomik ve sosyal hayattan soyutlanması da düşünülemez. Kaldı ki ekonomik ve sosyal hayat her zaman çok renklidir ve bu renklilik, görsel, simgesel, davranışsal olarak zengin anlamlar taşır.

Bu çerçevede kültür tarihi, hem kurumları (işleyişini, bireylerle ilişkisini, vb.) ele alabileceği gibi, toplumsal grup ve çevrelerin yaşam tarzlarını (toplumsal sınıfların kent hayatı, eğlence, dans, müzik gibi etkinlikleri) ve kültür nesnelerini (üretim ve tüketim nesneleri, yaşam tarzlarını etkileyen giyim, mobilya tarzı gibi moda davranışları da konu edinebilir. Bir başka deyişle, dönemlere özgü popüler kültür geleneklerini konu edinebilir. Sonuçta bütün bunları temel başlıklar altında toplamaya girişirsek, kültür incelemeleri, toplum, siyaset, ekonomi, felsefe yani düşünceler, toplumsal iletişim ve sanatın alanlarını içermektedir. Ama bu incelemelerin ideoloji, ulus, etniklik, toplumsal sınıflar gibi kültürel oluşumlarda son derece etkili olan kurumları dışlaması düşünülemez. Zaten sonraki ünitelerde fark edeceksiniz, ünitelerimizin temeli bu anlayış üzerinde yapılandırılmıştır.

Görüldüğü gibi, kültür tarihi genel tarih anlayışından farklı bir yöntemi benimsemiştir. Bu da onun diğer bilim dallarıyla özel bir ilişki kurmasına neden olmuştur. Bu bilimlerin başında, elbette önce tarih gelmektedir. Ama kültür tarihi olayları tarih vererek kronolojik bir sıra izlemeyeceğine göre, doğrudan başta antropoloji ve sosyoloji olmak üzere coğrafya, psikoloji gibi bilim dallarıyla kurduğu yakın ilişki önem kazanmaktadır. Bu nedenle kültür tarihçileri olayların tarihsel özelliklerinin ötesinde, olayların psiko-sosyal boyutunu, olayların gerçekleştiği günlerde her kesimden dile getirilen tasvirlerin oluşturduğu yazılı metinleri, resimleri ve diğer görsel malzemeleri de yukarıda andığımız bilimlerin verileri ışığında analiz etmeye çalışarak bunların aynı zamanda sembolik anlamlarını sorgulamışlar ve bu şekilde bireysel davranışları ya da kolektif ritüelleri anlamaya çalışmışlardır. Burada, sosyal ve ekonomik hayatın tarihi konusunda belgelenmek önem kazanmaktadır, çünkü günün teknolojisine koşut olarak oluşan yaşam tarzları, düşünme tarzları, hatta yürürlükteki ekonomik hayatın yarattığı bilinçalsal durumlar bu belgelerin ışığında değerlendirilebilecektir. Buna düşünce tarihi, bilim tarihi, medya tarihi, edebiyat, sanat ve eğitim tarihlerinin katkısı kaçınılmazdır. Çünkü her tarih, ister ekonomi tarihi, ister sosyal tarih olsun, ister siyasal hayatın, ister sanatsal hayatın izlerini taşıyın, sonuçta, bütün bunlar, insanların olaylara, durumlara, eylemlere tarzlara verdiği anlamların bir sonucudur.

Antik Mısır'da, M.Ö. 4.000'li yıllarda, zamanı ölçme, takvim oluşturma; M.Ö.2.000 yıllarında Sümerlerde ve sonraki Mezopotamya kültürlerinde matematiksel hesaplamalar ve gökyüzü gözlemleri; M.Ö.600'li yıllarda Antik Yunan'da sistematik düşünce yani felsefe tarihi (Thales, Sokrates, vb.) görülmektedir.

Bilimlerin gelişmesi kuşkusuz insan düşüncesinin de evrim geçirmesinde ve haliyle kültürün çeşitlenmesinde ve zenginleşmesinde etkili olmuştur. Bunda deneysel yöntemlere ve gerçekliğe dayanarak düzenli bilgi oluşumu, duygusal yaşantıların mantıklıca düşünce sistemine uydurulması bilimin evrimini göstermektedir. Bu evrimi ilk çağlardan itibaren alet yapımı (teknoloji), evreni, doğayı ve varlıkları sorgulama (felsefe), gökyüzü olaylarını gözlemleme (astronomi), sağlık sorunlarına yabani otlarla tedavi (tıp), sayısal alanlarda ise matematik, geometri, fizik) ilk uygarlıklarla birlikte başlayan hesaplama ve çözümleme yöntemlerinde gözleriz. Gelişmesi çerçevesinde görmek gerekir. Siyaset Bilimleri ise eski çağlardan başlayarak siyaset-yönetim olaylarıyla birlikte yapılanmaya başlamış ve sonrasında kuramlar oluşmuştur. Psikoloji ise Antikçağ filozoflarında, İslam filozoflarında (İbn-iSina) halüsinasyon, melankoli, kâbus vb. konuların yani insan yaşantılarının değerlendirilmesiyle köklerini oluşturmuştur.

Bu gelişim çizgisine bilim tarihinden çarpıcı örnekler verilebilir. Kültür tarihinin kökeninde, düşüncelerin tarihini, yani kültürün yaşandığı ortamı tasvir etme anlayışı egemendir. Örneğin Jakob Burckhardt adlı bilim adamı İtalya Rönesans'ını incelediği çalışmasında sadece tarihin önemli bir döneminin belirgin özelliklerini (resim, heykel sanatını, mimarisini, vb.) ele almamış, dönemin temel ekonomik yapısını, toplumsal kurumlarını, toplumsal iletişim biçimlerini ve günlük hayatı da araştırmıştır.

Kültür tarihçisi Peter Burke'nin saptaması da anlamlıdır. Burke, 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara doğru, kültürel incelemelere karşı belirgin bir ilgi artışı olduğunu belirtir. Bunun nedeni kültür teriminin çoğul olarak ve gitgide genişleyen bir anlamda kullanılması ve buna paralel olarak kültürel incelemelerin çeşitlilik göstermesidir. Örneğin iktisat kuramları ve sorunları çerçevesinde tüketim kültürü incelemeleri başlamış ama aynı zamanda bu konu kültürel psikolojinin de inceleme alanı

olmuştur. 1990'larda, "girişim kültürü", "aşk kültürü", "protesto kültürü", "nezaket kültürü" gibi konularda kitaplar yayınlanmıştır.

Nezaket kültürü gibi bir konunun kültür tarihi bağlamında nasıl ele alınacağını düşünüyorsunuz?



SIRA SİZDE

3

Günümüzde, bilimsel çevrelerde, kültür tarihi kavramı siyasal tarihten bağımsız belli bir araştırma alanı olarak görülmektedir. Birçok kültürel konu kültür tarihinin içinde yer aldığı gibi siyaset ve siyasi olaylar da kültür tarihinin içinde yer alan bir araştırma alanıdır, çünkü kültür tarihinde siyasi olayların kendisi birincil planda yer almaz, ama siyasi olayları belirleyen nesneler, örneğin iletişim, iktidar arzusu, bunların göstergesi durumundaki imgeler, törenler, nutuklar, hatta ritüeller kültür tarihinin konu alanındadır. Yine Peter Burke'ye göre, " kültür tarihi kavramı eskiden "yüksek kültür" anlamına geldiği halde, zamanla "aşağıya doğru" yayılmış ve "aşağı" ya da halk kültürünü de kapsamaya çalışmış; yakın dönemlerde ise yanlanmasına genişleyerek güzel sanatları ve bilimleri içine almıştır. Ama sonra güzel sanatların ve bilimlerin popüler karşılıklarını - halk müziği, halk tıbbı gibi - anlatmakta kullanılmaya başlanmıştır.

Kültür tarihinin bir bilim dalı olarak oluşumuna ve gelişimine ilişkin örneklemeli açıklamaları Peter Burke'nin, Kültür Tarihi, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çeviren Mete Tunçay, 2004) kitabında bulabilirsiniz.



K İ T A P

Bugün artık iletişim kuramı, sanat kuramları, film çalışmaları ve kuramları, kültürel antropoloji, müze ve arkeoloji çalışmaları bir toplumda kültür hayatının ve haliyle kültür tarihinin konu alanı içindedir. Ayrıca, ideoloji, ulus, ırk, toplumsal sınıf, etnik köken gibi konuların da kültür tarihi içinde önemli araştırma alanı oluşturduğu rahatça tahmin edilebilir.

Fotoğraf 1.5



*İstanbul
Sultanahmet
Camisi, Osmanlı
İmparatorluğu
(1606-1616),
Mimarı Sedefkar
Mehmet Ağa.*

Fotoğraf 1.6

*Modernleşen
İstanbul: Kuleler,
Gökdelenler sanki
bir ilçe; içlerinde
3.000 kişiyi
barındırabiliyor.*



Dünya Tarihi ve Küresel Tarih

Dünyamız bugün iletişim araçlarının küresel çapta yaygınlaşmasıyla, ticari ve ekonomik ilişkilerini daha doğrusu stratejilerin hız kazanmasıyla yeni kültürel biçimlere tanık olmaktadır. Böylesi bir gelişme, hem kültürleşmeyi sağlamakta hem de kültür yitimine neden olmaktadır. Kaldı ki kültürel tüketim biçimleri de hızla yenilenmektedir. Gezegenimizde ekonomik, sosyal, kültürel ilişkilerin artması kuşkusuz dünya uygarlıklarını da karşılıklı etkilemektedir. Örneğin her tür ulustan insanlar geçmişte pek adet olmadığı halde bugün Çin’de ya da başka bir ülkede görülebilmektedir. Küresel göçler gitgide artmakta ve özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri temel küresel göç coğrafyasını oluşturmaktadır. Bütün bu etkileşimlerin uzun vadede zengin bir dünya kültürel mozaığı sergilediği görülmektedir ve buna göre bugün birçok alanda küresel politikalar üretilmekte ve uygulanmaktadır. Bütün bu küresel hareketlenmelerin (buna aynı zamanda küresel nüfus hareketleri de dahildir) dünya tarihine ne tür yön vereceği önemli bir araştırma alanıdır. Belki uluslar arasındaki kültürel farklılıkları inceleme dönemi tamamlanmış, küresel etkileşimlerin ve aktarımların tarihi oluşturulmaya başlamıştır. Bu da kuşkusuz, fikir ve düşünce etkileşimlerini, kültürel miras özelliklerini, ötekini imajını sorgulamayı gerektirmektedir. Bu durumda, bilim adamlarının saptamalarından yola çıkarak yeni bir tarihsel alan olan küresel tarih, dünya tarihinden farklı olarak, küresel eğilimlerin, küresel kurumların, küresel hareketlerin, küresel kriz ve sarsıntıların tarihini esas almalıdır. Oysa bilmekteyiz ki, küresel boyuttaki farklılıklar, benzemezlikler ve istisnalar, küresel çapta gelişmiş ülkeler ve geri kalmış ülkeler sorunu, bu küresel tarih anlayışının içinde işin kültürel boyutuyla ilgilidir.

Özet

Latince ekip ürün almak, üretmek anlamına gelen kültür sözcüğü, düşüncelerin evrimi, teknik ve teknolojinin gelişimi, sanat etkinliklerinin çeşitliliği, hayat tarzlarının değişmesi, inanç sistemlerinin kendini yenilemesi sonucunda çok zengin anlamlara bürünmüştür. Bilim adamları kültür kavramını tüm toplumsal grupları düzenleyen organik kuralları, düşünsel eğilimleri ve sanatları, gelenek, görenek, inanç ve adetleri, aletleri ve tüketim maddelerini, ahlaksal kuralları, insanların gerçekleştirdiği yetenek ve alışkanlıkları içine alan bütünsel bir olgu olarak tanımlarlar.

Bugün bilimsel araştırmalar göstermektedir ki, bir kültür-uygarlığın oluşması için öncelikli olarak bir kentin varlığı, belli bir iş emek ve çabanın gerçekleştirilmesi, bir üretim olayına ulaşılması, bir yönetim sisteminin oluşturulması (devlet, kent yönetimi) ön koşuldur. Bunu komşu ülke ve kentlerle ticaret ilişkileri, yazı ve dil dolaşımı, bilimsel bilgilerin gelişmesi, sanatsal, dinsel anıt vb. eserlerin yapımı izler. Haliyle uygarlıklar arasındaki etkileşimler kaçınılmazdır. Tarih, uygarlıklar, kültürler arasındaki etkileşimlerin aynı zamanda şiddetli bir çatışma alanı oluştuğunu da gösterir. Bu nedenle uygarlıkların doğuşu, yükselişleri ve yok oluşları gerçekleşmiştir.

Kültür aynı zamanda insan hayatının düzenleyicisi bir değerdir. Bu nedenle kültür, siyasal ve ekonomik sistemlerle zaman zaman çatışmalı ilişkiler kurmuştur. Tarih, din kökenli rejimlerden totaliter sistemlere dek kültürü baskı altında tutma anlayışına tanık olmuştur ve olmaktadır. Bu da insanlar arasında eşitsizce ödüllendirmeyi, cezalandırmayı beraberinde getirmiş ve kültürün bir norm sistemine dayalı olarak tarafsız gelişemeyebileceği tezini ortaya koymuştur. Bir kültür içinde yaşayan topluluklar kendi kültürleri içindeki farklı kültürlerin inançlarından, adetlerinden, hayat tarzlarından mutlaka etkilenmiştir. Her ne kadar çatışmalar olsa hatta şiddetli gerçekleşse de, hiçbir kültür, etkileşimden, değişimden ve çekişmelerden kendisini koruyamaz. Kültürün değişik yönlerden gelen etkilere kapalı olduğu, değiştirilemez bir bütün oluşturduğu düşünülemez. Örneğin bugün içinde yer aldığımız küreselleşme aynı zamanda her tür kültürel iletişimidir. Bununla birlikte, farklı kültürlerin varlığını kabul etmek, kültürel çeşitliliği olumlu karşılamak, yazık ki her zaman istenildiği biçimde cereyan etmemektedir.

Böylesine geniş içerikli kültür olgusu aynı zamanda kültür tarihi gibi bir bilim dalının doğmasına vesile olmuştur. Öncesinde antropolojiyle ve özellikle bu bilim dalının alt dalı olan kültürel antropolojiyle sıkı bir bağı olan kültür incelemeleri zaman içinde konu alanını genişletmiştir. Kültür tarihi, kurumları, toplumsal grup ve çevrelerin yaşam tarzlarını ve kültür nesnelerini, popüler kültür geleneklerini konu edinebilir. Kültür tarihçileri olayların tarihsel özelliklerinin ötesinde, olayların psiko-sosyal boyutunu, olayların gerçekleştiği günlerde her kesimden dile getirilen tasvirlerin oluşturduğu yazılı metinleri, resimleri ve diğer görsel malzemeleri de değerlendirmektedirler.

Günümüzde teknoloji ve bilimler o denli gelişmiş olmasına rağmen, birey olarak insan kimlik sorunuyla uğraşmaya devam etmekte, kısacası çağdaş insan kimliğini aramaktadır. Bu arayış elbette toplumsal ve kültürel bir kimlik arayışıdır ve haliyle tarihle ilintili olduğu için ulusal kimlikle de ilgilidir. Bu durumda insanların ve toplumların kendi tarihlerini bilmeleri önem kazanmaktadır ancak bunun resmi ideolojiler tarafından tanınması bir talihsizliktir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi “Kültür bütünsel bir kavramdır” düşüncesine uygun **düşmez**?

- Kültür, toplumsal grupları düzenleyen organik kurallar bütünüdür.
- Kültür, düşünsel eğilimleri değil felsefi akımları barındıran bir bütündür.
- Gelenek, görenek, inanç ve adetler değişen ve değişmeyen özellikleriyle bir bütündür.
- Kültür, insanların gerçekleştirdiği yetenek ve alışkanlıkları içine alan bütünsel bir olgudur.
- Kültür, simgesel olarak da bütünsellik arz eden bir olgudur.

2. Aşağıdaki inceleme alanlarından hangisi kültür tarihinin çalışma alanına **girmez**?

- Düşüncelerin evrimi
- Arkeolojik bulgular
- Antropolojik veriler
- Bilimsel gelişmelerin evrimi
- Savaşların ayrıntılı ve kronolojik tarihi

3. Kültür felsefesinin **temel** özelliği nedir?

- Kültürel davranışların, etkileşimlerin özünü, yapısını ve gelişimini hem biçimsel hem düşünsel açıdan sorgulamak
- Kültürün oluşum aşamalarını tarihsel olarak belirlemek
- Kültürel farklılıkları benimsemek ve karşı çıkmak
- Kültür etkileşimi, çokkültürlülük gibi kavramları eleştirmek
- Şiddet ve korku kültürünü araştırmak

4. Kültürel bir etkilene sürecinde bir kültürün öteki bir kültürün etkisiyle evrim ve değişim sürecine girmesine ne ad verilir?

- Kültürlenme
- Kültürel çatışma
- Çokkültürlülük
- Kültürel kimlik
- Ulusal kültürel kimlik

5. Aşağıdakilerden hangisi kültürlenme olayının tek yönlü bir yol izleyip egemen kültür kimliğine bürünerek ulusal ve yerel kültürleri istila edercesine agresif bir özellik kazandığı durumda ortaya çıkar?

- Kültürlenme
- Kültürel çatışma
- Çokkültürlülük
- Kültürlerarası iletişim
- Medeniyetler diyalogu

6. Günümüzde yapılan küresel tarih aşağıdakilerden hangisini **içermez**?

- Küresel nüfus hareketleri
- Küresel ekonomik krizler
- Dünya Bankası, IMF gibi küresel kurumların tarihi
- Anti küresel tepkiler
- Dünya çevre sorunları

7. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin bir kültürden öteki kültüre aktarılmasına ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Toplumların belli bir eğitim düzeyinde olması bilimsel transferleri verimli kılar.
- Felsefi ve düşünsel açıdan kültürel değişime bir ölçüde hazır olunması gerekir.
- Bilimsel gelişmelerin bir kültürden öteki kültüre geçişinde tepkiler oluşabilir.
- Bilim ve teknoloji transferi bir kültürden öteki kültüre geçişte asla tepkiler oluşturmaz
- Bilimsel ve teknolojik transferi destekleyecek alt yapının hazır olması gerekir.

8. Aşağıdaki düşüncelerden hangisi ulusal kimlik arayışında çözümleyici bir özelliğe sahip **değildir**?

- Nüfus hareketleri ve göçler sonucunda oluşan farklı grupların ve yerleşmelerin güvence altına alınması
- Farklı kültürlerden gelen kültür gruplarını ya da topluluklarını ötekileştirmemek
- Resmi ve siyasi tarih anlayışlarını geliştirmek
- Sanat felsefe edebiyat alanında çok sesliliğe yer vermek
- Otoriter ve buyurgan, çeşitliliğe karşı, çoğulcu olmayan kimlik anlayışları geliştirmek

9. Kültür tarihi, siyaset bilimleri ve siyaset tarihi arasındaki ilişkiler için aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Kültür tarihi siyasal tarihten bağımsız oluşturulmalıdır.
- Siyasi olaylar kültür tarihinin içinde yer alamaz.
- Siyaset tarihinin içinde yer alan iktidar tutkusu kültür tarihi bağlamında incelenebilir.
- Siyasi törenler, siyasi görüntüler kültür tarihinin inceleme alanı içindedir.
- Siyasi söylemler, kültür tarihinin konu alanına girmez.

10. Aşağıdakilerden hangisi edebiyat eserlerinin insanlık kültürüne katkısı olarak **değerlendirilemez**?

- Edebiyat eserleri insanlık kültürünün sadece benzer yanlarını değil farklılıklarını da dile getirir.
- Edebiyat eserleri insanların “öteki”yi anlamalarına yardımcı olur.
- Edebiyat kültürlerarası bir iletişimdir.
- Edebi eserler dünyayı ve insanları anlamamızda kültür köprüsü görevini görür.
- Edebi eserler hayatın gerçekliklerinden uzak eserlerdir.

Kendimizi Sıneyalım Yanıt Anahtarı

- | | |
|-------|---|
| 1. b | Yanıtınız yanlış ise “Evrensel Bir Kavram: Kültür” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 2. e | Yanıtınız yanlış ise “Bilimlerin Odağında Kültür” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 3. a | Yanıtınız yanlış ise “Bilimlerin Odağında Kültür” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 4. a | Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Dinamikleri; Kültürel Görecelik; Kültürel Değişimler” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 5. b | Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Dinamikleri; Kültürel Görecelik; Kültürel Değişimler” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 6. e | Yanıtınız yanlış ise “Bilimsel Bir İnceleme Alanı Olarak Kültür Tarihi” konularını yeniden gözden geçiriniz. |
| 7. d | Yanıtınız yanlış ise “Bilimsel Bir İnceleme Alanı Olarak Kültür Tarihi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 8. e | Yanıtınız yanlış ise “Kültür ve Kimlik” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 9. e | Yanıtınız yanlış ise “Bilimsel Bir İnceleme Alanı Olarak Kültür Tarihi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 10. e | Yanıtınız yanlış ise “Bilimlerin Odağında Kültür” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ülkemizde Cumhuriyetle birlikte doğan kadın erkek eşitliği, yazı ve kıyafet devrimi, Türk kültür hayatında bütünleştirici bir rol oynamıştır.

Sıra Sizde 2

Mitolojide geçen konuları hayali olarak değerlendirmek gerekir. Mitolojiler, bilimin doğuşundan önce dünyanın varoluşu gibi önemli konuları içerdikleri için, bilime katkıda bulunmuşlar ve bu şekilde rasyonel (akla dayanan) araştırmalara öncülük etmişler ve felsefenin yani düşünmenin temelini oluşturmuşlardır. İnsanı evrenin genel merkezine yerleştirerek onun düşünsel dünyasını zorlamışlar, içinde yaşadığı dünyayı ve evreni sorgulamasına yardımcı olmuşlardır.

Sıra Sizde 3

Nezaket sözcüğü bildiğiniz gibi başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma anlamına gelir ve incelik, naziklik, zarafet sözcükleriyle eş anlamda kullanılır. Nezaket kültürünün tarihsel açıdan değişik dönemlerde özellikle elit tabakada kendine özgü bir dil (hitabet ve söylem tarzı) oluşturduğunu, cinslere ve unvanlara göre davranış ve selamlaşma (reverans, eğilme, el sıkma el öpme gibi) sistemi oluşturduğunu biliyoruz. Kent hayatı ortamında ise burjuva geleneklerin yerleşmesiyle dil ve davranışlarda değişimler meydana geldiğini ve bunun gitgide toplumda yaygınlaştığına tanık oluruz. Kültür tarihi incelemeleri, bu değişimleri hem içerik hem form olarak ele alıp incelemekte, o döneme ait nezaket kültürüyle ilgili yazılı ve görsel belgeleri yorumlamaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Burke, Peter (2004), **Kültür Tarihi**, çeviren: Mete Tunçay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gombrich, Ernst. H. (1986), **Sanatın Öyküsü**, çeviren: Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güvenç, Bozkurt (1999), **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güvenç, Bozkurt (2010), **Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları**, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Ortak Yazarlı, **Histoire de l'Humanité**, UNESCO / EDICEF Yayınları, (7 Cilt, M.Ö.3000'den başlayarak günümüze dek uzanan İngilizce, Fransızca ve Rusça dillerinde yayınlanmış eser).
- Turan Şerafettin, (2000), **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi.
- http://www.ifa.de/pdf/kr/2010/kr2010_fr.pdf, Rapport Culturel, L'Europe lit.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

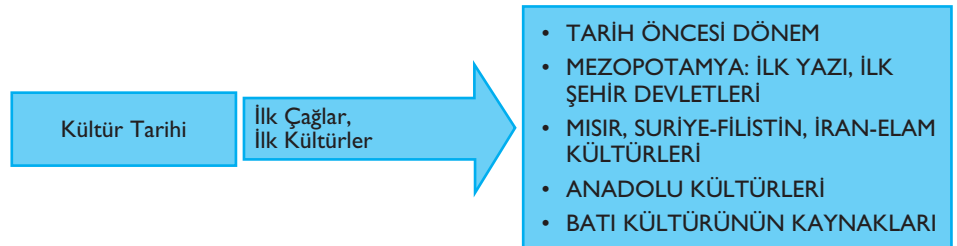
- Tarih Öncesi dönemde gelişen kültürü tanımlayabilecek,
- Mezopotamya'da Sümer, Akad, Babil ve Asur kültürlerini açıklayabilecek,
- Mısır kültürünü tartışabilecek,
- Suriye-Filistin kültürlerini değerlendirebilecek,
- İran-Elam kültürlerini açıklayabilecek,
- Anadolu'da Hitit, Mittani, Urartu, Frigya ve Lidya kültürlerini açıklayabilecek,
- Batı Dünyasında Minos, Miken, Helen ve Roma kültürlerini keşfedebilecek-

siniz.

Anahtar Kavramlar

- Neolitik Dönem
- Mezopotamya
- Sümerler
- Akadlar
- Mısır
- Suriye-Filistin
- İran-Elam
- Hititler
- Frigyalılar
- Lidyahılar
- Helenler
- Romalılar

İçindekiler



İlk Çağlar, İlk Kùltürler

TARİH ÖNCESİ DÖNEM

İlk insanın ne zaman, nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı halen tartışılmaktadır. Düşünen insan, var olduğu dönemden itibaren diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsan sosyal olan ve alet yapabilen tek canlıdır; doğadaki en güçsüz varlıklardan olmasına karşın yaşadığı sürece bir kùltür oluşturmaya ve vahşi doğaya hükmetmeye muktedirdir.

İlk insanlar paleolitik (eski taş) dönemde avcı ve toplayıcı olarak yaşamışlardır. Belki asalak bir yaşam süren insanlar sığınmak için mağaraları veya kaya sığınaklarını kullanmışlardır. Avlanmak ve yaşamlarını kolaylaştırmak için aletler üretmeye başlamışlardır. Vahşi bir yaşam sürseler de, klanlar halinde yaşamışlar, ölülerini düzenli şekilde gömmüşler, hatta ölülerinin üzerlerine yaşamı simgeleyen kırmızı boya serperek, belki ikinci bir yaşamı düşünmekte olduklarını anlatmaya çalışmışlardır. Bu dönemdeki *önemli keşiflerden birisi ateşi bulmaları* olarak değerlendirilmektedir. Aslında, ateş, bildikleri ve korktukları bir olaydır. Yıldırım düşmesi, şimşek çakması ve farklı birçok doğa olayı sonunda ateş oluşmakta ve küçük veya büyük yangınlara tanık olmaktadır. Bu nedenle insanlar sadece ateşi bulmamışlar, onu kontrol altına almayı da başarmışlardır. Böylece yiyeceklerini pişirmeyi, ateşle kendilerini savunmayı öğrenmişler, ışık olarak aydınlatmada yararlanmaya başlamışlardır. İlkel insanın en başarılı ilk keşfi de bu olsa gerek.

İnsanların ikinci önemli adımı Neolitik Devrim (Yeni Taş Devri) diye adlandırılan hareketidir. Bu dönemde insanlar artık doğada asalak olarak yaşamaya son verirler ve tarıma başlarlar. Tarıma bağlı olarak da yerleşik hayata geçmek zorunda kalırlar. Böylece ilk köylerini kurarlar. Mağaralar ilk terk edildiğinde inşa edilen evler planlıdır. Evin ortasına yerleştirilen bir direk, çatıyı taşımakta, evin duvarları çalılarla örölüp üzerleri çamurla kaplanmaktaydı. Daha sonraları dörtgen planlı evler inşa edilmeye başlanmış, ahşap yerine güneşte kurutulmuş kerpiç tuğlalardan duvarlar örölmüştür. Temelleri güçlendirmek ve su akıntılarının kerpiç tuğlalara zararı vermemesi için temel üzerinde bir sıra taş dizilmiş ve kerpiçler bu taşların üzerinde yükselmeye başlamıştır. Köyler bitişik formda yapılmış evlerden oluşmaktadır.

Neolitik Devrim neden önemlidir?

Çatalhöyük bu tarz yerleşimlere en iyi örnektir. Sokaklar olmadığı için kapı mevcut değildir. Konutlara çatılarda yer alan açıklıklardan girilmektedir. Savunma



SIRA SİZDE

amaçlı olarak da dış duvarlar kalınlaştırılarak sur sistemi oluşturulmuştur. Ev grupları içerisinde duvarları resimlerle süslenmiş özel odalar yer almaktaydı. Bunların dini içerikli odalar olduğu kabul edilmektedir. Sahneler genellikle av sahnele-ri veya dini ritüellerin anlatımıdır. Halk büyük bir olasılıkla klanlar halinde yaşa-maya devam ediyordu. Tarım insanlara kısa sürede artı ürün elde etmelerini sağ-lamış ve insan, doğayı işleme çalışmalarına devam etmiştir. Tarıma bağlı olarak orak, tırpan, çapa, kürek, vb. aletler geliştirilirken, akabinde saban bulunmuştur. Kadınlar evlerde kalmaya başlamışlar, ev kültürüne bağlı olarak çanak-çömlek üretimini geliştirmişlerdir. Büyük bir olasılıkla ahşap veya doğadan buldukları nesneleri (örneğin, su kabağı) kap-kacak olarak kullanmışlar, daha sonra bunları pişmiş topraktan elle üretmeye başlamışlardır. Şekillendirme önce elle olmuş, da-ha sonra çömlekçi çarkı keşfedilmiştir. Pişirme başta açık ocaklarda yapılırken, sonrasında çömlekçi fırınlarında toprak kaplar pişirilmeye başlanmıştır. Aynı şe-kilde bitki liflerinin eğrilerek ip elde edilmesi, ilkel dokuma tezgâhlarının yapıla-rak kumaş dokunmaya başlanması insanların kültürel alanda yaptıkları ileri adımlardır. Böylece yalnızca doğada buldukları şeylerle yetinmeyip, kendi ürettikleri yiyecekleri yemekte, giyecekleri giymekte ve oluşturdukları mekânlarda toplu olarak yaşamaktaydılar. Şehircilik anlayışı da gelişerek kalın duvarlarla çevrili yer-leşimler oluşturulmuş, evlerin aralarına sokaklar inşa ederek ulaşım kolaylığı sağ-lanmıştır. Toplum içerisinde bir grup, ruhani işlerle ilgilenmeye başlamış ve rahip veya şaman tarzı görevler üstlenmiştir.

Fotoğraf 2.1

Lespugue Venüs'ü

Kaynak:

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Venus_de_Lespugue_\(replica\).jpg](http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Venus_de_Lespugue_(replica).jpg)



Bunun yanında, hayvancılıkla uğraşan ba-zı toplumlar göçebe olarak yaşamaktaydılar. Bu topluluklar yerleşik hayatı benimsememişlerdi. Prehistoryacılar ilk savaşların da bu gö-çebe ve yerleşik hayata geçmiş olan toplumlar arasında yapılmış olduğuna inanmaktadırlar. Bu savaşlar sonucunda eğer yerleşik tarımcı köylüler kazanırsa, göçebe toplum köyden uzaklaşmakta ve köy halkı yaşamına devam etmekteydi. Göçebe halk savaşı kazanırsa, gö-çebelikten vazgeçip yerleşik hayatı benimse-mekte, tarımcı toplum olmaktaydılar; yerleşik halk ise onlara bağımlı hale geliyordu.

İnsanlar ilk kültür eserlerini taş, ahşap, ke-mik ve topraktan yapmışlardır. Metal kullanı-mın başlamasıyla üretimde yeni atılımlara ta-nık olunmuştur. Öncelikle bakır, daha sonra altın-gümüş, tunç ve en son demir kullanılma-ya başlanmıştır. Metal kullanımı önemli bir kül-türel adımdır. Çünkü insanlar metal filizlerini doğadan toplamışlar, bunları belirli fırınlarda eritmeyi başarmışlar ve içindeki yabancı mad-deleri ayrıştırarak saflaştırmışlardır. Bu dene-yim sinama yanılma yoluyla yapılmış olduğun-dan çok uzun bir süreci kapsamaktadır. Hatta bu gelişim tarihçiler tarafından kültürel farklı-lık olarak görüldüğü için kültürler arasındaki gelişimde bölümlenme ve tarihleme olarak kul-lanılmıştır. Bakır Çağı, Tunç Çağları, Demir Çağları gibi bölümlenmeler iyi birer örnektir.

Tarihöncesi dönemlerin en önemli keşiflerinden birisi de tekerleğin bulunmuş olmasıdır. İnsanlar önceleri kendileri, daha sonra eğittikleri hayvanları kullanarak bir yerden bir yere taşınabilmişlerdir. Tekerleği bulan toplumlar yük hayvanlarını arabalara koşarak daha fazla malzemeyi, daha az güçle ve daha uzun mesafelerde taşıyabilme olanağına sahip olmuşlardır.

Fotoğraf 2.2

Lascaux Mağarası

Kaynak:

<http://www.ncc-1776.org/tle2006/tle363-20060416-07.html>



İLKEL SANAT

Biz ilkel toplulukları bizden daha basit ya da geri oldukları için değil, tüm insanlığın yaşadığı ilk koşullara daha yakın oldukları için ilkel diyoruz. Bugün ilkel kültürü ve ilkel sanatı anlamak için estetik beğeniyi bir tarafa bırakıp ilkel insanların garip inançlarını anlamamız gerekir. Nasıl ki onlar kulübelerini rüzgârdan, yağmurdan, güneşten korunmak için inşa ettilerse (üstelik bunlara tapmaktadırlar), resimleri, heykelleri de kendilerini tehdit eden güçlere karşı korunmak için yapmışlar ve tapınaklarında kullanmışlardır.

İlk mağara resimleri ve baliyle ilk sanat eserleri zamanımızdan 30-40 bin yıl öncesi-ne dayanıyor. Fransa'da Lascaux, İspanya'da Altamira Mağaralarının duvarlarına çizilen 5 m. uzunluğundaki renkli öküz-vizon resimlerini o dönem ve koşullarda çizmek çok kolay olmasa gerek. Yine aynı tarihsel uzaklıkta Fransa'da bulunan Lespugue Venüs'ü mamut dişinden yapılmış olup 15 cm boyundadır ve kadın vücudu, üretkenliği simgelemek amacıyla bir takım yuvarlak küreciklerle tasvir edilmiştir. Avusturya'da bulunan Willendorf Venüs'ü ise kireçtaşından yapılmış olup boyu 11 cm'dir; yüzü bulunmamakta ama baş kısmında saçlar dalgalı gibidir; başı doğurganlığı ve tadı simgeleyen böğürtleni andırmaktadır.

MEZOPOTAMYA: İLK YAZI, İLK ŞEHİR DEVLETLERİ

Erken gelişmiş kültürler Mezopotamya'da (Dicle ve Fırat arası) görülmeye başlanır. Kentsel oluşum uzun zaman devam etmiş, şehircilik alanında ileri adımlar atılmaya başlanarak büyük şehirler kurulmuştur. Mimarlık gelişmiş, taş ve tuğla kullanılarak daha sağlam yapılar inşa edilmiştir. Kentler organize olmaya başlamışlar ve kent devletleri ortaya çıkmıştır. Zanaatkarlar çoğalmış, iş alanı çeşitlenmiş, döküm ve de-

mircilik yaygınlaşmış, tüccarların ortaya çıkmasıyla ticaret gelişmiş ve farklı açılımlar gerçekleşmiştir. Böylece toplum değişim geçirmiş, sosyal farklı tabakalar oluşmuştur. Zengin-Yoksul gruplar belirmiş, rahat yaşam ve fakirlik iyice kendini göstermeye başlamıştır. Bütün bunlar büyük projelerin geliştirilmesine yüksek yapıların (zigguratlar) oluşturulmasına, yani mimarinin gelişmesine öncülük edecektir.

Tunç çağlarında yazı keşfedilmiştir. Yazı büyük bir olasılıkla resimden geliştirilmiş olmalıdır. İlk yazılar halen okunamasa da, Mezopotamya çivi yazısı ve Mısır Hiyeroglif yazısı günümüzde bu kültürleri anlamak için kullandığımız en iyi anahattır. *Yazının keşfi* insanlık kültür tarihi için çok ileri bir adımdır. Yazı aracılığıyla erken kültürler hakkında birçok bilgiye sahip olmamız yanında, toplumlar arasında iletişim artmış, ticaret gelişmiş ve kültürel anlamda daha büyük adımlar atılmaya başlanmıştır.

Sümerler

Mezopotamya'ya kuzeyden gelmiş olmalıdırlar. Sümerlerde şehrin merkezini tapınak oluşturmaktaydı. Her şeyin sahibi tanrı ve onun adına kenti yöneten rahipti. Rahip, tanrı adına her şeyi tapınakta toplar, kentte yaşayanlar da tanrı için çalışırlardı. Sümerlerin yüksek kültürü iki nehir arasında (Fırat - Dicle) kalmıştır. Şehirlerini geliştirmek için su kanalları inşa etmişlerdir. Sümerler çivi yazısını kullanmışlardır. Dillerinin paralellerini bulmak mümkün değildir. Yazılı belgeler genelde ekonomik konuları içermektedir. Aynı zamanda dini bilgiler de edinilebilmektedir. Yazılı belgeler içerisinde mitolojik anlatımlar, bilgelik içeren metinler ve özellikle *Gılgamış Destanı* Sümerlerin bize bıraktıkları kültürel eserlerdir. Bunun yanında kent planlaması, büyük kent surları, tapınak kompleksleri, sulama kanalları yine bize miras bıraktıkları izlerdir.

M.Ö.2800-M.Ö.2350 yıllarında Mezopotamya'ya semitik halkların gelmesiyle kültürel değişiklik yaşanır. Kent devletleri kurulmuş ve Sümerlerdeki gibi yalnızca büyük tapınaklar değil aynı zamanda büyük saraylar da inşa edilmeye başlamıştır. Kısa sürede Mezopotamya'da farklı birçok kent devleti kurulur ve bu kentlerin hepsi bağımsız devlet niteliğine sahiptirler. Halk yine tanrı için çalışmaktaydı. Lugal (kral) yönetici olması yanında halkın bakımından sorumluydu. Ensi (rahip) tanrı ile iletişimi sağlamaktaydı. Fakirler kralın koruması altında olup kent tarafından sosyal denetim altında tutulmaktaydılar.

M.Ö.3000'li yıllar: İlk devlet arşivleri Mezopotamya'da çivi yazılı tabletlerle kurulmuştur. Gılgamış Destanı bu arşivlerde ele geçmiştir.

SÜMERLER: Orta Asya'dan ve Doğu'dan gelmişlerdir. Sami ırkından değildirler; dilleri Hint-Avrupa dil grubudur. Gerek yazı, dil, tıp, astronomi, matematik gerekse din, fal, büyü ve mitoloji gibi alanlarda ilk öne çıkan bir toplumdur. Zigguratlar, hem okul, hem tapınak, hem rasathanedir.

GILGAMIŞ DESTANI: Taribin bu en eski yazılı destanı Akad dilinde on iki kil tablet üzerine yazılmış olup Uruk kralı Gılgamış'ın Enkidu'yla dost oluşunu ve Enkidu'nun ölümünden sonra beyhude ölümsüzlüğe ulaşma serüvenini, ölümsüzlüğe erişemeyince de insanın yaptıklarıyla yaşayacağını dile getirir. Destan yaradılış ve tufana dair bilgiler ve Sümerlerin sosyal ve siyasal hayatından izler yansıttığı için belge niteliğindedir. Gılgamış Destanı birçok dünya destanına esin kaynağı olacak, kendi coğrafi sınırlarının dışına taşacaktır. Türkçe'ye de çevrilmiştir.



Akadlar

Arap bölgesinden gelen yeni bir halk olan Akadlar, Sümerlerin egemenliğine son vermişler, ama Sümerlerden pek farklı bir kültür yaratmamışlardır. Kent planlamaları Sümerlerden biraz farklıdır. Tanrı ile kral kavramı birbirinden ayrılmıştır. Dini işler tümüyle ruhani gruba bırakılmıştır. Kral kanun yapıcıdır. Devlet sisteminin kurucusu ve denetleyicisidir. Sami halkının ilk krallarından olan Sargon, birçok bölgeyi ele geçirince dünya kültüründe büyük İmparatorluk kurma düşüncesini ilk oluşturan kral olmuştur. Kendi tanımış olduğu dünyaya hâkim olmak ve yönetmek istemiştir. Kendinden sonraki birçok kişi bu düşünce ile dünya hâkimi (Büyük İskender gibi) olmaya çalışacaktır.

Mezopotamya niçin kültürlerin beşiği olarak adlandırılır?



SIRA SİZDE

Babiller

Babiller küçük krallıkları yeniden bir araya getirerek Mezopotamya'da yeni bir birlik oluşturmuşlardır. Kral Hammurabi Kanunları yazılı olarak kayda alınmış ilk devlet yasalarıdır. Hammurabi, fatih, diplomat ve yasa koyucudur. Kanunlar, 2 m. yüksekliğindeki diorit taşı üzerine yazılmış olup Elam başkenti Susa'da 1902'de ele geçmiştir. Yazıdaki 200. paragrafda suçun, kısas kanunuyla cezalandırılacağı (hırsızın eli kesilecektir) belirtilir. Bu kural, Roma'da Talion kuralı (ius talionis) olarak karşımıza çıkar. 282. paragrafta kişi hak ve mülkiyetlerinin korunacağı belirtilmektedir. 218. paragrafta başarılı olan doktorların 10 şekel gümüş ile ödüllendirileceği, başarısız olanların elinin kesileceği yazılıdır. Yasaların yazılı olarak ilan edilmesi, öncelikle halk tarafından okunmasını ve bu şekilde yasal haklarını ve özgürlüklerini öğrenmelerini ve kendilerini korumalarını sağlamıştır.

Asurlar

M.Ö. 2000-M.Ö. 1800 yılları arasında, Asurlular, Eski Asur krallığı döneminde Anadolu'da ticaret kolonileri kurmuşlardır. Doğal kaynakları Anadolu'da satın almışlar ve işleyerek tekrar ticari meta olarak Anadolu halklarına satmışlardır. Yeni Asur döneminde, Mezopotamya ve Anadolu'nun doğu yarısında egemen olmuşlardır. Savaşçı bir millet olan Asurların bu dönemde dünya kültürüne en büyük katkıları savaşlarda kullanılan silahların geliştirilmesi ve ordu kurma düzenidir. Ayrıca, savaşlarda acımasız olmaları, ele geçirilen kentlerin surlarını bile temellerine kadar sökmeleri dikkat çeken unsurlar olmuştur.

Mezopotamya ünlü kentlere tanık olmuştur. M.2000, Sümer kentleri Ur, Uruk; M.Ö. 1.000, Asur başkenti Ninova bunlar arasındadır.

Babil Asma Bahçeleri: Dünyanın yedi harikasından biri olan ve güzelliği dile getiren deyimlerle dünya dillerine giren Babil'in Asma Bahçeleri, Babil Kralı Nebukadnezar tarafından sıla hasreti çektiği söylenen kraliçe için (bir olasılıkla Semiramis) yaptırılmıştır. Mezopotamya'nın düz coğrafi mekânlarında yapay dağlar oluşturularak birbiri üzerinde yükselen sütunlarla kat kat bahçelerle inşa edilmiş ve Fırat nebrinden zincir pompalarla su taşınarak büyük havuzlar oluşturulmuştu. Antik çağ Yunan seyyahlarının izlenimlerinden tanıdığımız bu eserde kullanılan teknoloji ve zeka dönemine göre şaşırtıcıdır.

Babil'in Asma Bahçeleri M.Ö. 600'lerde inşa edilmiş; 5. ve 6.yüzyıllarda kumlara gömülmüş; 20.yüzyılda arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

MISIR, SURİYE-FİLİSTİN, İRAN-ELAM KÜLTÜRLERİ

Mısırlılar

Nil Nehrinin hayat verdiği ülke olarak adlandırılan Mısır, coğrafya olarak aşağı ve yukarı olmak üzere ikiye ayrılır. Yukarı Mısır'ın başkenti Theben, Aşağı Mısır'ın ise Memphis olup M.Ö.12.000'lerden itibaren bölge bataklık denecek kadar sulu, M.Ö. 5500'lerde de kuraklaşmaya başlamıştır. M.Ö. 5500-M.Ö. 3500 Neolitik devrimdir. M.Ö. 3500 yıllarında altın-bakır işçiliği geliştirilir. M.Ö. 3000'de Mısır dili ve hiyeroglif yazısında semitik ve Afrika dillerinden etkiler görülmeye başlanır. Mısır Firavunları, hem kral, hem de güneşin oğludur. Aşağı ve Yukarı Mısır'a hâkim olanları, her iki ülkenin tacını üst üste takarlardı. Eski İmparatorluk (M.Ö. 3000-M.Ö. 2000) piramitler dönemidir. Tanrı krallar, kendileri için Nil'in batısına büyük mezarlar inşa ettirirler. Piramitlerin inşası için her türlü güç ve olanaklar kullanılmıştır. Ölümünden sonraki hayatı simgeleyen bu yapıtlar, mumyalanan Firavunun gücünü de sergiler.

Orta Mısır İmparatorluğu (M.Ö. 2000-M.Ö. 1550) döneminde Theben kenti, tüm Mısır İmparatorluğunun merkezi yönetim kentidir. Helen kentleriyle ticaret bağlantıları sağlanmış; Önyasya'dan savaş arabası tekniği bu dönemde Mısır'a getirilmiştir.

Yeni Krallık (M.Ö. 1550-M.Ö. 1000) ise Mısır Firavunlarının en güçlü olduğu ve III. Tutmosis (M.Ö. 1500) ile İmparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı dönemdir. IV. Amenophis Ekhnaton ise halkını tek tanrıya tapınmaya zorlamıştır. Güneş tanrısı Amon dışında tüm tanrıları dışlamıştır. Tell Amarna'yı başkent ve din merkezi yapmıştır. Mısır Sanatında günlük yaşamı, kraliyet sarayını ve aile sahnelerini resmetmek bir gelenek olmuştur. M.Ö. 13. yüzyılda II. Ramses döneminde Mısır yeni bir gelişim içindedir. II. Ramses, Önyasya'daki bir diğer güç olan Hitit İmparatoru Muvattalı'ye karşı Kadeş'te savaşır ve Kadeş anlaşmasını yapar. Anlaşma metni Karnak Tapınağında duvara kazınmış, Hitit metni ise Hattuşa'da pişmiş toprak levhalar üzerinde ele geçmiştir. Her iki kral da birbirini kardeş olarak tanıyacak, saldırı anlarında birbirlerine yardımcı olacak ve ülkelerinde barış egemen olacaktır. Taht varisleri de bunu kabul edeceklerdir. M.Ö. 1200'de deniz kavimleri göçünde Ramses güçlükle ülkesini istiladan kurtarır. Fakat daha sonra Mısır Firavunları güçlerini kaybeder ve farklı ulusların egemenliği altına girer.

Mısırlılar, mimari ve heykeltıraşlık konularında Batı sanatını etkilemişlerdir. Mısır Dini dünya kültürü açısından çok önemlidir. Firavunlar hayatta oldukları sürece tanrının oğlu, öldükten sonra tanrı olarak tapınılmaktaydılar. Tanrı Kral ve Roma'daki İmparatorluk kültürünün kökeninde bu inanç anlayışı vardır.

Mezopotamya kültürlerinde (Sümerler matematikte sayı ve hesaplama sistemlerini geliştirmişlerdir) bir saat altmış dakika olarak hesaplanmış; ay takvimi kullanılarak gün (gece-gündüz) ve ay kavramı (Akad dilindeki "subatu" (şubat) gibi) geliştirilmiştir.

M.Ö. 2000'li yıllarda İlk takvim Mısır'da düzenlenmiştir. Nil nebrinin taşmalarına göre bir yılın dörder aylık üç mevsimden (Taşkın Ekin Hasat) ve 365 günden (artık gün hariç) oluştuğu gözlemlenmiştir. Mısır takvimindeki artık yıl sorunu düzeltilerek, M.Ö. 46 yılında, Jüljen Takvimi adıyla Roma İmparatoru Jül Sezar tarafından kabul edilmiş ve 16.yy'a dek kullanılmıştır. Günümüzde kullandığımız takvim ise 16. yüzyılda Papa XII. Gregor zamanında tamamen düzeltilen Gregoryen Takvimdir.

Suriye - Filistin

Bereketli hilal denilen topraklarda M.Ö. 3000'de Neolitik Devrim yaşanmıştır. Bu topraklar, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasında bir geçiş bölgesidir. Byblos ticaret kenti olarak Akdeniz kıyısında önemli bir rol oynamaktadır. Suriye bölgesinde M.Ö. 2000-M.Ö. 1700'de Kenan ve Semitik halkın gelmesiyle hareketlenmeler görülmeye başlanmıştır. Mısır, Anadolu ve birçok değişik yerden getirilen metal Suriye'de işlenmiştir. İbranice ve Fenike dilinin çözülmesiyle 22 işaretten oluşan Fenike yazısı keşfedilmiştir. Fenike Alfabetini Yunanlılar alıp geliştirecektir. Fenikeliler Akdeniz ticaretine hâkim olmayı başarmışlar ve koloniler kurarak yayılım politikası izlemişlerdir. Hatta Kuzey Afrika'daki Kartaca kolonisi çok kısa bir sürede Batı Akdeniz ticaretini ele geçirmiştir.

İsrail Oğullarının (Yakup ve 12 oğlu) tanrı savaşçıları olarak ortaya çıkmalarıyla Eski Ahit (Tevrat) önem kazanmaya başlamıştır. Bölge, rahiplerin yönetim bölgesi olarak tanınır. Rahip aynı zamanda kral ve para basma yetkisine de sahiptir. Kudüs merkezli yönetim, sürekli dış güçler tarafından birçok kez fethedilmiş, İbrani halkı Kudüs'ten sürülmüş ve tekrar geri gelmişlerdir. İsrail halkının dini her zaman öne çıkmıştır: Buna göre Yahudi olarak doğmamışsa dine girmesi kabul edilmez. Kısacası dışa kapalı bir toplum yapısına sahiptirler. Hristiyanlık da bu topraklarda başlamıştır. Eski dine karşı yeni bir din oluşumu olarak kabul edilse de Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit (İncil) kutsal kitap olarak kabul edilmektedir. Kudüs'te yeni bir din oluşturulurken kutsal dil olmuştur. Eski İbranice'nin alfabesi de çivi yazısından geliştirilmiştir. Günümüzde kullanılan Yeni İbranice, Rusya'dan İsrail'e göç eden Shalom Jakop Abraham tarafından geliştirilmiştir.

İbranice, M.Ö. 1200'de Yeni Mısır Krallığı döneminde göç eden semitik bir halkın dilidir.

İran - Elam

M.Ö. 3000'den itibaren Güneybatı İran'da yeni bir halk topluğu bölgede egemen olmaya başlamıştır. Elam, Sümer kültürünün devamıdır, çivi yazısı kullanmışlardır. Erken dönem gelişmiş kültürlerdendir. M.Ö. 2000'de kuzeyden gelen Medler, İran'ın kuzeyine egemen olurken güneyde Elamlar egemenliklerini sürdürmüşlerdir. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren de Persler, İran'ın egemen ulusu olmuşlardır. Kyros (M.Ö. 559-M.Ö. 530), Pers İmparatorluğunun kurucusu olmuş ve İran ulusunun Güneybatı Asya, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu topraklarında söz sahibi olmasını sağlamıştır. Yerel kralları, beyleri veya yönetimleri iç işlerinde serbest bırakmış, yalnızca bölge veya eyalet olarak belirlenen toprak parçalarına 'Satrap' adı verilen Pers Valileri yerleştirilmiştir. Pers Kralı 'Büyük Kral' olarak isimlendirilip "Kralların Kralı" olarak kabul edilmekteydi. Pers krallığı daima doğudan batıya açılım yapmak istemiştir. Özellikle Doğu ve Batı Kültürlerinin kaynaştığı alan olan Anadolu karasını ele geçirmek istemişlerdir. Helen Dünyası ile Persliler arasında çok yakın ilişkiler yaşanmıştır. M.Ö. 500-M.Ö. 494 yılları arasında İyonya Kentlerinde Pers Yönetimine karşı ayaklanmaların yaşanması ve kanlı bir şekilde bastırılması, M.Ö. 494'de Milet'in yakılıp yıkılması ile sonuçlanmıştır. Pers yönetimi Batı Anadolu Halklarını İyonya Ayaklanmasından sonra cezalandırmış ve Atina'yı da İyonya kentlerini cesaretlendiren güç olarak görmüştür. Dareos Yunanistan'a sefer düzenlemiş ve M.Ö. 490'da ünlü Marathon Savaşını başlatmıştır. Ancak bu ve sonraki savaşlarda yenilmeleri Perslilerin Yunanistan'ı işgal etme düşüncesine son vermiştir. Elam Devleti İskender'in Doğu Seferiyle son bulmuştur.

Pers toprakları 20 büyük eyalete (Satraplık) bölünmüştü. Bölgede Arami dilleri konuşuluyordu. Fakat toprakların büyümesiyle yerel diller de (Grekçe, Libya Dili, Anadolu Dilleri) önem kazanmıştır. Yerel krallar, beyler veya yönetimler iç işlerinde serbest bırakmış, yalnızca bölge veya eyalet olarak belirlenen toprak parçalarına 'Satrap' adı verilen Pers Valileri yerleştirilmiştir. Şehirlerde iyi yaşam koşulları sağlanmıştır. Dini tolerans getirilmiştir. Planlanmış ilk düzenli ordular ve paralı askerler ve uzun mesafelere sevkiyat bu dönemde gerçekleştirilir. Birçok başkentin varlığı (Persepolis, Babylon, Susa) şehirlerin zenginleştiğini ve zengin kentlerin doğduğunu gösterir.

ANADOLU KÜLTÜRLERİ

Hititler

Orta Anadolu'da M.Ö. 2000 yıllarında Hint-Avrupa dil grubundan gelen Hitit halkı varlığını göstermeye başlar. Mezopotamya'dan çivi yazısını almışlar, fakat hiyeroglif yazıyı da benimsemişlerdir. Kendileri Hitit (Hatti) ismini kullanmışlardır. Hititler Asur ticaret kolonilerine son vermişler; Mittani Krallığı ile birleşmişler; M.Ö. 1400-M.Ö.1200 yıllarında Yeni Hitit İmparatorluğunu kurmuşlardır. Daha sonra Suriye'yi egemenlik altına almışlar ve Mısırlılara karşı savaşmışlardır. M.Ö. 1274 Kadeş Savaşı ve Anlatması yukarıda andığımız gibi, tarihte belgelenmiş ilk yazılı anlaşmadır. M.Ö.1200 yıllarında deniz kavimlerinin göçleri sonunda İmparatorluk son bulmuştur.

Hititler döneminde demir kullanımı artmış ve haliyle demir ticareti gelişmiştir. Kraliyet Aristokrasisi önem kazanmış ve kral tek güç olmasına rağmen, oldukça ılımlı bir politika izlemiştir. Hititlerde Mezopotamya ve Mittani ortak kültürü egemendir. Mittanilerden edindikleri alt kültürlerin etkisi önemlidir. Tahkimli kentler kurmuşlardır. Başkent Hattuşaş iç kale ve dış kale olmak üzere iki ayrı bölümden oluşurken, kraliyet sarayı sivil kentten ayrılmış ve dini binalar kentin belli bir kesiminde sivil yaşamdan ayrı planlanmıştır. Kent içerisinde, nişantepe gibi yüksek tepelerde "Yukarı Şehir" gibi yapılar ayrıca tahkim edilmiştir. Savaş ve saldırılarda, kent düşse bile, halk bu tepelere sığınarak kentin savunmasına devam edebilmekteydi. Başkent yakınında "Yazılıkaya" isminde bir açık hava tapınağı bulunmaktadır. Hititler tanrılarına çok bağlıydılar. Yazılıkaya'da kayalar üzerine tanrıların betimleri kazılmıştır. Tanrı ve tanrıçalar hayvan figürlerinin üzerinde betimlenmiştir. Özellikle *Teşub* (baş tanrı - gök tanrı) Anadolu'daki tapınmanın başlangıcını oluşturur ve uzun yıllar egemen olmuştur. Bu tapınma, Roma Döneminde Dolikhe'deki *Jupiter Dolikhenus*' olarak devam etmiştir.

Hititler, M.Ö. 700'lere kadar Hititçe konuşan küçük Beylikler olarak yaşamlarını devam ettirmişler, eski başkent 'Hattuşaş' merkez olmak üzere güneye doğru açılım göstererek Batı Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde güçlü beylikler kurmuşlardır. Zincirli, Karatepe gibi merkezler öne çıkmaya başlamıştır. Fenikelilerle kurulan ticari ilişkilerle Anadolu, Mezopotamya ve Suriye-Filistin kültürleri sentezler oluşturarak yeni sanat ve kültür anlayışları gelişmiştir. Yazıtlarda, hem Fenike Alfabetini, hem Fenike Hiyeroglif Yazısını kullanmışlardır.

Fotoğraf 2.3

Çatalhöyük



Mittaniler

Mittaniler Kuzeyden gelerek Kuzey Mezopotamya'ya hâkim olurlar. Dilleri Hint-Avrupa dil gurubuna girmektedir. Hitit ve Asurluların egemenliğinde yaşamışlardır. Savaş sanatında süvari (atlı) ve at arabası kullanımını ilk kez dünya kültürüne kazandırmışlardır.

ANADOLU: Güneşin doğduğu yer anlamına gelen, göç ve ticaret yollarının (Kral Yolu, İpek Yolu) üzerinde bulunan bu verimli topraklar (Anatolia), zengin ve yüksek kültürlerin beşiği olmuş, tarih boyunca Doğu ile Batı Kültürleri arasında köprü vazifesi görmüş, topraklarında kent devletleri, krallıklar, imparatorluklar, cumhuriyetler yaşamıştır. Ama yine tarih boyunca hem Doğudan (Persler) hem Batıdan (Büyük İskender, Haçlı Seferleri) ve Milli Mücadele yıllarında (İngiliz, Yunan, Fransız İşgali) istilalar yaşamıştır.

Anadolu tarih öncesi (prehistorik) dönem: M.Ö. 600.000-15.000 Yarımburgaz Mağaraları (İstanbul Küçükçekmece); Mezolitik (Orta Taş Devri) Döneme ait Beldibi, Tekeköy Renkli Mağara Duvar Resimleri; Neolitik Dönem (M.Ö. 7000-5000): Çatalhöyük (Konya yakınları)- Hacılar (Burdur).

Çatalhöyük: (M.Ö. 6500-5500) yeryüzünün ilk parlak uygarlıklarındandır; dönemin ev kalıntıları, eşsiz güzellikteki renkli kabartmalar, freskler, beykelcikler ve süs takılarıyla ünlüdür.

Urartular

Urartular, M.Ö. 13. yüzyılla M.Ö. 9. yüzyıl arasında Doğu Anadolu'da beylik ve aşiretler halinde yaşamaktaydılar. Demir çağlarında demir metalini kullanmaya başlayarak silahların yapımında ve askerî alanda hızla başarı gösterirler. M.Ö. 9. yüzyılda başkenti Tuşba (Van) olan bir devlet kurmuşlar ve Asurlularla sık sık savaşmışlardır. M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Medlerin egemenliğine girerek bağımsız devlet olma özelliklerini kaybetmişlerdir. Urartu dilinin Hint-Avrupa ve Sami dilleri ile bir benzerliği yoktur. Çivi yazısını kullanmışlardır. Savaşçı bir kavim olan halkı, metal işçi-

liğinde oldukça ileri gitmiştir. Metal işlenmiş nesneler, batı dünyasına ticaret yoluyla yayılmıştır. Urartu kralları anıtsal kaya mezarlarına gömülmekteydi. Urartuların bu anıt mezarları yapmasının nedeni ölümden sonra hayatın olduğunu düşünmelerindendir. Urartular savaşçı halk olmaları ve Doğu Anadolu coğrafyası nedeniyle kentlerini sarp kayalıklar üzerinde yapılandırmışlardır. Bir başka özellikleri su setleri oluşturarak suyu depolamayı ve kullanmayı planlamalarıdır. Bu şekilde kentlerin büyük ihtiyacı olan su sorununu teknik açıdan çözmeleri önemli bir adımdır.

Frigler

M.Ö. 1200'lerde deniz kavimleri göçü sonunda Makedonya ve Trakya'dan Kuzey İçbatı Anadolu'ya geldikleri düşünülen topluluktur. M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren siyasi bir güç olarak ortaya çıkarlar. Efsanevi kralları 'Gordios', ünlü Gordios düğümünü yapan kişidir. Kehanete göre kördüğümü kim bir hamlede çözerse dünya hâkimi olacaktır. Büyük İskender bir kılıç darbesiyle Gordios Düğümünü çözmüştür. Frigler, kısa sürede Batı Anadolu'ya egemen olmuşlar; Asurlularla ittifak kurarak siyasi olarak güçlenmişler; özellikle Batı Anadolu Helen kolonileriyle kurduğu ilişkiler sonucu Yunanistan'la ticareti geliştirmişlerdir. Frigya Fibulası olarak anılan iğnelerin bu bölgelerde yayılım göstermesi bize bunu kanıtlar. Kimmerlerin M.Ö. 7. yüzyıldaki akınları sonucunda siyaset sahnesinden çekilen Frigler, Anadolu halkı olarak yaşamlarına devam etmişlerdir.

Friglerin en tanınmış siyasi kimliği Kral Midas, Helen mitolojilerine bile konu olmuştur. Friglerin grafiti şeklindeki yazısı halen çözümlenemediği için Midas'ın tarihi kişiliği soru işaretidir. Kendisiyle ilgili bilgiler Helen kaynaklarından elde edilmektedir. En önemli merkezleri Gordion (başkent), Yazılıkaya-Midas kenti ve Hattuşaş'taki Frige kentidir. Yerleşimleri düz alanlarda olduğu halde, dağlık kesimde sarp tepelere kurulmuş kaleleri vardır. Yerleşimlerde 'Megaron' denilen yapılarla karşılaşmaktadır. Mimaride taş, kerpiç ve ahşap kullanırlar. Pişmiş topraktan yapılmış çatı kiremidi, çatı süslemeleri ve duvar kaplamaları yapıları estetik değer katmaktadır. Ölümden sonra yaşama inanan Frigler, ölümler için anıtsal mezarlar oluşturmuşlardır. Ölü gömme adetlerinde iki farklı uygulama ortaya çıkar. Bunlar ahşap odalı yığma toprak tümülüsler ile kaya mezarlarıdır. Ayrıca, metal işçiliğinde oldukça ileri gitmişlerdir. Başta ziynet eşyaları olmak üzere, metal kaplar da dikkati çeker. Ayrıca, tunç, demir ve gümüş madenlerini de kullanarak başarılı eserler oluşturmuşlardır. Marangozculukta, seramikte ve dokumacılıkta da ileri gitmişlerdir.

Friglerin kültür tarihi içerisinde en öne çıkan tanrıçaları *Matar Kubileya*'dır. Helenlerde *Kybele*, Romalılarda *Manga Mater* olarak isimlendirilecek olan Tanrıça, doğanın ve hayvanların hâkimesi olarak bolluğun, bereketin ve doğurganlığın simgesi olmuştur. Anadolu'da ilkel çağlardan beri var olan ana tanrıça kültürüne yeni bir anlam katmıştır. Midas kenti Frig Yazılıkayasına bu konuda en ilginç örnektir. Burası sivil bir yerleşim olmaktan çok dini merkez, ibadet kenti olmuştur. Helenistik Dönemde Pessinus dini merkez olacaktır. Buradaki tanrıça betimi "Baitylos" (göktaş) tapınmada önem taşıyacaktır. Bir kehanetten dolayı Hannibal'e karşı yaptıkları savaşta tanrıçadan yardım uman Romalılar, tanrıçanın betimini Roma'ya taşımışlar ve Manga Mater'i Tapınağın içine yerleştirmişlerdir.

Lidyalılar

M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren kısa sürede Batı Anadolu'daki Helen kolonilerini egemenliği altına alan Lidyalıların adı duyulmaya başlanmıştır. Batıda Ege Denizi, Doğuda Halys (Kızılırmak) arasında kalan Anadolu topraklarında güçlü bir devlet

kurmuşlar, Mermnadlar adı verilen kraliyet sülalesi tarafından yönetilmişlerdir. Helen kolonilerinin deniz gücünü ve ticari filolarını kullanarak Karadeniz’de de etkili olmuşlar; ticaretin bu kadar gelişmesi sonucunda alışverişi kolaylaştırmak için elektron sikkeyi üretmişlerdir. Başkentleri Sardes (bugünkü Salihli) yakınında bulunan Paktalos Çayı’ndan (Sart Çayı) çıkarılan elektronu (gümüş-altın alaşımı) kullanarak kraliyet tarafından ağırlığı ve değeri garanti altına alınmış ilk parayı kullanmaya başlamışlardır. Fasulye şeklinde olan bu ilk paraların üzerinde önceleri yalnızca bir çukur yer almaktaydı. Daha sonraları kraliyetin simgesi aslan ve aslan-boğa betimleri kullanılmaya başlamıştır. Lidya Kralı Kroisos (Karun) tarihte en çok hazineleriyle tanınan güçlü krallardan biridir. Kendisi Helen kültürüne hayrandır ve Yunanistan’daki kutsal kentlere gönderdiği hediyelerle ünlüdür.

Lidyalılar, mimaride Frigya geleneklerini geliştirerek devam ettirmişler; atçılığı benimsedikleri için güçlü süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Ölü gömme adetleri, taş odalı ve koridor girişli mezar odalarının üzerlerine yığma toprakla büyük tepeler oluşturarak anıtsal görünüm vermek şeklindeydi. Tepenin etek sınırlarını belirlemek için krepis denilen duvarlarla çevrilip, üzerlerine *Phallos* (erkek cinsel organı) denilen dikili taşlar konulmaktaydı. Bu anıtsal yapılar başkent Sardes’in kuzeyinde Bintepe denilen mevkide inşa edilmiştir. Günümüzde bile farklı büyüklüklerdeki tümülüsleri görmek mümkündür. Ayrıca kaya mezar geleneğini de sürdürmüşlerdir. Dinlerinde *Kuvava* (Kybele) baş tanrıçadır. *Artimu* ve *Bakkhos* Lidyalı tanrılardır ve Batı dünyasına Lidyalılar’dan geçmişlerdir.

Mezopotamya’da çivi yazısı, Mısır’da hiyeroglif yazı kullanılmıştır. Fenike Alfabesi günümüzde kullanılan alfabenin temelini oluşturur; Grek (Eski Yunan) Alfabesi ve Romalılarda Latin Alfabesi bu alfabaden geliştirilmiştir.

M.Ö. 3.000’li yıllarda kitap kültürü, Beyrut yakınlarındaki Fenike kenti Byblos kaynağıdır. İncil’in Batı dillerindeki karşılığı olan “Bible” (İngilizce, Fransızca), “Bibel” (Almanca), “Bibbia” (İtalyanca) sözcüklerine kaynaklık ettiği düşünülmektedir.

BATI KÜLTÜRÜNÜN KAYNAKLARI

Minos

Girit Adası kültürü diyebileceğimiz Minos Uygarlığı M.Ö. 2000-M.Ö. 1400 yıllarında Ege Denizinde önemli bir rol oynamıştır. Minos aynı zamanda krallara verilen genel addır. Merkezi bir avlu etrafında gelişen saray yapıları bir anlamda kent gibi yerleşimlerdir. Etrafları surlarla çevrilmediği için Minos halkının barışçı ve ticaretle uğraşan bir halk olduğu kolayca tahmin edilebilmektedir. Knossos, Phaisthos, Mallia, Gurnia en tanınmış saraylardır. Bu sarayların bağımsız birimler mi, yoksa federatif kuruluşlar mı olduğu tartışılmaktadır. Saraylarda özel yaşam kesimleri, ışıklar, depolar ve dini birimler belli kesimlerde konuşlandırılmıştır. Minos Sanatı oldukça yüksek kültür özellikleri göstermektedir. Saray mimarisi, ticaret, seramik ve duvar resimleri etkileyici özelliklere sahiptir. Sanattaki natüralist üslup, yüzen balıklar, uçan kuşlar, doğa peyzajları ve insan resimleri dönemin özelliklerini aşan niteliktedir. Duvar resimlerinde dini törenlerin anlatıldığı sahnelerde boğanın üzerinden atlayan gençler resmedilmiştir. Boğa oyunlarının Girit dininde büyük önem taşıdığı şüphe götürmez. Çünkü Minotauros (Boğa İnsan) Helen Mitolojisinde Minos’un oğlu olarak anılmaktadır. Yılanlı tanrıça da baş tanrıdır. Linear A, Linear B denilen iki yazı şekli vardır. “A” çözülmemiş, “B” çözümlenmiştir.

Mikenler

Yunanistan'a M.Ö. 1600-M.Ö. 1100 yılları arasında Mikenler (Akha) egemen olmaya başlar. Daha önce buralarda Hint-Avrupa kökenli olmayan halklar yaşamaktaydı. Yazılı kaynağımız olmasa da, yer isimlerindeki “-ssos”, “-nthos” gibi sözcük son ekleri bize kentlerin Helen kuruluşu sahip olmadığını kanıtlamaktadır. Savaşçı bir millet olan Mikenler, şahin tepesi gibi çok sarp tepelerde kral kaleleri inşa etmişlerdir. Mykene, Tyrins, Atina, Theben en önemli Miken kentleridir. Merkezinde megaronun (uzun, galerili evler) yer aldığı kaleler tümüyle savunmaya yöneliktir. Birbirleriyle her daim savaş içinde olan kentler, bölgeleri dışına taşmadan tarımcı ve hayvancı toplumlar olarak yaşamaktaydı. Mikenlerin öncü Helen kültürü olduklarını düşünebiliriz. Minos seramiğini geliştirmişler, kubbeli mezarlar, savaş arabası, metal sanatı ve savaş kıyafetleriyle dikkat çekerler. Bundan dolayı, savaşçı bir kavim olduğu düşünülebilir. Ayrıca, Mikenler, M.Ö. 1600'de Minos'a son vermişlerdir. Truva Savaşı da bu dönemde yapılmıştır. Destanlara konu olan Truva Savaşı, Spartalı Helena'yla Truvalı Paris arasındaki aşk yüzünden çıktığı düşüncesi yaygındır. Aslında savaşın, Ege Denizi'nden Karadeniz'e geçişin kontrol edildiği noktada bulunan kentin hem yok edilmesi, hem de zenginliklerine el konulması için yapılmış olması mantığa daha uygundur. Truva Savaşı, daha sonraki Doğu-Batı Savaşlarının sembolü olmuştur. Fatih Sultan Mehmet bile Konstantinopolis'i alarak Hektor'un öcünü aldığı için mutlu olduğunu belirtmiştir.

Helenler

Helen halkları Kuzeyden Yunanistan'a üç farklı boy olarak göç etmişlerdir. Aioller, İyonyalar ve Dorlar. Yunanistan'ın güneyi ile güneybatı Ege kıyılarında Karya Bölgesinde Dorlar, Atina ve çevresi ile Ege Anadolu'sunda İyonyalılar, Atina'nın Kuzeyi ve Euboia Adası ile Anadolu'da Mysia Bölgesine de Aioller yerleşmiştir. Hepsi Grekçe konuşsalar da, aralarında diyalekt farkı bulunmaktadır. Helen dünyası yerleşim merkezleri ilk bakışta köy niteliğindeydi ve köyler topluluğuydu. Kentlerin gelişimleri kent ve devlet yönetiminin birleşmesiyle doğmuş ve Polis kavramıyla kent devletleri anlam kazanmaya başlamıştır. Şehrin belgesi olarak kente “*astı*” köy yerleşimine ise “*kome*” denmekteydi. *Polis* ise siyasi bir varlığı olan şehirdir. Polisleşme M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır.

İyonya Kentleri: Milet, Priene, Efes gibi İyonya kentleri kent planlaması yapılan ilk dünya kentleridir. Miletli Hippodamos (M.Ö. 4.yüzyıl) yaptığı kent planlamasıyla taribe damgasını vuracak ve sonraki yüzyıllarda Roma kentlerine dek etkisi yayılacaktır. Buna göre, bütün cadde ve sokaklar birbirine paralel ve dik kesecek konumda “ızgara planı” şeklinde dikdörtgen bloklar halinde oluşturulmuştur.

Efes en görkemli liman, sayfiye kentlerindendir. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren limanın kirlenmesi ve dolmasıyla gerilemeye başlar. Daha sonra Hristiyan misyonerlerin uğrak yeri ve ideolojik hedefi olmuş, ancak Efesliler dinlerini değiştirmemek için direnmişlerdir. Ünlü filozof Herakleitos Efes'li; matematikçi Thales Milet'li, Pythagoras Sisamlıdır.

M.Ö. 8. yüzyıl ve M.Ö. 7. yüzyılda köy yerleşmelerinden kente doğru bir gelişme görülmektedir.

Yunanistan'da Tunç Çağı sonunda oluşan yerleşimlerde yönetimde “*Basileos*” denilen bir bey vardır. Basileos doğuştan hak sahibi insandır. Kraliyet yönetiminin son bulmasıyla “*Aristokrasi*” devri başlar. Aristoteles bu devri en iyinin idaresi olarak gösterir. Yerleşme gelişir ve idari yönetimde kabile başı bulunmaz. Klan baş-

larından oluşan konsey tarafından yönetim için “*Boule*” (*meclis*) kurulmakta ve her yıl bir yıllığına bir kişi seçilmektedir. Memurlar soylu kişilerden oluşmakta, adalet ise yazılmamış yasalarla sağlanmaktadır. Ege’de en eski yazılı yasalara Girit’te Gortyn’de rastlanır. Tüccarların ve köylülerin zenginleşip geniş topraklara sahip olması, Aristokratlara karşı ayaklanmalara neden olmuş ve *oligarşi* yönetimi doğmuştur. Ticaretin ve tekniğin gelişmesiyle sömürgeleştirme (kolonizasyon) hareketi hızlanır; servet sahibi kişiler söz sahibi olur; yönetim, asil kişilerin elinden ticarette zengin olmuş kişilere geçer. Bu dönemde burjuvalarla (kentsoylular) aristokratlar arasındaki kişisel çatışmalardan dolayı krizler yaşanır, gelişme kaydedilemez. Devletin yapısı bozulmaya başlayınca artık kudretli kişiler devlet yönetimini güçleriyle ele geçirmeye başlar. “*Tiranoslar*” adı altında bir nevi diktatörlük oluşsa da, başa geçen kişiler, yaşadıkları polislerinin (kentlerinin) kalkınması için çalışırlar ve gelişme ve refah gözlenir. Tiranlık, Helen kentleri için iyi bir yönetim örneği sunsa da, babadan oğula geçen bir hal alınca ayaklanmalar çıkar ve yönetimler yıkılır. Sonraki aşamada ise demokrasinin oluşmaya başladığını ve demokratik Polis devletlerinin yaygınlaştığını gözleriz.

Helenler, koloni kurmak ve ticareti geliştirmek için denizlere hâkim olmak istemişlerdir. Bu amaçla Fenikelilerle olan ilişkileri aynı zamanda kültürel bir alışveriş olmuştur. Konsonantlardan oluşan Fenike alfabesine altı vokal ekleyerek Grek alfabesi oluşturulmuştur. M.Ö. 750’de Yunan Kolonizasyonu başlamış ve Akdeniz, Ege Denizi ve Karadeniz’de sayısız yeni kent kurulmuştur. M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında ağır askerler sistemi olan Phalanx sistemi geliştirilerek, askerler zırh, kalkan, kılıç, dizlik ve iki metre uzunluğunda mızraklarla donanır; Bronz Çağından itibaren de süvariler orduda görev alır. Yasalar M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren yazılı hale getirilmeye başlar. Helenler, Lidyalılardan para sistemini öğrenerek ticarete para kullanmaya başlamışlardır.

Drakon Yasaları M.Ö. 629,
Solon Yasaları M.Ö. 594
tarihlidir.

ANTİKÇAĞDA BİLİM FELSEFE

İlkçağ felsefesi, doğa felsefesidir, dünyayı ve onun yaradılışını sorgulamayı amaçlar. Bu Thales’e göre “su”, Anaximenes’e göre “hava”, Pythagoras’a göre “sayı”, Demokritos’a göre “atom”dur. Miletli Thales, güneş tutulmasını hesaplamış, dünyanın tanrılar tarafından değil fiziksel oluşumlar sonucu meydana geldiğini öne sürmüştür. Yunan felsefesinde üç isim felsefenin kurucuları kabul edilir. Bunlardan ilki Sokrates, (M.Ö.470-M.Ö.399), özellikle ahlak felsefesinin öncüsüdür. Tanrılara inanmamakla ve düşünceleriyle gençleri zehirlemekle suçlanarak ölüme mahkûm edilir. Yaptığı ünlü savunma, öğrencisi Platon tarafından “Sokrates’in Savunması” başlığıyla kaleme alınmış olup insanlığa felsefi bir erdem dersi olarak değerlendirilmiştir. İkincisi Platon (İ.Ö. 420-340), bilgi, idea, rubun ölümsüzlüğü, evrenin oluşumu konularındaki düşünceleriyle Hristiyanlık üzerinde etkili olmuş ve düşünceleri bugün bile tartışılmaktadır. Ona göre, gerçekte var olan idealar evrenidir. Platon bu evrendeki değişmez, sabit, kalıcı varlıklara idea adını verir. Bu dünyanın sadece bir yansıma olduğunu, her şeyin özünün “ide”ler olduğunu belirterek, yaşadığımız evrenin sadece bir gölge olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzden onun gözünde sanat sadece bir taklittir; şair tutkuları besler ve mutsuz olmamızı sağlar; şair Devlet’e sokulmamalıdır. Sistematik felsefenin kurucusu kabul edilen Aristoteles (İ.Ö.384-322) ise, ilk kez felsefi düşünciyi belli ilkelere dayandırmış, ayrıca mantık biliminin öncülüğünü yapmıştır. Aristoteles, Poetika adlı eseriyle sanat eseri çözümlemelerine öncülük etmiş; felsefenin önemli bir alanı olan metafizik konusunda yöntemli düşünceler geliştirmiştir.

Sparta: M.Ö. 9. Yüzyılda Dorlar tarafından iskân edilmiştir. M.Ö. 8. yüzyılda Spartalılar (Lakedaimonialılar) kente egemen olmuştur. Savaşçı kavim olan Spartalılar, köy yerine kışılarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Kadınlar köylerde yaşar ve erkekler çok seyrek olarak onları ziyaret eder. Çocuklar sekiz yaşlarına kadar anneleri yanında kalırlar ve sonra kışılarda askeri eğitime alınırlar. Eğitimlerinde beden eğitimi, yüzme ve silah kullanma öğretilir ve dayanıklı ve güçlü hale gelmeleri için her şey yapıldı. Batı dünyasında ‘Sparta usulü eğitim’ deyimiyle insanların zorluklara karşı güçlü eğitilmesi dile getirilir. Helen kavimleri içindeki en iyi savaşçılardır ve az konuşma özellikleriyle tanınırlar. Batı dilinde az konuşanlara ‘lakonik’ denilmesi, Sparta’nın Lakonia Bölgesinde yer almasındandır. M.Ö. 6. yüzyılda Yunanistan’ın ilk savaş birliği olan Peloponnesos Birliğini kurmuşlardır.

Atina: Attika yarımadasının başkenti niteliğinde olan Atina’da, demokrasinin ilk tohumları atılmıştır. Solon Yasalarına göre halk 4 tabakaya ayrılmaktadır. En üst tabakadakiler yüksek memur olabilmekteydi. En alt tabaka seçilme hakkına sahip değildi, fakat memur seçimlerinde oy kullanmaktaydılar. Halk Meclisi (Boule) demokrasinin ilk basamağı olmuştur. Eklesia’da yasalar önce tartışılmakta, düzeltildikten sonra oylanmaktaydılar. M.Ö. 487’de Arkhon, halktan her kişinin üst dereceli memur olabilme hakkını tanımıştır.

Helen arkaik döneminde önemli kültürel, politik ve sosyal değişimler yaşanmıştır. M.Ö. 7-M.Ö. 6. yüzyıllarda yazma sanatında önce lirik daha sonra epik form geliştirilmiştir. **Arkhesialos** ve **Sappho** dönemin en tanınmış şairlerdir. Bir rivayete göre kör olan ve İzmir’de de yaşamış olan **Homeros**’un yazdığı ya da derlediği “*İlyada ve Odisseia*” destanları Batı edebiyat kültürünün başlangıç eseri kabul edilir ve kurgusu, anlatı dili, söz sanatları açısından birçok dünya yazarını etkilemiştir.

Fotoğraf 2.4

Milet Antik
Tiyatro

Kaynak:
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:MiletusTheater6August2005.JPG>



Tragedya ve Komedyalara: Tragedyalar felsefi bakıkatleri anlatırlar; izleyicilerde, okurlarda heyecan, korku, gerilim vb. duygular yaratırlar; her zaman dramatik bir sürükleyiciliğe ve rubu arındırma gücüne (katarsis) sahiptirler. Kahramanların yazgıları yüceltici bir söylemle etkileyicidir; Sophokles'in ünlü tragedyası Antigone'de, başkahraman Antigone, vatanına karşı savaştığı gerekçesiyle erkek kardeşi Polymeikes'in cesedinin gömülmemesini emreden Kral'ın emrine uymaz ve kardeşini gizlice dini kurallara uygun olarak defneder; bu nedenle kral tarafından bir mağaraya diri diri gömülmekle cezalandırılır. Tabii bu tragedya, kurallara başkaldırmanın ve hukuk savaşının ve kadın direnişinin simgesi olmuştur. Günümüzde de sık sık sahnelenmektedir. Komedyalara ise Dionisos Bahar Şenliklerinde oynanan güldürü, abartılı ve cinsel içerikli eserlerdir. Sophokles, bugün de dünyada sergilenmeye devam eden Kral Oeidipus, Antigone ve Elektra adlı tragedyaların yazarı; Aristophanes ise Eşek Arıları, Kuşlar ve Barış gibi dünyaca ünlü komedyaaların yazarıdır.

Klasik dönemde (M.Ö. 500-M.Ö. 323) tarih yazımcılığı başlamıştır. Halikarnaslı Herodot, tarihin babası kabul edilir ve onu politik ve askeri konuda verdiği bilgilerle Thykildites izler Mimarlık alanında Atina'daki Akropolis doruğa ulaşmış bir eserdir. Heykel sanatında Phidias, Polykleitos, Myron, Praksitales, Helen klasik örneklerini oluşturmuşlardır. Tiyatro'da tragedya ve komedyaya oyunlar sergilenir. Platon, **Aristoteles** bu dönem filozoflarıdır. Halikarnas kralı Mausolos'un kendisi için yaptırmış olduğu mezar, bugünkü adıyla Halikarnas Mozelesi dünyanın yedi harikasıdır. (Yine Dünyanın yedi harikasıdır Efes Artemis Tapınağı, İskenderiye Deniz Feneri ve Rodos Heykeli Helenistik dönemin başyapıtlarıdır).

Antikçağ Heykel Sanatı: Antikçağda heykel sanatçısı, önceleri, görmediği fakat içinde yaşadığı Tanrı ve Tanrıçaları inanç gücüyle hayal ederek (bu nedenle gözlerin formu çoğu kez belirsizdir), yontmuşlar yani imgeleştirmişlerdir. Ama daha sonraları, bedeni nasıl işlemesi, yani imgeleştirmesi gerektiğini "kendisi" de bilmek isteyecek ve işe gözlerini kullanmakla başlayacaktır; bu da kendisini mükemmeliyete ulaşma adına yeni estetik ve teknik arayışlara sürükleyecektir. Sanatçı zamanla taşı yontarak rubun derinliklerini dile getirme tutkusıyla dolacaktır. Oysa Mısır Sanatında inançlar, töreler doğrultusunda resmetmek esastır. Bu nedenle Mısır kabartmalarında, heykellerinde ve resimlerinde daha çok inancın öykülenmesi esastır. Bunu kabartmalarında, hatta Piramitlerde (ölümden sonraki hayata inanıyorlardı) bile gözlemleyebiliriz.

Pers saldırıları Helenler için hep korkulu rüya olmuştur. Pers Kralı Dareos, M.Ö. 490'da Marathon'da yenilir. Savaşta, ulak Pheidippides, Marathon'dan koşarak haber getirdiği için günümüzde atletizmde en uzun koşu Maraton adıyla koşulmaktadır. Persler, M.Ö. 479 Platae ve M.Ö. 478 Mykale savaşlarında yenildikten sonra Yunanistan'a karşı bir daha sefer düzenlememişler, Atina da Helen liderliğini ele geçirerek "Attika Delos Deniz Birliği" kurulmuştur. Ancak savaşlar ve iç karışıklıklar sonrası M.Ö. 4. yüzyılda, kuzeyde gelişmekte olan Makedonya Krallığı bölgede egemen olur.

Makedonya: Makedonya Kralı II. Filip güçlü bir devlet kurmak için güneydeki Helenleri egemenliği altına almaya planlamaktadır. Helenlerin güçlerini bildiği için bilim ve felsefesiyle bile ilgilenerek, Aristoteles'i oğlu III. İskender'in (ileride Büyük İskender) eğitmeni yapar. M.Ö. 338'de Khaironeia Savaşından sonra Yunanistan'a tümüyle sahip olur. Böylece Helen kent devleti yönetimi son bulmuş olur.

Asıl amacı Pers ülkesine sefer düzenlemektir. Hazırlıklara başlar, fakat M.Ö. 336'da kızının düğün töreninde öldürülür. Tahta geçen genç İskender, babasının yarım kalan projelerine devam eder; güçlü ordusuyla Yunanistan, Makedonya, Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır, İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ı sınırları içersine alan büyük imparatorluğunu kurar. Ordusunun istememesi üzerine Doğu seferine son verir ve Babil'e geri döner. Çok geniş bir coğrafya ve farklı birçok halkın yöneticisi olduğu için Doğu ve Batı dünyasını birleştiren bir politika yaratmaya çalışır. "Helenizm" denilen bu çabaları M.Ö. 322'de genç yaşında ölmesinden dolayı son bulur. Krallığı ardıllarının talihsiz sonları nedeniyle komutanları arasında bölünür. Bu döneme Diodokhlar Devri denir. Bu dönemde Krallıklar kendi aralarında birbirlerine karşı savaşmışlar ve güçlerini yitirmeye başlamışlardır. Dış güçlerin etkisi ve Romalıların Doğuya doğru ilerlemesi Helenlerin sonu olmuştur.

Helen Estetiği

Helen kültüründe estetik güzellik anlayışı çok önemlidir. Abartılı ve gösterişli olmayan, kısa ve öz olarak dile getirilen bu güzellik anlayışı, dolambaçlı ve bayalci değildir. Sanat eserleri emek ve ustalık işidir. Her şeyin ölçülü olması esastır. Simetri (sym: ile birlikte, metron: ölçü, metre) kavramı her şeyin ölçülü olmasını anlatmak için kullanılmıştır. Sanatçılar güzelliği tanrısalılaştırmışlar, Tanrıları güzel insan olarak resmetmişler ve yontmuşlardır. Bu da Helenlerin sanat, edebiyat felsefe alanında ideali bulmaya çalıştıklarının göstergesidir. Bu nedenle, Grekçe (Eski Yunanca), edebiyatın ve sanatın dili olmuş, Roma ve Batı kültürünü derinden etkilemiştir. Batı dillerinde birçok sözcüğün etimolojik kökeni Grekçe sözcüklere dayanmaktadır.

Romalılar

Kentin kuruluşu Roma Anallarına göre M.Ö. 754 olarak kabul edilmektedir.

İtalya'nın batı kıyılarının orta kesiminde yer alan bir kent çok kısa sürede dünya hâkimi olacaktır. Bu kent Roma'dır. Kuruluş efsanesinde Remus ve Romulus adındaki iki kardeş, kentin kurulacağı yer konusunda kavga ederler ve Romulus Remus'u öldürür. (Semai dinlerde Habil ve Kabil hikâyesi gibi). Romulus, kenti Palatin Tepesinde kurar. Arkeolojik araştırmalar kentin en eski yerleşiminin burası olduğunu kanıtlamaktadır. Roma kentinin bulunduğu bölgeye Latium denir. Kuzeyde yer alan Etruria Bölgesine egemen olan Etrüskler, başlangıçta kentin hâkimi ve kralları Etrüsk soylularıdır. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar kentin bir Etrüsk kenti olduğunu kanıtlamaktadır. Forum binalarının inşası, ordunun organizasyonu, Etrüsk silah teknikleri, soylularının giydiği 'toga', Etrüsk etkisinin Roma'da çok yaygın olduğunu göstermektedir. Etrüsk yazısı okunabilmesine rağmen, halen çözümlenememiştir.

Roma Krallığı başlangıçta adlarına 'patrici' denilen Romalı aristokratların oluşturduğu 'senatus' (meclis) ve krallar tarafından yönetilirdi. Aristokrat olamayan sıradan yurttaşlara 'plebs', Roma halkına da 'Populus Romanus' denirdi. M.Ö. 509 yılında Romalı aristokratlar eşitlik istemiyle krallığa karşı ayaklanırlar ve "Cumhuriyet" yönetimine geçerler. Devlet yönetiminde kral yerine, konsül adını verdikleri meclis tarafından seçilen iki yüksek dereceli görevli bulunuyordu. Konsüller yalnızca bir yıllığına yönetimde kalıyor ve yeniden seçilmelerine izin verilmiyordu. Devlet yönetimi, din işleri ve askeri idare bu iki yetkili kişiye teslim ediliyordu. Toplum ve devlet büyüyüp geliştikçe, yönetimle ilgili bazı konular (hazine, şehrin denetimi, mahkemeler gibi) daha küçük derecedeki görevlilere aktarılmıştır. Seçkin sınıf olan Patricilerden başkası konsül olmazdı; ama zaman içinde aristokratlara karşı halkın ayaklandığı ve bazı hakları elde ettiği bilinmektedir. Daha sonra, tüccar zenginler

(equites) grubu da yönetimde söz sahibi olmak istemiş ve aristokratların senatoyu bırakmak istememeleri nedeniyle Roma'da huzursuzluk ve iç savaş (M.Ö. 2. - M.Ö. 1. yüzyıl) dönemi başlamıştır. Askeri gücünü kullanmak isteyen Sezar diktatörlüğe yönelince Cumhuriyetçi aristokratlar tarafından öldürülmüş (M.Ö. 44) ve Octavianus başa geçerek İmparatorluğu kurmuş ve kendisine “kutsal” anlamına gelen ‘Augustus’ unvanının verilmesiyle Roma yeni bir çağa girmiştir. Yönetim bundan sonra ‘principi’ denilen birinci sınıf vatandaşlar tarafından yönetilmeye başlanır. 200 yıl iyi yönetilen İmparatorluk, zamanla tek adam yönetimine doğru yol almış ve birçok kriz dönemleri yaşamıştır. Antik dönemin en geniş imparatorluğu olan Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçünün etkisiyle (Vizigotlar, Vandallar Roma’yı birkaç kez yağmalarlar) M.S. 395 yılında, Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılır. Batı Roma İmparatorluğu 476’da yıkılır. Roma İmparatoru I. Konstantin (Büyük Konstantin) Roma’nın yaşadığı kargaşayı (kavimler saldırısı, vb.) göz önüne alarak, 330 yılında yeniden imar ederek kendi adını verdiği Konstantinopolis’i (İstanbul) başkent yaparak Doğu Roma İmparatorluğunu (Bizans) kurar ve Roma çok tanrılı olduğu halde politik stratejilerden dolayı kendisi Hristiyanlığı benimser.

Tarikte Roma ve Kartaca çekişmesi ünlüdür. Bunlardan en ünlüsü de Kartacalı komutan Hannibal’ın Roma kapılarına dayanmasıdır. Romalılar bugün de zaman zaman kullanılan “Hannibal ad portas” (Hannibal kapı’da) deyiimiyle o dönemki korkularını belirtmektedirler. Ama Hannibal, savaşı talibsizlikler sonucu kaybetmiş, Roma da Batı Akdeniz’e egemen olmuştur.

M.Ö. 264- M.Ö. 202 yılları arasında Roma ve Kartaca arasındaki bu önemli savaşlar tarikte Pön Savaşları (üç büyük savaş olmuştur) olarak adlandırılır.

Romalıların en büyük özellikleri “gravitas” dedikleri vakar ve ağırbaşlı bir ciddiyet, “pietas” dedikleri tanrısal ve üstün insanlık ve otoriteye karşı hizmet duygusu ve bağlılık, ‘simplicitas’ her türlü iş, görev ve hizmette kesin ve değişmeyen dürüstlüğe önem vermeleridir. Roma’da disiplin önemliydi ve bir Roma ailesinde “baba” sözü kutsaldı; resmi görevde, sosyal hayatta ve askeri görevde ve hayatın birçok alanında bu devam ederdi. Roma ve Romalılar hiçbir zaman güçlükler karşısında yılmamış, kaybetseler bile yine ayakta kalmaya çalışmışlardır.

Roma’nın en büyük başarılarından birisi de elde ettiği şeyleri elinde tutabilme yetisidir. Roma büyük bir İmparatorluk kurmuş ve onu koruyabilmiştir. Hükümet gelenekleri ve yönetim anlayışları ve uygulamaları dünyada birçok alanda düzelti-lerek uygulamaya konulmuştur. Eyaletlerde, İmparatorluk kültürünü, yani Tanrı-Kral düşüncesini yaymışlardır. Bu şekilde, eyaletlerde yaşayanlar imparatoru Tanrı ve koruyucu olarak görmekte ve ona daha çok bağlanmaktaydılar. Anadolu’da bu amaç uğruna ‘neokorie’ denilen çok sayıda imparator kültü rahipleri oluşturulmuştur. Roma İmparatorluğu ayrıca eline geçirdiği topraklarda yaşayanlara belli imti-yazlar vererek kendisine bağlamış, akılcı bir politika izleyerek, başarılarını yalnız savaşla değil, diplomatik olarak da sağlamıştır. Diğer yandan, Romalılar eyaletlerin gelişmesine büyük önem vermişler ve halkın dinine hoşgörümlü davranmışlardır. Ancak, Yahudilerin kutsal kenti Kudüs’te, Hz. Süleyman döneminden kalan kutsal tapınağı M.Ö. 70’de içine Roma İmparatoru heykeli koyarak bir Roma İmparatorluğu tapınağına dönüştürmeleri isyanlara neden olmuş, Roma askerleri de tapınağı yerle bir etmişler, geriye bugün Musevi cemaatinin bu olay anısına kült yerine dönüşen *Ağlama Duvarı* kalmıştır. Romalıların ayrıca Hristiyanlığın ilk yayılma yıllarında Hristiyanlara karşı çok sert davrandığı da bilinmektedir.

Roma'nın en çok ilerleme kaydettiği alanlardan biri de hukuktur. Konsüller döneminden İmparatorlar dönemine dek etkileyici çeşitli yasalar çıkartmışlar ve uygulamaya koymuşlar, ayrıca avukatlık mesleğini yaratmışlardır. Roma Hukuku bugün Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede yeni düzenlemelerle uygulanmakta ve hukuk fakültelerinde ders olarak okutulmaktadır.

Roma ordusu başlı başına düzenli ve disiplinli bir eğitim ocağı olarak bilinmektedir. Romalı paralı askerler (lejyonlar) kendi içlerinde özgürdü, ama hep konsül ve İmparator önderliğinde savaşmışlardır. Sınır bölgelerine yerleştirilerek Tuna ve Fırat boyunca belli aralıklarla konuşlandırılmış kalelerde dıştan gelen saldırılara anında müdahale edilebilmekteydiler. Paralı askerlerin evlenmesi yasaktı ve ancak emekli olduklarında bir eyalette toprak sahibi olabiliyorlar ve evlenebiliyorlardı.

Fotoğraf 2.5

Roma, Kolezyum.



Mimarlık alanında uzman olan Romalı mühendisler, kireç harçlı Roma betonu kullanarak çok katlı evler, büyük köprü ve su kemerleri, hamamlar, forumlar, tiyatrolar, anfiteyatrolar, odeonlar, çeşmeler, gymnasiumlar inşa etmişlerdir. Kentler zenginleşmiş, alt yapı tesisleriyle modern kentleri imrendirecek kadar başarılı yapılar ortaya çıkmıştır. Roma harcı ve çelik konstrüksiyon kullanımı mimarlık alanında büyük bir yeniliktir. Romalılar kara yolu yapımına da oldukça önem vermişlerdir. *Via Flaminia* (Adriyatik Yolu) ve *Via Appia* (taş asfaltlı Brundisium yolu) başta olmak üzere tüm İmparatorluğu yol ağıyla donatmışlardır. Günümüzde 'Her yol Roma'ya çıkar' cümlesi bunu anlatmaktadır.

Latince resmi dil olarak, edebiyatta ve özellikle hitap sanatında özenle kullanılmıştır. (Cicero önemli bir hatiptir). Ayrıca, Batı Avrupa'da, Katolik kilisesinin resmi dili ve Üniversitelerde de bilim dili olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Roma kültürü Akdeniz dünyasında da yüzyıllar boyunca etkili olmuştur. Özellikle ortaçağın karanlık dünyasından çıkıp, aydınlanma döneminde bilim ve sanatta Rönesans, dinde reform hareketleriyle yönetimin sivilleşmesinde rol oynamıştır.

Özet

İnsanlar vahşi yaşamlarında birçok şeyi keşfetmişler; ateşi kontrol altında tutabilmeyi başarmışlar ve Neolitik devrimi gerçekleştirmişlerdir. Neolitik dönemde avcı ve toplayıcı olmaktan çıkıp tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlar; mağaralardan çıkıp önce evler, köyler ve daha sonra da kentler kurmuşlar; doğadan buldukları nesneleri kap kacak olarak kullanmışlar, daha sonra pişmiş topraktan mutfak araçları üretmeye başlamışlar, tekerleği keşfetmişler ve metalleri işlemeye başlamışlardır. Bakır, tunç ve demir sırayla en yoğun kullanılan madenlerdir.

İlk gelişkin kültürlerin görüldüğü yer Mezopotamya'dır. Sümerlerde bütün topraklar tanrınınındır. İlk yazıyı ve kent devletlerini onlar oluşturmuşlardır. Akadlarda, kral Sargon dünya hâkimiyeti kurmaya çalışmıştır. Babililer Hammurabi Kanunlarını yazılı hale getirmiştir. Asurlar ticaret kolonileri kurmuşlar, ayrıca savaş aletlerini geliştirmişlerdir.

Mısır ülkesi aşağı ve yukarı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Eski imparatorluk döneminde büyük piramitler inşa edilmiş ve mumyalanan firavunlar ölümden sonra yaşamın devam ettiğine inanıldığı için piramitlere gömülmüşlerdir. Yeni krallık döneminde Mısır en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Hititlerle savaşarak Kadeş Anlatmasını imzalayan II. Ramses en güçlü krallardandır.

Suriye'de etkin olan kültür denizciliktir; deniz ticareti ve günümüz alfabesinin temelini oluşturan ise Fenike kültürüdür. Akdeniz'de koloni kentler kurarak ve kısa sürede gelişerek ticaret yapmaya başlamışlardır. Kartaca buna en iyi örnektir. Filistin'e hâkim olanlar ise İsrail oğullarıdır. Rahipler tarafından yönetilen ülkede Eski Ahit (Tevrat) en önemli kitap olmuştur. İbranice ve çivi yazısından geliştirilen alfabesi uzun yıllar kullanılmıştır.

İran coğrafyasına öncelikle Elamlar egemen olmuştur. Daha sonra Medler ve Persler güçlü devlet kurmuşlardır. Persler büyük İmparatorluk kurarak geniş topraklara sahip olmuştur. Yönetimde yerel yönetimleri bağımsız bırakmış, onları vasalları yapıp, başlarına Satrap denilen vali denetiminde bırakmışlardır. Pers Kralı, kralların kralı olarak anılır. Persler Arami dilini kullanmışlar ama topraklarında farklı birçok dil konuşulmuştur.

Anadolu'daki erken kültürlerden birisi de Hitit Devletidir. Çok tanrılı dinleri Anadolu'daki dinlerin kökenini oluşturur. Kent kuruluşları, açık hava tapınakları ve kerpiç taş kullanımlı yapılarıyla çok özeldir. Doğu Anadolu'da Tuşba'da (Van) Urartular hüküm sürmüştür; Asurlularla siyasi ilişkide bulunmuşlar; metal işçiliğinde ileri gitmişler ve krallarını kaya mezarlarına gömmüşlerdir. Frigler ise Hititlerden sonra Batı Anadolu'ya egemen olmuşlardır. Kral Gordios ve kral Midas ünlü krallarıdır. Batı Anadolu'yu Friglerden devralan Lidyalılar ise atlı askerleri ve ilk parayı bulmaları ve ticarete güçlenmeleriyle tanınır.

Helen Kültürü ilk demokrasiyi ve cumhuriyet rejimini kuran, mimari, resim, heykel sanatında temel yapılar ve eserler gerçekleştiren, Grekçe ile dünya edebiyatında ve güzel sanatların birçok alanında ileri adımlar atılmasına öncülük eden bir kültürdür. Yazılı yasalarla toplumda düzeni sağlamaya çalışmışlardır. Gökbilimi, haritacılık, matematik, fizik vb. birçok bilim dalı ve felsefede (Sokrates, Platon, Aristoteles) dünyada yol gösterici olmuşlardır. Helen kavimlerinden Spartalılar savaşçı kişilikleri ve disiplinleriyle öne çıkarken, Atinalılar bilge, banışçı, aristokrat ve bilimlere açık nitelikleri, dünya ticaretine verdikleri önemle dikkat çekmişlerdir. Makedonya egemenliğinde Büyük İskender'in önderliğinde dünya devleti olmuşlar ve "Helenizm" anlayışıyla çıkış açacakken, kralın ani ölümü bu projeyi yarım bırakmıştır.

Küçük bir kentten dünya liderliğine yükselen Roma toplumu Avrupa'nın uygarlaşmasını sağlayan toplum olmuştur. Latince uzun yıllar din, siyaset ve bilim alanında egemen dil olmuştur. Romalılar ciddi, ağırbaşlı, dindar, otoriteye saygılı, görev ve hizmet bilincinde, dürüst insan olmaya çalışmışlardır. Sahip oldukları toprakları eyalet sistemiyle yönetmede başarılı olmuşlardır. Ordularının gücü onların Akdeniz dünyasında da etkili olmalarını sağlamıştır. Mimaride Roma harcını kullanmaları devrim yaratmıştır. Organize kentler kurmuşlar, alt yapı hizmetleriyle ve gelişmiş karayolu ağıyla örnek bir imparatorluk olmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Neolitik Devrim nasıl nitelendirilebilir?
 - a. Avcı-toplayıcılıktır.
 - b. Ateşin bulunmasıdır.
 - c. Üretime geçiş dönemidir.
 - d. Tekerleğin icadıdır.
 - e. Tapınağın yapılmasıdır.
2. *Gılgamış Destanı* aşağıdakilerden hangisini konu almıştır?
 - a. Yaradılış ve Tufan efsanesini
 - b. Kahin Gılgamış'ın kehanetlerini
 - c. Mısırlıların siyasi hayatını
 - d. Helen tanrılarını
 - e. Lidya ticari hayatını
3. Altını değerli maden olarak kabul eden **ilk** devlet aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Sümerler
 - b. Akadlar
 - c. Babiller
 - d. Asurlar
 - e. Mısırlılar
4. Piramitler hangi dönemde inşa edilmiştir?
 - a. Yeni Mısır Krallığı
 - b. Sümerler
 - c. Elamlar
 - d. Urartular
 - e. Eski Mısır Krallığı
5. Aşağıdaki kültürlerden hangisinde "Kralların Kralı" unvanı alan Büyük Kral vardır?
 - a. Frig
 - b. Pers
 - c. Helen
 - d. Roma
 - e. Sümer
6. Kadeş Anlaşması hangi devletler arasında yapılmıştır?
 - a. Sümer-Mısır
 - b. Hitit-Akad
 - c. Mısır-Hitit
 - d. Mısır-Urartu
 - e. Hitit-Asur
7. Bugün kullanılan Latin alfabesinin **en eski** kökenini hangi kültürün alfabesi oluşturur?
 - a. Fenike
 - b. Frigya
 - c. Elam
 - d. Sümer
 - e. Akad
8. Aşağıdaki eserlerden hangisi Platon'a aittir?
 - a. Eşek Arıları
 - b. Antigone
 - c. İskenderiye Feneri
 - d. Sokrates'in Savunması
 - e. Kral Oidipus
9. Aristoteles'in önemi hangi özelliğinden kaynaklanır?
 - a. Tragedya yazarı
 - b. Sistematiik felsefenin kurucusu
 - c. Fizikçi
 - d. Din adamı
 - e. Helen kralı
10. Romalıların devlet yönetiminde **en başarılı** oldukları konu nedir?
 - a. Paralı bir orduya sahip olmaları
 - b. Diplomatik oyunları iyi bilmeleri
 - c. Rahiplerinin çok etkili olmaları
 - d. Diktatörleri önemsemeleri
 - e. Ele geçirdikleri toprakları uzun süre ellerinde tutabilme ve yönetme yetenekleri

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Tarih Öncesi Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Sümerler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Asurlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Mısırlılar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “İran-Elam” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Hititler” konularını yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Mezopotamya: İlk Yazı, İlk Şehir Devletleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Helenler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Helenler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- 10.e Yanıtınız yanlış ise “Romalılar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Neolitik Devrim diye adlandırılan dönemde insanlar avcı-toplayıcı-göçebe yaşam tarzını terk ederek tarıma başlamışlar ve haliyle yerleşik hayata geçerek ilk yerleşim merkezlerini kurmuşlar ve hayvanları evcilleştirmeye başlamışlardır.

Sıra Sizde 2

Tarih boyunca farklı diller konuşan kavimlerin bir arada yaşadığı bir bölge olan Mezopotamya, hem coğrafi yaşam koşulları açısından elverişli, topraklara sahipti, hem de bölgede egemen olan devletler, kültürel ve teknolojik açıdan önemli gelişimler kaydetmişlerdi. Mezopotamya'yı birçok farklı kültürlerin kaynaştığı, ilk okur yazar kavimlere ev sahipliği yaptığını, ilk kent uygarlıklarının (ticaret, bilim, teknoloji) burada başladığını unutmamak gerekir.

Sıra Sizde 3

Hititçe eski Hint-Avrupa dil ailesindendi. Hititler hem Çivi Yazısını hem de Hiyeroglif yazıyı kullanmışlardır. Çivi yazısı genelde Asurluların ve Akadların çivi yazısı olup sarayda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hiyeroglif yazıya ise genellikle kabartmalarda ve yazıtlarda rastlanmaktadır. Hitit çivi yazısı ancak 1940'da çözülebilmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akurgal E. (1961). **Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander**, Hirmer Verlag, München.
- Akurgal E. (1989). **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayınları, İstanbul.
- Akurgal E. (2002). **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak, Ankara.
- Bickerman E. J. (1980). **Chronology of the ancient world**, Thames and Hudson, London.
- Childe, V. G. (1998). **Tarihte Neler Oldu**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Egon F. (2006). **Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi**, Dost Kitapevi, Ankara.
- Günaltay M. Ş. (1987). **Yakın Şark**, Elâm ve Mezopotamya, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İnan A. (1992). **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Tanilli, S. (1994). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş, I. Cilt İlkçağ**, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- Tanilli S. (2003), **Uygarlık Tarihi**, Adam Yayıncılık, İstanbul.

3

Amaçlarımız

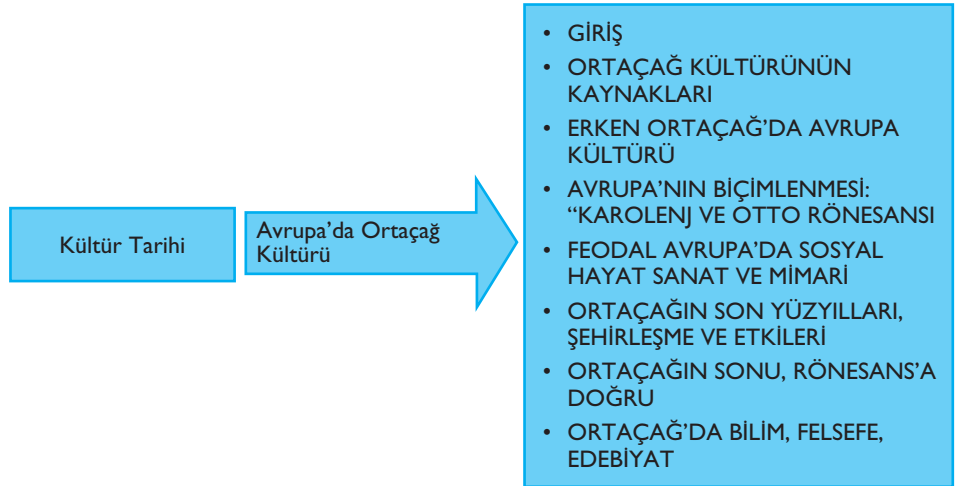
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ortaçağ Avrupa kültürünü açıklayabilecek,
- Avrupa Ortaçağı Sanatının özelliklerini tartışabilecek,
- Avrupa Ortaçağı toplumsal hayatı değerlendirebilecek,
- Avrupa Ortaçağı sanat ve felsefesini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ortaçağ
- Feodal Toplum
- Karolenj ve Otto Rönesansı
- Romanesk Stil
- Gotik Sanat
- Hıristiyanlık

İçindekiler



Avrupa'da Ortaçağ Kültürü

GİRİŞ

Avrupa tarihinde 5. ve 15. yüzyıllar arasını kapsayan uzun dönem, ya da Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile İstanbul'un Osmanlılarca fethi arasında yaşanan bin yıllık süreç, genel bir tanımla ortaçağ olarak adlandırılmıştır. Rönesans hümanistleri, klasik gelenekten kopan ve farklılaşan ortaçağı bir ara geçiş dönemi olarak görmüşler ve Antikçağ ile Rönesans arasındaki bin yıllık süreci bir "karanlık çağ" olarak değerlendirmişlerdir. Avrupa'da ortaçağın başlangıcı için, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılış tarihi (M.S. 476), bitişi ise, İstanbulun fethi olan 1453 yılı genelde kabul görmekle birlikte, Gutenberg'in matbaayı keşfi, İspanya'da Müslüman hâkimiyetinin sona ermesi ve Amerika'nın keşfi de, yeniçağın başlamasına zemin hazırlayan çığır açan tarihsel olaylardır.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına ve "ortaçağ" adı verilen tarihsel ayrımın başlamasına zemin hazırlayan istilalar ve göçler dizisi, M.S. 4. yüzyılın ortalarında, sebebi bilinmeyen bir kaynaşma sonucu Hunların batıya doğru göç etmeleri ve bu hareket sırasında önlerine çıkan çoğu Cermen kökenli pek çok kavmin yer değiştirmesine yol açmaları ile başlamıştır. *Kavimler Göçü* (*Völkerwanderung*) olarak adlandırılan bu süreçte, Romalıların "barbar" olarak nitelendirdiği Hunlar, Avarlar ve Slavların yanı sıra, Gotlar, Franklar, Vandallar gibi Cermen kökenli kavimler de Avrupa içlerine doğru hareket halindedir. Bu göçebe kavimlerin istilalarından sonra Avrupa, çok sayıda dağınık ve zayıf devletin hâkimiyeti altında, parçalı bir görünüme bürünmüştür. Sadece birbirleriyle değil, kendi içlerinde de sürekli mücadele halinde olan bu küçük devletlerin hâkimiyeti altındaki Avrupa'da, sosyal, ekonomik ve kültürel bir durgunluk sürecine girilir; 8. ve 9. yüzyıllara kadar devam eden bu süreç, göçebe kavimlerin Avrupa'ya yerleşerek entegre oldukları dönemdir. 8. ve 10. yüzyıllar arasında, merkezî bir sistemin yeniden kurulması gündeme gelir; Avrupa'nın henüz oluşumunu tamamlamadığı bu süreçte, göçlerle gelen kavimlerin kültürleri ile antik miras ve yeni bir üst-kimlik olarak Hristiyanlık kaynaşarak, "ortaçağ Avrupa kültürünün" çekirdeğini oluşturmuştur. 11. yüzyıldan itibaren merkezi yönetim parçalanır ve feodal sistem oluşmaya başlar; 13. yüzyıla gelindiğinde, kültürü, sanatı ve felsefesiyle ortaçağ doruk noktasına ulaşır. 14. yüzyıldan sonra ise ortaçağ kültürü çözülme sürecine girer ve Rönesans düşüncesinin doğuşuna zemin hazırlayan bir dizi başkalaşım geçirir.

Ortaçağda Teknoloji: Ortaçağ Avrupasında teknik gelişimlerin seyri oldukça ilginçtir: Öncelikle araba ve tekerlek yapımında önemli gelişmeler kaydedilir. Demir atölyelerinin yaygınlaşması, madenlerin işlenmesi bu çağda önem kazanır ve bunlara bağlı olarak ticaret gemileri gelişir. İlk dokuma çıkırgı örnekleri de bu çağdadır.

8. yüzyıldan itibaren at tımar ve bakımı (nal üzengi) gelişir; 10. yüzyıldan itibaren genelde sadece derebeyliklerin sahip olduğu saban demiri yapımında gelişim gözlenir. 11. yüzyılda, silah tüfek yapımında önemli bulgulara tanık olunur. Madenlerin işlenmesi ise 11.yüzyıldan itibaren başlar; ilk net nüfus artışı 13. yüzyılda gözlenir, çünkü o dönemde ölüm oranları çok yüksektir. ilk namlulu tüfekler, ilk mekanik saatler 13. yüzyıldan itibaren görülür.

ORTAÇAĞ KÜLTÜRÜNÜN KAYNAKLARI

Latince, Antik Yunan Etkisi, Hristiyanlık

Ortaçağ Avrupa kültürünü besleyen kaynaklar arasında, özellikle Roma kültürünün etkisinden bahsetmek gerekir. Yıkılan Roma İmparatorluğu'nun mirası üzerinde şekillenen ortaçağ Avrupası, başta dil olmak üzere Roma kültürünün pek çok unsurunu benimsemişti. Bu anlamda, Roma'dan miras kalan ve Roma Katolik Kilisesi'nin de resmi dili olan Latincenin, tüm Batı ve Orta Avrupa için en azından 10. yüzyıla kadar lingua franca olduğu söylenebilir. Ortaçağın sonlarına doğru yerel dillerin kullanımı yaygınlaşmış; buna rağmen özellikle teoloji ve bilim literatüründe, bir üst dil olarak Latince kullanılmaya devam etmiştir. Diğer yandan, daha geç dönemlerde şekillenecek olan Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca gibi Avrupa dillerinin oluşumunda Latincenin köken etkisini de vurgulamak gerekir. Yunan kültürünün Batı üzerindeki etkisi ise bu dönemde sınırlı kalmıştır. Batı'nın Yunan klasiklerine ortaçağ sonlarına kadar uzak kalışı, antik Yunan mirasının etkilerine daha açık olan Doğu dünyasından farklılaşan özgün bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, ortaçağ kültürünün oluşumunda Yunan faktörünün ancak dolaylı bir etki kaynağı olduğu söylenebilir. Yunan kültürü, edebiyatı ve dilinin etkisi, Bizans'a daha yakın olan Doğu Avrupa çevresi ile sınırlı kalmıştır. Buna bağlı olarak, ortaçağda tüm Avrupa'yı etkileyen ve yeneden biçimlendiren göç dalgaları ile 9. yüzyılda Balkanların kuzeyine yerleşen Slav halkları, Avrupa kültür sahasının dışında kalmış ve Bizans'a yakınlıkları dolayısıyla Ortodoks kültür ortamına dahil olmuşlardır. Nitekim ortaçağ yazarları da, Don (Tanaïs) Nehri'ni Avrupa'nın doğu sınırı olarak kabul ederler. 11. yüzyılda Hristiyanlaşarak Orta Avrupa'ya yerleşen Macarların yaşadığı topraklar, bu tarihten itibaren, Avrupa'nın son sınırı olarak algılanmıştır.

Avrupa'nın ortaçağı yaşadığı bin yıl boyunca Doğu'da Hristiyanlığın merkezi konumunda bulunan Bizans, idari, ekonomik ve kültürel yönden, o dönemde Avrupa'nın yoksun olduğu istikrar ve düzene sahiptir. Bunda, Bizans'ın antik kültür verilerine doğrudan nüfuz edebilmesinin de payı olabilir. Nitekim Bizans, kendini antik kültürün tek ve doğrudan varisi olarak görmüştür. Yunanca konuşan, Yunan yazarlarının eserlerini yakından tanıyan Bizans kurumları, kültürü ve sanatı ile de Roma'yı takip etmiştir. Aynı dönemde altın çağını yaşamakta olan İslam dünyası da, Yunan felsefesini ve bilimini yakından incelemiş; bu verileri kendi süzgecinden geçirerek zenginleştirmiştir. Hem Hristiyan hem Müslüman Doğu'nun Yunan kültürü üzerine kendi özgün sentezlerini oluşturdukları bu çağda, Avrupa, her

yönden arayış içinde ve geridedir; ortaçağ Avrupasında Yunan kültürüne ve özellikle edebiyatına hayranlık duyulmasına rağmen, birçok yazarın birer efsane olarak sadece adları bilinmektedir. Söz gelişi, Yunan edebiyatının en önemli isimlerinden Homeros'un eserleri, 15. yüzyıla kadar sadece aktarımlar aracılığıyla Batı'ya ulaşmıştır. Skolastik felsefenin temel dayanaklarından olan Platon ve Aristoteles dahi, ortaçağ boyunca Batı dünyasına İslam kültür çevresinin aracılığıyla nüfuz etmiştir. Bu bağlamda, Yunan kültürünün ortaçağ Avrupasının oluşumunda sınırlı ve dolaylı bir rol oynadığı söylenebilir.

Antik mirasın yanında, Avrupa'nın oluşumunda rol oynayan diğer ana damar din faktörüdür. Göçlerle Avrupa'ya gelerek yerleşen pagan kavimler, Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan Hristiyanlık inancı ortak paydasında birleşmişlerdir. Bu bağlamda, Batı'da ilk Hristiyanlaştırma hareketi, bozkır kavimlerinin göçlerinin başladığı 5. yüzyıldan önce gerçekleşir ve dalgalar halinde devam eder. Yerleşik bir kültüre sahip olmayan bu halklara din aracılığıyla daha yüksek bir kültür ve daha nitelikli bir yaşam vaat eden 'Hristiyanlaştırma' politikası, Avrupa kültürünün çekirdeğini oluşturan senteze katılan bir diğer unsurdur.

Avrupa kültürünün yüzyıllar süren oluşumunda Hristiyanlaşma ve Hristiyanlaştırma süreçleri temel teşkil etmektedir.



DİKKAT

ERKEN ORTAÇAĞ'DA AVRUPA KÜLTÜRÜ

Hristiyan Kültürün Yayılması ve Kökleşmesi

Kavimler Göçü nün ilk göç dalgasının sonunda, göçebe kavimler Avrupa'nın muhtelif bölgelerine yerleşerek, eski Roma şehirlerinin yerinde kırsal nitelikli küçük devletçikler kurmuşlardır; örneğin Anglo-Saksonlar bugünkü İngiltere'de, Ostrogotlar İtalya'da, Vizigotlar İspanya'da, Franklar Almanya çevrelerinde yerleşik hale gelirler. Savaşlar ve yıkımlarla seyreden bu çağı belgeleyebilecek somut arkeolojik veriler yetersizdir; dolayısıyla bu çağa dair kısıtlı bilgilerimiz, döneme tanıklık eden bazı yazarların ifadelerine dayanır. *Gotların Tarihi* adlı çalışmasıyla bu erken dönemin ilk kapsamlı tarih metnini yazan Romalı bir devlet adamı ve yazar olan Cassiodorus (yaklaşık M.S. 490-580), bir yandan da eski Yunanca ve Latince metinlerin toplanarak kopyalanmasına ve çeviriler yoluyla yayılmasına öncülük etmiştir; antik metinlerin sonraki yüzyıllara aktarılması fikriyle başlayan bu hareketin, zaman içinde okullar ve kitaplar ekseninde gelişen Avrupa'nın entelektüel geleneğine kaynaklık ettiği söylenebilir.

Entelektüel geleneğin bu erken dönemde belirmeye başlamasının önemini vurgulamak gerekir; çünkü Roma birliğinin dağılmasından sonra göçlerle parçalanmış Avrupa'da, her türlü kültür belirtisi hızlı bir çöküş ve yok oluş sürecine girmiştir. Ekonomik, idari, siyasi ve ticari ilişkilerde net olarak izlenebilen bu sürecin kültürel alandaki en somut göstergesi, okur-yazarlığın yönetici tabaka arasında dahi yaygın olmayışdır. Göçlerle birlikte eski Roma şehirlerinin dağılması, buralarda kökleşen eğitim kurumlarının da sonunu getirmiş ve eğitim faaliyetleri, sadece Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte yeni oluşmaya başlayan manastır çevreleriyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla, erken ortaçağda Avrupa'nın okuma-yazma bilen "elit" tabakası, manastır çevrelerinde yetişen din adamlarından ibarettir. Bu da eğitimin neredeyse tümüyle İncil çalışmaları ekseninde yürütülmesi sonucunu doğurmuştur; dolayısıyla dönemin düşünsel iklimi, teolojik düşünceye ve yegâne mutlak gerçeklik olarak Tanrı kavramına dayanır.

Hristiyanlığın yayılması, erken ortaçağ kültürünü belirleyen ve çok-parçalılığı düzenleyerek homojen hale getiren en önemli faktördür. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından önce Avrupa içlerine doğru ilerlemeye başlayan pagan Cermen kavimleri, öncelikle, Katolik inancı ile ihtilaf içinde bulunan Ariusçuluk (4. yüzyılda İskenderiyeli Arius tarafından geliştirilen ve İsa'nın tanrısallığının inkarı üzerine kurulan heterodoks Hristiyan öğretisi) ile tanışırlar. Roma İmparatorluğu yıkıldığı sıralarda, eski Roma topraklarında yerleşik olan Cermen kavimlerinin yönetici tabakası neredeyse tümüyle Ariusçuluk inancına bağlıdır. Katolik inancına geçmeden önce bir ara süreç olarak kabul edilebilecek bu safhada, pagan ve Hristiyan inançlarının her ikisinin de bazı yönleriyle birlikte yaşadığı görülür. Söz konusu kavimler, 6. yüzyıldan itibaren misyonerler aracılığıyla kademeli olarak Katolik kilisesine bağlanmışlardır; fakat bazı pagan geleneklerinin en azından 7. yüzyıla kadar sürdüğü bilinir.

Hristiyanlığın yayılması, idari ve toplumsal düzende de bazı değişimlere yol açmıştır. Toprakların bölündüğü idarî birimleri, dinsel misyonlarının yanı sıra idari görevler de üstlenen piskoposlar ve başpiskoposlar yönetmeye başlar. Ayrıca, yeni din ile birlikte, şehirlerin dışındaki ıssız manastırlarda yaşayan keşişler ve isimlerinin etrafında çeşitli efsaneler oluşturulan "azizler" belirmiştir.

Hristiyanlığın kökleşmesi, kültürel nitelik atfedilen figürlerden başka, yeni kült mekânları da yaratmıştır. Azizlerin kutsal emanetlerinin saklandığı mekânlar, erken dönemlerden itibaren birer hac mekânı niteliği kazanmaya başlar; ilerleyen dönemlerde, bu mekânlara yapılan hac yolculukları sayesinde yeni yol ve ulaşım ağları oluşacaktır. Fakat bu erken dönemde, kutsal yolculuk rotaları bir yana, şehirler arasındaki ulaşım ağları dahi tam anlamıyla şekillenmemiştir. Roma'nın parçalanmasıyla birlikte tam teşekküllü Roma şehirleri de bozularak kırsallaşır; yollar ve sulama sistemlerinden inşaat teknolojilerine kadar her türlü şehirleşme belirtisi, bu dönemde yok olmuş ya da gerilemiştir. Gelişmiş Roma şehir kuruluşlarının yerini, bu dönemde, genellikle tek ailenin denetiminde olan küçük arazi parçalarının oluşturduğu sistemler alır. Bu sistem ile birlikte, ekonomik düzen de değişir; paranın yerini tarımsal takasa dayalı bir ticaret türü alır. Ticaret faaliyetlerinin ise, genellikle yakın çevre ile sınırlı kaldığını belirtmek gerekir; göçler çağında değişen ekonomik ve sosyal koşulların etkisiyle, uzak ülkelerle ticaret ilişkileri kurulamamış ve sadece yaşamsal olan bazı maddelerin ithalatı yapılmıştır.

Şehirlerdeki kırsallaşmanın bir başka sonucu ya da göstergesi de, mimari faaliyetler alanında belirir. Erken ortaçağda, inşaat malzemesi olarak taş kullanımı azalmış; buna karşılık ahşap kullanımı yaygınlaşmıştır. Göçlerden önce basit, tahta evlerde yaşadıkları bilinen Cermenler, Avrupa içlerine yerleştikten sonra da aynı geleneği sürdürürler; fakat yerleşikleştikçe, daha kalıcı bir malzeme olan taşı tercih etmeye başlamışlardır. Aynı süreç, konut mimarisinin yanı sıra dini mimaride de izlenebilmektedir; en erken dönemlerde bazı kiliselerin ahşap malzemeyle yapıldığı bilinmekle birlikte, zaman içinde bu gelenek terk edilir ve daha ileri bir teknoloji gerektiren taş malzemenin kullanımı yaygınlaşır. Malzeme tercihindeki bu değişim, göçebelikten yerleşik yaşama geçiş sürecinin göstergelerinden biridir.

Anglo-Sakson Kültür Öncesi ve Sonrası

Bununla birlikte, göçebe/yarı-göçebe bir yaşam tarzının hâkim olduğu bu erken dönemde, mimari gibi kalıcı ve yerleşik yaşama özgü maddi kültür verileri seyrek. Çok çeşitli olmayan arkeolojik bulgular, genellikle taşınabilir kullanım eşyalarının üretildiğine işaret etmektedir. Farklı kökenlerden gelmekle birlikte benzer kül-

tür belirtileri gösteren göçler çağı toplumlarının sanatlarını belirleyen ana eksen, *hayvan üslubu* olarak adlandırılan bezeme türüdür. Asya steplerinin göçebe halkları arasında yaygın olan bu üslupta hayvan tasvirleri, birbiri içine geçen soyutlaştırılmış formlar halinde ele alınır; insan tasvirlerine ise nadiren yer verilir. İran, Orta Asya ve özellikle İskit kültür çevrelerinde yaygın olan *hayvan üslubu*, zaman içinde Çin'den Kuzey Avrupa'ya kadar uzanan engin coğrafyanın göçebe halklarının ortak bezeme dili haline gelmiş ve göçlerle Avrupa'ya ulaşan Kelt ve Cermen halkları aracılığıyla, erken ortaçağ sanatının da temel bileşeni olmuştur. Hayvan üslubunun oluşumunda, onu yaratan toplulukların hayvancılığa dayalı yaşam tarzlarının bir ölçüde etkili olduğu düşünülebilir; fakat genellikle taşınabilir kullanım eşyaları ve silahlar üzerinde görülen bu soyut bezemeler, hiç şüphesiz, o çağın pagan halklarının inanç sistemleri ve ritüelleri hakkında ipuçları içeren sembolik anlatımlardır. Nitekim buluntuların bir kısmı mezar komplekslerinde ele geçmiştir. Erken dönemin İngiltere çevresindeki en ünlü buluntu merkezlerinden biri olan Suffolk yakınlarındaki Sutton Hoo'da, 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenen iki Anglo-Sakson mezarlığı bulunur; bu mezarlıklardan çıkan zengin buluntular, Avrupa'nın eski göçebe kültürlerinin dünyasını yansıtan birer biçimsel sözlük niteliğindedir. Örneğin savaşçıların temel eşyalarından olan ve birlikte gömüldükleri kemerler (altın vb.) sahibinin zenginliği ve statüsü hakkında bilgi vermektedir.

Özellikle mezarlardan birinde bozulmamış bir bütün halinde bulunan gemi gömütü, eski Anglo-Sakson kültüründe ölü gömme ritüeline atfedilen değeri gösterir. 7. yüzyıl başlarına tarihlenen bu gemi gömütünde, altın ve değerli taşlarla bezeli giysi parçaları, miğfer, kılıç ve kalkan gibi çeşitli savaş donanımı bulunmuştur. Objelerdeki titiz ve özenli işçilik, maden işlemede ulaşılan teknik yetkinlik düzeyine işaret eder. Miğfer, kalkan ve kılıç gibi savaş objelerinin üzerinde yer alan ejder ve avcı kuş tasvirleri ile hayvan üslubunda stilize bezemeler, göçler çağı Avrupasının tüm göçebe kavimlerinde ortak olan sanatsal dışavurum biçimleridir; bu bezemeler, aynı zamanda, Asyalı göçebe kavimlerin sanatı ile belirgin bir paralellik gösterir. Teknik ustalığın doruk noktasına ulaştığı örnekler ise, adeta kuyumcu titizliğiyle, birer mücevher gibi işlenmiş küçük objelerdir. Soyut hayvan mücadele sahnelerinin yanı sıra, çeşitli uzuvları örgü bantları halinde uzatılan ve birbiri içine geçen, son derece soyutlanmış hayvan tasvirleri ile geometrik motifler de sıkça tekrarlanan anlatımlardır; bu tasarım, erken ortaçağ sanatında yaygın bir *leitmotiftir*. Bu betimlemeler, hiç şüphesiz, dönemin kültürünü ve inanç sistemini yansıtan sembolik anlatımlardır; bununla birlikte, eski Anglo-Sakson toplumlarının sosyal yapısı, mitolojisi ve inanç sistemine dair bilgimiz, bu figürlerin anlam değerlerini tamamen çözümlemek için yetersizdir. Mezarlığı yaptırdığı sanılan ve 7. yüzyılın ilk çeyreği boyunca hükümdar kalan kral Raedwald, Anglo-Sakson dünyasının ilk tarih yazarı olan Bede'ye (672-735) göre, bölgede Hristiyanlığı kabul eden ilk kraldır; bununla birlikte, henüz pagan geleneklerinden kopuş tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

Bu mezarda bulunan objelerin, *Beowulf* destanında betimlenen dünya ile ortaklıklar içerdiği kabul edilmektedir. Nitekim destanın geçtiği İsveç'te bulunan bazı arkeolojik veriler, Sutton Hoo buluntularıyla büyük benzerlikler gösterir. Destan, Beowulf adlı güçlü bir savaşçının canavarlarla savaşmak üzere yolculuklara çıkması ve doğaüstü engeller karşısında gücünü ispatlayarak galip gelmesi ile başlayarak, ölümüne kadar uzanan çizgide başından geçenleri anlatır; bu bağlamda, tematik açıdan antik eski dünya destanlarıyla da benzeşmektedir. Beowulf destanı, İskandinavya'nın Hristiyanlaşmasından çok önce geçen bir öyküyü anlatır (muhte-

melen 5. ve 7. yüzyıllar arasında); fakat öykünün yazıya geçirilmesi bundan yüzyıllar sonra, Hristiyan Anglo-Sakson yazarlarca gerçekleştirilmiştir (8-11. yüzyıl). Destanda betimlenen pagan kültür ortamı, bu kavimlerin Hristiyanlığı içselleştirme sürecinin yavaş geliştiğine; muhtemelen yüzyıllar boyunca pagan ve Hristiyan geleneklerinin yan yana varlığını sürdürdüğüne işaret eder.

Bu sıralarda, Avrupa'nın kargaşadan nispeten uzak kalan bölgelerinden olan Northumbria (Ortaçağda, bugünkü İngiltere'nin kuzeyi ile İskoçya'nın bir bölümünü kapsayan bölgeye hükmeden Anglo-Sakson krallığı) ve İrlanda çevrelerinde, Hristiyanlaşma süreci daha hızlı gerçekleşmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle 5-6. yüzyıllardan itibaren yayılmaya başlayan Hristiyanlık, şehir kültürüne tamamen yabancı olan bu izole kültür çevresinde, ideal bir gelişme ortamı bulmuştur. Roma kültürünün etki alanının dışında kalan İrlanda çevresinde Hristiyanlık, Roma kültürü yerine lokal geleneklerin üzerinde şekillenmiştir. Şehir kültürünün olmayışına bağlı olarak güç kazanan manastır çevreleri, zamanla her türlü yönetsel erk ve kültürel faaliyet için tek ve mutlak otorite haline gelir. Dolayısıyla Hristiyanlık, bu bölgede yaklaşık 200 yıllık bir "altın çağ" yaşamıştır.

Münzevi keşişlerin İngiltere'nin kuzeyinde kurdukları ilk manastırlar, sadece bu bölgenin değil, Avrupa'nın geri kalanının da Hristiyanlaşmasında etkin rol oynayan misyonerlik faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Dinsel faaliyetlerinin ya-

nında canlı birer kültür-sanat merkezi olan bu manastırlarda yetişen keşişler, Avrupa'ya yayılarak yeni manastırlar kurmuş ve sadece Hristiyanlığın yayılmasına değil, manastırlarda biçimlenen ortaçağ kültürünün ve yeni sanat formlarının belirmesine de zemin hazırlamışlardır. Hristiyanlığı yaymak amacındaki bu manastırların başlıca üretimi, el yazması İncil kopyaları ve diğer dinsel metinlerdir; kutsal konuları görsel zenginlikle bütünleştirerek aktaran bu yazmalar, Hristiyanlaşan kavimlerin ürettiği ilk sanat formlarıdır. Roma kültürünün ve Akdeniz çevresinin etki alanı dışında kalan bu bölgede, yerel Kelt sanatı ile hayvan üslubu, Hristiyanlığa özgü bir bağlamda birleşerek yeni bir sentez oluşturmuştur. Hayvan üslubuna özgü girift ve

Resim 3.1

Lindisfarne İncili'nden, Matta İncilinin ilk sayfası (7-8. yüzyıl)



stilize hayvan tasvirleri ile geometrik bezemelerin yer aldığı yazma kitaplar, daha önce yazılı bir geleneği olmayan Anglo-Sakson kültürüne yabancı olduğu kadar, Avrupa'nın henüz biçimlenmekte olan Hristiyan eliti için de yenidir. Eski geleneklerin yeni bir içerik ve anlam yükü ile yorumlandığı bu yazmaların üretildiği başlıca merkezlerden biri olan Lindisfarne adası, manastırın kurulduğu 7. yüzyıldan, Vi-

king akınlarının başladığı 8. yüzyıl sonlarına kadar, Kuzey İngiltere'nin Hristiyanlaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Burada 7. yüzyıl sonu ile 8. yüzyılın başlarında üretildiği sanılan Latince İncil yazması, yeni stilin en canlı örneklerinden biridir. Dört İncil yazarınca nakledilen metnin resimler ve çeşitli bezemelerle zenginleştirildiği Lindisfarne İncili, kullanılan değerli malzeme ve tasarım özellikleri yönünden, döneminin en incelikli yazmalarındandır. Yazmalarda, genellikle dört İncil metninin her birinin başında, tamamen süsleme içerikli sayfalar bulunur; bu sayfalarda geometrik bezemeler, birbiri içine geçen karmaşık formlar ve tekrarlanan stilize hayvan tasvirleri işlenir. Stilize hayvan tasvirleri ile karmaşık geometrik tasarımlar, yüzyıllardır süregelen bir geleneğin uzantısıdır; buna karşılık, yeni inanç sistemiyle gelen figürlü tasvir anlayışı, erken ortaçağ sanatçısı için henüz tam olarak içselleşmemiştir. Yazmaların genellikle değerli taşlarla bezeli deri kılıflarda saklandığı bilinir; kuyumculuk ve maden işçiliğinde ulaşılan düzeye işaret edecek pek çok mücevher, haç, kutsal kap ya da kadeh gibi litüjrik malzeme de mevcuttur.

Hristiyanlıkta önemli bir yer tutan manastırların özellikleri nelerdir



Vikingler

Northumbria manastırları, 8. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa'nın başlıca dinsel ve kültürel merkezi olarak kalır. 793 yılında Lindisfarne adasından başlayarak 11. yüzyıla kadar tüm kıtayı kasıp kavuran Viking akınları ile birlikte manastırlar yok olur. Olaya tanıklık eden ve hayatta kalarak Avrupa'nın çeşitli bölgelerine dağılan keşişlerin dramatik ve trajik anlatımları, yüzyıllarca sürececek bir Viking korkusu ve düşmanlığı yaratmıştır. Vikingleri kaba, ilkel, medeniyetten uzak bir kavim olarak betimleyen bu anlatımların etkisiyle, Avrupalıların Viking kültürüne uzun süre kayıtsız kaldıkları anlaşılmaktadır. Göçebe ve savaşçı bir kavim olan Vikinglerin yazılı geleneğinin olmayışı, kültür izlerinin sürülmesini güçleştirmektedir. Yazılı kaynakların zayıflığına ve Batılı kaynaklardaki olumsuz Viking imajına karşılık, arkeolojik veriler, incelikli bir Viking maddi kültürünün varlığına işaret etmektedir.

Göçler çağının diğer toplulukları gibi, Vikingler de genellikle taşınabilir kullanım eşyaları ve silahlar üretmişlerdir. Buluntular, Vikinglerin kuyumculuk, maden işçiliği ve ahşap oymacılık alanlarındaki ustalıklarına işaret eder. Dönemin ortak bezeme dili olan hayvan üslubunun, Viking kültür çevresinde Avrupa'nın diğer bölgelerine kıyasla daha uzun bir zaman dilimi boyunca uygulandığı anlaşılmaktadır. Özellikle ahşap gemilerin çeşitli kısımlarında, incelikle işlenmiş, karmaşık hayvan tasvirleri görülür. 9. yüzyıla tarihlenen Oseberg gemisinin pruvasında yer alan hayvan başı, bu üslubun ahşap malzemeye yapılan en incelikli örneklerindendir. Diş, çene ve burun delikleri gibi detaylar gerçekçi bir yaklaşımla işlenmiş ve hayvan üslubunun karakteristik özelliklerinden olan düğümlü geometrik örgü motifi kullanılmıştır. Genellikle gemilerin iki ucunda da yer alan hayvan başlarının, savaş ortamında rakiplerinin gözünde derin bir korku yarattığı ya da savaşçıları koruduğu düşünülebilir. Vikinglerin denizcilikteki ustalıkları, büyük ölçüde coğrafi koşulların zorlamasına bağlıdır; İskandinavya'nın dağlık yapısı ve sarp kayalıkların birbirinden ayırdığı kara parçaları arasındaki ulaşımın büyük ölçüde kıyılar arasında deniz yolculuklarıyla sağlanabilmesi, Vikinglerin gemi yapımında ileri teknikler geliştirmelerini zorunlu kılmıştır. Coğrafi koşullara bağlı olarak, birbiriyle iletişimi sadece deniz yoluyla sağlanabilen sarp kıyılarda kurulan yerleşimlerin savunma ve ticaret gibi ihtiyaçları, Vikingleri, uzun yolculuklara uygun ve daha gelişkin bir gemi teknolojisi geliştirmeye zorlamıştır. Ancak, doğal koşulların zorlamasıyla deniz-

cilikte ve gemi yapımında çağına göre son derece ileri bir teknoloji geliştiren Vikinglerin, bu pratiğe pragmatik ihtiyaçların çok ötesinde anlamlar yükledikleri anlaşılmaktadır. Örneğin toplumun önde gelenleri ve soylular, genellikle içinde değerli eşyaların da yer aldığı gemilerle birlikte gömülmüşlerdir. Pagan Viking inançlarına göre ölüyü diğer dünyaya bu gemi taşıyacaktı; dolayısıyla, ölen kişinin eşyaları ve atları da ona bu yolculukta eşlik etmek üzere gemiye konur. Gerek ritüel unsuru, gerekse savaş aracı olarak gemi, Viking kültüründe güç simgesi olarak algılanmıştır.

8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar, yaklaşık 300 yıl boyunca Avrupa'yı tehdit eden Vikingler, Hristiyanlığın tüm kıtada yayılarak kökleşmesi ve bağımsız Hristiyan krallıklarının güçlenmesiyle birlikte güç kaybetmeye başlarlar. Ancak Viking akınları sürerken, bir yandan da Batı ve Orta Avrupa'da büyük bir merkezi yönetim kurulmakta ve yerleşik bir imparatorluk kültürü şekillenmektedir.

AVRUPA'NIN BİÇİMLENMESİ: "KAROLENJ VE OTTO RÖNESANSI"

Kral Şarlman (Charlemagne) ve Avrupa'nın Biçimlenmesi

Siyasi ve kültürel bölünmüşlük içindeki Avrupa'da, bir yandan Viking akınları ve yıkımlar sürerken, bir yandan da toparlanma ve yeni bir bütünlük kurma çabaları belirmiştir. 5. yüzyılda yerleşik yaşama geçen ve 6. yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden Cermen kökenli bir kavim olan Franklar, 8. yüzyıldan itibaren güçlenerek, büyük bir Hristiyan imparatorluğu kurarlar. O çağın karmaşık ortamında, bütünleşmiş ve tek parça halindeki bir Avrupa hayal eden Frank kralı Şarlman'ın (yaklaşık 742-814) bu girişimi, aslında, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu'da Ortodoks Hristiyanlığın merkezi olan Konstantinopolis'e karşılık, Batı'da Roma İmparatorluğu'nun mirasını sahiplenerek, en azından sembolik düzlemde onu yeniden canlandırma çabası olarak yorumlanabilir. Ancak bu girişim, neredeyse Şarlman'ın yaşam süresi ile sınırlı kalmıştır; ölümünü takiben, önce hanedanın içinde bölünen imparatorluk, kısa bir süre sonra istilalar ve göç dalgaları ile tamamen parçalanır.

Şarlman, hükümdarlığı boyunca, toplumsal yaşamın pek çok yönünü bütünleştiren yeni düzenlemeler getirmiştir ve bu yönden bakıldığında Karolenj dönemi, bütünleşik bir Avrupa fikri için prototip teşkil eder. Dönemin önde gelen entelektüellerini sarayı çevresinde toplayarak büyük bir kültürel atılım gerçekleştiren Şarlman'ın dönemi, "Karolenj Rönesansı" olarak adlandırılır; bununla birlikte, toplumda henüz okur-yazarlığın dahi yaygın olmadığı düşünüldüğünde, maddi ve manevi kültürün her alanında belirgin olan bu hareketin son derece sınırlı bir çevreye hitap ettiği söylenebilir. Bu ölçekte bir kültür reformunun mimarı olan Şarlman'ın dahi Latincesinin kuvvetli olmadığı ve rahat okuyup yazamadığı bilinir. Diğer yandan, okur-yazar çevreler arasında da dil meselesi bir sorundur; farklı diller konuşan Avrupalı halkların ortak paydası olan Latincenin zamanla yerel diyalektlere ayrılması, imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşayanların birbiriyle anlaşmasını güçleştirmiştir. Dolayısıyla Şarlman, kültürel birlik idealini gerçekleştirmek için öncelikle dil ve eğitim sistemini yeniden düzenlemeye girişmiştir. Bu düzenlemenin en önemli safhası, saray ve manastırlara bağlı yeni okulların açılmasıdır. Ruhban sınıfı ve aristokrat çocuklarından oluşan seçkin bir çevreye hitap eden okullarda eğitim vermek üzere Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelen entelektüeller arasında, özellikle Şarlman'ın başdanışmanlığına kadar yükselen Northumbrialı keşiş Alcuin

(yaklaşık 739-804), sürecin başlıca mimarlarından biridir. Northumbria manastırlarında kökleşmiş olan Latin kültürü ve Latince literatürün temsilcisi olan Alcuin'in önderliğinde, okullarda öğretilecek konular standart hale getirilmiş ve pek çok yeni kitap hazırlanmıştır. Alcuin'in etkisiyle Latince, edebiyat dili olarak Karolenj döneminde yeniden yükselişe geçer. Latince ortaçağın lingua franca'sı olmakla birlikte, ortaçağ Latinesinin genel kabul gören homojen bir yapısı olduğunu söylemek güçtür; yazarların anadillerinin özellikleri, yer yer Latince literatüre de yansımıştır. Karolenj döneminde bu farklı yaklaşımlar standart hale getirilmeye çalışılmış; tüm Avrupa halkları arasında ortak dil olarak kullanılmak üzere standart bir Latince geliştirilmiştir. Bu "ortaçağ Latincesi", klasik Latince temeline dayanmakla birlikte, bazı yeni kelimelerin eklenmesiyle oluşmuştur. Dil ile birlikte yazı üslubu da tekilleştirilerek, "Karolenj minüskülü" denilen açık, net, kolay okunan bir yazı üslubu geliştirilmiştir. Tüm bu reformlar, bilginin herkese ulaşabilmesi ve imparatorluğun farklı bölgelerindeki halkların aynı kültürel çatı altında birleştirilmesi amacını güder.

Karolenj Rönesansı Dönemi Sanat Kültür Mimari

Bu yeni prensiplere uygun olarak çalışmaların yürütüldüğü manastır ve saray *scriptorium*'larında (ortaçağda el yazması kitapların üretildiği ve kopyalandığı atölyeler) İncil kopyaları ya da kutsal konulu diğer metinlerin minyatürlü yazmaları üretilmiştir. Yeni emperyal düzenin öngördüğü ideallere uygun olarak, sanat anlayışında da köklü değişimler belirir; göçler çağından miras kalan bezeme ağırlıklı sanat geleneğinin izleri, özellikle Karolenj dönemi kitap sanatlarında izlenebilmekle birlikte, yüzünü Roma mirasına dönen büyük bir imparatorluğun ideallerini yansıtan yeni özellikler de yüklenir. Karolenj dönemi el sanatlarında ve kitap sanatlarında, Kelt-Cermen gelenekleri Romalı bir konsept içinde, antik modeller ve konularla harmanlanarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Northumbria yazmalarından farklı olarak, Karolenj dönemiyle birlikte insan tasvirleri yaygınlaşmaya başlar. Tüm sayfayı kaplayan resimlerde genellikle İncil yazarlarının portreleri işlenir. Resimlerde görülen klasik sütunlar, kemerler, doğrudan antik kültüre bağlanan akantus yaprağı gibi unsurlar ile yerel bezeme unsurları ve ifade biçimleri, Karolenj sanatını oluşturan çok yönlü kültür mirasının katmanlarını ortaya koymaktadır. Karolenj döneminde yazma kitaplar üreten çeşitli atölyelerin bulunduğu ve bu atölyelerin kendilerine özgü üsluplar geliştirdikleri bilinir. Farklılaşan üslupların oluşumunda, söz konusu atölyenin eğilimleri kadar, yazmaları hazırlayan rahiplerin kişisel üslupları ve etkileşim içinde bulundukları kültür çevreleri de rol oynamıştır. Ancak, yer yer sanatçı üslupları hissedilebilmekle birlikte, sanatın henüz anonim olduğu bu dönemde sanatçı imzaları nadiren görülür.

Sadece manastır ve saray çevrelerindeki sınırlı bir kitleye ulaşabilen yazma kitaplara karşılık, Karolenj Rönesansı'nın düşünsel altyapısını ve politik ideallerini daha geniş kitlelere yayma misyonunu üstlenen en belirgin sanatsal gösterge, mimaridir. Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma ideali, mimaride Roma örneklerine öykünme şeklinde kendini gösterir. Sembolik düzlemde Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma fikriyle ilişkili olarak tasarlanan Batı'nın yeni büyük imparatorluğunun başkenti Aachen, Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in karşısında yeni dünya başkenti olma misyonunu yüklenir. Ancak, Karolenj İmparatorluğu'nun sahip olduğu kültürel miras, emperyal bir sanat geleneği oluşturması için yeterli değildir. Göçler çağının dekoratif ağırlıklı sanat pratiği, yerleşik ve büyük bir imparatorluğun ihtişamını yansıtmak için yeterli görülmemiş; bunun için Roma ve Bizans formlarını referans alan, fakat zaman içinde bu temeli kendine has özelliklerle harmanlayarak zenginleştiren yeni ve özgün bir üslup yaratılmıştır. Av-

rupa'da öncülü olmayan yerleşik bir mimari geleneğin, Karolenj dönemiyle birlikte başladığı söylenebilir.

Fotoğraf 3.1

*Aachen Kilisesi:
Karolenj
mimarisinin
günümüze ulaşan
örneği*



Şarlman'ın döneminde, çoğu kilise ve manastır olmak üzere, yoğun bir inşaat faaliyetine girişilmiştir. Bu yapılar arasında en önemlisi, imparatorluğun idari merkezi Aachen'da inşa edilen saray kompleksidir. Şarlman'ın imparatorluk ideallerini yansıtan bu yapılar grubunun günümüze ulaşabilen yegâne parçası olan kilise, Karolenj Rönesansı'nı oluşturan düşünsel altyapının somut bir göstergesidir. Saray kompleksini oluşturan idari yapılar ve ikamet yapılarının yanında bu anıtsal kilise yapısının varlığı, Şarlman'ın kendisinde topladığı her türlü yönetsel erkin dinsel boyutunu simgeler. Merkezi planlı ve kubbeli tasarlanan taş yapıda, erken Hristiyan ve Bizans mimarisinin etkileri görülür; özellikle Justinianos döneminin en önemli yapılarından olan Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nin, Aachen Saray Kilisesi için başlıca ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Nitekim, Şarlman'ın İtalya'yı ziyareti sırasında

Roma yapılarından çok etkilendiği bilinir. Bununla birlikte, Aachen Sarayı'nın oluşumunda Romalı modellerin seçilmesi, sadece biçimsel bir tercihten ibaret değildir; Şarlman'ın, sanatsal yönden Roma imparatorluk stilini uyarlamaya yönelmesi, bütünleşik Avrupa politikası idealleriyle de örtüşmektedir. Bu yapının, her yönüyle Şarlman'ın politikasını yansıttığı söylenebilir; antik yapıları andıran formu ve iç mekânda kullanılan Korint sütun başlıkları gibi unsurlar, Karolenj İmparatorluğu'nun düşünsel temellerini oluşturan Roma kültürüne işaret eder. Bunun yanında, iç mekândaki mozaikler ve genel mimari biçimlenişin San Vitale ile olan yakınlığı, Şarlman'ın çağdaşı Bizans ile yarışma isteğinin yansımasıdır.

Otto Rönesansı Dönemi Sanat Kültür Mimari

Şarlman'ın ölümünü izleyen dönem, siyasi karışıklıklar, belirsizlikler, savaşlar ve parçalanmalara sahne olmuştur; yine de onun girişimiyle oluşan kültürel iklim, yüz yıl kadar aynı havada varlığını sürdürür. Avrupa tarihindeki ilk merkezi yönetim ve bütünleşik Avrupa fikrinin ilk denemesi olan Karolenj İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte, yeniden göçler ve istilaların hüküm sürdüğü kaotik bir döneme girilir. 962 yılında Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun ilk kralı olarak taç giyen I. Otto ile birlikte, Şarlman'ın bütünleşik Avrupa tasarımı yeniden ele alınacaktır.

Karolenj İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Avrupa'yı tekrar bütünleştirerek Batı'nın yeni büyük imparatorluğunu kuran Sakson kökenli Otto hanedanının hâkimiyeti, 962'de Roma'da Papa nezdinde imparatorluk tacını giyen I. Otto ile başlar ve 11. yüzyılın ortalarında, imparatorluk tacının başka bir hanedana geçmesiyle son bulur. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu olarak adlandırılan bu devlet, bir yandan Karolenj kültürünün varisi olarak Hristiyan Roma mirasını sahiplenirken, bir yandan da Cermen kimliğine vurgu yapar.

"İmparatorluk" fikrinin yeniden gündeme gelmesi, kültürel ve sanatsal faaliyetlerde yeni bir yükselişe önayak olmuştur. Karolenj döneminde olduğu gibi saray çevresinde gelişen sanat, dinsel ve emperyal gücün somut bir tezahürü olarak görülmüştür; bu bağlamda, hanedanın gücünü ilişkilendirdiği kaynaklar olan Hristiyanlık, antikite, Karolenj kültürü ve Bizans etkisi, sanatsal faaliyetlerde açıkça hissedilmektedir.

Otto dönemindeki kültürel ve sanatsal atılımın izlenebildiği başlıca alanlar, ortaçağ sanatının başlıca belirme biçimleri olan mimari ve yazma kitaplardır. Kendine özgü yeni formlar yaratmak yerine Karolenj üslubunu benimseyerek geliştiren Otto dönemi sanatının, Romanesk stilin oluşumuna zemin hazırlayan başlıca kaynak olduğu söylenebilir. Karolenj modellerinin benimsenmesi, Otto hanedanının Roma'nın varisi sıfatıyla kesintisiz emperyal bir zincirin halkası olduğu düşüncesinin sanatsal ifadesidir. Bu bağlamda, Karolenj döneminin simge yapısı olan Aachen Kilisesi'nin modeli, pek çok Otto yapısında tekrarlanır. Kökeni erken Hristiyan mimarisine dayanan ve Karolenj mimarisi aracılığıyla aktarılan haç planlı bazilika formu, kilise mimarisinin en yaygın plan tipidir.

Dönemin en yaygın sanat formu olan yazma kitapların üretildiği manastır atölyeleri, doğrudan doğruya yöneticilerden sipariş olarak çalışmıştır; dolayısıyla, manastır scriptorium'larında üretilen, genellikle dinsel konuların ele alındığı yazmalar, dönemin estetik eğilimlerini yansıtanın ötesinde, dinsel ve siyasî yaklaşımlar hakkında da önemli bilgiler içerir. Farklı atölyelerin kendilerine özgü anlatım biçimleri hissedilmekle birlikte, insan figürünün ön plana çıkması ve figürlü tasvirlerde bakış ve

Resim 3.2

Codex Egbert: 10. yüzyıl sonlarında, Reichenau Manastırı'nda, başpiskopos Egbert için hazırlanmıştır. İthaf sayfasında, Otto devri sanatını biçimlendiren çok yönlü etkileşimlerin yansımaları izlenebilir; erken Hristiyan ve Bizans sanatı ile ilişkilendirilebilecek bir konsept içinde yer alan piskopos, konumunu vurgulamak amacıyla, yanındaki rahip tasvirlerinden daha büyük resmedilmiştir. Bu üçlü figür grubunu çevreleyen stilize bitki ve hayvan tasvirleri ise, göçler çağına dek uzanan eski geleneklerin bir başka konseptte hala varlığını sürdürdüğüne işaret eder.



ifadelerin vurgulanması gibi özellikler hepsinde ortaktır. Dönemin scriptorium'ları arasında en tanınmış olan Reichenau Manastırı, Otto resim sanatının başlıca örneklerini vermiştir. Kelt-Cermen gelenekleri ve Karolenj üslubu ile Bizans etkisinin harmanlandığı bu yazmalarda, ana eksen Hristiyan ikonografisi olmakla birlikte, dönemin siyasî ortamı da yönetici portreleri aracılığıyla kutsal konulara monte edilir. Figürlü anlatımlarda, erken Hristiyan repertuarının yeni bir yorumla ele alındığı ve erken ortaçağ kültürünün ürettiği kendine has özelliklerle bütünleştiği görülür; erken Hristiyan ve Bizans sanatı ile ilişkilendirilebilecek bir konsept içinde yer alan portreler, çoğu örnekte stilize bitki ve hayvan tasvirleri ile çevrelenir. Bu kompozisyon, göçler çağına dek uzanan eski geleneklerin başka bir konseptte hala varlığını sürdürdüğüne işaret eder.

Figürlü anlatımlara, insan boyutlarındaki heykellerde de rastlanır. Batı dünyasının anıtsal ölçüdeki ilk bağımsız heykellerinden olan Gero Haçı (970 civarı), İsa'nın çarmıha gerilişi konusuna insancıl bir yaklaşım getirmiştir; yuvarlak formların hâkim olduğu bu ahşap örnekte, ağır vücudun öne doğru bükülüşü, kolların fiziksel gerginliği ve yüz ifadesi katılıktan uzak, son derece gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bizans figürlü tasvirleriyle kıyaslandığında, Gero Haçı önemli bir atılım olarak değerlendirilebilir.

Bu sıralarda Avrupa, son büyük göç ve istila dalgalarıyla karşı karşıyadır. 8. yüzyıldan itibaren tüm kıta için büyük bir tehdit unsuru haline gelen Vikinglerin akınları, 10. yüzyıl ortalarında İskandinav halklarının tümüyle Hristiyanlığı kabul etmeleriyle son bulur. 9. yüzyılda Avrupa'ya yerleşen Asya kökenli bir kavim olan Macarlar ile Orta Avrupa'da yaşayan batı Slavlarının Hristiyanlaştırılması süreci de 11. yüzyılda tamamlanır.

Avrupa'da, (Doğu Avrupa hariç) Hristiyanlığın egemen olduğu dönem Feodal dönemle eşzamanlıdır. Hristiyanlığın Avrupa'nın ortak paydasını oluşturduğu düşünülebilir. Pagan topluluklar küçük topluluklar halinde lokal düzeyde mücadele etmeye devam etmişlerdir.

11. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupa pagan istilalardan kurtulmuş; Feodal düzen yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık Hristiyanlık, 12. yüzyıldan itibaren siyasal bir güç olacaktır.

FEODAL AVRUPA'DA SOSYAL HAYAT, SANAT, MİMARİ

Karolenj döneminde başlayan tekilleşme çabası, 11. yüzyıldan itibaren merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte kısmen sönüştür. Parçalanan merkezi otoritenin yerini, kralın idarî haklarının bir kısmını üzerine alarak belirli bölgelerde mutlak hâkimiyetini ilan eden yöneticilerin oluşturduğu çok-parçalı bir düzen olan feodal sistem alır. Feodal düzende, toplumsal piramidin en tepesinde hala kral bulunur; diğer yandan, yükselen en önemli toplumsal değer statüsündeki Hristiyanlığın temsilcisi olan papa, toplumsal hiyerarşide kralın hemen altında ve toprak sahibi yöneticilerin üstündedir. Fakat dünyevî ve manevî alanın net sınırlarla ayrıldığını söylemek güçtür; örneğin, esas itibarıyla dinsel misyona sahip olan piskoposlar, aynı zamanda siyasî yöneticilik görevlerini de üstlenirler. Bu olgudan hareketle, tümüyle Hristiyanlaşan Avrupa'nın 10. yüzyıldan sonraki gelişimini belirleyen ve ortaçağ kültürünü yeniden yapılandıran temel unsurun din olduğunu söylemek

mümkündür. Dinsel kültür temelinde yeni bir entelektüel canlanmanın yaşandığı bu dönemde, maddî ve manevî kültür nispeten daha “şehirli” bir karaktere bürünmüştür. Ekonominin ve toplumsal düzenin toprağa ve tarıma dayalı olduğu feodal sistem ile birlikte, düzensiz kırsal yerleşimlerin yerini daha düzenli yapıdaki köyler alır. Antik çağın Akdeniz çevresinde kümelenen yerleşimlerine karşılık, ortaçağ Avrupasının yerleşimleri kıtanın merkezî noktalarında konumlanmıştır.

Şehirleşmenin yayılmasıyla birlikte, toplum içinde “şehirlilik” ve “köylülük” kavramları da belirginleşmeye başlar. Feodalite ile birlikte ön plana çıkan soyluluk, güç ve zenginliğin göstergesidir; fakat yönetici kitlelerin oluşumu “soy” esasına dayandığından, “atalar” kavramı ön plana çıkmıştır. Buna bağlı olarak, yerleşim yerlerinde, konutlar ve kilise yapılarından sonra, mezarlıklar da önem kazanmaya başlar. Hristiyanlığın kökleşmesiyle birlikte belirginleşen “öteki dünya” fikrinin yanı sıra, büyük toprak sahiplerinin iktidarına ve soy esasına dayanan feodal düzende atalara atfedilen değer de bu oluşumda rol oynamıştır. Zaman içinde Avrupa’nın her yerinde kraliyet hanedanları için büyük mezarlıklar oluşur. Kutsal kişilerin mezarları ise, özellikle 11. yüzyıldan sonra önemli hac mekânlarına dönüşür; hatta bu mekânlara ulaşmak amacıyla, yaygın ve geniş ulaşım ağları şekillenir. Bir hac mekânı olarak rağbet görmeye başlayan ilk yer Kudüs’tür; fakat ortaçağ koşullarında güç bir yolculuk gerektirdiğinden, zamanla Avrupa içinde yeni hac mekânları oluşmuştur. Pek çok aziz ve martir (din uğruna şehit olanlar) mezarının bulunduğu Roma, Kudüs’e alternatif olarak beliren ikinci önemli hac mekânıdır. 10. yüzyıldan itibaren ün kazanmaya başlayan İspanya’daki *Santiago de Compostela* ise, aslında bir antikçağ mezarlığıdır; ancak zaman içinde kutsal bir nitelik kazanır ve mezarın üzerine görkemli bir tapınak inşa edildikten sonra, 12. yüzyıldan itibaren Hristiyan dünyasının en önemli hac noktalarından biri haline gelir. Hac mekânlarının artması ve buralara ulaşmak için şekillenen uzun yol ağları, zaman içinde tüm Avrupa’yı kuşatacak şekilde yaygınlaşır. Diğer yandan, bu uzun yolculuklarında hacılara hizmet etmek amacıyla, güzergah üzerinde çok sayıda manastır da inşa edilmiştir. Hac ziyareti olgusunu kilise de teşvik etmiştir; çünkü, birer kült objesi olarak kutsal emanetlere verilen değer, din duygularını güçlendirmenin yanı sıra, manastırlar için bir ticaret malzemesi ve zenginlik kaynağı oluşturmıştır. Daha değerli emanetlere sahip olan ve dolayısıyla daha çok ziyaretçi çeken hac mekânları, daha yüksek gelir elde etmiştir; diğer yandan, bu kutsal yerlere giden yollar üzerinde inşa edilen manastırlar ise, seyahat halindeki hacıların konaklama, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan mekânlar olarak, büyük bir ticari gelir kaynağına kavuşur.

Kilise zamanla ekonomik açıdan güçlenecek ve siyasal bir iktidara dönüşecektir.



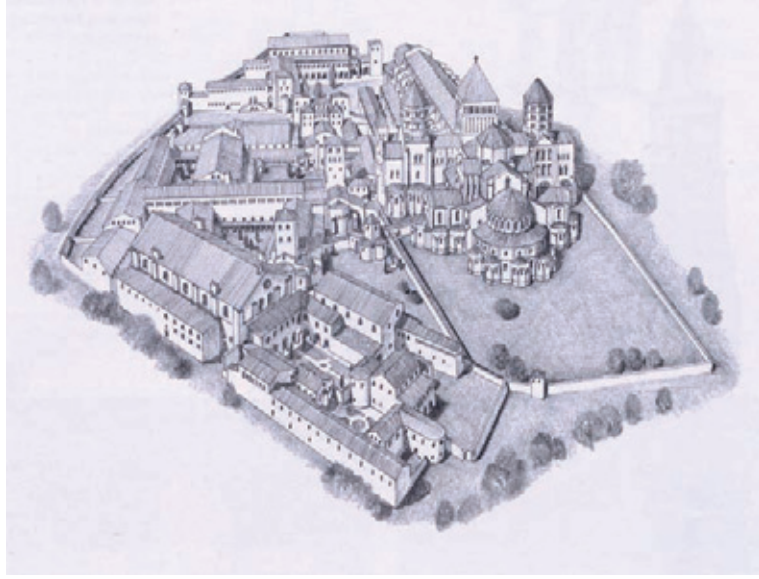
DİKKAT

Romanesk Sanat

İdari, yaşamsal ve dinsel amaçlı binalardan oluşan, işlevsel açıdan kendine yeten yapı grupları olan manastırlar, ortaçağ Avrupasında her türlü toplumsal faaliyetin odak noktasında yer alır. Sanat eğitiminin ve üretiminin yegâne merkezi konumundaki manastırlar, mimari tasarımlarıyla da özgün ve homojen bir stil ortaya koymaya başlarlar. Özellikle hac yolları üzerinde inşa edilen manastırlarda, bu yeni stilin belirginleştiği söylenebilir.

Fotoğraf 3.2

*Cluny Manastırı,
10-12. Yüzyıl.*



Estetik yönden bir bütünlük anlayışı getiren bu stile, “Roma üslubunu anımsatan” anlamında *Romanesk* denmiştir. 11. yüzyıl başlarından 12. yüzyılda Gotik stilin belirmesine kadar tüm Batı Avrupa’da hâkim olan Romanesk stil, Roma’nın mimarlık mirasını referans alır; bununla birlikte, Roma mimarisini belirleyen sütunlar ve kemerlerden oluşan konstrüksiyonun yerine, Romanesk yapılarda masif duvarlar ve ayaklar tercih edilmiştir. Bu ağır görünümün, Bizans mimarisine daha yakın olduğu söylenebilir. Roma mimarisinin özelliklerini ortaçağ Avrupasına aktaran Karolenj ve Otto mimarisi, biçimsel anlamda Romanesk stili besleyen en önemli damardır; dolayısıyla, Karolenj mimarisi ile erken Hristiyan ve Bizans geleneklerinin, Romanesk yapılarda daha bütünlüşmüş ve anıtsal bir yaklaşımla ele alındığı söylenebilir. Bu bağlamda Romanesk sanat, erken ortaçağda görülmeyen pek çok yenilik getirmiştir. Batı Avrupa’da manastırların güçlenmesiyle paralel bir yükseliş çizgisi izleyen Romanesk sanat, önceki dönemin saraya bağlı, bütüncül ve tekil sanat anlayışından farklı olarak, çok sayıda bölgesel stilden oluşur. Her biri kendine has özelliklere sahip olmakla birlikte, bir üslup birliği gösteren bu bölgesel varyasyonlar, Avrupa’nın hemen her yerinde yaklaşık aynı zamanlarda belirmeye başlamıştır. Bölgesel farklılıklara rağmen Romanesk stil, tüm Avrupa’yı etkisi altına alan ilk büyük sanat akımıdır.

ROMANESK MİMARİ

Romanesk stilin belirginleştiği dönemde artan inşaat faaliyetleri ve ilerleyen teknolojiyle birlikte, kiliselerin boyutları büyümüştür. Teknik gelişmelere paralel olarak, abşap örtü sistemlerinin yerini taş tonozlar alır. Yuvarlak kemerler ve küçük pencerelerle tanımlanan Romanesk yapılar, adeta savunma amaçlı binalar gibi, sağlam, ağır, masif duvarlarla inşa edilmiştir. Dış görünüşleri simetrik ve basit görünümlüdür; fakat sağlam görünüşleri ile anıtsal boyutları, kilisenin şabında Hristiyanlık kurumunun gücünü ve zenginliğini simgeler.

Değişik biçim ve konumlarda bir veya iki kule ile tamamlanan ön cephe tasarımı, Romanesk kiliselerin karakteristik özelliklerindendir. Karolenj, Otto ve Bizans kiliselerinden farklılaşan dış cephelerde, bezeme unsurlarında da artış görülür. Figürlü plastik bezemeler, yapıların göze çarpan unsurlarından biri haline gelir. Özellikle portallerde yoğunlaşan kabartma tekniğindeki kompozisyonlar, bazı örneklerde duvardan fırlarcasına, adeta heykelsi bir görünüm kazanırlar. Bu tasvirlerin yaygınlaşmasında, kilisenin gücünü ve zenginliğini vurgulama kaygısının yanı sıra, Hristiyanlığa dair konuların geniş kitlelere görsel bir formatta aktarılması isteği de etkilidir; hatta dinsel mesajların daha güçlü bir şekilde iletilebilmesi için, kendi çağında bu kabartmaların boyandığı da bilinir.

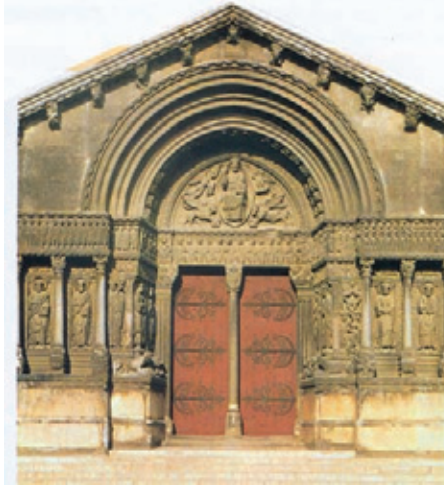
Aynı plastik etki sütun başlıklarında da görülür. Roma modellerini andıran klasik düzenlerin tercih edildiği erken ortaçağ yapılarından sonra, bu dönemde ilk kez kendine özgü yeni bir üslup belirmiştir; kiliselerin portallerinde olduğu gibi, sütun başlıklarında da konulu figüratif anlatımlar görülmeye başlanır. Tercih edilen başlıca konular, İncil ve Tevrat'tan sahneler ile azizlerin yaşamlarından kesitlerdir; bununla birlikte, doğrudan doğruya Hristiyan inancı ile bağdaşmayan, grotesk canavar tasvirleri de görülür. Hristiyanlığa dair konuların tasvirinde kullanılan üslup, antik gelenekten ziyade, göçler çağı ve erken ortaçağ sanatının hareketli, güçlü ifadeli anlatımı ile benzeşir; gerçekçilik yerine stilizasyon, soyutlama ve hayal gücü ön plana çıkar. Bu bağlamda, Roma etkisinden ve pagan geleneklerinden beslenmekle birlikte, her ikisinden de bağımsızlaşan, Hristiyan dünyasına has ilk özgün stilin, 11. yüzyıldan itibaren Romanesk sanat ile birlikte başladığı söylenebilir.

Dinsel yapı faaliyetindeki artışın başlıca sebeplerinden biri, Haçlı Seferleri'dir. Haçlı Seferleri sırasında ele geçirilen pek çok kutsal emanet Batı'ya taşınmıştır; buna bağlı olarak, yeni hac yerleri oluşur ve hac yolları üzerinde çok sayıda yeni kilise yapılır. Avrupa'da ortak bir sanat dili olarak Romanesk stilin oluşmasında da, Haçlı Seferleri'nin getirdiği

mobilité faktörünün rol oynadığı varsayılabilir; yöneticiler, rahipler ve halkın yanı sıra mimarlar ve zanaatkarların da sürekli hareket halinde olması etkileşimi kolaylaş-

Fotoğraf 3.3

Fransa'da Arles
şehrinde St.
Trophime Kilisesi

**Fotoğraf 3.4**

Toulouse'da St.
Sernin Kilisesi'nden
sütun başlığı
(yaklaşık 1080)



tırmış, küçük bölgesel farklılıklara rağmen her yerde ortak özellikler gösteren merkezî bir stilin biçimlenmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

PAPALIK

Ortaçağdaki önemli siyasal gelişmelerden biri de Papalığın güçlenmesidir. İlk kilise devlet ayrımı 10.yy'da, Cluny Reformuyla, kraliyetin manastırlar ve ruhban sınıfı üzerinde kontrol yetkisini kaldırmak istemeleriyle başlamıştır. Sonraki süreçte, Papa'yı kardinaller seçmiş; ünlü Papa III. Innocentus, Kilisenin topladığı vergileri artırmış, yeni vergiler koymuş, günah çıkarma işlemini bizzat Roma'ya bağlayarak ekonomik politika üretmiş; onu izleyen Papalar 1050'li yıllarda Kilise makamlarına İmparatorun atama yapma yetkisine son vererek yeni bir Papalık monarşisinin temelini atmışlardır. Dünyevi (Krallık) ve ruhani (Papalık) arasındaki bu mücadelede Kilisenin gücü Reform hareketlerine gelinceye dek artarak sürmüştür. Bununla birlikte Haçlı Seferleri iki gücün birbirine verdiği desteğin simgesidir. Örneğin Papalık ilk Haçlı Seferine katılanlara savaş meydanında ölürlerse "endüljans" (affedilmeyen günahların cezasının bağışlanması) sözü verir.

SIRA SİZDE



Papalık nedir? Günümüzde neye dönüşmüştür, Vatikan Devletinin özelliği nedir?

Hristiyanlık için kutsal sayılan yerlerin Müslümanlardan alınması amacıyla 11. ve 13. yüzyıllar arasında yürütülen bir dizi askerî operasyon olan Haçlı Seferleri'nin sanatsal veriler üzerindeki izleri genelde dolaylıdır. Haçlı çağının Avrupa mimarisindeki en belirgin etkisinin, kale mimarisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan, yüzyıllardır İspanya'daki Müslüman hâkimiyeti kanalıyla süregelen İslam dünyası ile Batı arasındaki kültür alışverişi, Haçlı Seferleri sayesinde yeni bir ivme kazanmıştır; bu etkileşimin izleri, yazılı kültürde daha rahat izlenebilir. Haçlı Seferleri'nin durulduğu 13. yüzyıla gelindiğinde, din için mücadele fikri Hristiyan dünyanın kendi içine yönelir; Hristiyanlığın çatısı altında olan, fakat Katolik inanç sistemi ile ihtilaf içinde bulunan Katharizm gibi bazı akımları kontrol altına alabilmek için 12. yüzyıldan itibaren şiddetli önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu baskı politikası, 13. yüzyılda kurumsallaşır ve Katolik Kilisesi'ne bağlı bir yargı sistemi olan Engizisyon kurulur. 13. yüzyıldan önce, suçu itiraf ettirmek üzere sorgulama esasına dayanan ve çeşitli cezalarla sonuçlanan bu mücadele hareketleri, 13. yüzyıldan itibaren çeşitli işkence yöntemlerini de benimseyecektir. Zalim işkencelerle seyreden Engizisyon baskısı, kilisenin tehdit olarak gördüğü pek çok tarikatı ortadan kaldırır; fakat 15. yüzyıldan itibaren Engizisyonun yeni hedefi "büyücülük" olacak ve işkenceler, "büyücülerle savaş" adı altında devam edecektir. 15. yüzyılda kurulan İspanyol Engizisyonu ise, çok-dinli ve çok-kültürlü toplum yapısı nedeniyle, daha farklı dinamiklere sahiptir; burada, esas itibarıyla, farklı dinlerden olan halkı Hristiyanlığa döndürme kaygısı ağır basacaktır.

Oluşumundan itibaren Hristiyanlaştırma ve Hristiyanlığı kökleştirmeye yönelik bir dizi dinsel hareketle biçimlenen ortaçağ Avrupa kültürü, savaşlara, ekonomik sıkıntılara ve Engizisyon baskısına rağmen, 13. yüzyılda tüm kurumları ve kültürüyle en olgun çağını yaşayacaktır.

ORTAÇAĞIN SON YÜZYILLARI, ŞEHİRLEŞME VE ETKİLERİ

Ortaçağın son yüzyılları, büyük yükselişlere ve düşüşlere sahne olmuştur. 13. yüzyılda ortaçağ kültürünün gelişimi doruk noktasına ulaşır; 14. ve 15. yüzyıllar ise, bu yükselişin ardından gelen krizli bir süreçtir. Büyük kitleleri etkileyen veba salgını, savaşlar ve kıtlıklar, toplumsal yıkımlara sebebiyet vermiştir; bu yıkımların yansımaları, 14. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan “ölüm dansı” temalı ceset ve iskelet tasvirlerinde izlenebilir. Fakat bu karmaşık ve karanlık ortam, aynı zamanda ortaçağ Avrupa kültürünün de yaratıcı başkalaşımalar geçirerek tepe noktasına ulaştığı bir sürecin arka planını oluşturur. En yetkin ürünlerini 13. yüzyılda ortaya koyan ortaçağ Avrupa kültürünün 14. yüzyıldan itibaren içine düştüğü buhran ve çözümlenme süreci, Rönesans düşüncesinin doğuşuna zemin hazırlayan ipuçlarını da bünyesinde barındırmaktadır.

Geç Ortaçağ Dönemi aynı zamanda felaketler hastalıklar dönemidir. Bu dönemde toplumsal hayat nasıldı?



SIRA SİZDE

13. yüzyılda yaşanan yükselişe zemin hazırlayan en önemli etken, şehirleşme ve şehir kültürünün oluşmasıdır. 11. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan tarımsal yerleşim birimlerinin yerini, 13. yüzyılda sayıları giderek artan şehirler almıştır. Şehirleşmeyle birlikte ticarî ve ekonomik faaliyetlerde de bir canlanma yaşanır. Şehirler, aktif birer üretim ve tüketim merkezi haline gelmeye başlar. Şehirlerde zanaat kolaları çeşitlenir; ayrıca uluslararası ticaret yaygınlaşır. Uzun mesafeli ticaretin gelişimi, kilit noktalarda konumlanan bazı şehirlerin gelişmesini hızlandırmıştır. Diğer yandan, tüccarlar da bu sayede sadece maddî güç değil, aynı zamanda itibar ve saygınlık kazanmışlardır; asiller gibi toprak sahibi olmaya ve toprağın üzerinde yaşayanlardan kâr elde etmeye, yaşadıkları şehirdeki mimarî ve sanatsal etkinlikleri finanse etmeye başlarlar. Bu bağlamda tüccarlar, ortaçağ sonlarından itibaren sanatı ve sanatçıları destekleyen önemli bir toplumsal katman haline gelecektir.

Şehirleşmeyle birlikte, erken ortaçağdan itibaren gelişmeye başlayan entelektüel gelenek de kurumsallaşarak zenginleşir. Erken ortaçağda manastırların tekelinde olan ve sınırlı bir tabakaya hitap eden okullar yaygınlaşır ve kent okulları açılır; dolayısıyla, halk arasında okur-yazarlık oranı yükselir. Bunun ötesinde, ilk üniversitelerin açılmasıyla birlikte entelektüel yaşam da farklı boyutlar kazanır; okulların yaygınlaşmasıyla yükselen okur-yazarlık, o zamana kadar dolaşımı sadece manastır çevreleriyle sınırlı olan kitapların daha geniş kitlelerce talep edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu talep, kitap üretimine ve kitapların daha hızlı kopyalanabilmesine yönelik pek çok yeni iş kolunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. 12. ve 13. yüzyıllarda, el yazması kitapların kopyalanması için pratik teknikler bulunmakla birlikte, kitap çoğaltılması ve dolaşımı meselesi, 15. yüzyılda matbaanın bulunuşuna kadar tam olarak çözümlenemeyecektir. Kitap okuma ve bilgi aktarımının yaygınlaşması, “kitap” kavrayışında da bir dizi değişime sebep olur; erken ortaçağda manastır scriptorium’larında minyatürlerle bezenmiş sanat ürünleri olarak üretilen kitapların yerini, bilgi aktarmak ve okunmak için hazırlanan kitaplar almaya başlarlar. Kitap konuları dinsel eksenin dışına taşarak, dünyevî meseleleri de kapsar hale gelir. Üniversitelerde eğitim veren kişiler, eğitimci rollerinin ötesinde, entelektüel kişilikleriyle de ön plana çıkar ve toplumsal olaylarda söz sahibi olurlar. Dolayısıyla, o zamana kadar manastır çevrelerinin tekelinde olan entelektüel faaliyet, artık üniversite çevrelerince yürütülmeye başlanır.

ORTAÇAĞ AVRUPA KENTLERİ

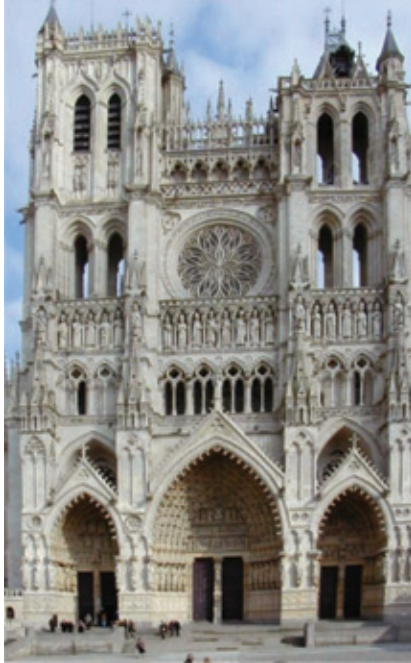
11. ve 12. yüzyıllarda Avrupa kentleri kalabalık yerleşim merkezleri değildi. (Paris ve Londra'nın nüfusları on binin az üzerindeydi. Gelişmiş kent Floransa'nın ise yüz bin dolaylarındaydı. Kentlerin oluşumu ve gelişimi rubban sınıfının, feodal derebeylerinin arzulanıkları imalat, lüks mallara talep, çalıştırmak istedikleri serflerle şekilleniyordu. Serfler zamanla ticarete yönelecek ve durumları iyileşecek ve soygunlara karşı silablanarak kervanlarla uzak yerlerden mal ve ürün getirip satarak kendi emekleriyle tacir sıfatı kazanacaklar ve haliyle güçleneceklerdir. Bu yeni sınıf, aristokratların, soyluların ve rubban sınıfının antipatisini kazanacak ve kabul görmeyecektir. Ama sayıları, cesur serflerin toprağa bağlı soyluların yanında çalışmaktan bıkip kente gelmeleriyle artacaktır ve geleceğin burjuvazisi doğacaktır.

Gotik Sanat

Şehirleşme ve skolastik felsefenin yükselişine paralel olarak, şehir tasarımı da estetik kaygısı ön plana çıkmaya başlar. Öncelikle ve özellikle mimaride belirginleşen Gotik sanat, 13. yüzyıldan itibaren Fransa'dan başlayarak tüm Avrupa'ya yayılır. Daha kırsal nitelikli olan Romanesk üsluptan, anıtsallaşan boyutları ve yükselici etkisiyle radikal biçimde farklılaşır. Boyutları büyüyen ve nüfusu artan 13. yüzyıl şehirlerinde, hem daha büyük bir insan kitlesine hitap edebilecek kapasitededir, hem de dönemin değişen estetik beklentilerine uygun olan büyük kiliseler ve katedraller yapılmıştır. Masif ve karanlık Romanesk yapılardan farklı olarak Gotik kiliselerde duvarlar daha fazla pencere açıklığıyla çözümlenir; bu açıklıklardan ve renkli vitraylardan süzülerek binanın içine yansıyan ışığın yarattığı etki, bu dönemin kilise mimarisine getirdiği en önemli yeniliklerdendir. Gotik mimarinin belirleyici özelliği ise, yuvarlak kemer yerine sivri kemerin kullanılmaya başlanmasıdır; sivri kemer üst yapının yükünü sütunlara ve ayaklara dik açıyla aktardığından, eskisinden çok daha yüksek binaların yapılabilmesi mümkün olmuştur. Yükselici etki,

Fotoğraf 3.5

Fransa'nın en yüksek Gotik katedrallerinden Amiens Katedrali (13. yüzyıl).



ki, dışta kulelerle de vurgulanır. Bu yeni biçimsel repertuar ile 12. yüzyıl ortalarından itibaren belirmeye başlayan Gotik stilin özelliklerinin belirlediği ilk yapı, Paris yakınlarında Rahip Suger tarafından yaptırılan St. Denis Kilisesi'dir (1137-1144). Burada mimari formların, Romanesk yapıların ağır ve kütesel etkisine kıyasla çözüldüğü ve hafiflediği görülür; sivri kemerler, kaburgalı tonozlar ve dıştan duvarların yükünü destekleyerek basınçları karşılayan payandaların kullanımı, binaları anıtsallaştırırken, aynı zamanda yeni bir geometrik düzen de getirmiştir. Gotik mimarinin olgun çağı olan 13. yüzyıla tarihlenen Amiens Katedrali'nde, yükselici eğilimi destekleyen teknolojik gelişme doruk noktasına ulaşır; artık kemerlerin üst kısmı tamamen pencere katı haline gelir.

13. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Gotik sanat Avrupa'nın ortak stili haline gelir; nitekim Avrupa'nın en büyük Gotik katedralleri, 1150-1250 tarihleri arasında yapılmıştır. Fakat Roma mirasının baskın olduğu İtalya, büyük ölçüde Gotik stilin kapsamı dışında kalmıştır. 13. yüzyılda, Gotik mimarinin bazı bölgesel varyasyonları ortaya çıkar; ancak 14. yüzyıl ortalarından itibaren bölgesel stillerin kaynaşmasıyla homojen hale gelir ve uluslararası bir stile dönüşür. 15. yüzyıldan itibaren ise, kademeli olarak kaybolma sürecine girer. Gotik mimarinin temel unsurlarından olan büyük pencerelerle birlikte gelişen renkli cam işçiliği ve cam resim tekniği ise, Gotik mimariye nazaran daha geç ortaya çıkmıştır. Hristiyanlık inancının ana eksenini oluşturan dinsel öykülerin, azizlerin yaşamlarının ve portrelerinin cam üzerine betimlenmesine dayanan bu uygulama, yükselici etkisiyle anıtsallık etkisi yaratan Gotik kiliselerin iç mekân etkisini yoğunlaştırmıştır; ezici yüksekliğe sahip yapıların ışık kaynağı olan pencerelerde yer alan bu tasvirler, dünyevî alandan tanrısal alana girildiği vurgusunu belirginleştirir. 13. yüzyıldan itibaren tüm kiliselerde yaygınlaşan anıtsal gül pencerelerin üzerinde uygulanan cam resim tekniği, 15. yüzyıla kadar varlığını sürdürür. 15. yüzyılda altar resimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, cam resim tekniği geri plana düşer. Altar resimleri, Kuzey Avrupa'da erken Rönesans olarak adlandırılan çağın başlıca sanat ürünü haline gelecektir.



Fotoğraf 3.6

Fransa, Reims Katedrali (13. Yüzyıl).

ORTAÇAĞIN SONU, RÖNESANS'A DOĞRU

15. yüzyıla doğru zengin tüccar sınıfının oluşumuyla birlikte değişen toplumsal yapı ve hümanizma düşüncesinin doğuşu, ortaçağ kültürünün sonunu getiren büyük bir kırılma noktası olmuştur. Tüm kültürel kurum ve yapıları kökünden değiştiren bu sürecin dinamikleri, belki de en açık şekilde sanat faaliyetlerinde yansımıştır. Hümanist düşüncenin yaygınlaşması, skolastik felsefenin sonunu getirecek ve düşünce sistemindeki bu değişim, sanat alanında Rönesans'ı doğuracaktır. Ayrıca, sanat patronlarının profilinin değişmesi, sanat konularının da değiştirmiştir; aziz ve kral portrelerinin yerini, yeni zenginleşen tüccar ailelerinin resimleri alır. Ortaçağın başlarında, Hristiyanlığı henüz özümsemekte olan Avrupa'da, sanat üretimi manastır çevrelerinin tekelindeyken, ortaçağın sonlarında, şehirlerde oluşmakta olan burjuva sınıfının ilgi alanı haline gelir. Değişimden teknikler de payını alır; vitray ve kitap resimlerinin yerine, yağlıboya tuval resimleri ortaya çıkar. Mimari de, hem biçim hem işlev yönünden ortaçağ karakterinden tamamen farklılaşan, yepyeni bir kimliğe bürünecektir.

Diğer yandan, 15. yüzyıl, Avrupası siyasi ve kültürel açıdan bir dizi radikal değişime sahne olmuştur. O çağın Avrupasını oluşturan monarşilerin kendi içlerinde parçalanmaları ve süregelen savaşlar, haritanın değişmesine yol açmıştır; fakat tüm

bu savaşlar içinde en önemlisi, yüzyıllardır devam eden Reconquista (“yeniden feth” anlamına gelen bu sözcük, 8. yüzyılda İber Yarımadası’na yerleşen Emevilerin 1492 yılına kadar süren hâkimiyetleri süresince, İspanya’nın yeniden Hristiyanlaşması için dalgalar halinde gerçekleşen uzun soluklu askerî hareket) hareketinin son aşaması olarak, İspanya’daki Müslüman hâkimiyetine son verilmesidir. Aynı yıl Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfetmesi de, Avrupa’nın kaderini değiştirerek yeni ufuklara yelken açmasını sağlayacak ve tarihte yeni bir sayfa açacaktır. Diğer yandan, İstanbul’un fethiyle birlikte Avrupa’ya daha çok yaklaşan Türkler, artık Hristiyan dünyasının karşısındaki en büyük tehdit unsuru haline gelir. Bu bağlamda, özellikle ticaret yoluyla zenginleşerek dönemin “süper güç”leri haline gelen Akdeniz kıyısındaki şehir devletlerinin Türklerden korunması ihtiyacı belirir; tüm bu koşulların zorlamasıyla, Avrupa’da modern çağın oluşumuna zemin hazırlayacak olan keşifler çağı başlamıştır.

Asya ile kurulan düzenli ticaret ilişkileri sayesinde dönemin en önemli merkezleri haline gelen ve büyük zenginliğe kavuşan bu liman kentleri, kültürel hareketleri de yönlendirir hale gelir. 14-15. yüzyıllarda başlayan ticari ve ekonomik büyümeyle yan yana yürüyen kültür ve sanat hareketleri, ticaret ile birlikte zenginlik ve güç kazanarak öne çıkan ailelerin hamiliğinde büyük ivme kazanır. Nitekim, Rönesans sanatı da böyle bir çevrede, Floransalı güçlü bir banker ailesi olan Medici’lerin inisiyatifi ve desteğiyle doğacaktır.

Ancak Rönesans’ı doğuran faktörlerin ve düşünce sisteminin, ortaçağ sonlarında şekillenmeye başladığını da belirtmek gerekir. Avrupa’da hem halk kültürünün, hem de entelektüel geleneğin temelleri ortaçağda atılmıştır. Bu bağlamda, erken dönemden itibaren kademeli olarak oluşan Avrupa kültürünün başlıca bileşenlerinin, ortaçağ sonlarında berraklaşmaya başladığı söylenebilir.

ORTAÇAĞDA BİLİM, FELSEFE, EDEBİYAT

Avrupa Ortaçağ felsefesi, dinsel öğretiler ve din-dünya görüşüne dayanır. Felsefe tartışmaları Ortaçağ boyunca inanç-Tanrı-bilgi ekseninde yoğunlaşmıştır. Bu çizgideki önemli düşünürlerden Aziz Augustinos (354-430) “Anlayabilmek için inanıyorum” düşüncesiyle felsefeyi dine tabi kılmış ve Hristiyan dininin temel öğretilerini temellendirebilmek için Platon felsefesinden ve Yeni Plâtonculuktan yararlanmıştı. Buna göre Augustinos, inancı temel almış ve aklın görevinin inanç yoluyla bilinen şeyleri açıklamak olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle insan, ebedi ve ezelî, yani sonsuz varlık olan Tanrı’yı severek mutlu olabilir. O’na göre dünyadaki kötülüğün ve insanın günahkârlığının nedeni, maddi varoluş ve insanın içinde bulunduğu hayat koşulları değildir. Zira tanrının yarattığı madde kötü olamaz. Augustinos, Hristiyan kilisesini Tanrı-Devletin yeryüzündeki temsilcisi olarak tanımlayarak bağnaz düşüncenin öncülüğünü yapmış ve sonraki yüzyıllarda belirleyici rol oynamıştır. Hristiyan dogmatik düşüncenin temelinde Augustinos vardır. Bir başka Hristiyan düşünür Aziz Anselmus ise (1033-1109), felsefe ve ilahiyatın birliğine öncülük eden, dinsel inancı akılla açıklamaya girişen bir düşünürdür. Aziz Anselmus, inançla akıl ilişkisini gündeme getirerek akıl karşısında imana ya da inanca öncelik vermiştir. Ona göre inanç akli tamamlayacaktır.

11. yüzyıldan itibaren Yunan filozoflarının çevirisi ve Arap filozoflarının yorumlarıyla din felsefesinin yeni bir seyir kazandığını gözleriz. Ortaçağ Hristiyan Avrupasında Aristoteles felsefesi tartışmaları da ilginçtir. Bağnazlıktan dolayı Aristoteles yorumlamaları zaman zaman yasaklanmıştır, çünkü Aristoteles’in “dünyanın sonsuzluğu” düşüncesi Yaradılış inancını da sorunsal kılmakta, ayrıca mantıkla ilgili

düşünceleri ruhun ölümsüzlüğü düşüncesine ve inancına ters düşmektedir. Buna karşılık, sonraki yüzyıllarda Aristoteles metafiziğinden yararlanan Hristiyan düşünür Aquinalı Thomas (1227-1274), Ortaçağ Hristiyan felsefesinin doruk noktasını temsil eder. O'na göre duyuşsal varlıklardan, hayat deneyimlerinden yola çıkılarak tanrının varlığına akıl ile ulaşılabilir, akıl ile bilinmeyen hakikatler ise ilahiyatın (teoloji) alanına girer. Aquinalı Thomas, bilgi, metafizik, siyaset, ruhun ölümsüzlüğü konularındaki yorumlarıyla skolastik düşüncenin önemli bir ismidir.

Batı dünyasının yüzyıllardır uzak kaldığı Yunan edebiyatı, felsefesi ve bilimsel çalışmaları, İslam filozoflarının eserlerinin Batıya aktarılmasıyla, ilk kez Avrupa kültür çevresine girmiştir. Bu nedenle, Ortaçağ felsefesinde Arap-İslam felsefesinin etkisini de unutmamak gerekir. Bu çerçevede Endülüş Emevi kültürü ve felsefesi Batı felsefesi üzerinde çok etkili olmuştur. Endülüş Kurtuba kenti, Bağdat ve Kahire'den sonra önemli bir bilim sanat kültür merkezi olur. Antikçağ Yunan filozoflarını iyi tanıyan Farabi'nin, İbn-i Sina'nın (Batıda Avicenne adıyla anılır), İbn-i Rüş'tün (Batıda Averroes olarak anılır) akıl ve mantıkla ilgili düşünceleri ve araştırmaları felsefe ve tıp alanında etkili olur. Özellikle Batı ilk kez İbn-i Sina yorumuyla Aristoteles'i keşfeder. Böylece, etik, mantık, metafizik düşünsel araştırma alanı olurlar. Ayrıca, İbn Rüş'tün aritmetiği ve logaritması; El Harezmi'nin algoritma, trigonometri ve cebir'i; mimaride bazı Arap camilerinin mimarisi; El İdrisi'nin ilk coğrafya haritası (1154); Luth, ud, rebab, kudüm, zil gibi bazı doğu müzik enstrümanları ilk kez Batıya gelmiş olur.

Endülüş Emevi devletinin varlığı, aslında ilk İslam-Batı Buluşmasıdır. Ortaçağ karanlığında yaşayan Avrupa, İslam filozoflarını, Doğu estetiğini Endülüş Emevileri sayesinde tanır. Endülüş etkisi İspanyanın yaşam tarzlarına dek etkili olmuştur. Emeviler 8. yüzyılda Tarık Bin Ziyad'la İspanya'ya gelirler. Kurtuba 13.yüzyılda önemli bir kültür kentidir. Endülüş Emevi Devleti 15. yüzyıla dek devam etmiştir.

Bilindiği gibi, ortaçağ üniversiteleriyle birlikte akademik literatürün dili Latince olur. Ama bu dil daha çok toplumun üst katmanlarında yaygındır ve yüzyıllar boyunca elit kesimin kullandığı bir dil olmuştur. Ortaçağ sonlarında, ticaret sayesinde büyüyen ve zenginleşen İtalyan şehir devletlerinde konuşulan diyalektler, 13. yüzyıldan itibaren Latincenin rolünü kısıtlamış ve yerel diller yazı dilinde de kullanılmaya başlanmıştır. Ünlü yazar Dante Alighieri (yaklaşık 1265-1351), İtalyan edebiyatının öncü bir yapıtı olan *İlahi Komediya*'yı kendi yerel dilinde yazmıştır. Bu ünlü epik şiir, Dante'nin cehennem, araf ve cennete yolculuğunu alegorik bir yaklaşımla anlatır. Yazarın usta bir şiir diliyle, olağanüstü bir kurgu ve hayal gücüyle ölüm sonrası deneyimleri anlatması birçok ünlü yazar (Shakespeare), ressam, (Delacroix) ve kompozitöre (Franz Liszt) esin kaynağı olmuş ve bu sanatçılar kendi sanat türlerinde unutulmaz eserler vermiştir. Bir başka ünlü İtalyan yazar Giovanni Boccaccio'un (1313-1375) yazdığı *Decameron* adlı eser dünya edebiyatının ilk yazılı öykülerindendir. Yazar, eserinde, veba salgınından kaçan bir grup Floransalının birbirlerine anlattıkları öyküler ekseninde, 14. yüzyıl ortamının canlı bir portresini çizerek, realist edebiyatın ilk örneklerinden birini vermiştir. Ortaçağ edebiyatının çıkış yapan bir diğer edebi türü seyahatnameler olmuştur. Batılı seyahatçıların kaleme aldıkları ünlü Doğu (Orient) seyahatleri, bugün kültür, sanat, ekonomi, sosyoloji alanında arşivlerde önemli bilimsel veri değerindedir. Bunlar arasında Selçuklu ve Osmanlı döneminde Anadolu'ya da gelenler vardır ve seyahatnameleri arşivsel belge değerindedir.

Özet

Ortaçağ 5. yüzyıldan 15. yüzyıla dek devam eden uzun bir çağdır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını (M.S 476) izleyen Kavimler Göçü 8. ve 9. yüzyıllara kadar devam eder. Bu kavimler kendi kültürleriyle Hristiyanlığı kaynaştırarak, "ortaçağ Avrupa kültürünün" çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Ortaçağ Avrupa kültürünü öncelikle Roma kültürü besler. Ortaçağ Avrupası, başta dil (Latince) olmak üzere Roma kültürünün pek çok unsurunu benimsemiştir. Bir başka önemli faktör dindir. Batı'da ilk Hristiyanlaştırma hareketi, bozkır kavimlerinin göçlerinin başladığı 5. yüzyıldan önce gerçekleşir ve dalgalar halinde devam eder. Kavimler, 6. yüzyıldan itibaren Katolik kilisesine bağlanırlar. Hristiyanlığın yayılmasıyla idari ve toplumsal düzende değişimler başlar, şehirleşmenin gelişmesi ve yeni kült mekânların (hac) yaratılmasıyla Hristiyanlık kökleşmeye yüz tutacaktır. 8. yüzyıldan itibaren güçlenerek, büyük bir Hristiyan imparatorluğu kuran Frank kralı Şarlman, bütünleşmiş bir Avrupa hayal ederek Avrupa'nın biçimlenmesini başlatır. Şarlman'ın kilise ve manastır inşaatlarıyla büyük bir kültürel atılım gerçekleştirdiği dönem Karolenj Rönesansı olarak adlandırılır. Bunu izleyen Sakson kökenli Otto hanedanı da Hristiyan Roma mirasını sahiplenir. Bu dönemde mimari yapılar (özellikle hac yolları üzerinde inşa edilen manastırlarda), "Roma üslubunu anımsatan" ve Roma'nın mimarlık mirasını referans alan Romanesk stil doğar.

13. yüzyılda yaşanan en önemli gelişme şehirleşme ve şehir kültürünün oluşmasıdır. Şehirleşmeyle birlikte ticarî ve ekonomik faaliyetler de canlanır. Mimaride, 13. yüzyıldan itibaren daha kırsal nitelikli olan Romanesk üsluptan farklı olarak, anıtsallaşan boyutlarıyla Gotik sanat dönemi başlar. Avrupa'nın en büyük Gotik katedralleri, 1150-1250 tarihleri arasında yapılmıştır.

Avrupa Ortaçağ felsefesi dinsel öğretiler ve din-dünya görüşüne dayanır. Aziz Augustinos Hristiyan kilisesini Tanrı-Devletin yeryüzündeki temsilcisi olarak tanımlayarak bağnaz düşüncenin öncülüğünü yapmış; buna karşılık Aquinalı Thomas, akıl ve teoloji ilişkisi, metafizik, siyaset konularındaki yorumlarıyla skolastik düşüncenin önemli bir ismi olmuştur. Ayrıca, Ortaçağ felsefesinde Arap-İslam felsefesinin etkisini de unutmamak gerekir. Batı ilk kez Farabi ve İbn-i Sina yorumuyla Antik Yunan filozoflarını (özellikle Aristoteles), İbn Rüş'ün aritmetiğini ve logaritmasını keşfeder. Edebiyatta ise Dante Alighieri kendi yerel dilinde bir dünya başyapıtı olan *İlahi Komedya*'yı yazarken, Giovanni Boccaccio, *Decameron* adlı eseriyle ilk yazılı anlatı türünün örneğini verir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki düşüncelerden hangisi Ortaçağ Avrupa Kültürünün oluşumunda etkili **değildir**?

- Avrupa'ya göç eden kavimlerin pagan kültürü Hristiyanlıkla kaynaştırılmıştır.
- Kavimleri Hristiyanlaştırma hareketi 5. Yüzyıldan itibaren başlamıştır.
- Kavimlerin kendi kültürleri ve Hristiyanlaştırmaları "Ortaçağ Avrupa Kültürünün" çekirdeğini oluşturur.
- Ortaçağ Avrupa Kültürünü Roma İmparatorluğu kültürü de beslemiştir.
- Hristiyanlaştırma politikası Ortaçağ Avrupa Kültürüne dahil edilemez.

2. Aşağıdakilerden hangisi Kral Şarلمان'ın önemli politikası olarak düşünülebilir?

- Avrupa'nın biçimlenmesi
- Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması
- Kavimler Göçünü engellemek
- Hristiyanlaştırma politikasına karşı direnmek
- Eski antik ve pagan kültürü yaşatmak

3. Aşağıdakilerden hangisi Romanesk Sanatın özelliklerinden biri **değildir**?

- Roma kültürü kökenli olması
- Hac yollarında kırsal manastırların inşası
- Roma'nın mimarlık üslubunu referans alması
- Karolenj ve Otto Rönesansı Dönemi stili olması
- Anıtsal, devasa, yüksek yapıli mimari anlayışı benimsemesi

4. Aşağıdakilerden hangisi Karolenj Rönesansı döneminin özelliklerinden biri **değildir**?

- Krallıkların sona ermesi ve hümanizma hareketinin başlaması
- Kral Şarلمان'ın entelektüellerle işbirliğı
- Kral Şarلمان'ın kilise ve manastır inşaatlarıyla atılım başlatması
- Kral Şarلمان'ın kültürel birlik ve dil birliğı için düzenlemelere girişmesi
- Kral Şarلمان'ın saray ve manastırlara bağıli okullar açması

5. Engizisyon yargı sisteminin **en önemli** özelliğı aşağıdakilerden hangisidir?

- Rönesans'a öncülük etmesi
- Gotik stilin yaygınlaşmasında rol oynaması
- Hristiyanlıkta hoşgörüyü yaygınlaştırması
- Zalim işkence yöntemleriyle kilisenin tehdit olarak gördüğü tarikatları kaldırması
- Dini okulların kapatılması

6. Aşağıdakilerden hangisi Gotik sanatın önemli özelliğıdir?

- Kırsal özellikli manastırların inşası
- Anıtsal nitelikli katedral ve kilise inşası
- Realist (gerçekçi) stili benimsemesi
- Göz alıcı, gösterişli ve hatta abartılı üsluba kesin tepki göstermesi
- Fantastik hayvan üslubunu uygulaması

7. Aşağıdakilerden hangisi 13. Yüzyıl Ortaçağ Avrupa'sında başlayan şehirleşme kültürünün sonuçlarından biri **değildir**?

- Entelektüel gelenek kurumsallaşmaya başlar ve zenginleşir.
- Kent okulları açılır ve okuma yazma oranı yükselir.
- İlk üniversiteler açılır.
- Kitapların dolaşım alanı manastırlarla sınırlı kalmaz.
- Sanayi Devrimi başlar.

8. İlahi Komedyanın yazarı kimdir?

- Giovanni Boccaccio
- Aquinalı Thomas
- Dante Alighieri
- Goethe
- Shakespeare

9. Antik Yunan filozoflarının (Platon ve Aristoteles) düşünceleri Batı'ya **ilk kez** nasıl ulaşmıştır?

- Hristiyan din düşünürlerinin çalışmalarıyla
- Şehir kültürünün yaygınlaşmasıyla
- Aquinalı Thomas'ın çalışmaları sayesinde
- İslam filozoflarının (İbn-i Sina, Farabi) çevirileri ve yorumlarının Endülüs Devleti aracılığıyla yaygınlaşmasıyla
- Ticari ilişkilerle

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

10. Hristiyan kilisesini “Tanrı-Devletin yeryüzündeki temsilcisi” olarak tanımlayarak bağnaz düşüncenin öncülüğünü yapmış olan din düşünürü kimdir?

- a. Dante Alighieri
- b. Aziz Augustinos
- c. Aquinalı Thomas
- d. Engizisyon
- e. Boccacio

- | | |
|------|--|
| 1. e | Yanıtınız yanlış ise “Ortaçağ Kültürünün Kaynakları” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 2. a | Yanıtınız yanlış ise “Avrupa’nın Biçimlenmesi: “Karolenj Ve Otto Rönesansı” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 3. e | Yanıtınız yanlış ise “Romanesk Stil” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 4. a | Yanıtınız yanlış ise “Karolenj ve Otto Rönesansı” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 5. d | Yanıtınız yanlış ise “Feodal Avrupa’da Sosyal Hayat Sanat ve Mimari” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 6. b | Yanıtınız yanlış ise “Gotik Sanat” konularını yeniden gözden geçiriniz. |
| 7. e | Yanıtınız yanlış ise “Ortaçağın Son Yüzyılları, Şehirleşme ve Etkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 8. c | Yanıtınız yanlış ise “Ortaçağ’da Bilim, Felsefe, Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 9. d | Yanıtınız yanlış ise “Ortaçağ’da Bilim, Felsefe, Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 10.b | Yanıtınız yanlış ise “Ortaçağ’da Bilim, Felsefe, Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Manastırlar, din görevlilerinin (kesişler, rahipler) ve kendilerini dine adayanların yaşadığı, ibadet ettiği mekânlardır. Genelde şehirlerden uzaklarda ve ulaşılması zor mekânlarda (Trabzon'daki Sümela Manastırı gibi) kurulurlar. Manastırların dini eğitim, iş bölümü, vb. konularda kendilerine özgü bir yönetimi vardır.

Sıra Sizde 2

Tarihte Papalık Devleti olarak da tanınan Papalık, İtalya Yarımadasında Papa'nın dini, siyasi, askeri açıdan yönettiği bir devlet birimiydi ve bu şekilde varlığını 1890 yılına dek sürdürdü. Bu tarihte İtalya birliğinin tek bayrak altında toplanması sonrasında işlevini kaybetti. 1929'da bağımsız Vatikan Devleti (Pontificio) kurularak Papalık devam ettirildi. Vatikan, Hristiyanlık dininin Katolik mezhebinin yönetim merkezi olan bir devlettir. Papa yasama yürütme ve yargının başkanıdır, 100 kişi dolaylarında küçük bir orduya sahiptir.

Sıra Sizde 3

Geç Ortaçağ Dönemi gerçekten felaketler ve zorluklar dönemi olmuştur. Bu dönemde, önemli iklim değişimi tarımı etkilemiş ve büyük kıtlık yaşanmıştır. Buna bağlı olarak, bulaşıcı bir hastalık olan veba zaten kötü beslenen nüfusu büyük ölçüde telef etmiştir. Nüfusun dörtte üçü hatta yer yer yarısı yok olmuştur. Yurttaşlar topraklarını terk etmişlerdir.

Yararlanılan Kaynaklar

- ARTZ, Frederick B., (1996), **Orta Çağların Tini**, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul.
- BALTRUSAITIS, Jurgis, (2001), **Düşsel Ortaçağ: Gotik Sanatta Antik, İslami ve Uzak Doğu Etkileri**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.
- DUBY, Georges, (1986), **History of Medieval Art 980-1440**, Cenevre.
- DUBY, Georges, (1990), **Ortaçağ İnsanları ve Kültürü**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.
- ECO, Umberto, (1998), **Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik**, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul.
- HUIZINGA, Johan, (1997), **Ortaçağın Günbatımı**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.
- LE GOFF, Jacques, (2008), **Avrupa'nın Doğuşu**, (Çev. M. Timuçin Binder), İstanbul.
- PANOFSKY, Erwin, (1991), **Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe**, (Çev. Engin Akyürek), İstanbul.
- PEVSNER, Nikolaus, (1970), **Avrupa Mimarisinin Ana hatları**, (Çev. Selçuk Batur), İstanbul.
- PIRENNE, Henri, (005), **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul.

4

Amaçlarımız

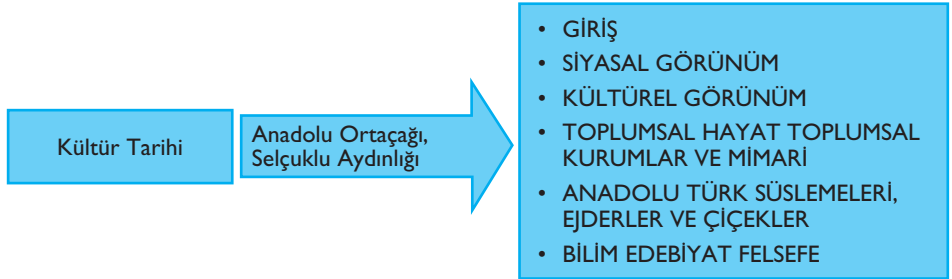
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Selçuklu Devletinin ve Anadolu Selçuklu Devletinin toplumsal ve siyasal hayatını tartışabilecek,
- Selçuklu cami ve medreselerinin özelliklerini açıklayabilecek,
- Selçuklularda toplumsal hayatı betimleyebilecek,
- Anadolu Selçuklularının sanat, kültür, mimari özelliklerini açıklayabilecek,
- Anadolu Selçuklu Dönemi bilim, eğitim, felsefe ve edebiyatı değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Anadolu Ortaçağı
- Bizans
- Selçuklu Mimarisi
- Künbet
- Medrese
- Ulu Cami
- Selçuklu Süslemeleri
- Mevlana
- Hacı Bektaş-ı Veli
- Yunus Emre

İçindekiler



Anadolu Ortaçağı, Selçuklu Aydınlığı

GİRİŞ

Tarihin bir sonraki aşamasında, Doğu'ya ve Batı'ya doğru alabildiğine genişleyecek olan Osmanlı Devleti ile karşılaştırılırsa, önceki zaman diliminde çok parçalı ve heterodoks (kabul edilmiş din kurallarına aykırı) bir Anadolu kültürü söz konusudur. Anadolu'daki Ortaçağ, Selçuklular ve onları izleyen Beylikler ile Bizans'ın birlikte yaşadıkları bir süreçtir. Bu çeşitliliğin içinde, canlı, kültürel göstergeleri zengin, eş zamanlı ilişkilerle gerilimli bir tarih kesiti yaşanmaktadır.

“Türkler için Selçukluların tarihi, yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda bir ulusal ve siyasal sorundur”.

V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**,
Çev. A.Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 33.

Bizans İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu adıyla da anılır. Batı Roma İmparatorluğu yıkıldığında coğrafi çevresi kuzeyde Tuna, kuzey-batıda bugünkü İskodra ve Adriyatik Denizi kıyılarına kadar uzanıyordu. Ama aynı zamanda Balkan Yarımadası'nı içine alıyor, kuzey-doğuda Kafkasya kıyılarına varıyor, Doğu Anadolu Platosu, Anadolu-Suriye sınırından neredeyse Mısır'da Nil'in ağzından başlayıp Afrika'nın Akdeniz Kıyılarını Sirte körfezini de içine alan büyük bir imparatorluktu. İmparatorluk uzun hayatında önemli evreler geçirdi: 600'li yıllardan itibaren Pers, Sasani, Arap istilalarına maruz kaldı; Araplara karşı savaşta Mısır'ı ve Afrika topraklarını kaybetti. Ekonomik, bilim, sanat hayatı da zengin olan Bizans, I. Jüstinien döneminde basılan altın Bizans sikkeleri, Bizansın ekonomik gücünün kanıtıdır. Türklerin Anadolu'ya geldiği dönemde Bizans parlak devrini yaşıyordu ama Malazgirt Savaşıyla gücü sarsılmıştır.

Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu 395 yılında kurulmuştur. Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkıldığında dönemin güçlü imparatorluğudur.

10. yüzyıldan sonra Küçük Asya'da yer tutmaya çalışan siyasal oluşumlardan her biri, yarımadanın jeopolitik konumuna uyum sağlamaya çalışırken fırsatları da değerlendirdiler. Bazen sınır çizgisinin iki yanında birlikte var olan, kimi zaman da hayat alanlarını birbirini üzerinden genişletmek isteyen siyasal güçler; büyük inanç sistemlerini, çeşitli mezhep ve tarikatları arkalarına aldılar, ticaret yollarına ve limanlara hâkim olmak gibi endişeler yanında, türlü esoterik gruplarla karşı karşıya geldiler. Yaşayabilenlerle yok olup gideceklerin çatışma diyalektikleri Ortaçağ'ın resmini çizerken, yerli kültür çevreleriyle yeni gelenlerin Batı'ya doğru ilerleme istekleri birbiri içine geçti. Kültür ve sanat, bir yandan daha geniş çevrelerle alışverişlerini sürdürürken, sonuçta, şehirler, limanlar, kervan yolları ve ekonominin tüm

göstergeleri yarımada potasında fiziki çevreyi şekillendirdi, klasiğine ulaşamayan fakat yine de özgün ürünler sunan bir sanat ortamı yaratıldı.

SİYASAL GÖRÜNÜM

Tarih geleneği Anadolu'daki Türk varlığını Selçuklularla başlatır. En azından Malazgirt ve 1071 tarihiyle simgelenen başlangıç, belki daha eskilere inen, adı konmamış göç dalgalarından biriydi. Asya kökenli olan, fakat İran-Horasan çevrelerinde yeniden şekillenmiş Oğuz kitleleri için yeni ve öncekilere benzemeyen bu topraklar boş bir tarla gibi değildi. Tarihin farklı kültür katmanlarını yaşamış şehirler ve anıtlar Selçuklu toplumu için yeni yurt olurken, bu yarımada üzerindeki insan hareketinin doğu-batı ekseninde gelişeceği açıktı. Nitekim, Türkler de genellikle Batı'ya doğru ilerlediler.

SIRA SİZDE



Selçukluların geçmişi hakkında neler hatırlıyorsunuz?

Küçük Asya, kuzeyinde Pontus Euxenus, güneyinde Mediterranea olmak üzere, oldukça uzun kıyı şeritlerine sahip olmasına rağmen, Selçuklu ilgisi, Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya şehirlerine bağlı olarak yarımada'nın karasal omurgasına yöneldi, Sinop ve Alanya sahil şehirleri, farklı etnik unsurlar hatta uzak ülkelerden gelenlerle paylaşılan ortak ticari alanlar ya da uluslar arası açık pazarlar olarak değerlendirilirken, kırsal kesimde hayvancılık önemli bir ekonomik getiri sağlıyordu.

Yeni topraklar herhangi bir coğrafya parçası değil; farklı kültür çevrelerinde varlığını sürdürmekte olan toplumsal yapılardan oluşuyordu. Selçuklular, pek çok konuda olduğu gibi, yer isimlerini değiştirerek yeni bir kimlik elde etmeye çalışmadılar. Bu konudaki davranışları oldukça faydacı ve kullanışlı yöntemler gösteriyor. Geldikleri ülkenin *Diyar-ı Rum* olduğunu, İslâm kaynaklarında böyle adlandırıldığını biliyorlardı. Tarih geleneği de Anadolu'da kurulan Selçuklu Devletine *Selaçika-i Rum* adını vermekten çekinmez. Bu dönemde, henüz ne Anadolu ne de Türkiye adlandırmaları yaygın değildir. İç Anadolu'nun batı kesimindeki sınırlı bölge, Bizans Devleti tarafından eyalet benzeri bir anlayışla idari bir bölge (*tema*) olarak ayrılmış, buraya "Anatoli" adı verilmişti. Selçukluların gelişinden önce çoktan yerleşmiş olan bu isim, bazı Avrupa kaynaklarında yanlış olarak "Natolia" şeklinde geçmektedir. Arap kaynaklarında "en-Natus/en-Natulus" şeklinde karşılaşılan ismin esası Anatoli'dir. Ancak, Araplar, Küçük Asya'da daha çok Romalılarla karşılaştıklarından bu ülke için kullandıkları "Diyar-ı Rum" "Memalik-i Rum" deyimleriyle, Anadolu'nun eski Roma ülkesi olduğunu kabul etmişlerdi. Bu süreçte, Anadolu'nun Türkleşmesi kadar, Türklerin Anadolulaşması da söz konusu olmuştur. Mevlana Celaleddin için, Belhî veya Konevî lakaplarının kullanılmayıp, ona, Rumî denmesi böyle bir gerçeğin altını çizmektedir. Aynı şekilde, öteden beri otokton olan Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya gibi şehirler, pek az değişikliklerle adlarını korudular.

Tarih geleneği Anadolu'daki Türk varlığını Selçuklularla başlatır. Bu süreç, Türk kimliğinin yeni topraklarda zenginleşmesi bakımından önemlidir. Sanat ortamı farklı bileşenlerle beslenirken, 14. ve 15. yüzyıla doğru yeni gelişimlere alt yapı hazırlandı. Ancak, bütün bunlar kolayca aşılacak süreçler olmadı.

Ortaçağ'da Önyasya'nın eski büyük imparatorlukları artık tarih sahnesinden çekilmiş oldukları için, biraz ötedeki Bizans'tan başka Selçukluların ilerleyişini engelleyici bir güç yoktu. Küçük Asya'da yeni bir kültür çevresinin kurulabilmesi için her şey hazır gibiydi. Ne var ki, durum beklendiği gibi olmadı, Selçuklular iki ateş arasında kaldılar.

Avrupa'nın değişik köy ve kentlerinden toparlanan eli kılıçlı Haçlılar, Papa'nın coşturucu vaazlarıyla Kudüs'ü kurtarmak için Anadolu'dan geçmeyi denediler. Bir çoğu telef oldu, kırıldı, ama bu silahlı insan dalgası Selçukluların batı sınırlarını epeyce sarstı. Ticaret aksadı, şehirler tedirgin oldular. İkinci baskı doğudan geldi. Önceleri dost mu düşman mı oldukları anlaşılamayan Moğol askerlerinin Anadolu şehirlerine girişleri bir dizi yıkım ve katliamla başladı, sonunda ağır vergilere bağlanan Selçuklu egemenliği söndü.

Her iki sıkıntı, bilim, kültür ve sanat alanlarındaki gelişmeleri kesintiye uğrattı ama Selçuklu yönetiminin yaratma ve yaşama gücünü, sınırsız enerjilerini bastırmadı. Bütün siyasal çalkantılara rağmen Anadolu'ya kimlik veren birkaç yüz eser bu arada ortaya çıktı. Bir toplumun yurt tutma ve yaşama isteği ağır bastı, buna karşılık ne Moğollardan ne de Haçlılardan dikkate değer bir iz kalmadı.

HAÇLI SEFERLERİ

Birinci Haçlı Seferi, Avrupalılar açısından başarılı, Doğu için trajiktir. Haçlılar Kudüs'ü fetbederek baskını kılıçtan geçirmişlerdir. İkinci Haçlı Seferi başarısızlıkla sonuçlanmış; Üçüncü Haçlı Seferi ise, Selabaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü tekrar ele geçirmesi üzerine düzenlenmiş ve ünlü İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard esir düşmüş ve affedilmiştir.

I. Haçlı Seferi 1096 yılında gerçekleşir. Süleyman Şab (1077-1086) döneminde kutsal Hristiyanlık merkezi İznik alınmıştır. I. Kılıç Arslan (1092-1097) I. Haçlı Seferinde (1096) mücadele etmiştir; II. Haçlı Seferleri sırasında (1147), I. Mesud (1116-1155) Selçuklu hükümdarıdır. Selçuklular 1243 Köseadağ savaşından sonra gerileme sürecine gireceklerdir.

DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ VE BİZANS (1200-1204): Papa Innocentius Avrupa'yı sefere çağırmış, ancak ordudaki kozmopolit yapı karışıklığa neden olmuş ve Kudüs'e gitmek yerine Konstantinopolis işgal edilmiş; şehir talan edilmiş ve fazla yaşamayan Katolik Latin İmparatorluğu kurulmuştur. IV. Sefer, Batı ile Doğu Hristiyanları arasında net bir kopuştur ve Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin birleşemeyeceğinin göstergesidir. Bundan böyle, Doğulu Hristiyanların Batılılara olan düşmanlığı artacak ve net bir güvensizlik başlayacaktır. Hristiyanların kutsal Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak istemeleriyle başlayan Haçlı Seferlerinin temel amacı Müslümanların Batıya ilerlemelerini önlemek ve ticaret yollarını ele geçirmektir. Ama bu Seferler sayesinde Avrupalılar ilk kez İslam Medeniyetlerini yakından tanımışlar, dokuma, cam sanatı ve deri işlemeyi öğrenmişler, El-Harezmi'nin cebir ve algoritmasını Batıya götürmüşlerdir. Söylentiye göre Avrupalılar ilk kez sıfır rakamını da bu şekilde öğrenmişlerdir.

KÜLTÜREL GÖRÜNÜM

Selçuklu kültürünün mimarlık ve plastik sanatlara ilişkin göstergeleri 11. yüzyıl ortalarından başlayıp, yaklaşık 13. yüzyıl sonuna kadar süren bir üslup devresi halinde kendini belli eder. Türk ve İslâm sanatlarının uzun gelişim çizgisinde çok özel bir yer tutan bu devre, bir bakıma İran Büyük Selçuklu sanatının uzantısı, öte yandan üzerinde yaşamaya başladığı Küçük Asya kültürlerinin sentezi gibidir. Temel anlayış, genel İslâm sanatı ve daha sonra şekillenecek olan Osmanlı sanatıyla benzerlikler göstermekle birlikte, belirli tarihi ve coğrafi faktörler, Selçuklu sanatını farklı bir çehreye büründürmüş, başka devrelerde ve ülkelerde örneğine rastlanmayan eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkiye'deki Selçuklu sanatı, çok farklı kültür çevrelerinin süzgecinden geçmiş olmakla birlikte, İslâm sanatının İran-Horasan bağlantılı unsurlarıyla ortaklıkları daha fazla olan bir eğilim gösterir. 11.-14. yüzyıl devresi için bu genelleme, hem mimarinin hacim yaratma işlevinde hem de süsleme sanatlarında karşılığını bulur. Bu durum 15. yüzyılın ortalarında Batı Anadolu çevresinde değişecek, büyük sultan camilerinde erişilen ölçülerin, İran bölgesini ve diğer İslâm ülkelerindeki mimariyi aştığı görülecektir. Mimari plastikte yaklaşım tarzı ve anlam boyutunu geliştiren eğilimler, 12. yüzyıldan başlayarak varlığını hissettirmiş, bu ayırimda Selçuklu olan ile olmayanların fark edilmesini kolaylaştıran göstergeler ortaya çıkmıştır. Diğer sanat alanlarına göre, büyük ölçekli mimarinin resmi tutumu yansıtan bir ortam niteliğinde olması, sadece inanç yapılarında değil, fakat her tipteki anıtsal yapıda aynı davranışı göstermesi, Anadolu'daki Ortaçağ estetiğini belirleyen otoritenin niyetini de anlatmaktadır. Öteki sanat alanları, maden işleri, halı ve kilimdeki farklı görüntüler, bu sanatları yaratan kesimlerin daha değişik itici güçler tarafından güdümlendiklerini, bu sanatları üstlenen toplumsal kesimlerin farklı idealler taşıdıklarını göstermektedir. O halde, her dönemde karşılaşıldığı üzere, Selçuklu Anadolu'sunda da, sanat alanlarını besleyen eğilimlerin farklı toplumsal katmanlardan geldiğini, motif, figür ve temaların buna göre değişen anlam boyutları sergilediklerini kabul edebiliriz.

Ortaçağ Anadolu Türk sanatının yarattığı yapı tipleri, genel bir İslâmi örtü altında yeni işlev çözümleriyle karşımıza çıkar. Öyle ki, inanç yapıları ve mezar anıtları, hem Asya hem de Kuzey Afrika uygulamalarından ayrıldığı gibi, kervansaray ve medrese mimarisi de adeta Anadolu'ya özgü biçimlerle farklı bir gelişme yolu tutmuşlardır. Bu yapılar sadece belirli bir işleve cevap vermekle kalmaz, şaşırtıcı plastik etkilerle düşünce dünyasının zengin içeriğini de dışa vururlar.

TOPLUMSAL HAYAT, TOPLUMSAL KURUMLAR VE MİMARİ

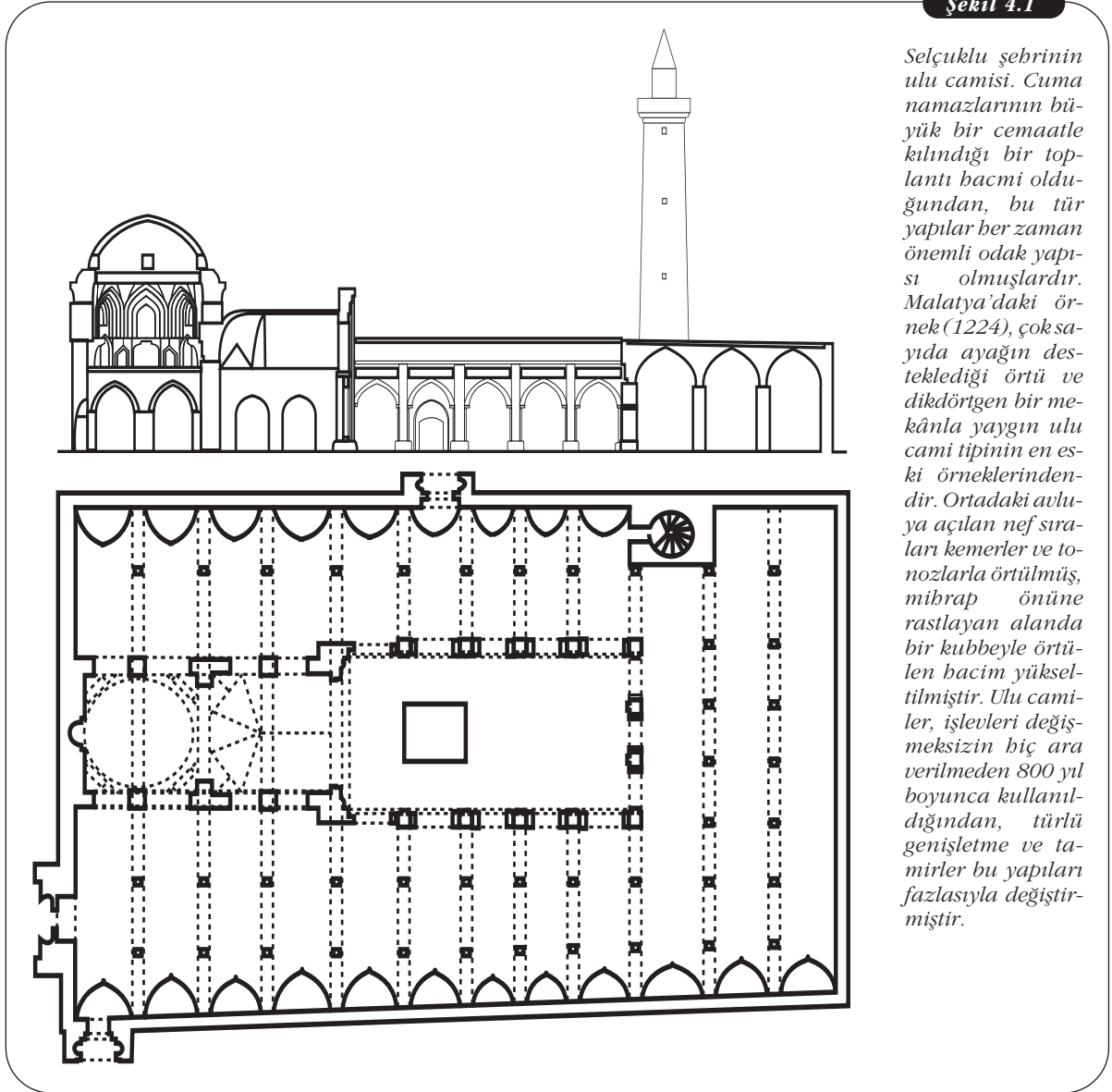
Merkezi devlette görevli memurlar ve orduda maaşlı askerler vardır. Merkezi devlet işleri Vezirin başkanlık ettiği Divan-ı Âli (Büyük Divan) adı verilen bir kurulda görüşülür ve karara bağlanırdı. Ordu, beylerinin komutasında savaşa katılır ve Türkmenlere dayanıyordu. Selçuklu veziri Nizamimülk'ün yazdığı *Siyasetname* adlı eserde, hükümdarların sahip olması gerektiği nitelikler, saltanatın koşulları ve kuralları anlatılır. Halk ise göçebe bir hayat sürdürür ve hayvancılıkla geçim sağlar. Yerleşik nüfus ise çiftçilik, zanaatçılık ve ticaretle uğraşır. Kentlerde tüccar, esnaf, işkollarına göre loncalar biçiminde örgütlenme söz konusudur. İmarethanelede yoksul halka, öğrencilere ve yolculara parasız yemek verilir; eğitim medreselerinde yapıldı. Darülhadis, (hadis öğretilen medrese), darülkura, (Kur'an okuma yöntemlerinin öğretildiği medrese), darüşşifa (sağlık ve tedavi hizmeti verilen yer) veya Bimarhane (ruh ve sinir hastalıklarının tedavi edildiği yer) önemli eğitim ve kamu hizmeti üslenmiş kurumlardır.

Selçuklu Camileri

Selçuklu camileri, şehirlerin odak yapıları olarak, yönetim binaları hatta saraylardan daha önemli konumdadırlar. Ulu Cami (Cami-i Kebir) her şehrin başlıca toplanma yeri olduğundan toplumsal ve siyasal merkez niteliğindedir. Uzun zaman içinde işlevi değişmediği halde, sürekli genişletme endişesi yapı bünyesine çeşitli müdahalelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Kervansaray ve medreselerin çoğu özgün durumlarını korudukları halde cami ve mescidler için aynı şeyler söylenemez.

İslâm devletlerinde her türlü toplantı camide yapıldığı gibi, Sultan ya da Emir adına hutbe okunması, Selçuklu camilerini de önemli siyasal merkezler haline getiriyordu. Bu nedenle de cami mimarisi, bir ekonomik güç belirtisi olduğu kadar yöneticinin prestij göstergesi de olmuştur.

Şekil 4.1



Selçuklu şebri'nin ulu camisi. Cuma namazlarının büyük bir cemaatle kılındığı bir toplantı hacmi olduğundan, bu tür yapılar her zaman önemli odak yapıları olmuştur. Malatya'daki örnek (1224), çok sayıda ayağın desteklediği örtü ve dikdörtgen bir mekânla yaygın ulu cami tipinin en eski örneklerinden. Ortadaki avluya açılan nef sıraları kemerler ve tonozlarla örtülmüş, mihrap önüne rastlayan alanda bir kubbeyle örtülen hacim yükseltilmiştir. Ulu camiler, işlevleri değişmeksizin hiç ara verilmeden 800 yıl boyunca kullanıldığından, türlü genişletme ve tamirler bu yapıları fazlasıyla değiştirmiştir.

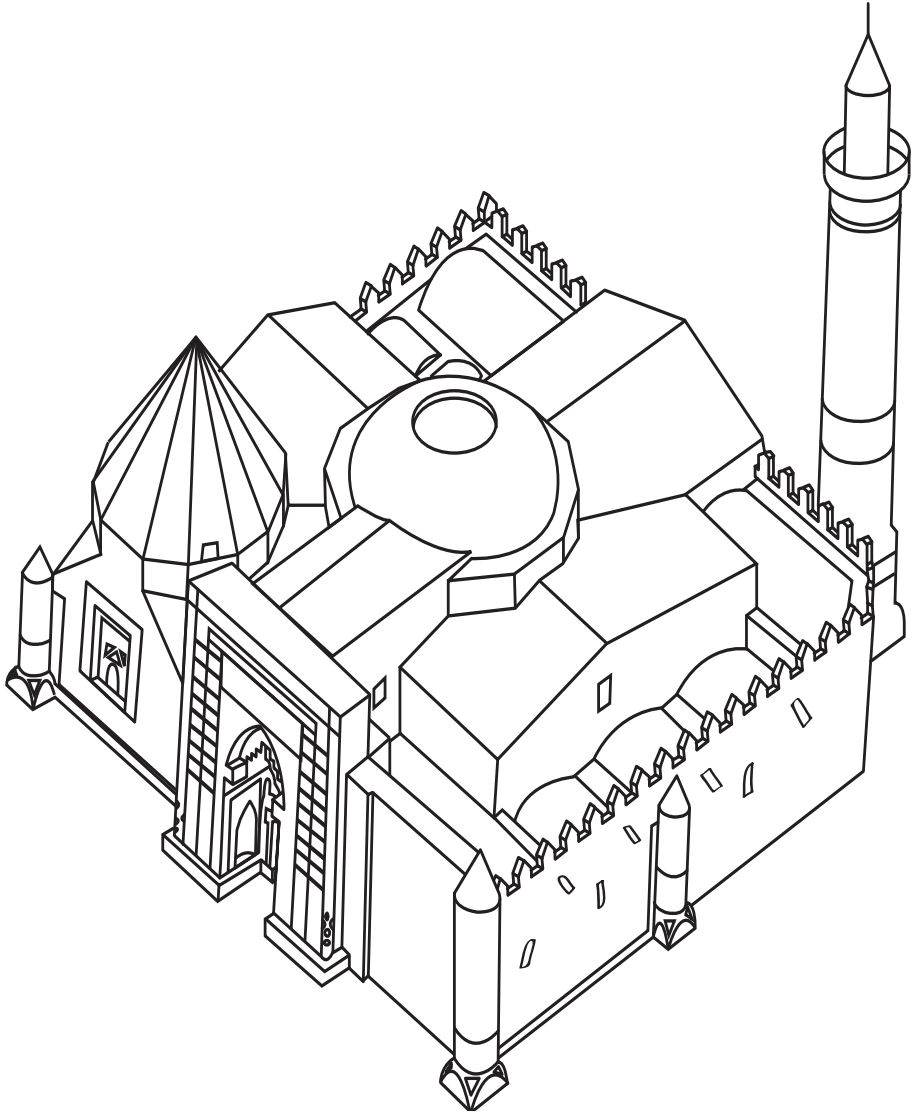
Selçuklu Camisi, enlemesine gelişen, çok destekli, düz çatıyla örtülmüş sade bir yapı tipi gösterir. Mihrap önünde, fazla büyük olamayan bir kubbe bu yapı tipini diğer İslâm ülkelerindeki uygulamalardan ayıran en büyük özelliktir. Kubbenin büyümesi, minarenin konumu ve son cemaat yeri gibi unsurların gelişmesi 14. yüzyıla doğru ortaya çıkan yeniliklerdir. Anadolu'da, batıdaki bölgelere doğru ilerledikçe mimari denemeler artmış, diğer yapı tiplerine göre en önemli değişim cami planlarında ortaya çıkmıştır. Tüm İslâm ülkelerinde olduğu gibi, başlangıçta en yaygın plan çok destekli tipti. Bazen kûfe tipi, kimi zaman da Arap camisi ya da bazilikal tip denen örneklerin bu adlarla anılmasının nedeni, iç hacmin bölünmüş olmasıdır. Birbirine kemerlerle bağlı çok sayıda destek sıraları, iç mekânı yete-

rince bütünlük sağlayamıyordu. Büyük pencerelerden yoksun olan bu yapılarda çoğu kez örtü sisteminin orta kesiminde, aydınlık feneri denen küçük bir açıklıktan ışık sağlanıyordu. Ayrıca, en çok mihrapta yoğunlaşan, fakat örtüye geçiş unsurlarında da tekrarlanan çini süslemeler loş iç mekânı bir dereceye kadar canlandırıyor. Özet ve sonuç olarak, Selçuklu ulu cami tipi, çok destekli bir iç mekân sunarken, dışta taç kapı, içte mihrap zengin bir süs envanteri sunuyordu. Daha yaygın olan ve çoğu kez “mescid” olarak tanımlanan küçük ölçülü yapılar, kare plan üzerine tek kubbeli yalın bir düzen uygulanıyordu.

Selçuklu Medreseleri

Şekil 4.2

Orta avlusu bir kubbeye örtülmüş olduğundan, bazı Anadolu medreseleri mekân tipi olarak “kapalı” gruba girmektedir. Kırşehir Cacabey Medresesi (1272)’nde giriş cephesindeki köşe mekân bir künbet formunda yapılandırılmış, arka cepheye bir de minare eklenmiştir. İlginç örtü sistemi yanında birkaç işlevi birleştiren medrese, yüksek duvarlı, küçük pencereli, içeriye dönük bir yapı gösterir.

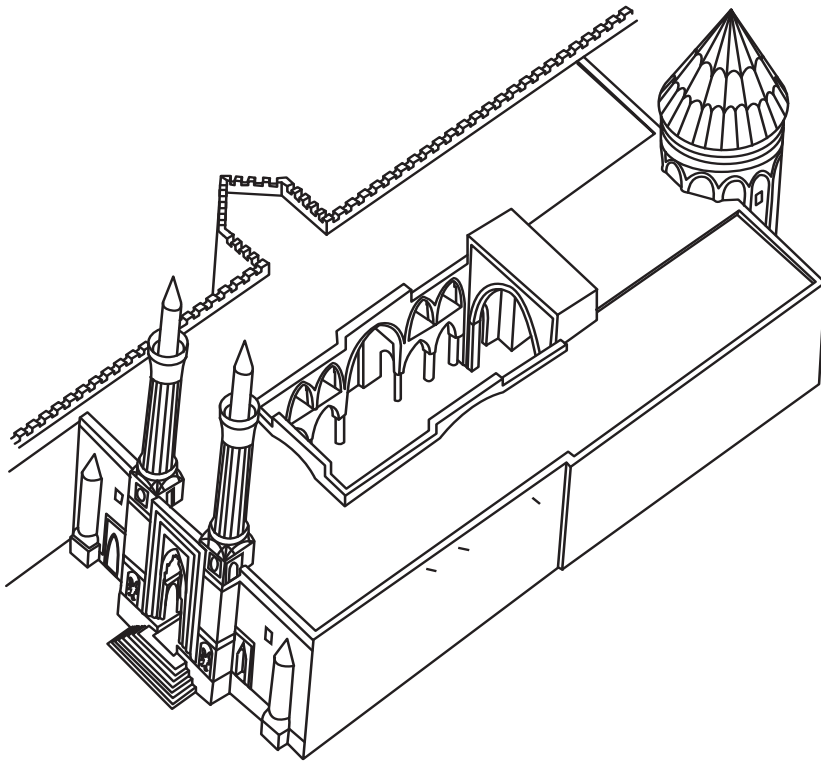


Bilginin aktarılması, nitelikli insan kaynaklarının yaratılması Ortaçağ İslâm devletinin amaçladığı toplumsal yapı için kaçınılmazdı. Bilgi miktarının artması ve çeşitlenmesi, cami içinde hoca etrafında halka olarak ders dinleyen öğrencilerle sürdürülemezdi. Hadis, kelâm, fıkıh gibi din bilimlerinin öğretilmesi kadar, matematik,

tıp, astronomi gibi fen bilimlerinin öğretileceği okullara ihtiyaç duyulduğundan, bu alanlarda eğitim veren medreselerin; darülhadis, (Dâr, mekân, yurt anlamına gelmektedir; hadis öğretilen medrese), darülkura, (Kur'an okuma yöntemlerinin öğretildiği medrese) darüşşifa (sağlık ve tedavi hizmeti verilen yer) veya Bimarhane (ruh ve sinir hastalıklarının tedavi edildiği yer) gibi, işlev gösteren özel adlarla anılmaları, eğitimin farklı alanlarda uygulandığını anlatıyor.

Şekil 4.3

Bir açık medrese, ortasındaki açık avlu dolayısıyla farklı bir plan tipi sunmakta, Erzurum Çifte Minareli Medrese (13.yüzyıl sonu) örneğinde olduğu gibi, farklı ve özel mimari unsurları da bünyesine eklemektedir. İki adet minare ile vurgulanan taçkapı'dan girildikten sonra, etrafı öğrenci odalarıyla çevrilmiş bir avluya çıkılmaktadır. Anadolu'nun en büyük medresesi sayılan bu örnek iki kat üzerine planlanmış, dört yönde eyvanlarla dengeli bir plana göre tasarlanmıştır. Medresenin, ismi bilinmeyen kurucusu, medreseye bitişik planlanmış kümbette yatmaktadır. Yapı, şehir içinde bulunmasına rağmen, dışa kapalı, yüksek duvarlı bir eğitim kurumudur. Küçük pencere, ocaklı odaların yatılı öğrencilere ayrıldığı anlaşılmaktadır.



Eğitimin amaçları doğrultusunda belirlenen okulların şehir merkezlerinde kalıcı kurumlara dönüştürülmesi, genel olarak adına "medrese" denilen tesislerin şekillenmesini gerektirmiştir. Kuruluş amacı, eğitim konusu, görevlilere ödenecek para ve öğrenci sayısını belirleyen kuruluş metni bir vakfiye halinde düzenlenen medrese, bu doğrultuda işlev görmek üzere kurulmaktadır. Bütün bu ayrıntıları maddeler halinde belirleyen bir vakfiye metnini şahitler de imzalamaktadır. Medresenin, yöneticiler ve varlıklı kişiler tarafından kurulduğunu bu belgelerden anlıyoruz. Bazı medreselerin (Hatuniye, Gevher Nesibe) kadın yöneticiler tarafından kurulduğu da anlaşılmaktadır.

Selçuklu medreseleri, genellikle şehrin odak noktasını oluşturan gösterişli mimari kütlelerdir. Yüksek duvarlarıyla dışa kapalı, küçük pencere, giriş cephesinde gösterişli bir taçkapı'ya sahip olan bu yapıların iç bölümleri eğitim amacına uygun olarak şekillenmiştir. Dış görünüşteki benzerliklere karşılık, medrese yapıları

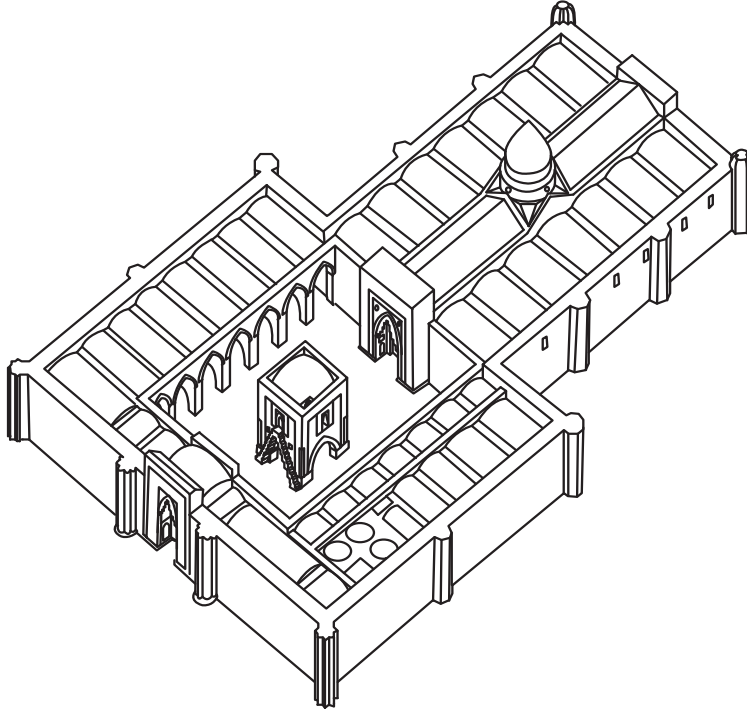
planları bakımından iki farklı ilkeye göre şekillenmiştir. Kısaca, kapalı avlulu ve açık avlulu olarak ayırabileceğimiz iki farklı tipi belirleyen unsur, yapının ortasındaki büyük hacmin örtülmesi ya da açık bırakılmasıyla ilgilidir. Kapalı avlulu tipler için, Konya'daki Karatay Medresesi (1250) ve İnce Minareli Medrese (1265) ilk akla gelen örneklerdir. Açık avlulu örnekler, Sivas Çifte Minareli (1271), Erzurum Yakutiye (13. yüzyıl sonu) medreseleri yanında sayısı daha artırılabilir örneklerdir.

Tek veya iki katlı olabilen Anadolu medreseleri, zaman içinde farklı işlevlerle kullanılmış olsa bile, genel olarak iyi korunmuş taş yapılardır. 13. yüzyılın ikinci yarısında, giriş cephesindeki taçkapının iki yanında yükselen birer minare uygulamasıyla daha gösterişli ön yüzler elde edilmişse de bu örneklerin sayısı dönemi içinde sınırlı kalmıştır. Çoğu kez yapıya adını veren çifte minare uygulaması, daha çok Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyeti günlerine rastladığından, bu örneklerin İran ve Asya'daki yapılara benzeyen, geçici bir uygulama olduğu görüşü benimsenmiştir. Hangi planla ya da tipte olursa olsun, dışta yoğun bezeme taçkapıda toplanırken, iç yüzeylerde taş işçiliği ve zengin çini uygulamalar artar.

Kervansaraylar ve Ticari Hayatta Önemi

Şekil 4.4

Korunaklı bir konaklama tesisi olan kervansaray, Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Hanı (1236) ile günümüze kalabilmiş en gelişmiş örneklerden birini sunmaktadır. Destek kuleleriyle sağlamlaştırılan taş duvarlar iki bölümü kuşatırken planın dış çizgilerini de vermektedir. Giriş cephesindeki gösterişli taçkapı'dan büyük bir avluya geçilmekte, ortasında bir köşk mescidin yer aldığı bu avluyu revaklar ve yolcu odaları çevirmektedir. Yine bir taçkapı ile geçilen kapalı kısım, eşya deposu ve hayvan ahırlarını içermektedir. Bugünün tanımıyla motel işlevi gören bu yapılar, kervan yolları boyunca, belli aralıklarla sınırlanmış en büyük yapı tipleriydi.



İnsanıyla, toplumsal kesimleri ve kurumlarıyla Anadolu'nun yeni fiziki çevresini belirleyen Selçuklu şehirlerinin gelişiminde canlı bir ticaretin rolü büyük olmuştur. Konya şehri payitaht olmak üzere, esnek sınırların batıya doğru genişlemesinde,

sultanlar, emirler, vezirler ve tüm yöneticiler, kervan yollarına dayalı bir ticari akışa fırsat tanıyan tutumlar gösterdiler. Şehirleri birbirine bağlayan yol şebekesi, Roma'dan kalma izleri takip etmekle birlikte, güneyde Alanya, kuzeyde Sinop gibi liman şehirlerinin canlanması, ana ulaşım yollarına bağlanan yan yolların da açılmasına neden olmuş, Halep'i Malatya'ya, Erzurum'u Tebriz'e, Konya'yı Isparta ve İzmir'e ulaştıran gelişmiş bir ulaşım ağı kurulmuştur. Selçuklu ticaret şebekesinin en önemli göstergeleri olan kervansarayların ortaya çıkışı bu ortamda vücut bulmuştur. Yollar üzerinde kervanların dinlenmesi ve geceleme için inşa edilmiş büyük hanlara "kervansaray" adı verilir. Bu yapılar, yolcuları ve ticari eşyayı korumak üzere müstahkem yapılmış binalardır. İç kısımda, yolcuların geceleme için ocaklı koğuşlar, eşya konmak üzere depo hacimleri, nalbant, berber, hamam gibi hizmet ve bakım üniteleri yer alır. Çoğunda bir mescid de bulunmaktadır.

Kervansaray'ın, köken olarak "ribat" adı verilen bir yapıya dayandığı kabul edilir. İslâmiyet'in ilk dönemlerinde daha çok korunma, savunma ve ileri askeri hareketlerde kullanılmak amacıyla inşa edilen ribatlar, karakol veya ordugâh işlevi taşıyordu. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan bu yapılar, yüksek duvarlarla çevrili, avlulu ve gözcü kuleleri olan ve içinde askerlerin yerleştirildiği müstahkem binalardı.

İslâmiyet'in hızlı yayıldığı dönemlerde sınır karakolu niteliğini sürdürürken, 11. yüzyıldan sonra sınırların genişlemesiyle birlikte iç bölgelerde kalan ribatlar işlev değiştirerek ticari konaklama amacıyla kullanıldı. Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu döneminin yapıları, Ribat-ı Mâhi, Ribat-ı Melik vb. adlarla anılmasının nedeni budur. Asya'daki örneklerin çoğu İpek Yolu üzerindedir.

Selçuklu dönemi Anadolu hanlarının yapılış amacı biraz daha farklıydı. Bu süreçte başlayan yoğun ticaret ve ulaşım, sonuçta İpek Yolu'na bağlanıyor, aynı bağlamda Küçük Asya şehirleri arasındaki ulaşım çizgisi, hanlardan oluşan noktalarda dinlenme ve konaklama tesislerine bağlanıyordu. Ortaçağ yazılı kaynaklarında adı geçen 200 kadar kervansaraydan 50 tanesi günümüze kadar gelebilmiştir.

Yolun koşullarına göre, otuz ya da kırk kilometrede bir karşımıza çıkan kervansaraylar kaynaklarda, han/hangâh veya ribat adlarıyla geçer. Sanat tarihi terminolojisinde büyük ölçülü olanlarına "sultanhanı" adı verilmektedir. Sultanların, vezirlerin ve varlıklı kişilerin yaptırdıkları bu tesislerin, bakım, onarım ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını gösteren ve işletme koşullarını belirleyen birer vakfiye kayıtları vardır. Yapı inşa edildikten sonra, bu tesisi bağışlayan kişinin tesisle ilgisi kalmaz. Görevlilere ödenecek miktarlar ve bakım masraflarının hangi gelirle karşılanacağı vakfiye'deki maddelerde belirlenmiştir. O halde ticari hayatı canlı tutmak üzere kurulan bu tesislerin kişilere ya da devlete gelir sağlama amacı yoktur. Amaç, ticareti korumak ve canlı tutmaktır.

Çoğunluğu şehir dışında, açık arazide bulunan bu yapıların, kale görünüşündeki kütle kompozisyonları ve iç mekân bölmeleri, işleve göre şekillenmiştir. Girişi sağlayan tek taçkapı dışında fazla süslemeleri olmayan, yüksek mazgal pencereli, burç benzeri kulelerle tahkim edilmiş güçlü duvarların üstü düz damla örtülü, duvar üst sınırları dendanlıdır. Bazen mescid bölümünün üstünü örten prizmatik külah çıkıntı yapar. Plan ve mekânların düzeni işleve göre şekillendiğinden, hacimler, destek, açıklık ve örtüler bu işleve en uygun şekilde yerleştirilmiştir. Taçkapıyla sağlanan girişin üstü çoğu kez tonozla örtülüdür. Bu geçitle avluya çıkılır. Yine bu eksen üzerinde, tam karşıda kapalı kısım yer alır. Burası hayvanların bağlandığı ahır ile eşyanın depolandığı kısımlardan oluşur. Açık avlunun etrafı eyvan ve yolcuların geceledikleri çok sayıda hücrelerle çevrilmiştir. Bazı kervansaraylarda, avlu ortasında yerden yükseltilmiş bir mescid (köşk mescid) yer alır. Diğer yapı-

lardan farklı olarak, Anadolu Selçuklu kervansarayları genellikle taş malzeme ile yapılmıştır.

SIRA SİZDE



Anadolu Selçuklu mimarisinin günümüze kalan örnekleri arasında hangi eserler vardır?

Künbetler, Mezar Anıtları

Sanat tarihi geleneğinde, “künbet” olarak adlandırılan Selçuklu mezar anıtlarının önemli bir mimari grup teşkil ettiği, anıt mezar geleneğinin daha eski dönemlere dayandığı genellikle kabul edilir. Ancak, Karahanlılardan başlayıp Osmanlı türbelerine kadar kesintisiz devam eden bu yapı türü Selçuklu döneminde özgün uygulamalar halinde ayrı bir tipoloji sunar. Künbetlerin biçim ve anlam olarak, Asya göçebe geleneklerinden kaynaklanmış olabileceği konusu uzun süredir gündemdedir. Hun ve Göktürk mezarları, ölen kişiye saygı ve onun hatırasını yaşatma düşüncesine dayandığı için yerden yükseltilmiş tepeler halinde yapılıyordu. Asya arkeolojisinde kurgan adı verilen bu yığma tepelerin toprak altı kesiminde bir de ölü odası bulunuyordu ki, ölen kişinin bedeni mumyalandıktan sonra giyimli olarak, takı ve silahlarıyla donatıldıktan sonra diğer bir kısım eşya ile birlikte bu odaya yerleştiriliyordu. İkinci hayat veya ikinci dünya fikri, ölü vücudunun fiziki bakımdan korunmasını da gerektirdiğinden, mumyalama (tahnid) geleneği böyle bir zorunluluk dolayısıyla ortaya çıkıyordu. O halde, kurgan ve künbet anlam boyutu bakımından birbirine yakın uygulamalardı. Çünkü, Selçuklu künbetlerinin hemen hepsinde “mumyalık” adı verilen bir toprak altı katı mevcuttu.

Fotoğraf 4.1

Uzaktan bakıldığında basit bir kale formu gösteren künbet, bir mezar anıtı olmasının yanında, mimari unsurlarındaki yalnlık, süslemenin yapı ölçülerine göre düzeni ve üzerinde taşıdığı bir dizi sembolik motif dolayısıyla güçlü bir anlam boyutu da sergilemektedir. Kayseri’deki Döner Künbet (1276), kare planlı bir taban üzerine otururken, köşeler pablanarak çokgene dönüştürülmekte, böylece gövdeye geçiş sağlamaktadır. Çokgen gövde, karmaşık geometrik kompozisyonlarla dolgılanan yüzeysel kemerlerle sarılmaktadır. En üstte mukarnas bir frizle konik küllaba geçilmekte, bu örtünün yüzeyinde kemerler tekrarlanmaktadır. Bütün bu özellikleriyle, Selçuklu mimarisinin seçkin örneklerinden biri üstün bir taş teknolojisiyle kalıcı kılınmaktadır.

Kaynak:

<http://wouturkey.com/forum/viewtopic.php?t=27116>



Bir ulusun, büyük kitleler halinde din değiştirmesi, bu toplumun maddi kültüründe ve sanatında da köklü değişmelere yol açmakta, ancak bu değişim süreci birden tamamlanmamakta, toplumun dünya görüşü ve hayat tarzı birkaç yüzyıl içinde şekillenirken, etnik hafıza defin geleneğinde eski alışkanlıkları sürdürmektedir. İslâm akidesine (inanç sistemi) bütünüyle uygun düşmeyen künbet, ölü gömme adetleri ve mezar yapımı konusundaki toplumsal alışkanlıkların hemen terk edilmediğini gösteren bir yapı tipidir.

Kuran’da, var etme ve yok etme bakımından Allah’ın her şeye hâkim olduğu kanıtlarla anlatılır. Aynı şekilde ölüm için şunlar söylenmiştir: “Ölüm vakti önceden takdir edilmiştir” (Enam, 2), “Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır” (Enam, 95),

“Vakti gelince ne bir an geri kalır, ne de ertelenebilir” (Nahl, 61) vb. anlamdaki duyurular bazı ayetlerde tekrarlanır. İnsanın var oluşu, hayatın sona ermesi ve dirilişin Allah’ın takdirinde olduğu belirtildikten başka, mezar konusunda da bazı ipuçları verilmiştir. İslâm’ın temel kitabı olan Kuran’da, açık ve kesin bir yargı bulunmamakla birlikte, genel eğilim ve itikad olarak, süslü ve dikkat çekici mezarların yapılması pek hoş karşılanmaz. Farklı mezhep ve tarikatların uygulamaları ile değişik kültür çevrelerindeki farklı anlayışlara karşılık, başlıca fıkıh kitaplarında ölünnün nasıl gömüleceği ve mezarın nasıl yapılacağı belirlenmiştir. Şöyle ki; ölü toprağa Kible yönünde konulduktan sonra, mezarın üstü kerpiç ya da sazlarla örtülüp bir miktar toprak konur. Mezar taşı, ahşap malzemeye inşaat yapmak mekruh’tur. Kabir, toprak yüzeyinden bir karıştan daha yüksek tutulmamalıdır. Anlaşılan odur ki; kabir üzerine kubbe yapmak, bina inşa etmek, etrafını duvarla çevirmek uygun görülmemekte, gösterişsiz bir kabir önerilmektedir. Bu dünyayı terk edenler için kalıcı bir mezar uygun görülmez. Bu düşüncenin kaynağı olarak “O’na döneceksiniz” (Kassas, 88) ifadesi yeterince açıktır.

Selçuklu ve Osmanlı gelenekleri birbirinden farklılıklar gösterir.



DİKKAT

Yukarıda özetlenen uyarı ve duyurulara rağmen, İslâm dünyasındaki mimari ürünler arasında mezar anıtı diyebileceğimiz gösterişli yapılar önemli yer tutar. İnancın özüne aykırı gibi görünen bir yapı tipi nasıl oldu da böylesine yaygınlık kazandı, Müslümanlığı kabul etmiş olarak Anadolu’ya gelen Selçuklulara ait yüzlerce kümbet hangi gerekçeyle inşa edildi, sorusu, hem inanç tarihi hem de sanat tarihinin başlıca sorunlarından biridir.

İslâm kültürü çevresinde 9. yüzyıla kadar mezar anıtı görülmez. Ancak, Abbasi halifesi el-Muntasır için 862’de Samarra’da inşa edilmiş olan Kubbet’üs-Süleybiye yeterince düşündürücüdür. Arabistan ve Emevi kültür çevresinden uzak bir noktada inşa edilmiş olan bir halife mezarı beraberinde birçok soruyu da getirmektedir. Bunun da ötesinde, İslâm dünyasında kümbetlerin yaygın olduğu coğrafi alan, mezar yapısı kavramının daha çok Türk topluluklarıyla bağlantılı olduğu izlenimini vermektedir.

Mezar anıtı Arap ülkeleri dışında, daha çok Türklerin elinde gelişmiş bir mimari tiptir. Kabaca bir tanımlamayla; Orta Asya, Afganistan, İran ve Anadolu’da yayılmış olan bu yapılar, 11. yüzyıldan sonra hızla gelişir. Bilinen ilk örnekleri 10. yüzyılda ortaya çıkan, anıtsal tipleri 11. ve 12. yüzyıllarda hızla artan mezar anıtlarının coğrafi dağılımı, Türklerin siyasal hâkimiyet kurdukları bölgelerle örtüşmektedir.

Bölge ve dönemlere göre farklı adlarla anılsa da, yaygın adıyla kümbet; üstü koni veya piramit örtüyle kapatılan türbeler için kullanılan bir addır. Bu yapıların planları, kare, daire veya çokgen olabilmektedir. Örtü ile gövde arasında kasnak ya da tanbur adı verilen bir geçiş unsuru bulunabilir. Plan ne olursa olsun, koni ya da piramidal örtülü mezar anıtlarına kümbet adı verilir. Her kümbet, bir türbedir, fakat sanat tarihi terminolojisinde türbe’nin kubbe ile örtülü olma şartı aranır. Çoğu kez çadır formundan geliştiği ileri sürülen kümbetlerin, bir yapıya bağlı, bitişik inşa edilmiş örnekleri olduğu gibi, duvarsız, sadece desteklere oturtulmuş bir örtü ile, yarı açık planlanmış örneklerine de rastlanır.

Kümbetler, diğer yapı tipleri gibi yerel malzemeye inşa edilmiştir. Buna göre, Asya ve İran’dan Anadolu’ya yaklaştıkça tuğla malzeme yerini taş örgüye bırakır. Cami, kervansaray ve medreselerde daha belirgin görülen bu değişim kümbetlerde daha ağır olmuş, tuğla kümbet inşaatı Orta Anadolu’da bile seçkin örnekler vermiştir.

Künbet mimarisinde dikkati çeken anlamlı bir özellik toprak düzeyinin altındaki mezar odasıdır. Selçuklu künbetlerinin birçoğunda gövdenin altına rastlayan kesimde bir mekân bulunmakta, mumyalık, cenazelik ya da kriptâ adı verilen bu odanın tavanı, üstteki mekânın döşemesi olmaktadır. Üst kat, toprak seviyesinde tek hacimli bir ziyaret yeridir. Taçkapı düzenindeki bir girişle bu hacimdeki sembolik lahit veya sandukaya ulaşılır. Bu hacimde çoğu kez bir mihrabın varlığı, künbetin bir mescit işlevi taşıdığını da göstermektedir. Bu mekândan veya dışarıdaki bir girişten merdivenle inilen toprak düzeyinin altındaki odada yer alan mumyalanmış ceset, genellikle toprağa gömülü olmayıp, bir set üzerindeki ahşap sandukada yatmaktadır. Böylece toprakla ilişkisi kesilen ceset uzun süre bozulmadan kalabilmektedir.

Anadolu Selçuklu künbetlerinde ölüyü toprağa gömmek şöyle dursun, koruyucu bir mumyalama işlemi uygulandığı, künbetleri bu açıdan inceleyen bilim insanları tarafından doğrulanmıştır. Evliya Çelebi, Ahlat künbetlerinin çoğunda mumyalı cesetler bulunduğunu bildirmektedir. İbn Batuta, Saruhanlılarda ve diğer Türk beyliklerinde bu geleneğin sürdüğünü anlatır. Osmanlı döneminde mumyalama geleneğinden giderek vaz geçilmiş, erken dönem türbelerinde birkaç örnek görüldükten sonra, ölen kişi toprağa gömülmüş, dolayısıyla türbeler toprak üstü yapılara dönüşerek devam etmiştir.

DİKKAT



Selçuklu künbetleri özel bir mimari ve kültürel yapı arz eder. Özellikleri hakkında bilgilendikten sonra ziyaret etmek sizi aydınlatacaktır.

Özet ve sonuç olarak, kurgan'dan künbet'e geçişin ara tiplerini saptamak bugün için zordur. Ancak, künbet anlayışının çok eski bir sembolizme bağlı olduğu; ikinci dünya kavramının ölen kişinin bedeninin korunmasıyla birlikte düşünüldüğü açıktır. Selçuklular'ın İslâm kültürüne ekledikleri künbet, en özgün yapı tiplerinden biridir.

ANADOLU TÜRK SÜSLEMELERİ, EJDERLER VE ÇİÇEKLER

Anadolu Selçuklu sanatının motif hazinesi, karmaşık ve enerji dolu olduğu kadar, başlangıcı daha eskilere inen çağrışımlar verir. Küçük Asya'nın kültür potasına bu dönemde katılan unsurların, kaynak olarak farklı çıkış noktalarına bağlı olmasından doğan bu durum; genel İslâm sanatıyla ortak paydaları olan süsleme konularıyla, adeta "daha fazla Türk olan" konuların birbirinden ayrılabilmesi izlenimi vermektedir. Mimari yüzeyler ve objeler üzerine yansıdığı kadarıyla, bu sanatı yönlendiren itici güçler, şekillerin arkasındaki temel düşünce farklılıkları, toplumsal, etnik alışkanlıklara dayanmaktadır. Bazı örneklerde biçim ile anlam örtüşebilirken, bazen biri ötekenden daha baskın olabiliyor. Bu ve benzeri sorunlar, formların işlenişindeki teknik üstünlük yanında, bu formların içinde saklı bulunan anlamın çözülmesi, ikonografi incelemelerinin başlıca hedefi olmuştur.

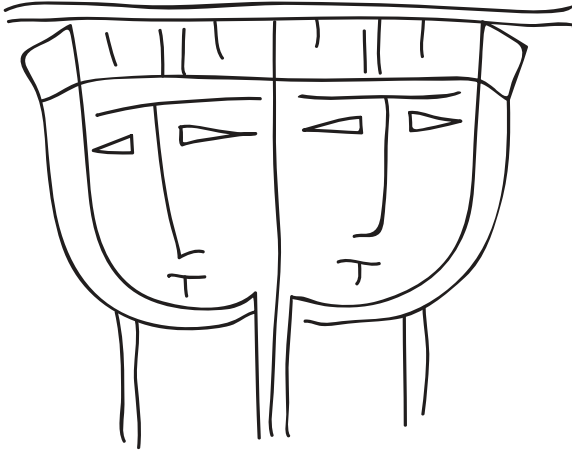
Özellikle 13. yüzyıl Anadolu Türk sanatı için bir değişim yüzyılı olarak öncesinden ve sonrasında ayrılan, farklı bir kültür katmanı sergilemektedir. Mimaride kubbe-mekân ilişkisinde, İran'daki Büyük Selçuklu yapılarıyla Osmanlı yapılarını birbirine bağlayan, bir bakıma evrimi tamamlayan örneklerini Selçuklu uygulamalarında görebiliyoruz. Ancak, Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçerken karşımıza çıkan ikonografik farklılaşmayı açıklamak daha karmaşık, fakat zengin açılımlı bir çözümlemeyi gerektiriyor.

13. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, mimari yüzeylerde figürlü konuların azaldığı, giderek objelerin de, insan, hayvan ve mitolojik varlıklardan arındırıldığı dikkati çekiyor. Mimari işlevlerde ve mekân anlayışında oldukça ağır ilerleyen değişim, süsleme programında büyük sıçramalar yaparak dikkati çeken kırılma noktaları gösterdiğinden, bu bağlamda Türk sanatının daha sonraki aşamalarıyla karşılaştırılması mümkün olmayan özel bir üslup kesitinden söz etmek durumundayız. Bir başka deyişle, mimari alanındaki süreklilik ve tutarlılık ile süsleme konularındaki ivme farkı ilk bakışta dikkati çeken bir yol ayrımıdır.

Selçuklu ikonografisinin anlatım tarzı, ne İran ne de Osmanlı kültür çevresindeki kadar yerleşik ve tekdüze olmadığından, motif, figür ve her türden şekil kategorilerinin daha hareketli bir alt yapıdan geldiğini söyleyebiliriz. Daha açık bir deyişle, bu süreci, Selçuklu toplumunun İslâm öncesine giden Asyalı göçebe etnik hafızası, İslâmiyet'le kazandığı ruh ve düşünce dünyası, başta İran olmak üzere ve zamanla diğer kültür çevreleriyle olan siyasal bağlantılarını etkileşimleriyle birlikte ele almak gerekiyor.

Şekil dünyasının şifreleri çözülebildiği sürece, Selçuklu sanatının özgül varlığı, Türk sanatının geneli içindeki yeri belirlenmiş olacaktır. Bu ortamdaki motif repertuarında yer alan bazı formların nasıl olup da aniden kaybolduğunu, yeni formların hangi koşullarda bunların yerini aldıklarını açıklayabilmek, toplumsal yapı ve inançlar konusuyla da bağlantılıdır. Bu nedenle, öteden beri bu sanatla uğraşan bilim adamlarının asıl ilgi alanlarından biri sosyal tarih içindeki değişim sürecini de araştırmak olmuştur.

Resim 4.1



Güneydoğu Anadolu Artuklu kültür çevresi bağlamında bronz davul gövdesinde yer alan örgülü kûfî yazı şeridine eklenmiş insan başları şeklinde grafiksel olarak anlatılmıştır. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan bu objede, kaynağı Uygur figürlerine dayanan geleneksel insan yüzleri portreleri kûfî harflere bağlanmış olarak bronz işçiliğini uygularken, zeminde ince kıvrım dallarla zengin bir alt yapı sunuluyor. Yandaki şekil söz konusu eserin grafik şeklidir.

Türklerin, İslâm öncesindeki inançları ile İslâm'ı kabul etmeleriyle başlayan süreçlerin sunduğu göstergeleri birbirinden ayırmak kimi zaman iyice zorlaşır. Özellikle 12. ve 13. yüzyıl boyunca nelerin yok olduğu nelerin kazanıldığını süsleme sanatına yansıdığı kadarıyla görebiliyoruz.

Asya Etkisi

Bu sanatta, tematik bir çözümlemeyi öne çıkarırsak, diğer süsleme konularına göre, Türk tarihinin daha eski katmanlarında yer alan ve Asya kültür çevrelerinde gelişmiş olan figürlerin incelenmesine öncelik verebiliriz.

Asya hayvan üslubu'nun İslâm'la tanışması; geyiklerin, ejderlerin ve yırtıcı kuşların, yeni inanç sistemi içinde yerini almaları, bunların yeni bir hayat tarzı içinde, yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Bu süreci, Selçukluların dünyasında yaşayan figürlerde izleyebiliyoruz. 10. yüzyıldan itibaren, yeni inanç sisteminin etkisiyle figüre karşı bir tavır alındığından, Anadolu'ya getirilen figürler, giderek enerjisini kaybetmiş, tedirgin bir tasvir sanatıdır. Hayvan üslubunun maden sanatındaki eski canlılığı daha seyrek görülür hale gelir, Uygur yazmalarında çokça rastlanan yuvarlak yüzü portreler çini ve maden sanatında yankılanırsa da, çizgiler tedirginlidir. İnsan figürü, taş süslemelerde ve el yazmalarında ortalama bir portre kimliği ile varlığını iki yüzyıl kadar sürdürdü. Yüz çizgilerinin adeta kalıplaşmış olarak tekrarlandığı, kılık, kıyafet ve takılarıyla genel tipolojiye uydurulduğu örneklerde, çehre "ay-yüzlü" olarak tanımlayabileceğimiz yuvarlak bir yapı gösterir. Örneklerden anlaşıldığına göre Selçuklu döneminde sadece kadınlar değil, erkekler de uzun saçlıydılar. Anadolu'ya gelen Arap gezgin İbn Batuta'nın anlattıklarına göre, Türklerin uzun saçlı oluşları belirtilmeye değer bir gözlem idi. Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubadabad Sarayı'na ait çinilerde görülen erkek yüzleri sakalsız ve bıyiksiz olduğundan, birçoğunu kadın figüründen ayırt etmek güçtür.

Fotoğraf 4.2

Selçuklu yapılarında göze çarpmak kadar vurgulanan simgeler, bir arma kimliğine büründürülerek cepbelere yansıtılmıştır. İri ve gösterişli palmye dalları bir hayat ağacı düzeninde orta ekseninde yer alırken, kimi zaman dallar üzerinde meyveler ve hayvan figürleriyle, bolluk, bereket, hayat verici özellikler belirginleşir. Yırtıcı bir kuş, belki bir kartal, çoğu kez çift başlı olmak üzere en üstte yer alırken, hakimiyet kavramını vurgulamakta,, ağacın kök kısmında yırtıcı memeliler veya ejderler hayatın kaynağındaki enerjiyi anlatmaktadırlar. Sivas'taki Gök Medrese (1271), Kayseri Döner Künbet (1276), Erzurum Çite Minareli Medrese (13. Yüzyıl sonu) ve Yakutiye Medresesi (1310)'nin 800 yıl önce önünden geçenler için şekillerin çağrışımları daha dolu ve zengindi.



Selçuklu sanatında görülen insan figürleri, esas olarak Uygur tipine dayanmakta, bir ölçüde balbalların heykelsi duruşu da tekrarlanmaktadır. Zaman içinde hızla azalan insan figürü, 14. yüzyıldan sonra sadece kitap sayfaları içinde kalmış, diğer alanlardaki uygulamalar büsbütün ortadan kalkmıştır.

Hayvan üslubu'na dayalı bir geçmişin, Dede Korkut öykülerinde anlatılan güçlü hayvan motiflerinin giderek daha az konuşulması, plastik sanatlarda, neredeyse bütününü bitkisel formlara dönüşerek karşılığını bulur. Avcı, göçebe bir toplumun

günlük hayatında, düşlerinde ve destanlarında önemli yer tutan yırtıcı hayvanlar, onların avlanma sahneleri, yerlerini, tam bir teslimiyet içindeki bitki motiflerine bırakırken, özellikle 13. yüzyıl, bu değişimin farklı malzemelerde ve mimari plastikte nasıl ivmelendiğini gösteren örneklerle doludur.

Fotoğraf 4.3



Selçuklu başkentine yakın bir gölün kenarında kurulmuş olan Kubadabad Sarayı kazılarında ortaya çıkan örnekler, şaşırtıcı bir figüratif program çeşitliliği sunmakta, sekiz köşeli yıldız formundaki çinilerde fantastik figürler sık sık tekrarlanmaktadır. Antik mitolojinin kuş gövdeli insan (kadın) başlı harpileri, krem zemin üzerine mor ve siyah renklerle zengin bir tasarım sunmaktadır.

Avcı, göçebe Oğuz topluluklarının inanç dünyasında yer tutan doğaüstü güçler, kuşkusuz yine doğaüstü görünüşlü varlıklarla temsil ediliyordu. İnsanın varlığını tehdit eden; ölüm, hastalık, doğal afet ya da düşman baskınına karşı üst güçlere sığınıldığı kesindir. Birtakım ruhlar, periler, cinler ya da totemlerin, ne insan ne de hayvana benzeyen, fakat karmaşık, tuhaf yapıları unsurlarla temsil edilmesi gerekiyordu. Bir başka deyişle, tuhaf, grotesk ifadeli, farklı unsurların bir araya getirilmesiyle çizilen bir fiziki yapıya dönüştürülmesi gerekiyordu. Kanat, boynuz, pençe, desenli post gibi apayrı türlerinden alınarak bir araya getirilmiş unsurlarla, sfenksler, grifonlar böylece ortaya çıkmış fantastik yaratıklardır. Bunlara düş yaratığı denmesi, onların, doğada görülmeyen türler olmasındandır.

Anadolu'nun yerli kültür verilerine göre çok farklı kimlikler sunan, Selçuklu üslubundaki Asyatik katmanlar bilinmedikçe, insan, hayvan ve fantastik figürleri incelemek, onları kökenleriyle anlamak güçtür.

Gerek mimari plastiğin taş ve çini örneklerinde gerekse ahşap ve alçı işlerinde görülen düğümler ve örgüler, daha karmaşık geometrik sistemler, Selçuklu sanatının, İslâm enternasyonalindeki diğer kültür çevreleriyle ortak paydası gibidir.

Geometrik süslemeler hakkında bilgilenmek amacıyla Prof. Dr. Selçuk Mülayim'in Geometrik Süslemeler, Selçuklu Çağı (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1982) adlı kitapları yararlanabilirsiniz.



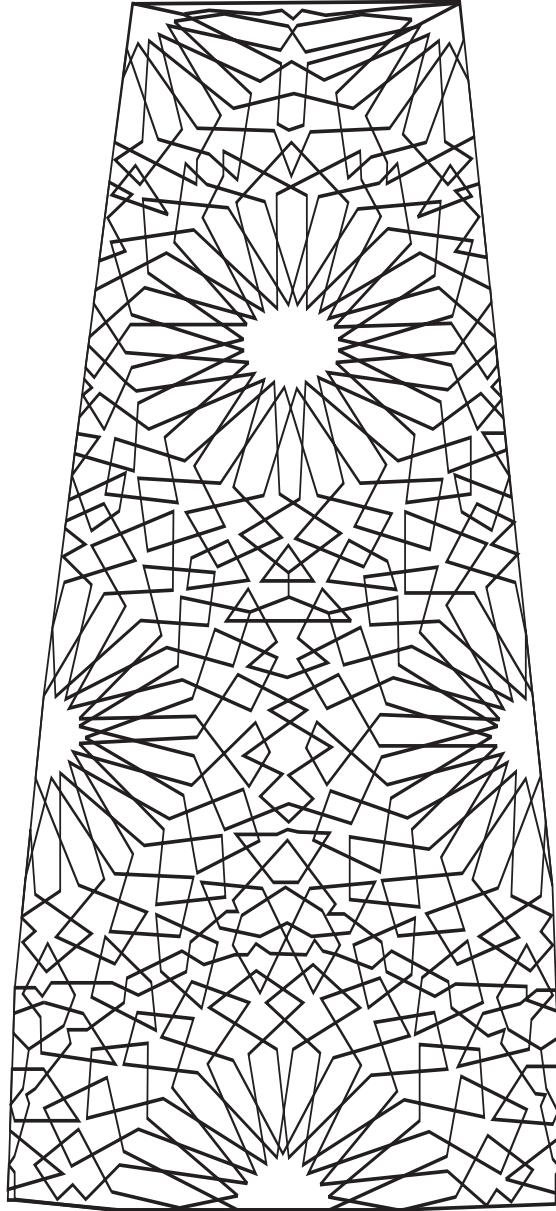
K İ T A P

Geometrik şekillere, Çin'den Bizans'a kadar her kültürde rastlanır, ancak bu şekilleri karmaşık ve gelişmiş kompozisyonlara dönüştüren anlayış neredeyse İslâm inancıyla birlikte parlak bir üslup kazanmıştır. İslâm dininin Anadolu'daki yeni yorumuyla ortaya çıkan Selçuklu eserlerinde, yeni inancın güçlü mesajı yansırken,

sadece geometrik şekiller, insanın evren karşısındaki duruşunu en soyut dille anlatabilmiştir. Mimari yüzeylerde ve objelerdeki şekil örgüsünün hangi türden bir hendese (geometri) bilgisine dayandığını bilmiyoruz. Ancak, belirli kompozisyon tiplerinin farklı eserlerde tekrarlanmakta oluşu, uygulamacıların çantalarında taşıyabilecek kadar yaygın bir veri tabanına sahip olan ustaların, Şam'da, Konya'da ya da Kayseri'de çalışırken şekil kalıplarını kolayca malzemeye uyguladıkları anlaşılıyor.

Şekil 4.5

1251 tarihli Konya Karatay Medresesi'nin ana kubbesi içine yayılan geometrik kompozisyon, diğer süsleme temalarından arınmış katıksız bir sistemdir. Sonsuza açılan büyük mozaik çini kompozisyonundan alınan bir kesitte, ana unsurlar ile bağlantıyı sağlayan düğümler arasındaki denge şaşırtıcıdır. 24 kollu yıldızlar, yatay ve dikey doğrultuda sıralanırken, kubbenin tepe noktasına doğru birbirine daha çok yaklaşmakta, buna göre de ara düğümler ve kırık çizgi sistemleri yönlerini değiştirmektedir. Bütün sistemin gökyüzü ile ilişkisi fark edilmekle birlikte, sayısal ilişkilerin sembolik değerleri tartışmalıdır.



Selçuklu sanatındaki şekillerden bir kısmının Ege-Akdeniz çevrelerinden, hatta Bizans döşeme mozaiklerinden, diğer kısmının ise Asya'nın daha eski kültür çevrelerinden geldiği anlaşılmaktadır. Haç, gamalı haç (svastika), altı köşeli yıldız, vb. şekillerde, kolektif arzuları, dini ve mistik köken anlamlarını düşünmek mümkündür. Ancak, bu şekillerden birkaç tanesini bünyesine alarak genişleyen sistemi, sembolik motiflerin ötesinde, sadece İslâm düşüncesinin göstergesi olarak anlamak daha doğru olacaktır. Çünkü, büyük bir sisteme katılan bir tekil form, artık tek başına değil; kendisinin veya benzerlerinin tekrarıyla sonsuzluğa açılan bir genişliğin parçasıdır.

İslâm Ortaçağ'ında ve Anadolu Selçuklu ortamında, tasvir, suret ya da figür değişim şekillerden kaçınıldığı açıktır. İnsan ve hayvanların resim ya da heykellerinin yapılmasına karşı duyulan soğukluk, sanatçıyı, diğer sanat formlarına daha fazla yöneltmiş, bu arada bitkisel formlar da genişçe ortama katılmışlardır.

BİZANS SANATI: Bizans sanatı eski Yunan ve Roma kökenlidir, ama aynı zamanda Doğu kültürlerinin de (Mısır, İran, Suriye) izlerini ve etkilerini taşır. O dönemlerin başkenti Konstantinopolis, saraylarıyla, kiliseleriyle, dikilitaşlarıyla ve kenti çevreleyen surlarıyla ortaçağın en büyük kentlerindendir. Bizans sanatında belli bir imparatorluk sanat anlayışı egemendir. Mimaride dev boyutlu kubbeler, mozaik işleme hemen dikkati çeker. Ayrıca Bizans süsleme sanatlarıyla ünlüdür. Duvar resimleri, duvar bezemeleri, mozaik sanatı, (mozaik sanatında sembolik anlatım özellikle dikkat çekicidir), fildişi işçiliği, ikonlar, doğu-batı dünyasının izlerini taşır. Ayrıca, su ihtiyacını çözmek amacıyla yapılan Yerebatan Sarayı da başarılı bir Bizans mimari örneğidir. Konstantinopolis yanında, Nikaia (İznik), Selanik ve Trabzon kentleri de dini mimari açısından önemli eserler barındıran kentlerdir. Ünlü Ayasofya Kilisesi İmparator I. Justinian tarafından 532-537 yılları arasında yaptırılmıştır. Bizans ayrıca müziğiyle de ünlüdür. Müzik bilginleri, belli bir nota sistemi geliştirmiş ve en eski ilahî tarzlarını yeni düzenlemelerle onlara yeni bir form kazandırmışlar; kilise ve manastır müziğinin gelişiminde çok önemli rol oynamışlar ve bölge müziklerini etkilemişlerdir.

Bitkisel Formlar, Rûmi

Selçuklu sanatında her zaman gündemde olan bitkisel formlar, 13. yüzyılın ortalarına doğru, daha çok figürün yerini almak üzere çeşitlilik kazanarak gelişir. Beylikler dönemiyle birlikte tam bir egemenlik kuran dal, yaprak ve çiçek türleri, Osmanlı tezyinatında olağanüstü bir gelişmeyle, iç ve dış hareketlerin netleşmesiyle farklı ekoller içinde adlandırılır. Bunda, tezhip sanatının tanıdığı imkânlar, mimari plastiğin önemli bir dalı haline gelen kalem işi ustalarının rolü büyük olmuştur.

Ege-Akdeniz kültür çevrelerinin antik mimari verilerinde bolca kullanılan, gerek sütun başlıklarında gerekse akroter dizilerinde yer alan *akantus* (kenger) yaprağı Selçuklu sanatında da kullanılmıştır. Figüratif bir unsur olmadığından kolayca benimsenen, bazen yüzeyde, fakat çoğu kez sütun başlıklarını kavrayan bu yapraklar, parçalı, yivli yüzeyleri ve sivri uçlarıyla, sadece devşirme yoluyla binaya eklenen unsurlar değil, fakat Selçuklu taş ustalarının elinden yeniden yaratılan tasarımlardır. Bu bitki formu, Osmanlı sanatında daha az görülecek, 19. yüzyıl plastiğinde Batı etkileriyle yeniden kullanılır hale gelecektir.

Ortaçağ'ın dekorasyon gündeminde yer alan bitkisel süslemeler, geometrik kompozisyonlar ve figürlü temalara göre her zaman büyük bir çeşitlilik ve sayısal

üstünlük sergilemektedir. Her aşamada tercih yoğunluğu değişen yaprak, çiçek hat-ta meyvelerin bölgesel uygulamaları, malzeme ve tekniklere göre işleniş biçimleri ayrı ayrı ele alınmaya değer zenginliktir. Bu bütün içinde “rumî” olarak tanımlanan formun özel durumu, bu şeklin kökeni konusunda tartışmalara yol açmıştır.

DİKKAT



Bitkisel bir form olan Rumî formu, Doğu ve Batı sanatlarında geniş bir etki alanı yaratmış ve birçok ressam ve heykeltıraşa esin kaynağı olmuştur.

Bitkisel temalar içinde özel bir yer tutan rumî, adı dolayısıyla, Anadolu çıkışlı (Roma/Rum) bir örnek olarak düşünülse bile, Karahanlı, Gazneli, Abbasi ve Endülüs örnekleriyle geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Rumî adı verilen form, tombulca bir virgüle benzer, yay biçiminde kıvrılmış bir damla formuna da benzetebiliriz. Bu form, bir şeridin ortasında yer aldığı veya ucuna eklendiğinde bitkisel bir form, bir yaprak izlenimi vermektedir. Bazen iki parça halinde çatallanır veya gövde yüzeyi damarlar halinde dilimlenir, düğme şeklinde küçük ekler aldığı gibi, bo-yu uzar, kısalır, garip biçimlere girer. Bazı rumî formlarının hayvan figürlerine (kanat veya kuyruk sonuna) eklenebildiği görülür. Bunun da ötesinde, bazı uygulamalarda rumî motifinin kendisi de hayvansı kıvrımlar taşıdığından, bir kısım rumîlerin zoomorfik kökene bağlanabileceği de düşünülebilir.

Özet ve sonuç olarak Ortaçağ Selçuklu süslemeleri, kökeninde farklı anlam boyutları taşıyan, her biri değişik kaynaklardan derlenerek bir araya getirilmiş karmaşık sistemler halinde karşımıza çıkar. Girift, karmaşık yapıları dolayısıyla, Avrupa yayınlarında uzun süre “arabesk” genellemesi altında verilen kompozisyonlar, çözümlenmesi ve anlam boyutunda açıklanması mümkün tasarımlardır.

Süslemelerin Yorumlanması

Dönemin mimari plastik verileri ya da objeler üzerinde sunulan formlar, insanın bilinen anlamdaki öyküsünü ve somut olayları anlatmazlar. Karşımıza çıkan şekiller sembolizm tanımına uyan yahut mistik göstergelerden oluşan bir yapıdır. Bazen güzel, bazen de anlamlı bulduğumuz süslemenin nerede ve hangi tarzda karşımıza çıkacağını bilemeyiz. Mihrap, madeni kap veya çini, karşımızdaki malzeme ne cinsten olursa olsun, hangi konu ya da tema tercih edilirse edilsin, göz önünde tutulması gereken nokta, süsleme genelinin çok sayıda türlerden oluştuğudur. Temaların kökeni, tercih yoğunlukları, üslup özellikleri her ortamda farklılık göstermektedir.

K İ T A P



Anadolu Selçuklu Süsleme Sanatları hakkında bilgilenmek için G. Öney’in Anadolu Selçuklularında Süsleme ve El Sanatları, (Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1969) kitabı yararlı olacaktır.

Ortaçağ Anadolu Türk süslemeleri; motif, figür, bezek, resim vb. terimlerle ifade edilirken, şekil olarak her ne varsa, hemen bütün malzeme araştırmacılar tarafından, bunların ayrıntılı tanımları yapılarak bir sistematik kurulmuştur. Bugünkü tartışmalar anlam boyutu’nda yoğunlaşmaktadır. Bu sorunun irdelenmesi, kuşkusuz kavramsal tartışmaları da beraberinde getirmekte, şekillerin dış özellikleri kadar, bunları açıklayan belirli siyasal ve sosyolojik olgular da gündeme gelmektedir. Her sanat çevresi gibi, Selçuklu ortamında da sanatı yönlendiren itici güç, şekillerin arkasındaki temel düşünce toplumsal ve etnik alışkanlıklara dayanıyor. Bu şekillerin içinde saklı bulunan anlamın çözülmesi ikonografi araştırmalarının başlıca problemidir. Şekillerin hayatla ve dünyayla ilişkilerini sorgularken, sorunun boyut-

ları, toplum yapısını doğrudan ilgilendiren sosyolojik katmanları daha eski çağlara bağladığı kadar, Ortaçağ'a da aktarılmaktadır. Bu anlamda ikonografi yöntemi, bitkisel formları ve geometrik tasarımları açıklamada yetersiz kalıyor. Bunun da ötesinde temel işlevi iletişim olan yazı'nın dekorasyon amaçlı kullanımı, aynı düzlemlerdeki karmaşık birleşmeleri yeni bir çözümleme ve açıklama yöntemini gerekli kılıyor.

Ortaçağ sanatçıları bize herhangi bir süsleme sözlüğü bırakmamışlardır. Buna göre, şekillerin anlamları, kaynak ve kökenleri konusunda bu alanın anlam boyutunu keşfetmek bugünün araştırmacılarına düşüyor. Şu andaki verilere göre; figürlerin ve öteki bezemelerin gerisinde, hem Budizm ve totemizm hem de İslâm tarikatları ve avcı-göçebe toplum yapısının inançları, idealleri hep birlikte kaynaşüyor. Bir başka deyişle 13. yüzyılın Anadolu Türk yorumu Selçuklu kimliğinde somutlaşıyor. Anadolu Selçuklu sanatı için, genel eğilim olarak; natüralist ve zoomorfik figürlerin baştan beri temel unsurlar olarak bütün içinde yer aldıkları, geometrik kompozisyonların buna eklendiği, bitkisel formların giderek daha yaygınlaştığını söylemek kaba bir genelleme olmakla birlikte doğrudur. Her malzeme ve obje türünde farklı gelişme süreçleri görülmekle birlikte, bin yıl gibi uzun bir zaman sürecine yayılan Ortaçağ örnekleri için bu genelleme yapılabilir.

Selçuklu sanatının; Asya, yerel Anadolu ve İslâm kültür çevresi olmak üzere en az üç kaynağa dayandığını söyleyebiliriz. Ancak, bütüne katılan ve onu besleyen bu kaynakların paylarını, nerede başlayıp nerede son bulduğunu belirleyebildikçe, süsleme unsurlarının anlamlarını belirli ilkelere bağlayabiliriz.

14. yüzyılın Beylikler ortamındaki değişim, en genel anlamda bir düzenin bozulmasıdır. Kültür ve sanat göstergeleri bağlamında bir dengenin bozulup, bir başka dengenin kurulmasıdır. 14. yüzyılda beliren bu süreçte bazı soruların cevabını aramaktayız. Beyliklerin kültür alanlarında doğup yerleşenler, düzene katılanlar, Selçuklu'ya ait kaybolup gidenler, daha da önemlisi yeni görünüm kazananlarla öncekiler arasında akrabalık var mı sorusu, biçim envanterini çözecek anahtardır. Çünkü, değişim sürecinde, yeni düzenin itici gücü, sorumlusu, değiştirici enerjisi bir geleneği de gözetirken, eski formlar, içeriği boşaldığı halde bir kenara atılmayıp, bir kalıp olarak alışkanlık halinde sürdürülüyor. Biçim yönünden netliğini kaybeden, deforme şekil, kökeniyle olan heraldik mistik bağlantısını kaybettiği halde terk edilmiyor fakat biçim yönünden tanınmaz hale geliyor. İşte, 14. yüzyılın plastik dünyasında ve anlam sözlüğünde yerini bulamadığımız şekilleri böylece var olabiliyorlar.

Özet ve sonuç olarak denebilir ki, Türkler'in İslâm kültür çevresine girmeden önce yaşadıkları uzun devreler boyunca sürdürdükleri hayat tarzı, inanç sistemleri ve buna bağlı olarak da sanatları çok farklıydı. Bir bakıma bu sürecin yankılarını taşıyan Selçuklu süslemeleri, Türkler'in İslâm dinini kabul etmelerinden sonra, katıldıkları yeni çevrelerde yarattıkları özgün bir sanat kesitidir. Bu özellik, konuyu sadece bilimsel ve belgesel değil, aynı zamanda ulusal ve siyasal bir konuyu da gündeme getirmektedir.

BİLİM, EDEBİYAT, FELSEFE

Selçuklularda kent yaşamının gelişmesi ve ticaret yollarının güvenliği bilim, edebiyat ve felsefenin de ilerlemesine katkıda bulunmuştur. İslam dünyasının fıkıh, kelam, tefsir ve hadisçi din bilginlerinin birçoğu bu dönemde yetişmiştir. Bunlar arasında İran kökenli Gazali, Kuseyri gibi isimler sayılabilir. Selçuklular bütün dinlere ve mezheplere karşı hoşgörülü olmalarına rağmen, bu dönemde mezhep çatışmaları yoğun olduğu için (Hanefi, şafi, hanberi, kerrami gibi) din felsefesi de bu-

na paralel gitmiştir. Dönemin önemli düşünürlerinden fıkıh ve kelam bilgini İranlı Gazali (1058-1111), şeriat ve tasavvufu uzlaştırarak şer-i hükümleri mantığa dayandırmaya çalışması ve felsefeye ve özellikle Yunan filozoflara karşı tutum takınması daha sonra İbn-i Rüşd gibi önemli filozoflar tarafından eleştirilmiştir. Yine bu dönemde yaşayan İranlı ünlü matematikçi, düşünür ve şair Ömer Hayyam (1047-1122) cebirsel denklemler ve geometri konusunda buluşlarıyla ünlenmiştir. Hayyam aynı zamanda iki bölümlü dizelerden oluşan geleneksel İran şiir türü Rubai ustasıdır. Şiirlerinde dünyaya şüpheci bakışı, özgürlüğü ve mutluluğu dile getirmesiyle Batıda da ün salmıştır.

Dönemin belirleyici felsefesi tasavvuf felsefesidir. Bu konuda elbette hemen Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli isimleri önem kazanmaktadır.

MEVLÂNA CELALEDDİN RÛMÎ: *Bu yüzyılın en önemli kültür figürlerinden biri de elbette Mevlâna Celaleddin Rûmî'dir. (1207 Afganistan Belb-1273 Konya). Horasan topraklarından 1222 yılında ailesiyle önce Karaman'a sonra Konya'ya gelen Mevlana, hayatını "Hamdım, piştım, yandım" sözleriyle özetler. O yıllarda başkent Konya sanat eserleri ile donatılmış, bilim adamları ve sanatkârlarla dolup taşmış bir kenttir. Sarayın büyük saygınlık gösterdiği Mevlâna burada 1244 yılında Şems-i Tebriz'i ile karşılaşmış ve aralarındaki o derin düşünce ve ruh dostluğu kendi sözleriyle onda "mutlak kemâlin varlığını" cemalinde (simasında) de "Tanrı nurlarını" gördüğünü dile getirmiştir. Ünlü eseri 6 ciltlik Mesnevi'sinde tasavvufi fikir ve düşüncelerini araya yerleştirdiği öyküler halinde anlatır. Mesnevi'nin dili Farsçadır ve beyit sayısı 25618'dir. Diğer eseri Divân-ı Kebir'in dili ise Farsça olmakla beraber, içinde Arapça, Türkçe ve Rumca şiirlere de yer vermiştir. Mevlâna ölüm gününü, yani Hakka kavuşma gününü "düğün günü" anlamına gelen "Şeb-i Arûs" olarak adlandırmıştır. Mevlana'nın ilham felsefesiyle oluşturduğu sema, kemâle doğru manevî bir yolculuğu temsil eder. Buna göre var olmanın temel şartı dönmektir. Sağdan sola kalbin etrafında dönerek, bütün insanları, bütün yaratılmışları, bütün kalbiyle sevgi ve aşkla kucaklama gösterisidir. Sema töreni her biri ayrı anlamları olan bölümlerden oluşur ve günümüz sanat ve kültür dünyasında birçok sanatçıyı etkileyerek değişik bestelerin doğmasına öncülük etmiştir. Yine Mevlana'nın öncülük ettiği Mevlevilik ise sevgi ve hoşgörü üzerine kurulmuş bir kurumdur. Mevlevibaneler dönemlerinde musikinin dinlendiği ve yorumlandığı, edebiyatçıların buluştuğu, el sanatları uğraşlarının (güzel yazı (hüs-n-ü hat), fildişi oymaların öğretildiği bir mekândır ve kendince yönetilme esasları, kuralları ve hiyerarşik bir yönetim yapısı vardır. Mevlana'nın 800. doğum yılı olan 2007, UNESCO tarafından Dünya Mevlana Yılı ilan edilmiştir. Onun şu dizeleri unutulmazdır: "Gel, gel, ne olursan ol yine gel / İster kâfir, ister Mecusi / İster puta tapan ol yine gel / Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir / Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel".*

Hacı Bektaş-ı Veli (Horasan, Nişapur 1210-Nevşehir 1271) "Makalat" adlı eserinde şeriat, tarikat, hakikat ve marifet adlarını verdiği dört kapı ve bu kapılara bağlı kırk makamdan söz eder. Tanrısal gerçeğe ancak sevgi yoluyla varılacağı, bütün insanların kardeş oldukları, kişi ile Tanrının özdeşliği görüşlerini savunmuştur. Türk sufi ve Bektaşilik tarikatının piri kabul edilen Hacı Bektaş, Yeniçeri ocağının da simgesi olmuş bir isimdir. Bu nedenle, yeniçeri ocağına "Ocağ-ı Bektaşîyan" denmiş ve onların hep bir ağızdan yaptıkları dua ve ant (gülbank) "pimiz sultanımız hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli" satırlarını içerir.

Hacı Bektaş Dergahı geleneğinde yer alan Taptuk Emre dergahında derviş geleneğine uygun olarak yetişen Türk Halk Edebiyatı ve Tasavvuf Edebiyatının deha ismi olan **Yunus Emre** de Anadolu'nun Moğol akınlarına uğradığı, iç kavgaların hüküm sürdüğü, kıtlık ve kuraklığın egemen olduğu, mezhep çatışmalarının yoğunlaştığı 13. yüzyıl sonlarında yaşamıştır. O nedenle şiirlerinde doğrudan insan sevgisi, kardeşlik temaları işlemiş, fakir, zengin, Hristiyan ve Müslüman ayrımı yapmadan insan sevgisini yüceltmış; aşk ve ölüm gibi evrensel konuları yalın ve etkileyici bir dille anlatmıştır. Yunus Emre bu düşünceleriyle insanlığa bir Sevgi dersi vermiştir: “Sevelim, Sevilelim” sözleri Türk kültüründe ata sözü niteliği kazanmıştır. Yunus Emre dir duyus ve düşünüş şairi, insanlığın ortak sesidir. Aruz ve hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerini “Divan” adlı eserinde ve Risalet-ün Nushiyye (Nasihatler Kitabı) adlı mesnevi türü eserinde toplamıştır. Yunus Emre, günümüzde hakkında yapılan araştırmalar ve kitaplarla bütün Türk edebiyatının en etkileyici isimlerinden biri olmuştur.

Yunus Emre günümüz şiirini hangi yönleriyle etkilemiş olabilir?



Edebiyat geleneği açısından Selçuklu döneminin bir başka çarpıcı yanı “Battalname” gibi Bizanslılara karşı savaşılan gazilerle ilgili destansı eserlerin yer aldığı Sözlü Halk Edebiyatında önemli eserlerin verilmesidir. Battalname, Battal Gazi ve başka gazilerin tarihsel kişilikleri çerçevesinde oluşmuş halk hikâyelerinin masalsı düşsel tarzda anlatılmasıyla oluşmuş daha sonra düz yazı ya da şiir olarak kitaplaşmış eserlerin toplu adıdır. Bu tür eserler daha sonra Saltukname, Danişmentname isimleriyle de anılacaktır.

13. yüzyıl Anadolu'nun zor yıllarıdır. Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Orta Asya, Doğu Avrupa, Çin, batta Sibirya Ovalarını istila etmesiyle büyük bir coğrafyada bayat altüst olur. Bu istilalar sonucunda otuz milyonun üzerinde insan katledilmiştir; Türki balk Anadolu'ya göç etmiştir; Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmaya yüz tutmuş ve Beylikler Dönemi başlamıştır; İpek Yolu ticareti sarsılmış ve el değiştirmiştir.

Cengiz Han 1206- 1227 tarihlerinde hüküm sürmüş ve Dünyanın en büyük İmparatorluğunu kurmuştur. Ayrıca, 5., 6. ve 7. Haçlı Seferleri (1217; 1228; 1248) de bu yüzyılın savaşlarıdır; Andığımız büyük isimler (Nasrettin Hoca, doğumu yaklaşık 1208; Yunus Emre, doğumu yaklaşık 1238, çocukluklarını ve gençliklerini bu istilaların gölgesinde yaşamıştır.

Özet

Anadolu'daki Ortaçağ, Selçuklular ve onları izleyen Beylikler ile Bizans'ın birlikte yaşadıkları bir süreçtir. Anadolu'daki Türk varlığı Selçuklularla başlar. Tarihin farklı kültür katmanlarını yaşamış şehirler ve anıtlar Selçuklu toplumu için yeni bir yurt olmuştur. Ama batıdan Haçlılar daha sonra da doğudan Moğol istilalarına maruz kalmışlar ve hayatları altüst olmuştur.

Selçuklu kültürünün mimarlık ve plastik sanatlara ilişkin göstergeleri 11. yüzyıl ortalarından başlayıp, yaklaşık 13. yüzyıl sonuna kadar sürer. Bu bir bakıma İran Büyük Selçuklu sanatının uzantısı, öte yandan üzerinde yaşamaya başladığı Küçük Asya kültürlerinin sentezi gibidir. İslâm sanatı ve daha sonraları Osmanlı sanatıyla benzerlikler göstermekle birlikte, Selçuklu sanatı farklı bir çehreye sahiptir.

Selçuklu toplumsal kurumları özel mimari yapılarla oluşturulmuştur. Bunlar arasında, Selçuklu camileri, şehirlerin odak yapıları olarak önemli konumdadırlar. Ulu Cami her şehrin başlıca toplanma yeri olduğundan toplumsal ve siyasal merkez niteliğindedir. Selçuklu ulu cami tipi, çok destekli bir iç mekân sunarken, dışta taç kapı, içte mihrap zengin bir süs envanteri sunar.

Selçuklu medreseleri, yüksek duvarlarıyla dışa kapalı, küçük pencereli, giriş cephesinde gösterişli bir taçkapı'sıyla genellikle şehrin odak noktasını oluşturan gösterişli mimari kütlelerdir. Hadis, kelâm, fıkıh gibi din bilimlerinin öğretilmesi kadar, matematik, tıp, astronomi gibi fen bilimlerinin öğretildiği mekânlardır. Yollar üzerinde kervanların dinlenmesi ve geceleme için inşa edilmiş büyük hanlara "kervansaray" adı verilir. Bu yapılar, yolcuları ve ticari eşyayı korumak üzere müstahkem yapılmış binalardır. Kervansarayların Selçuklu şehirlerinin ve ticaretin gelişiminde rolü büyük olmuştur. Künbetler ise, Asya göçebe geleneklerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Künbet mimarisinde dikkati çeken özellik toprak düzeyinin altındaki mezar odasıdır. Selçuklu künbetlerinin birçoğunda gövdenin altına rastlayan kesimde bir mekân bulunmakta ve buraya mumyalık, cenazelik ya da kriptâ adı verilmektedir.

Anadolu Selçuklu sanatının süsleme motifleri karmaşık ve enerji dolu olduğu kadar, başlangıcı daha eskilere inen çağrışımlar verir. Mimari yüzeyler ve objeler üzerine yansıdığı kadarıyla, bu sanatı yönlendiren itici güçler, şekillerin arkasındaki temel düşünce farklılıkları, toplumsal, etnik alışkanlıklara dayanmaktadır. *Asya hayvan üslubu*'nun izlerini Selçukluların dünyasında yaşayan figürlerde izleyebiliyoruz. Rumî adı verilen bitkisel form ise, tombulca bir virgüle, yay biçiminde kıvrılmış bir damla formuna benzetilebilir.

Yüzyılın önemli kişiliği Mevlâna Celaleddin Rûmî'dir. Ünlü eseri Mesnevi'sinde tasavvufî fikir ve düşüncelerini araya yerleştirdiği öyküler halinde anlatır. Mesnevi'nin dili Farsçadır ve beyit sayısı 25618'dir. Mevlâna'nın ilham felsefesiyle oluşturduğu sema ise kemâle doğru manevî bir yolculuğu temsil eder. Dönemin bir diğer önemli ismi olan Hacı Bektaş-ı Veli tanrısal gerçeğe ancak sevgi yoluyla varılacağı, bütün insanların kardeş oldukları, kişi ile Tanrının özdeşliği görüşlerini savunmuştur. Türk Halk Edebiyatı ve Tasavvuf Edebiyatının deha ismi olan Yunus Emre de Moğol istilaları sırasında 13. yüzyıl sonlarında yaşamıştır. O nedenle şiirlerinde doğrudan insan sevgisi, kardeşlik temaları işlemiş, fakir, zengin, Hristiyan ve Müslüman ayrımı yapmadan insan sevgisini yüceltmıştır. Aruz ve hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerini "Divan" adlı eserinde toplamıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki düşüncelerden hangisi Ortaçağ Anadolu Kültürünün genel özellikleri arasında **yer almaz**?

- Selçuklular öncesi çok parçalı ve heterodoks (kabul edilmiş din kurallarına aykırı) bir kültür söz konusudur.
- Anadolu'daki Ortaçağ, Selçuklular ve onları izleyen Beylikler ile Bizans'ın birlikte yaşadıkları bir süreçtir.
- Anadolu'daki Türk varlığını Selçuklular başlatır.
- Türkler Anadolu'da hep Batıya doğru ilerlemişlerdir.
- Türkler Anadolu'da hep Doğuya doğru ilerleyerek Doğuda Türk kültürünü yaymışlardır.

2. Aşağıdakilerden hangisi Selçuklu sanatını besleyen eğilimlerden biri **değildir**?

- İslam sanatının izlerini taşır.
- Kervansaray medrese mimarisi Anadolu'ya özgü biçimler arz eder.
- Asya sanatının izlerini taşır.
- Eski Türk inancının izlerini yansıtır.
- Antik Yunan sanatı Selçuklu sanatını derinden etkilemiştir.

3. Selçuklu camilerinin (Ulu Cami) özellikleriyle ilgili aşağıdaki ifadelerin hangisi **yanlıştır**?

- Şehrin odak yapılarından ve saraylardan daha önemli konumdadır.
- Toplumsal ve siyasal merkez niteliğindedir.
- Cami siyasi bir merkez olduğu için mimarisi de yöneticinin prestij göstergesi olmuştur.
- Ulu Cami mimarisi bütün Selçuklu kentlerinde aynı mimari üsluba sahiptir.
- Cami planları yüzyıldan yüzyıla değişim gösterir.

4. Aşağıdakilerden hangisi Selçuklu Medreselerinin özelliklerinden biri **değildir**?

- Hadis, kelâm, fıkıh gibi din bilimlerinin öğretildiği kurumlar olması.
- Matematik, tıp, astronomi gibi fen bilimlerinin öğretildiği kurumlar olması.
- Yüksek duvarları, dışa kapalı, küçük pencereleri, girişi cephesinde gösterişli taçkapısı mimarisine sahip olması.
- Medreseler aynı zamanda sağlık tedavi hizmetlerinin verildiği mekânlar olması.
- İçinde mumyalık da bulunan yapılar olması.

5. Darüşifanın işlevi nedir?

- Sağlık ve tedavi hizmetlerinin verilmesi
- Hadis öğretilen eğitim kurumu
- Kur'an okuma yöntemlerinin öğretildiği kurum
- Sema gösterilerinin yapıldığı kurum
- Yoksullara yemek dağıtan kurum

6. Selçuklu kervansaraylarının özellikleriyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Yollar üzerinde kervanların dinlenmesi ve geceleme için inşa edilmiş büyük hanlardır.
- İçlerinde eşya depoları, hamam, berber, nalbant gibi hizmet üniteleri vardır.
- Asya'daki kervansaraylar daha çok liman kentlerinde inşa edilmiştir.
- Ticaret ve ulaşımında önemli işlevleri olmuştur.
- İpek Yolu üzerinde çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir.

7. Aşağıdakilerden hangisi Selçuklu kümbetlerinin özelliklerinden biri **değildir**?

- Biçim ve işlev açısından Asya göçebe geleneklerinin izlerini taşımaları
- İslam inancına bütünüyle uygun düşmeyen bir anlayışla inşa edilmiş olmaları
- Hemen hemen hepsinde "mumyalık" adı verilen bir toprak altı katı mevcut olması
- Asya ölü gömme alışkanlıklarının hemen terk edilmediğini gösteren yapı olmaları
- Selçuklularda bir dönem ölümler mumyalanarak mumyalık denilen odaya yerleştirilirdi

8. Aşağıdakilerden hangisi Selçuklu süsleme sanatının özelliklerinden biri **değildir**?

- Selçuklu süsleme motiflerinin İslam öncesi Türk tarihinin eski katmanlarının izlerini taşıması.
- Selçuklu süslemelerinde Asya hayvan üslubunun izlerine rastlanması.
- Fantastik özelliklere sahip süslemeler ile yer verilmesi.
- Etnik hafızanın ya da etnik alışkanlıkların izlerini taşıması.
- Türk sanatının daha sonraki aşamalarıyla karşılaştırılması mümkün olmayan özel bir üslup sergilemesi.

9. Mevlâna Celaleddin Rûmî ünlü eseri Mesnevî'yi hangi dilde yazmıştır?

- Arapça
- Farsça
- Türkçe
- Rumca
- İbranice

10. Yunus Emre'ye ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- İnsan sevgisi ve kardeşlik temalarını işleyen bir şairdir.
- Aruz ve hece ölçüsüyle şiirler yazmıştır.
- Sadece hece ölçüsüyle şiirler yazmıştır.
- "Divan" adlı bir şiir kitabı vardır.
- Moğol İstilaları ve kıtlık döneminde yaşaması şiirlerinde insanı fakir-zengin, Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmadan yansıtmada payı vardır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- | | |
|------|--|
| 1. e | Yanıtınız yanlış ise "Siyasal Görünüm" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 2. e | Yanıtınız yanlış ise "Toplumsal Hayat Toplumsal Kurumlar ve Mimari" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 3. d | Yanıtınız yanlış ise "Selçuklu Camileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 4. e | Yanıtınız yanlış ise "Selçuklu Medreseleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 5. a | Yanıtınız yanlış ise "Selçuklu Medreseleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 6. c | Yanıtınız yanlış ise "Toplumsal Hayat Toplumsal Kurumlar ve Mimari" konularını yeniden gözden geçiriniz. |
| 7. b | Yanıtınız yanlış ise "Selçuklu Kümbetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 8. d | Yanıtınız yanlış ise "Anadolu Türk Süslemeleri, Ejderler ve Çiçekler" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 9. b | Yanıtınız yanlış ise "Bilim, Edebiyat, Felsefe" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 10.c | Yanıtınız yanlış ise "Bilim, Edebiyat, Felsefe" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Oğuz boylarından olan Selçuklular adını kurucusu Selçuk Bey'den alır. Selçuk Bey'in torunlarından Tuğrul Bey ve Çağrı Bey yönetiminde 11. yüzyıl ortalarında teşkilatlı devlet düzenine geçerler. Anadolu'yu Türklerle açan Alparslan ise Çağrı Bey'in oğludur. Büyük Selçuklu Devleti Sultan Melikşah zamanında (1072-1092) en parlak dönemini yaşamıştır. Süleyman Şah'ın İznik'i almasıyla (1075) Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuş olur.

Sıra Sizde 2

Dönemin başkenti Konya'da Alaeddin Camii, Karatay Medresesi, Kayseri'de Huand Hatun Camii, Afyonkarahisar'da Ulucami, Erzurum'da Çifte Minareli Medrese, Sivas'ta Gök Medrese ve Çifte Minareli Medrese, Kırşehirde Melik Gazi Kümbeti, Niğde'de Alaeddin Camii bu eserler arasındadır.

Sıra Sizde 3

Yunus Emre'nin etkisini öncelikle dil, düşünce, duygu ve yaratıcılık bağlamında araştırmak gerekir. Sevgi, barış, Tanrı, evren, varlığın birliği gibi insanlığı ilgilendiren önemli konuları ustalıkla ve yalın bir Türkçeyle dile getirmesi, söz sanatlarındaki (benzetmeler, kişiselleştirme) yalın ustalığı, duygularını içtenlikle ve abartısız ifade etmesi onu evrensel bir şair kılmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

- ARIK, M.O. (1972), Başlangıç Devri Anadolu Türk Mimari Tezyinatının Karakteri, **Malazgirt Armağanı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, XIX. Seri-Sa. 4, Ankara, s. 173-77.
- ATASOY, N. (1971), Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme, **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. IV, 1970-71, İstanbul, s. 111-151.
- BAKIRER, Ö. (1974,). Erken Dönem Mimari Süslemesinde Geometrik Düzen Denemesi, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1974, Bildiriler, II. Ankara, 1981, s. 951-959.
- BİLİCİ, K.(1983), Anadolu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu, **Sanat Tarihi Dergisi**, S. 2, İzmir, s. 19-27.
- ÇORUHLU, Y.(1988), **Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatında Orta Asya ile Bağlantılar**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DIEZ, E. (1946), **İslamdan Sonraki Devirde Tasvirçilik**, İstanbul.
- ERDEM, S.(1990), Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 8, İstanbul, s. 72-80.
- GABRIEL, A.(1937), Selçuklu Mimarisi, **İkinci Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 20-25 Eylül 1937, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler, İstanbul 1948, s. 439-440.
- GÖKÇE, B.(1988), Rumi Motifler ve Rumili Desenlerde Çizim Kuralları, **Antika**, S. 34, İstanbul, s. 30-36.
- GÜNDOĞDU, H.(1979), **Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik**, Doktora Tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- GÜNDÜZALP, N.(1979), Dekoratif Sanatta Akantusla Kıvrımdal Süslemelerinin Kaynağı Üzerine, **8. Türk Tarih Kongresi**, C. I, Ankara, s. 447-449.
- İNAL, G.(1970), Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresindeki Yeri, **Sanat Tarihi Yıllığı**, 4 (1970-71), İ.Ü. Ed. Fk. Yay. İstanbul, s. 153-181.
- MAHİR, B.(1989), İslâm'da Resim Sözcüğünün Belirlediği Tasvir Geleneği, **Ünsal Yücel Anısına Sempozyum**, İstanbul, s. 59-64.
- MÜLAYİM, S.(1984), Anadolu'da Hayvan Üslubunun Bir Örneği, **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul, s. 325-40.
- Değişimin Tanıkları**, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi, Kaknüs, İstanbul 1999.
- Geometrik Süslemeler, Selçuklu Çağı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1982.
- ÖGEL, S.(1982), **Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, VI. Seri-Sa. 6, Ankara.
- Anadolu'nun Selçuklu Çehresi**, Akbank Yayını, İstanbul 1994.
- ÖNEY, G.(1969), Anadolu Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çiftbaşlı Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları, **Vakıflar Dergisi**, S. VIII, Ankara, s. 283-291.
- Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri, **Belleten**, S. 130, C. XXXIII, Ankara 1969, s. 171-216.
- Anadolu Selçuklularında Süsleme ve El Sanatları**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1978.
- Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması, **Vakıflar Dergisi**, S. 7 (1968), İstanbul 1968, s. 117-120.
- SARRE, F.(1909), **Seldschukische Kleinkunst**, Leipzig.
- ÜLKÜ, C.(1984), XIII. Yüzyıl Türk Sanatında Bazı Fantastik Figürler, **Halk Kültürü**, 1984-2, İstanbul, s. 121-129.
- ÜNAL, R.H.(1982), **Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar**, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir.

5

Amaçlarımız

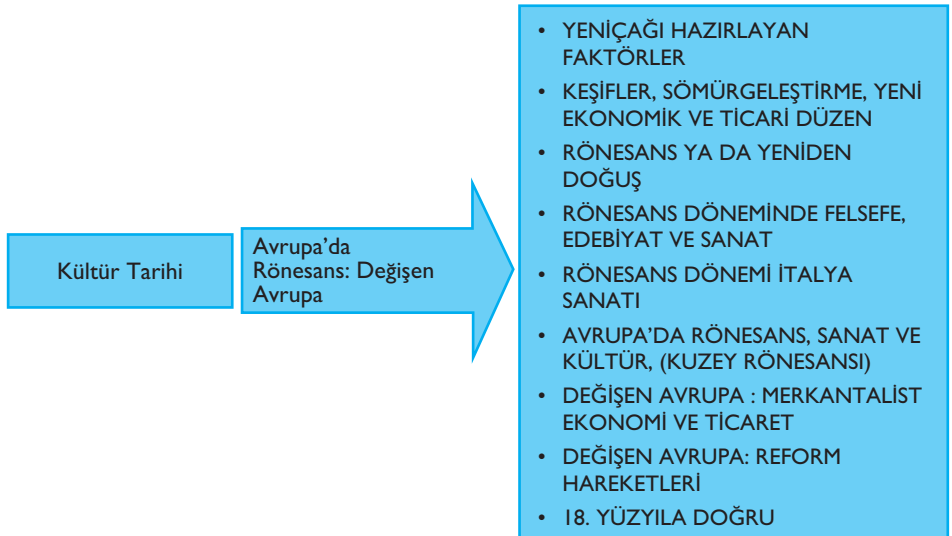
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yeniçağı hazırlayan faktörleri saptayabilecek,
- Rönesans'ın nedenlerini açıklayabilecek,
- Rönesans ve hümanizm düşüncesini tartışabilecek,
- Rönesans sanatının ve sanat eserlerinin özelliklerini keşfedebilecek,
- Reform hareketlerinin nedenlerini ve sonuçlarını tartışabilecek,
- Avrupa'da yeni ticari değişimin özelliklerini açıklayabilecek,
- Avrupa'nın değişen düşünsel, siyasal, kültürel haritasını analiz edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Keşifler
- Rönesans
- Rönesans sanat ve mimarisi
- Leonardo da Vinci
- Reform Hareketi
- Martin Luther
- Protestanlık
- Kalvinizm
- Otuz Yıl Savaşları

İçindekiler



Avrupa'da Rönesans: Değişen Avrupa

YENİÇAĞI HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

Yüzyıl Savaşlarının sonu (1492) Avrupa'da yeni bir sosyal, ekonomik ve siyasi dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Ama feodal sistemin kalıntıları bir süre daha devam edecek, monarşi rejimleri güçlenecektir. Bununla birlikte kırılma noktası yaratan olaylar keşifler ve buluşlar vardır. Bunlar arasında, matbaa, keşifler, rönesans, hümanizm ve reform hareketleri, düşünce sanat din ve siyasette yeni yapılanmalar getirir, laikleşme sistemi başlar ; burjuvazi gibi yeni bir ticari sosyal sınıf oluşur ve güçlenir. Bütün bunlar köklü bir değişim olmasa da, kapitalizmi, milliyetçiliği, akılcılığı, devrimleri hazırlayacak yani sonraki yüzyılların esin kaynağı olacaktır. Ama unutmayalım bu çağ da savaşlar dönemidir, hatta silahlanma teknolojisi hızla ilerler, örneğin topçuluk bu dönemde gelişir.

Avrupa Ortaçağında ve tarihin birçok evresinde rastlanan ve toplumsal, siyasal ve ekonomik bir örgütlenme biçimi olan feodal sistem, Avrupa'nın diğer bölgelerinde kalıntıları sürdürürken, feodalizmi yaşamayan İtalya, 13.yüzyılda Venedik gibi gelişkin kent devletlerine sahiptir.

13.yüzyılın sonunda Papa VIII. Boniface tarafından krallara vergilendirme yolunda tanınan yetkilerle İtalya'da ticarete yeni formlar gelişmiştir. Özellikle Floransa'da bankacılık alanında sabit kredi sistemi kurulmuş, sigortacılık organizasyonları sağlanmış, tüm İtalya'da krallık ve papalığın destekleriyle ticarete yeni yöntemler geliştirilmiştir. Bu ekonomik gelişme sosyal yaşama ve özellikle sanata yansır.

Bu değişimler 15. yüzyılda İtalya'da, sanata kendini yeni ifadeler ve gelişen anlatım tarzlarıyla gösteren bir uygulama şeklinde yansır. Öncesinde 14. yüzyılda Avrupa sanatında Bizans dönemi sanatına yeni realist bakış açısıyla alternatif sunan İtalyan sanatçılar (Cimabue, Giotto gibi), bu çağda, Tanrıyı, dünya ve tüm canlılarda onun güzelliğinin yansımada görmeye başlarlar ve bu görüşlerini eserlerinde uygulurlar.

KEŞİFLER, SÖMÜRGELEŞTİRME, YENİ EKONOMİK VE TİCARİ DÜZEN

Yeni keşifler ve ticaretle gelişen Avrupa ekonomisi, keşfedilen yeni topraklardan sağlanan yeni gelirlerle genişlemiş ve kapitalist bir çağı başlatmıştır. Bu gelişmenin nedenleri İtalya'daki kent devletlerinin Akdeniz'deki diğer güçlerin egemen olduğu bölgelerle ticaret yapması, Osmanlı dünyasının Adriyatik ve Venedik yoluyla Avrupa ile bağlantılarıdır. Bu çağda, Çin'den ithal edilerek Avrupa'da kullanılan lüks ürünler (ipek, değerli taşlar vb) Bizans döneminden beri süregelen ticaretin devamıdır. Ayrıca kent devletlerinin gereksinimini oluşturan savaşa yönelik teçhi-

15. yüzyıl Avrupa'nın iç dengelerinin değiştiği ve şekillendiği, modern dünyaya doğru ilk adımların atıldığı bir dönemdir. Ortaçağ'dan sonra ilk dini ve entellektüel gelişmelerin olduğu bu süreç 1400'lerde ticari devrimle başlar.

zatin temini, deniz aşırı ticaret ve maden işletmeciliği çağın yenilikleridir. Avrupa'nın deniz aşırı ticareti İspanyol ve Portekiz krallıklarının liderliğinde sürdürülmüş, Doğuya ulaşan yeni ticaret yolları keşfedilmiştir. Bu keşiflerin entelektüel düşünceye etkilerinden biri Yeni Dünya'nın keşfiyle dünyanın yuvarlak olduğu görüşünün benimsenmesidir. Ortaçağ görüşüne zıt olan bu görüş, aslen İslam bilim düşünürleri tarafından 12. yüzyılda Çin'den alınmış olan pusula ve usturlap sayesinde bilinse de, bu çağdan önce Avrupa'da kabul görmemiştir.

Bu çağda Avrupa'ya eklenen yeni topraklar geniş bir coğrafyaya yayılır: Portekiz, Madeira, Azor Adaları, Afrika'nın güney kıyıları, Yeni Gine'yi; İspanya, Kuzey Amerika kıtasının güneybatı bölümünü, Batı Hint Adaları, Orta Amerika, Brezilya dışında Güney Amerika'yı topraklarına katmış ve bu topraklardan Avrupa'ya yeni kaynaklar aktarılmıştır. İngiliz ve Fransızlar ise Kuzey Amerika'ya açılımı gerçekleştirmişlerdir.

Yeni Dünya ticaretiyle birlikte Avrupa'ya giren ürünler arasında değerli kumaşlar ve taşlar yanında, baharatlar, patates, tütün, mısır, şeker pekmezi, şeker bazı alkollü içecekler, kakao, çikolata, kahve, pirinç, pamuk ve kinin bulunmaktadır. Bu yeni keşiflerle elde edilen ürünler arasında Avrupa bankalarında yeni standart gerektiren İnka ve Aztek uygarlıklarının altın ve gümüşü de bulunmaktadır.

14.yüzyılda Avrupa'da güçlenen feodalizmin etkileri 15. yüzyılın ikinci yarısında merkezi otoritelerin yönetimde etkin olmasını sağlamıştır. Özellikle yeni toprakların ve kaynakların deniz aşırı ticaretle sağlanması, kilisenin otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur.

KEŞİFLER

Keşifleri, hem Doğu hem Amerika uygarlıklarına ve zenginliklerine ulaşma ; Hristiyanlığı yayma, bilme ve öğrenme arzusu olarak görmek gerekir. Avrupa artık yeni kıtalara yayılır, zenginlik kaynaklarını ele geçirir. Avrupa düşüncesi ve kültürü, evrensel bir değer olarak yayılmaya hatta egemen olmaya başlar. Bu sömürgeci anlayış yerli halkları ve yerel yaşamı dağıtmış ve hatta yok etmiştir. Örneğin 16. yüzyılda, Yeni Dünya'da, tarım ve ziraatte nüfusun imbasından kaynaklanan şaşırtıcı bir gerileme söz konusudur; örneğin Meksika'nın nüfusu azalır ve köle ticareti sonuç verinceye dek verimli topraklar işlenemez hale gelir; 1500'den sonra sömürgeci devletler hızla gelişir zenginleşir; İngiltere, sömürgeleri sayesinde en zengin ülkedir ve devrimler gerçekleştirir, ayrıca sanayi devriminin başlamasına öncülük edecek, Avrupa kültürünü egemen kılma sürecini şekillendirecek, ticaret yollarını açacaktır.

Venedikli Marco Polo'nun (1254-1324) ünlü dünya seyahati Avrupa'da bir Doğu efsanesi yaratır; 1487'de, Portekizli Vasco da Gama İspanyol bayrağıyla Hindistan'ı; 1488'de Portekizli Bartolomeu Dias Ümit Burnu'nu; 1492'de Cenovalı Kristof Kolumb İspanyol bayrağıyla bilmeden Amerika'yı keşfeder; 1521'de Portekizli Macellan yine İspanyol bayrağıyla dünya turu yapar.

RÖNESANS YA DA YENİDEN DOĞUŞ

Rönesans sözcüğü Fransızca *renaissance* kökenli olup "yeniden doğuş" anlamına gelir ve İtalya'da 14.yüzyılın sonunda ortaya çıkan bir yenilenme sürecidir. Bu çağ Yunan ve Roma dönemi kültür ve sanatının öğelerine geri dönüşle hem eğitim alanında, hem de bireyin yaşamını irdeleyen konularla Hümanizmin ortaya çıkmasını sağlar. Avrupa'da diğer bölgelere hızla yayılan bu uyanış ve uyanışın günümüze uzanan etkileri üzerinde önemle durmak gerekir. Çünkü Rönesans sadece sanat alanında değil, Avrupa coğrafyasında sosyal, kültürel, politik alanlarda da değişime yol açmış ve insana ilişkin değer kavramları yenilenmiştir.

İtalya Kent Devletleri ve Etkileri

Özellikle 15. yüzyılda İtalya'da ticaretin de etkisiyle gelişen kent devletleri (Floransa, Venedik, Milano, Napoli, Roma; Papalık Eyaletleri) farklı yönetim ve üretim güçlerine sahiptir. Bunlardan Floransa, geliştirdiği loncalarla, yerel idarenin zenginliği sayesinde diğer kent devletlerine göre daha zengin üretim yapan bir kent-dir. Bir süre Cumhuriyetle yönetilmiş, daha sonra Medici ailesinin bireyleri tarafından yönetilmiştir. Napoli krallıkla yönetilmektedir. Güney İtalya'da Papalık Eyaletleri olarak bilinen beş kent İtalya Birliğini oluşturma çabasının bir parçası olsa da bu birlik gerçekleştirilememiştir. 15. yüzyılın sonunda Papalık, Roma'daki yapıların yenilenmesi kararını alır ve Floransa'nın başını çektiği bu yenilenmenin Roma'da da yaratılabilmesi amacıyla Floransalı sanatçıları Roma'ya davet etmiştir. Venedik kent devletinin kökeni ise 9.ve 11.yüzyıllara dek uzanır. Şehrin aristokratları, ticarete dayalı bünyesiyle, kent konseyi ve oligarşik sistemle kenti yönetmekte idi. Avrupa'ya ihracatı yapılan tahıl, ipek ve baharat ticaretini elinde tutan Venedik tüccarları, 15. yüzyılda Doğuyla yaptıkları ticaret sonucunda oldukça güçlü konuma gelirler. Adriyatik'in kontrolünü Bizans döneminden beri elinde tutan Venedik, bu çağda bölgede hâkim olan Osmanlı İmparatorluğuyla Adriyatik'in kontrolü konusunda problemler yaşar. Milano ise Lombardiya bölgesinin başkenti olarak Ortaçağ'dan beri, önce Visconti daha sonra Sforza ailesinin bireyleri tarafından despot bir yönetimle yönetilmiştir. Rönesans sanatçılarını destekleyen Sforza ailesi askeri teçhizatın yapımına önem vermiştir.

Katolikliğin merkezi konumunda olan ve Papalığın gücünü yansıtan Roma, bu dönüşümde önemli rol oynar. Bu çağda skolastik düşünceye ve eğitime karşı sorgulamalar başlamıştır. İslam düşünürlerinin Yunan filozoflarıyla (Platon, Aristoteles) ilgili yorumlamaları katkı sağlamış ve yeni irdellemeleri de beraberinde getirmiştir. Kendilerini Roma İmparatorluğu'nun, Romalı halkın ve kültürün bir devamı gibi algılayan İtalyanlar, laik düşünce ve dünyaya ulaşma yollarını aramıştır. Matbaanın bulunması da (1450), İtalya Rönesansının etkilerinin kuzeye yayılmasını ve Kuzey Rönesansı'nın genişlemesini sağlamıştır. Johannes Gutenberg'in Mainz'da ilk uygulamasını yaptığı metal harflerle basım tekniği, 1455'de İncil'in basılmasını, daha sonra da farklı dillere çevrilmiş kopyalarının basımını sağlamıştır. Kısa bir sürede Avrupa'ya ve hatta Doğuya yayılan bu etkiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim vatandaşlar İstanbul'da 1493'de ilk matbaayı kurar. 16. yüzyılda gelişen matbaa sanatı teknikleriyle baskılar yaparlar.

MATBAANIN DOĞUŞU

Matbaa öncesi kitap ve kitap basımı (elyazmalı) kilisenin elinde olduğu için eğitim ve kültürlenme de kilisenin tekelindeydi. Matbaanın icadıyla, bilgi bir tekel olmaktan çıkıp bütün sosyal sınıflara açık hale gelir. Özellikle üniversiteler (Paris Sorbonne, İngiltere Oxford ve Cambridge, Bologna Üniversiteleri) bundan geniş çaplı olarak yararlanır; ilk basılan metinler dinsel olsa da zaman içinde hızla başka alanları da içerir ve yayınlanan metinler, bazı değerler anlayışlarını ve sosyal sınıfların bilgilenme hiyerarşisini altüst eder. Kütüphaneler açılır, denizciliğin gelişmesine bağlı olarak Haritacılık gelişir ve bir disiplin olur.

İlk matbaa, ağaç oyma tekniği kullanılarak, M.S. 593'te Çin'de kurulmuştu. 1450'de Gutenberg, kurşun alaşımından yapılan dökme harfleri hazırlayarak, (baskıdan sonra başka bir yazıda kullanılmak üzere bunlar saklanacaktır) bir basım yöntemi icad eder. Bu tipo baskı metal harflerle yapılır; uzun ve zahmetli bir baskı süreci gerektirir. Metal harflerin tek tek sayfa oluşturacak bir biçimde düzenlenmesi yöntemi kullanılır. Hollanda bu yüzyılda basım merkezidir. 19. yüzyılda modern matbaa makineleriyle sanayi devrimi, kültür iletişim ortamı yaratılmasında ve enformasyona ulaşımında temel bir işlev yüklenecektir.



Rönesans tarihi ve sanatsal, kültürel, düşünsel gelişmeleri için Nurettin Pirim'in Rönesansın Serüveni (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul) adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

Rönesans Dönemi İtalya

İtalya'da yeniden doğuşun yaşandığı ilk kent Floransa'dır. Floransa, 15. yüzyılda Ortaçağ'da sanatı destekleyen ve çoğu kiliseye hizmet veren belli alanda uzmanlaşmış kişilerden oluşan zanaatkarların korunduğu lonca sistemini ticari loncalar (arti) olarak sürdüren bir kenttir. Ekonomik gücünü Ortaçağ'dan beri elinde tuttuğu yün loncasıyla sağlar. 15.yüzyılla birlikte bankacılık sistemiyle güçlenen kentte, yönetimde de etkin olan zengin Floransalı aileler (Strozzi, Bardi, Tornabuoni, Pazzi ve Medici aileleri) önemli katkılarda bulunurlar. Bu aileler hem kentlerini hem de Floransa sanatının icracısı olan sanatçıları korumuşlardır. Bu yıllarda İtalya'da sanatçıları himayesine alan mesenler yaygındır. Floransalı Medicis ailesi Verrocchio ve Boticelli'yi ; Milan dükü Leonardo da Vinci'yi ; Papalık Michelangelo'yu desteklemiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet Bellini'yi davet ettiği gibi, Avrupa kraları da ünlü İtalyan sanatçıları (Michelangelo, da Vinci) davet etmişlerdir.

Rönesans dönemiyle birlikte sanatçı kavramının ortaya çıktığını usta-çırak ilişkisinin geliştiğini, kendi birikim ve duygusuyla sanatını üreten kendine has üslup geliştiren sanatçıların ortaya çıktığını görürüz. Sanatçılar çalıştıkları atölyelerde tüm yapılan işleri izleyerek öğrenme becerilerini geliştirmektedirler.

Ortaçağın durağan, çizgisel ve derinlikten yoksun sanatına karşı, klasik sanat üsluplarına uygun formlar ve buna bağlı gelişen perspektif anlayışı bu çağ sanatının özellikleridir. Klasik sanatın perspektifte ölçü (kanon) kavramı yeniden uygulanmıştır.



Rönesans resim sanatı aynı zamanda yeni tekniklerin kullanıldığı bir dönemdir. Bu teknikler neler olabilir?

Yine Klasik Çağ'da, sanatın kendine özgü, içinde matematiği barındıran düzen ve harmoni birlikteliğinin var olduğu eserler üretilmiştir. Dönemin başkaldırıcı düşüncesini de sembolize eden bu formlar, çizgi, biçim, ifade olarak insanı sembolize etmiş ve Ortaçağ sanatına zıt olarak insanı ön plana çıkarmıştır. Bu çağ bireyin ortaya çıkışıdır, özellikle sanat bunu toplumun her kesimine ulaştıran bir araçtır. Doğanın ve insanın detayları desenle işlenmiştir. Bu çağda yeni perspektif anlayışı, resimde derinlik ve renk, heykelde ışık ve gölge, mimaride ise farklı malzeme ve form öne çıkmıştır.

Teknik konularda geliştirilen bilgi ve becerilerin temeli, matematik, geometri gibi alanlarda antik Yunan'a geri dönüş ilkesine, Euklid, Pitagoras'ın görüşlerinin yeniden uygulanmasına dayanmaktadır. Varoluştaki doğada her canlıda ortak olan ve değişmeyen bir prensip olan "altın oranı"nın uygulanmasında Fibonacci'nin *Liber Abaci*'de (1202) sayısal dizini ile vurguladığı gerçekliğin önemi büyüktür. Bu ilkenin matematiksel açıklaması sanat eserlerinde ölçünün gücü olarak yansır.

Bu çağda edebiyat, felsefe ve retorik alanında antik klasik eserlerin çevirileri ve yorumları yapılmıştır. Rönesans dönemi sanatçıları, her konuya vakıf, sadece kendi alanında uzman değil, güzel sanatların her alanında uygulama yapma becerisine sahip, bilgisini sanatına katmayı becermiş "Rönesans insanı" kavramının ortaya çıkmasına katkıda bulunan ve tüm bilgi ve becerisini ürettiği nesnede bütünleştiren sanatçılardır.

Rönesans'ın İtalya'da ortaya çıkışını inceleyen sanat tarihçilerinin üzerinde birleştiği konu, Roma ve Floransa'da başlayan bu akımın Roma kültürünün bir uzantısı gibi görmeleri ve İtalya toprağı insanının kendilerini mirasçısı olduklarını düşünmeleridir. Gerçekten de, bu akım, Ortaçağ sanatı ve düşüncesine reaksiyon olarak antik sanatın öğelerini kullanmış ve bu tepkisel uyanışı sanat eserleriyle yansıtmıştır.

RÖNESANS DÖNEMİNDE FELSEFE, EDEBİYAT VE SANAT

Yazar ve Düşünürleriyle Hümanizm

Hümanizm, 14.yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başında Ortaçağın skolastik eğitimine tepki olarak Floransa ve Napoli'de ortaya çıkan, bireyin eğitimini ön planda tutan, özellikle kendisini güzel ifade etme becerilerini geliştiren *studia humanitas* olarak özetlenen gramer, retorik, tarih, felsefe, ahlak felsefesi konularında eğitim ve öğretimle bilinçli birey ve vatandaş yetiştirmenin hedeflendiği bir düşüncedir. Hümanizmi bir eğitim reformu olarak değerlendirmek gerekir. Avrupa'da kadınların da toplum yaşantısına katılması ve okur yazarlığın artırılmasına yönelik çabalar bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu sayede toplumsal örgütlenmelerde kadınlar da yer alacaktır.

İtalyan hümanizminde yazar **Dante Alighieri** (1265-1321) bir başlangıçtır. Bu nedenle Ortaçağ'dan çok Rönesans düşüncesine yakındır. İnsanın tutku, çelişkilerini, toplumdaki sıkıntılarını eserlerinde işlemiş ve skolastik eğitime ve ruhban sınıfının liderlerine eleştirel bakış açısıyla bazı çevrelerden tepki almıştır. Toskana dilinde yazan Dante'nin İtalyan diline katkısı büyüktür.

İLAHİ KOMEDYA: Dante'nin İlahi Komedi (Divina Commedia) adlı eseri dünya edebiyatının başyapıtlarındandır. Eser bir komedi değil, bireyin evrendeki konumu üzerine Dante'nin bakış açısıdır. Cebennem (İt. Inferno), Cennet (İt. Paradiso), Araf (İt. Purgatorio) bölümlerinden oluşan epik tarzda yazılmış eserde, Dante'nin Aristoteles'den etkilenerek evren kurgusunu ortak merkezli küreler dizgesi şeklinde anlatması ve dış merkezli kürelerin olmadığını vurgulaması önemlidir. Yerkürenin merkezinde yer alan cebennemi debliz şeklinde tasvir etmiş, merkezde de şeytanın yer aldığını ifade etmiştir. Varoluşun insana ait olduğunun anlatıldığı metinde, Cennet gökyüzüdür, Araf dağı dünyanın ortasından, cebennemin içinden çıkar. Araf Dağı'nın zirvesinde yer alan Cennet, Adem ve Hava'nın kovulduğu yer olarak anlatılmıştır.

Hümanizmin bir başka önemli etkin ismi **Francesco Petrarca** (1304-1374) ve öğrencileridir. Aslen şair ve dilbilimci olan Petrarca'nın da İtalyan dili ve gramerine katkısı büyüktür. Şairin, Homeros'dan etkilendiği gözlemlenmektedir. Eserlerinde iyi bir yaşamın ve insanın bu yaşamda kendisinin farkındalığında olması düşüncesi egemendir.

Bir diğer önemli hümanist isim, İtalyan şair, yazar **Giovanni Boccaccio** (1313-1375), *Decameron* adlı eserinde 1348'de kara veba ile yıpranan Floransa'da asil ve zengin ailelerinin hayatlarını kaleme almıştır.

Petrarca ve Boccaccio'nun eserlerinin bugüne ulaşmasını sağlayan Venedik'li Pietro Bembo (1470-1547)'dur. Petrarca ve Boccaccio, Homeros, Aristoteles ve Euripides'in eserlerine ve İtalyan antik kültüre ve arkeolojik eserlere olan ilgileriyle de bilinir.

SIRA SİZDE



Rönesans'la doğan hümanist düşüncenin felsefeyle bağlantıları nelerdir?

Seçkin ailelerden Lorenzo Medicis, bu çağda Floransa sanatının destekleyicisidir ve antik felsefe ve edebiyata olan tutkusundan dolayı, Galileo'nun da ders verdiği Pisa Üniversitesi'nin (1343) yapılanmasına destek vermiştir. Floransa'da oluşan bu Yunan eserlerine dönüş ve eğitimde yenilik, Avrupalı gençlerin gelip eğitim almasını da sağlamıştır. Floransa etkilerinin kuzeye yayılmasını sağlayan bu girişimler İngiltere'de Thomas Linacre (1460-1524)'nin tıp eğitimi alması ve Krallığa Bağlı Tıp Okulu'nu kurması, William Grocyn (1446-1519)'nin Oxford'da eski Yunancayı öğretmesi, John Colet (1467-1519)'in Londra'da, İncil'i inceleyen teoloji ağırlıklı St. Paul Okulu'nu kurmasıyla sonuçlanır.

DİKKAT



Floransa'da Medicis ailesinin sanatçıları himaye etmesi bir Rönesans geleneği oluşturmuştur ve sanatın birçok alanında önemli eserlerin doğmasına öncülük etmiştir.

15. yüzyılda eleştirel düşüncenin gelişmesinde hukukçu ve eğitimci Lorenzo Valla (1407-1457) kentlerde verdiği konferanslarla halkı bilinçlendirmeye çalışır. *Zevk Üzerine* (De Voluptate) adlı eserinde, Epikür felsefesinden yola çıkıp bireyin kendisini mutlu eden şeyleri öz iradesiyle yapabileceğini öne sürmüştür. Lorenzo Valla (1407-1457) özellikle teolojik eserlerin orijinallerinin okunması görüşünü savunur.

Soylu bir aileden gelen Pico della Mirandola (1463-1494) hümanizm idealini özetleyen *İnsanın Onuru Üzerine* (De hominis dignitate) adlı kitabında din, felsefe, doğa felsefesi üzerine görüşlerini özetler. Kitapta öne sürdüğü savlar Platon, Neoplatonizm, Aristoteles ve Hermetik görüşlerle bireyin özgür iradesi, kendini ve doğayı keşfi, bireyi birey yapan özellikler ve mutlak realite kavramlarını içerir.

Platon'un din felsefesi konusundaki yeni çözümlemeleri, yani Neoplatonizm düşüncesi bu çağda özellikle Floransa'da Medici ailesi tarafından ön plana çıkarılmış ve üniversitelerde eğitimin bir parçası haline gelmiştir. Marsilio Ficino (1433-1499), Platon'nun eserlerini Latince'ye çevirmiş, Floransa Akademisi'nde Platon okulu açmaya çalışmıştır. Ficino, Avrupa'da felsefe eğitiminin gelişimine de katkıda bulunmuştur. Ruhun ölümsüzlüğü üzerine yazdığı *Platon Teolojisi Ruhun Ölümsüzlüğü* (Theologia Platonica de immortalitate animae) adlı eseri Katolik kilisesi tarafından hoş karşılanmamışsa da, Katolik kilisesi daha sonra Protestanlar tarafından kabul gören ruhun ölümsüzlüğünü düşüncesini kabul etmiştir. *Yaşam Üzerine Üç Kitap* adlı eserinde birey sağlığının önemi, yaşamın insan bedeninde varlığı ve ruhun bedenle ilişkisini incelerken neoplatonist düşüncelerini yansıtır. Aynı zamanda insan davranış ve sonuçları üzerinde durur.

Protestan Reformunun yaygınlaşmasını sağlayan, bireyin kendi dilinde okuyabileceği kitapların basımları (*incunabula*) İtalyan hümanizminin kısa bir süre içinde kuzeyde Fransa, Almanya, Hollanda ve İngiltere'de yayılmasını sağlar. Protestan Reformunu tetikleyen önemli etkenlerden biri de klasik çağ eserlerinin her dilde yazılı kopyasının basılmasıdır.

Siyaset felsefesi, toplum yönetimi konusunda ilkleri ortaya atan Floransa'da, aynı zamanda yönetici, diplomat, oyun yazarı olan **Machiavelli** (1469-1527) siyasetbilim alanında önemli bir isimdir. Medici ailesinin Floransa'da yönetimde olmadığı 1498-1512'de görevde bulunan Machiavelli, siyasi ve politik gücün temellerini irdelediği kitabı *Prens (Il Principe)*'i yazar.

Broşür şeklinde basılmış bu ilk eser örneklerine *incunabula* deniyordu.

PRENS: İtalyan Nicola Machiavelli (1469-157) bu ünlü, kitabında iyi bir prensin yönetiminde etkin olması için neleri yapması gerektiğini tartışır; kamu yönetimi ve siyasetbilim konusunda sunduğu önerilerle Platon ve Aristoteles'in hayali toplum ve idare kavramlarından çok, çağın yaşanan gerçekliğinden örnekleriyle dikkat çeker. İtalya'da siyasal birliğin sağlanamadığı yıllarda (bir tarafta Papalık, diğer tarafta Venedik, Ceneviz, Floransa gibi güçlü kent devletleri ve Napoli Krallığı) yazılan bu kitap, İtalya birliğini sağlayabilme düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Kitap, yönetim biçimi olarak mutlak monarşiyi savunarak, Prens'i onun temsilcisi kılar ve Devletin gücünü her şeyin üstünde bir güç olarak tanımlar. Siyasal edebiyata yerleşmiş olan Makavelizm terimi, amaca ulaşmak için her tür araç ve gücü meşru sayan ve bireyi araç olarak gören ideolojik bir rejim anlayışını dile getirmektedir.

RÖNESANS DÖNEMİ İTALYA SANATI

Rönesans döneminin başlangıcında, İtalyan sanatçılar Ortaçağın durağanlığını yıkarak, Klasik sanat üsluplarına geri dönüşle bu çağın dünya görüşüyle özdeşleşen sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Bu dönem sanatçılarıyla ilgili bilgileri ve yorumları kendisi de bir sanatçı olan sanat galerisi yöneticisi Giorgio Vasari (1511-1574)'nin sanatçıların hayatını kaleme aldığı *Sanatçıların Hayatı* (Le Vite de' più eccellenti pittori, scultori, ed architettori) (1550) adlı eserinden edinmekteyiz.

Dönemin sanatına bakıldığında çağın ilklerini icra eden sanatçılardan biri **Masaccio** (1401- 1428)'dur. Eserlerinde gerçekliği perspektif ve *chiaroscuro* tekniğini kullanarak verir. Rönesans sanatında koyu ve açık renklerin ışık-gölge oyunları ile verildiği *chiaroscuro* tekniği, aynı zamanda insan bedeninde hacimsel olarak üç boyutluluk yaratmak için ışığın kontrast renk ve tonlarla verilmesidir. Masaccio, Floransa, *Santa Maria Novella Kilisesi*'ndeki fresko tekniğinde yaptığı duvar resminde (1426-1428) ünlü eseri *Kutsal Üçlü* (baba-oğul-kutsal ruh)'de çağın derin perspektif anlayışını mimari kompozisyon içinde verir. Klasik Çağ, Roma dönemi mimari elemanları olan tonoz, kaset teknikli tavan süslemesi, sütunları Korint üslubunda kullanarak çağın eskiye dönüş idealini yansıtır. Eserde lineer perspektif, tüm alanın gerçek kişilerden oluşan tarzda doldurulması Floransa erken resim sanatının özelliklerindendir. Vasari, Masaccio'nun bu eserinde kullandığı renkler, elbise detayları ve derinlik etkileri hakkında da yorumlarda bulunur.

Bir başka çok önemli, isim olan **Botticelli** (1445-1510) *Venus'ün Doğuşu* (1480) adlı eserinde, Venus'ün denizden köpükler içinden çıkışını betimlemiş, idealize edilmiş bir güzelliği sembolize etmiştir. Venus, rüzgarın etkisiyle dağılan saçları ve hüznü bakışlarıyla anıtsal bir güzelliği barındırır. Resmin bütününde çağın neoplatonist idealizmi egemendir. Ünlü sanat tarihçisi Gombrich'e göre, çizgilerin zarıflığı ve uyumluluğu, boyunun doğal olamayan uzunluğu, sol kolun alışılmadık tarzda vücuda bağlanması, eseri kutsal bir öyküyü iletmenin ötesinde civil civil bir gösterime dönüştürür.

Resim 5.1

Massaccio, Kutsal Üçlü, 1428.



Kaynak:

<http://www.abcgallery.com/M/masaccio/masaccio5.html>

Resimde Masaccio'nun gerçekleştirdiği yeniliği Filippo Brunelleschi (1377-1446) mimari alanda gerçekleştirir. Floransa'da *Pazzi Kilisesi* için tasarladığı kubbe, kendisinden önce süre gelen Gotik tarzın tam karşıtıdır. Yapının ön cephesini klasik dönem tapınak mimarisi etkisinde düzenleyip sütun, paye ve kemerleri kullanması bu çağın mimari uygulamasında kendi tarzının bütünsel örneğidir.

Fotoğraf 5.1

Pazzi Kilisesi

Kaynak:

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pazzi_Chapel_Santa_Croce_Apr_2008_P.JPG



Rönesans sanatçıları Klasik dönem sanatını, form ve konu bütünlüğü anlamında daha özgür ifadeyle uygulamışlardır. İnsan vücudunun anatomisinin detaylı kavranılması yeni bir gerçekçi ifadeyle anlatılmasını sağlamıştır. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu kavramından çıkarak bedenin mükemmelliği, geometrik yapısı Rönesans heykelinin temel uygulama tekniği olmuştur. Bu çağda heykel sanatı, kendi başına ayakta duran, sadece bir mimari kompozisyonun parçası olmayan gerçekçilik ve doğacılık kavramlarının formla ifadesidir. İnsan bedenin fiziksel gerçekçiliğinde çağın dünyeviye dönüşü gözlemlenir. Çıplak betimlenen insan bedeninin kemik ve kasdan yapıma formu gerçekçi tarzda işlenir.

Resim 5.2

Donatello, Davut Heykeli



Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Florence_-_David_by_Donatello.jpg

Bu değişimi gördüğümüz öncü heykeltıraşlardan biri de **Donatello**'dur (1386?-1446). Ortaçağdan sonra ilk kez çıplak olarak yaptığı *Davut Heykeli*'nde çağın yeniliği olan realizm, naturalizm ve hareketlilik gözlenir. Eser her açıdan görülebilecek tarzda tasarlanmıştır. Davut Toskana tipi çoban şapkası, bacaklarında işlenmiş askeri donanımıyla Golyat'ı öldürürken tasvir edilmiştir.

Bu değişimi gördüğümüz öncü heykeltıraşlardan biri de **Donatello**'dur (1386?-1446). Ortaçağdan sonra ilk kez çıplak olarak yaptığı *Davut Heykeli*'nde çağın yeniliği olan realizm, naturalizm ve hareketlilik gözlenir. Eser her açıdan görülebilecek tarzda tasarlanmıştır. Davut Toskana tipi çoban şapkası, bacaklarında işlenmiş askeri donanımıyla Golyat'ı öldürürken tasvir edilmiştir.

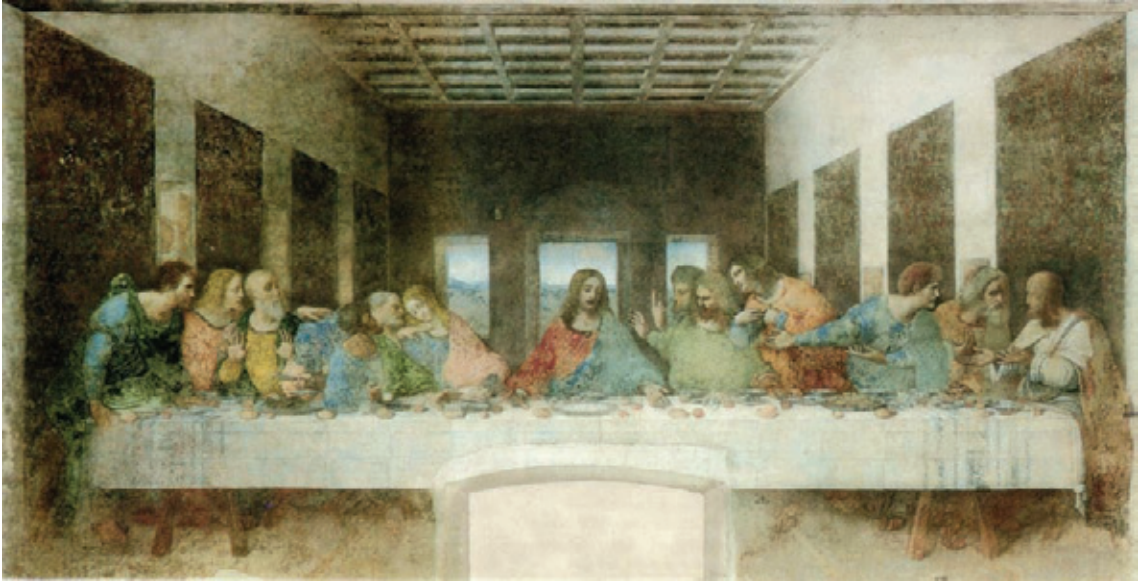
İtalyan Dominikan keşişi olan Girolamo Savonarola (1452-1498), ahlaka uygun olmayan sanat olarak nitelendirdiği yeni Floransa sanatına karşı cephe almış ve kitapları yakırmıştır. Floransa sanatı bu tip reaksiyonlara rağmen, 16.yüzyıl sanatının öncüleri **Leonardo da Vinci** (1452-1519) ve **Michelangelo Buonarroti** (1476-1564)'nin eserleriyle gelişerek, Rönesans sanatını ve ideali doruk noktasına taşımışlardır. Her iki sanatçıda da

gözlenen insan bedeninin detaylarını keşfetme isteği ve desende mükemmeliyet arzusu resim ve heykel sanatında bir yeniliğe imza atmıştır. Bedeni ideal bir form olarak gören Michelangelo'nun eserlerinde insan bedeni olduğundan daha abartılı, yani barok tarzda ve bazen gerçek boyutlarından daha büyük resmedilmiştir.

Leonardo ise doğada tüm canlılarda ortak olan düzeni keşfetmeye çalışırken eserlerinde mükemmel ölçüyü uygular. Her iki sanatçı da ortak olan özellik, Rönesans insanı kavramının ölçüsü olabilecek her sanat kolunda uzman, felsefe, edebiyat konularında da yetkin olmalarıdır. Sanatçılığı yanısıra mimar, mühendis, müzisyen, anatomist, heykeltıraş ve ressam olan sanatçı kendisinden sonraki çağlara derin bilgisinin ürünlerini bırakmıştır. Çağımızda kullandığımız yaşamımızı kolay hale getiren makinaların öncülerinden (uçan makinalar, mekânîk aletler, tank vb) biri de Leonardo'dur. Bir başyapıt sayılan *Son Akşam Yemeği* (1495-1498) adlı eserinde İsa'yı ana figür olarak betimleyen sanatçı, havarileri İsa'ya doğru dönmüş veya ona bakan şekilde ifadelerini resmederek, o anda yaşanan duyguyu yakalamaya çalışmıştır. Genel kompozisyon, figürlerin yerleştiriliş şekli, mimari kompozisyonun tümü ve ışığa göre belirlenen detaylar çağın matematiksel anlayışını vermektedir.

Resim 5.3

Leonardo da Vinci, *Son Akşam Yemeği*



Kaynak: [http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Leonardo_da_Vinci_\(1452-1519\)-_The_Last_Supper_\(1495-1498\).jpg](http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Leonardo_da_Vinci_(1452-1519)-_The_Last_Supper_(1495-1498).jpg)

Kayalıklar Meryemi (1483) ise aslen büyük bir altar için tasarlanmış bir resimdir. Bitirilememiş olan eserde Meryem sağ eliyle Vaftizci Yahya'yı, sol eliyle de İsa'yı tutmaktadır. Arkada sis içinde kayalıklarla mağara şeklinde tasvir edilmiş alan İsa'nın doğduğu ve gömüldüğü Betlehem'i sembolize etmektedir. Figürlerin doğal ortamda çok detaylı ve ideal güzellik formunda resmedilişi hem çağın, hem de Leonardo'nun sanatını ustalıkla icra etme özellikleridir.

Sanatta Rönesans, Gelenek, Yenilik olguları hakkında bilgilenmek için E. Gombrich'in "Sanatın Öyküsü" adlı kitabından yararlanmayı unutmayınız.



K İ T A P

13 yaşında Domenico Ghirlandaio atölyesinde çalışmaya başlayan Michelangelo Buonarroti (1475-1564) ressam, heykeltıraş, mimar ve şairdir. Masaccio'dan etkilenen sanatçı, eserlerinde derin duygu ve güzellik temalarını işlemiştir. Pietà (1498-1499) adlı eserinde Meryem'in yüzünde bu özellikler görülür.

Resim 5.4

Leonardo da Vinci,
Kayahklar
Meryemi.

Kaynak:

<http://www.abcgallery.com/L/leonardo/leonardo2.html>



LEONARDO DA VİNCİ VE MONA LİSA, (1502): Sanatçının sipariş üzerine yaptığı bu eser sanat tarihinde birçok yoruma konu olmuştur. Öncelikle kadının ellerinin yumuşaklığı, dudaklarındaki gülümseme ve bakışları çarpıcıdır. Kadın tüm doğallığı ve sadeliğiyle bakmaktadır izleyiciye. Eser mutlaka uzun uğraşlar, sorgulamalar ve teknik arayışlar sonucu ortaya konmuştur. (Örneğin o zamanlar yeni olan suffumata boya tekniğini denemiştir sanatçı). Ressamın portreyle kurduğu ilişki, illegal bir çocuk olan Leonardo'nun anne sevgisinin ifadesi olarak da yorumlanmıştır. Eser dönemin sanatta yaygın düşüncesi "gerçeğe öykünme, onu yansıtmak" anlayışı üzerine kuruludur.

Resim 5.5

Michelangelo, Pietà,
1499.

Kaynak:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Michelangelo%27s_Pieta_5450_cropncleaned_edit.jpg



Sanatçının Floransa'nın politik gücünü yitirdiği dönemde gücünü hatırlatmak için yaptığı *Davut Heykeli* (1501-1504) Floransa Katedrali'nin arkasında bulunmaktadır. Eser, 5.49 m. yüksekliğindedir ve sanatçının idealize edilmiş güzellik olgusunu barındırır. Davut'un sol kolu omuzuna değen duruşuyla izleyen kişilere bakarken, sağ tarafa dönen başı Floransa Katedrali'ne bakmaktadır.

Donatello'dan Boticelli'ye anılan bütün bu isimler birbirini izleyen kuşaklardır ve her biri ustalarının atölye çalışmasına tanık olmuş, bir bakıma usta-çırak ilişkisi yaşamıştır. Bu şekilde sanatsal teknikler ve stiller gelişerek ve yerleşerek sanatta gelenek başlamıştır.



DİKKAT

Resim 5.6

Michelangelo

**Kaynak:**

<http://www.abcgallery.com/M/michelangelo/michelangelo12.html>

1505'de Papa II. Julius, Vatikan'daki Sistine Şapeli'nin tavan boyamasını Michelangelo'ya verir. İncil'de Eski Ahit'le ilgili bölümleri de içeren tavan süslemesi Adem'in Yaradılışı, Kıyamet Sahnesi (1534) gibi barok tarzlı figür betimlemeleridir ve kullandığı renkler sanatçının kendine has üslubunu yansıtır.

Resim 5.7

Michelangelo, Adem'in Yaradılışı, 1511.



Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:God2-Sistine_Chapel.png

AVRUPA'DA RÖNESANS, SANAT VE KÜLTÜR, (KUZEY RÖNESANSI)

İtalyan Rönesansı, 15. ve 16. yüzyıllarda etkisini kuzey Avrupa ülkelerinde gösterir ve bu nedenle Kuzey Rönesansı olarak tanımlanır. Kuzey Rönesansının gelişimini Protestan Reform Hareketiyle birlikte düşünmek gerekir. İngiltere, Fransa, Hollanda bu etkileri resim, edebiyat ve müzikle yansıtmıştır. Polanya bilim ve astronomi konusunda Kopernik'le dünyanın evrenin merkezi olmadığı teorisini ortaya atmıştır. Kuzeyde ticarete etkin kentler Antwerp ve Bruges'dur. Özellikle *Yeni Dünya* keşiflerinden sonra gelişen bankacılık sistemi, bölgenin ekonomik açıdan da gelişmesini sağlar. 15. yüzyılda Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğuyla olan politik ve ticari ilişkileri belli bir diplomasi çerçevesinde sürdürmüştür. Venedikli sanatçı Gentile Bellini (1429-1507) İstanbul'a, 1479'da, Osmanlılarla diplomatik ilişkilerin güçlendirildiği dönemde gelir ve Fatih Sultan Mehmet'in portresini yapar.

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla yoğun ilişkiler Avrupa'da etkin güçleri rahatsız eder. Osmanlı sultanlarının zenginliğini vurgulayan resimler aynı zaman-

da bu kültürel etkileşimin belgeleridir. Fransa kralı I. François (1494-1549) krallığı döneminde 1515 sonrası Fransa'da kültürel yapıyı değiştirecek gelişimlere İtalyan sanatçıları davet ederek başlamıştır. Fransa'ya davet edilen Leonardo da Vinci eserlerinin bir kısmını burada yapar.

Resim 5.8

*Bellini, Fatih'in
ünlü portresi, 1480.*

Kaynak:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Gentile_Bellini_003.jpg



Diğer yandan, I. François ile Kanuni Sultan Süleyman arasında 1536'da Fransız-Osmanlı İttifakı kurulur. İdeolojik olmayan ancak ilk defa bir Hristiyan ve bir Müslüman lider arasında yapılan ittifak özelliği taşır; Hristiyan dünyasında tepkilere yol açsa da, Napolyon'un Mısır Seferine (1798-1801) dek sürmüştür.

Bu ittifakı hazırlayan nedenlerden biri de Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u 1453'de alması ve sonrasında I. Selim döneminde Ortadoğu'yu ve 1522'de Sırbistan'ı Osmanlı topraklarına kazandırmasıyla artan Osmanlı gücü, Avrupa'da, özellikle de Habsburg Hanedanlığı için tehlike oluşturmaya başlamasıdır. 1526'da Mohaç Savaşıyla Osmanlılar Macaristan'a girmişler; I. François, 1529'da, Avrupa içinde etkinliğini kaybetmişse de, Kutsal Roma toprakları kralı V. Charles Osmanlılara karşı topraklarını korumayı sürdürmüştür. 1529 ve 1532'de Osmanlılar Habsburgların başkenti Viyana'yı kuşatırlar, 1533'de Osmanlı amirali Barbaros ve I. François birlikte Genova ve Milano'ya saldırır. Osmanlıların Kuzey Afrika'daki varlığı, V. Charles tarafından tepkiyle karşılanır. 1534'de Osmanlı donanması Tunus'u kuşatmasının hemen ardından V. Charles Tunus'a girer.

Resim 5.9

Mubteşem Süleyman ve François I. (Venedikli ressam Titian, 1530).



Kaynak:

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Francois_I_Suleiman.jpg

Bilimsel ve teknolojik yenilikler bu dönemde önemli gelişme gösterir: kaldırma, mekânîk ve metal işleme sisteminde yenilikler görülür; matkaplar, tornalar, vidalar, çeşitli kesici aletler, helezon yay, tüfekler ve tüketim nesnesi mekânîk saatler yapılır; vitray sanatı oluşur; tuz, meyve sebze, kömür petrol kullanımı başlar; haritacılık gelişir; yağlı boya ve tuval kullanılmaya başlar; perspektifin keşfi zanaata da yansiyacaktır.

Kopernik'in (1463-1543) gezegenlerin güneşin etrafında döndüğü teorisi (heliosantrik teori) bir devrimdir; Leonardo da Vinci (1452 -1519), şaşırtıcı makine planları ve çizimleri yapar; Alman Georgius Agricola (1494 -1552), yazdığı kitapla mineralojinin babasıdır; ilk teleskop (1609), eşzamanlı sarkaç (1635)bu dönemde; Newton (1642 -1727) Principia Mathematica'yı yazar (1687); Torricelli (1608 -1647) havanın ağırlığını hesaplar ve bunu Thomas Savery ve Denis Papin'in itici güç sağlayan ilk buhar motoru inşası (1687, 1707) izler. 1662'de Londra Royal Society (Kraliyet Bilim Akademisi), 1666'da Paris Bilim Akademisi, 1675'de Greenwich Rasathanesi kurulur.

Avrupa Rönesansında Edebiyat ve Felsefe

Fransa'da edebiyat alanında **Montaigne** (1533-1592) Fransız Rönesansına *Denemeler* ile katkıda bulunmuştur. Kitaplarının konusu kendisi yani insandır. Yazar, dünyayı algılama ve değerlendirme biçiminin insanın kendisiyle kısıtlı ve değişken olduğunu vurgular. Bunu *Que sais-je?* (Ne biliyorum?) sorusuyla ifade eder. *Denemeler*'de, "Ben kitabımı nasıl inşa ettiysem kitabım da beni inşa etti" diye yazar. Septik (şüpheli) düşünceyi benimseyen Montaigne, aklın gerçeğe erişse bile, kesin bilgiye sahip olamayacağını ifade eder. Montaigne, Fransız filozoflarını ve modern çağı etkileyen ve deneme türünü yaratan bir yazardır.

İngiliz filozof, bilim adamı, hukukçu, **Francis Bacon** (1561-1626), bilimsel metodolojinin temellerini atar. Başsavcı olarak görev yaptığı dönemde yazdığı eserler nedeniyle kariyeri sona ermiştir. Bilimsel yöntem, şüphecilik üzerine savları günümüze dek etkili olmuştur. Bireyin doğa gözlemcisi olması gerektiğini vurgulayan Bacon, sorgulamaların deneylerle kavranması ilkesini savunur. Düşünür, skolastik felsefeye karşı çıkan görüşleri, Kraliçe I. Elizabeth döneminde monarşiye son verme eylemlerinin izleyicisi olarak dikkat çeker. *Denemeler* adlı eseri Hristiyan ahlak yapısına karşı daha yapırımcı bir felsefeyi içerir. Krallık yönetiminin doğruluğuna inanır. Otokrat (buyurgan) rejime güvenme ve kralın halk adına verdiği kararlarda tutarlı olması gerektiği düşüncesindedir ve halkın da beraberinde gelen sorunları kralla birlikte gönüllü olarak çözmeye eğilimli olması gerektiğini savunur.

VIII. Henry'nin varisi kraliçe I. Elizabeth'in, sanatı ve sanatçıları destek vermesiyle gelişen süreçte en önemli isimlerden biri **William Shakespeare** (1564-1616)'dir. İngiliz edebiyatını bugüne taşıyan şair ve oyun yazarı Shakespeare'in eserlerinin çoğu birçok dünya diline çevrilmiştir. İnsan yaşamı ve zaafalarını farklı biçimlerde oyunlarında işlemiştir. *Macbeth*'de hırs, *Othello*'da kıskançlık, aşk *Romeo Juliet*'de aşk, *Hamlet*'de vicdan ve *Kral Lear*'da aile bağları çağımızda güncelliğini koruyacak boyutlarda ustalıkla işlenmiştir. 19. yüzyılda *Romantizm* akımıyla Shakespeare'in eserlerine yoğun bir dönüş yaşanmıştır. Eserleri bugün bile kültürel ve politik bağlamda vurgulanan çarpıcı düşünce ve temalarıyla, her zaman yeni yorum ve okuma yöntemlerine açıktır. Shakespeare aynı zamanda VIII. Henry döneminin tarihini de yazmıştır. *As You Like It* (2. Bölüm, Sahne 7, 139-42) adlı eserinde vurguladığı şu sözler unutulmazdır: "Tüm dünya bir sahnedir, herkes oyuncudur, biri girerken diğeri çıkar; insan yaşamı süresince birden fazla rol oynar" .

Hollandalı **Desiderius Erasmus** (1465-1536) yılları arasında yaşamış kuzey Avrupa Rönesansının önde gelen humanistlerindendir. Yunan ve Roma dönemi edebiyatına ilgi duyan Erasmus araştırmacı bir kimliğe sahiptir. İnsanın zihninde oluşturduğu ve değişmez kabul ettiği durumlara tepki gösterir. Çağın din görüşü ve ruhban sınıfı hakkında da irdemelerde bulunur. *Deliliğe Övgü* (Lat.Encomium Moriae) adlı eseri hiciv ve ironi tarzında bir eser olup bireyin eleştirel düşünce biçimini irdeler. Kendi sözleriyle bakış açısı "Bütün insan ömrü, deliliğin yarattığı bir hayalden ibarettir," şeklinde özetlenebilir. Ayrıca, akılcılığın insan yaşamını istenmeyen yönde etkilediğini, insan mutluluğunun doğaya ve kendi istençlerine yakın olmasıyla sağlanabileceğini vurgular.

Erasmus'un kitabını ithaf ettiği yakın arkadaşı İngiliz devlet adamı, hukukçu ve yazar **Thomas More** (1478-1535) dönemin ileri gelen hümanistlerindendir. VIII. Henry'nin Papa'dan bağımsız olarak İngiliz Kilisesinin başına geçmesini eleştirdiği için idam edilir. 1516'da yazdığı *Ütopya* adlı kitabı hayali bir adada yaşayan bireylerin yaşamlarını konu edinir, ama aslında İngiltere halkına ve yönetimine yöneltelen bir eleştiridir.

Avrupa Rönesansında Sanat, Kültür

İtalyan Rönesansının etkileri önce Flemenk bölgesinde görülür. **Jan Van Eyck** (1389-1441) kuzey resim sanatında gerçekçiliğin uygulayıcısıdır. *Arnolfini'nin Evlenmesi* adlı eserinde gerçekliği detaylarda vererek yağlıboya tekniğini geliştirdiği gözlemlenir. Eserde tüccar Arnolfini ve karısının evlenmelerinin temsili dışında odada bulunan her detay tuvale yansıtılmıştır. Sanatçı duvara Latince olarak "*Johannes de Eyck fuit hic*"

yazmış ve tablodaki anı ölümsüzleştirmek istemiştir. Ayrıca çağın yeni iç mekân ak-sesuarı olan aynadan tüm sahne ters bir biçimde gözlenir. Tabloda yer alan köpek, bağlılığı ve ev yaşantısını, takunyalar ise kutsal anı sembolize eden elemanlardır.

Resim 5.10

Jan van Eyck, Arnolfini'nin Evlenmesi.



Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Jan_van_Eyck_001.jpg

Resim 5.11

Albrecht Dürer, kendi portresi, 1508.



Kaynak: <http://www.abcgallery.com/D/durer/durer26.html>

16. yüzyılın başında Alman sanatında İtalyan sanatının etkilerinin görüldüğü bir başka önemli isim **Albrecht Dürer** (1471-1528)'dir. Ahşap gravür tekniğinin iyi bir uygulayıcısı olan Dürer'in eserlerinde kendine has geliştirdiği teknik karmaşık çizgisel çizimlerinde görülür. Dürer'in *Apocalypse* serisi, iyi ve kötünün kavramsal karşıtlığını zaman içinde vermeye çalışan ahşap gravür bir seridir. Kıyamet gününde gelecek dört atlı burada işlenmiştir. Yağlıboya olarak yaptığı kendi portresi (1500) dönemin portre geleneğinin özelliklerini taşır, sanatçı izleyicinin ilgisini doğrudan gözlerine çekerek yeni bir portre geleneği başlatmıştır.

Hans Holbein (1497-1543) çağın önemli lider ve sanatçılarının

Resim 5.12

Elçiler, Hans Holbein.

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hans_Holbein_the_Younger_-_The_Ambassadors_-_Google_Art_Project.jpg



portresini yapmış bir Alman sanatçıdır. Rotterdam'lı Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı kitabının kara kalem eskizlerini ve ayrıca sanatçının portresini yapmıştır. İngiltere Rönesansında kral VIII. Henry ve hümanist yazar Thomas More'un da portrelerini yapmıştır. "Elçiler" adlı eserinde I. François dönemi diplomatlarından Jean de Dinteville ile piskopos Georges de Selve'yi betimlediği eser sembollerden oluşur. Formu bozulmuş şekilde resmin ortasında yer alan kafatası türlü yorumlara neden olmuşsa da, bu Kuzey Rönesansında hakim olan din, ölüm ve ilüzyon kavramlarının sanatçı tarafından yorumu olmalıdır. Eserle ilgili bazı yorumlar, eserin çağın ekonomik zenginliğini ve doğu-batı etkileşimini ifade eden objeleri ve ölüm temasını işlediği yönündedir.

Resim 5.13

Oğul Pieter Bruegel,
Ölümün Zaferi,
1562.

Kaynak:

<http://www.abcgallery.com/B/bruegel/bruegel39.html>



Resim 5.14

Oğul Pieter
Bruegel, *Kış
Manzaraları*,
1621.

Kaynak:

<http://www.abcgallery.com/B/bruegel/pieter8.html>



Pieter Bruegel (1566-1567) *Ölümün Zaferi* (1562) adlı eserinde zengin, fakir herkesin bu umutsuzluğu yaşadığını resmeder.

Ressamın oğlu genç Pieter Bruegel (1564-1638) de günlük yaşamdan kesitler resmeder. *Kış Manzaraları* (1621) adlı sıradan bir kar manzarası gibi görünen eserinde, detaycılık önem kazanır; sanatçı insanın içine kapandığı kendi dünyasını panoramik bakış açısıyla vermiştir.

RÖNESANS MÜZİĞİ: Kontrpuan, armoni konusunda bestecilerin katkıları, çok-sesliğin (polifoni) müzik koroları için yazılan eserlerle gelişimi, çalgıların gelişimiyle (kemanın atası ilk kez 1520'lerde ortaya çıkacak ve popülerlik kazanarak hızla tüm Avrupa'ya yayılacaktır; viola da gamba tipik bir Rönesans çalgısıdır; arp'in tel sayısı artar; org hızla gelişir; lavya ve lut dönemin gözde çalgılarıdır), çalgı müziği yeni boyutlar kazanır, artık eşlik müziği (soyluların dans müziği gibi) olmanın ötesinde bağımsız bir çalgı müziği türü doğar ve yeni bestelerle beslenir. Bu da Orta-çağ müziğinden net bir kopuştur. İtalyan besteci Giovanni Luigi da Palestrina (1525-1594) bu konuda öncüdür. Ayrıca, ilk opera eseri olarak bilinen Jacopo Peri ve Corsi'nin eseri *Dafne* (1589) söz ve müziğin armonik ve dramatik birlikteliğinin örneği olarak sabnelenir. Opera tarihinin ritm, melodi, armoni buluşlarıyla, çalgısal tekniği ve şarkı türlerinde (madrigal, canzonetta gibi) yenilikçi besteleriyle İtalyan Monteverdi (1567-1643) opera temsilinde bir devrim ve bir başlangıçtır.

DEĞİŞEN AVRUPA: MERKANTALİST EKONOMİ VE TİCARET

Avrupa'nın güç dengelerinin değişmesiyle ortaya çıkan yeni kapitalist anlayışın etkileri yeni iş kolları, işçi kesimi, çalışma koşulları ve ticarete görülür. İlk kez Adam Smith (1723-1790) tarafından adlandırılan *Merkantilizm* kavramı 16. yüzyıldan itibaren 19.yüzyıla dek sürecek olan bir dönemin başlangıcını oluşturur. *Merkantilizm*, "ticari sistem" ya da "sınırlayıcı sistem" olarak literatüre geçmiş olsa da, sadece ticaretle sınırlı kalacak şekilde tanımlanmamalıdır, çünkü Avrupa'da 18.yüzyılın sonunda liberal düşüncenin de egemen olduğu evrede, ulus-devletlerin kurulmasına etkileri olmuştur.

Gelişen ticaretle liman kentlerinin önemi artmış ve Avrupa limanlarında ürünlerin depolanacağı mekânlar inşa edilmiştir. İthal ürünlerde uygulanan yüksek vergilendirme bazı ürün alımlarını durdurmuş, dış ülkelere ihracatı yapılacak ürünlerin yerel üretimleri teşvik edilmiştir. Bu ekonomi politikası, hem milliyetçi, hem emperyalist hem de, belli otoritelere üstünlük sağlayan bir sistem haline gelmiştir. Sosyal ve toplumsal boyutu ise, evliliğin teşviğiyle işgücü kaynaklı nüfus kontrolünün garantiye alınması, işçi ücretlerinin yapılan işe göre ücretlendirilmesi olarak kendini gösterir. Yoksullara özel yardım politikalarının içerisinde sağlık yardımları da söz konusudur. Kent devletlerine eklenen yeni koloniler ve bunlardan sağlanan gelirlerle, kent yaşamı farklı bir biçimde değişmiştir. Kolonilerin özerk ticaret yapma hakları yoktur; işlenecek hammaddeyi bağlı olduğu kent devletine sağlamak, üretilmiş ürünleri de tüketmekle yükümlüdürler.

Merkantilizmi destekleyenler arasında mutlak monarşinin destekleyicisi ünlü isimler arasında Fransız Jean Bodin (1530-1596) ve İngiliz filozof Thomas Hobbes (1588-1679) da vardır ki, bunların üzerinde hemfikir oldukları konu, yönetimi destekleyecek her türlü güç ve zenginliğe açık olma felsefesidir.

16. ve 17. yüzyıllarda merkantilizmin Avrupa'da yaygınlaşması devletlerin ticaretten sağladıkları gelire ve güçlerine göre değişkenlik gösterir. Amerika kıtasının keşfiyle güçlenen İspanya için durum biraz daha farklı olsa da, İngiltere, I. Elizabeth döneminde merkantilizmi benimser ve bu Stuart Hanedanlığı ve Oliver Cromwell dönemine dek sürer. Yeni kolonilerden sağlanan gelirlerle ticaret monopolü yaratmak İngiltere ekonomi politikasının özünü oluşturur. I. Elizabeth ilkin Denizcilik Yasası çıkarır. Fiatların sabitlenmesi, çalışma saatlerinin belirlenmesi, bireyle-

Özellikle 1600-1700 yılları arasında artan ticaret, etkisini devletin gücünün ve refahın artması şeklinde belli eder.

İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketinin başında bulunan Thomas Mun (1571-1641), 1664'de basılan *İngiltere'nin Dış Ticarete Bağlı Zenginliği* (England's Treasure by Foreign Trade) adlı kitabında bu mekânizmanın nasıl işlediğini anlatır.

rin deniz ticaretinde çalışmaya teşvik edilmesi Elizabeth döneminin getirdiği yeniliklerdir. Bu sayede İngiltere deniz ticaretinde kendisine rakip olan Hollanda'yı eritmeyi hedeflemiştir. Yine bu sayede Avrupa'ya ihracat sadece İngiliz gemileriyle yapılacaktır. 1660'da çıkan yeni bir yasayla kolonilerden ithal edilen ürünlerin İngiliz gemileriyle taşınması yasallaştırılır.

Alman merkantilizmi devletin iç kargaşasını çözmede bir araç gibi işlev görmüştür. Hazine gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Alman merkantilizminin yöneticilerine krallık hazinesi anlamına gelen *kammer* sözcüğünden türeme *kameralistler* denmiştir. Çoğu finansal konularda uzman eğitimciler, hukukçulardan oluşan bu grup, vergilenebilir gelir ve zenginliklerin hazineye katkısı konusunda çalışmalar yapmıştır. Devletin katkısıyla altyapı çalışmaları yapılmış, bataklıklar kurutulmuş, çiftçiler eğitilmiş, hammadde ve ithal ürün ihracatı yasaklanmıştır. Bu yeniliklerden sağlanan gelir, daha sonra Büyük Frederik (1740-1786)'in yetkin bir orduya sahip olmasını sağlamıştır.

SIRA SİZDE

3

Merkantilizm, ekonomik hayattaki uygulamalarıyla bir iktisat teorisi olarak düşünülebilir mi?

Fransa'da ise XIV. Louis (1643-1715) döneminde monarşik yönetimin destekleyici şeklinde görülen merkantilizm, dış üreticileri yüksek vergilendirme ve Fransız ticaretini desteklemek adına gemicilerin teşviklendirilmesi gibi özellikler içerir ve devletin gelirlerini arttıracak amaçlar üstüne kurguludur. Üretimin kolonilere satılması, yeni kolonilerin oluşturulması gibi emperyalist hedefleri Hindistan ve Afrika'da da ticaretin yürütüldüğü merkezlerin oluşturulmasını sağlamıştır. Endüstriyel üretim, devletin kontrol ettiği düzen çerçevesinde üretim firmalarının hammaddeyi sadece Fransız kolonilerinden alma ilkesine dayalıdır. Fransa bu sayede 300 gemilik bir donanmaya sahip olmuştur. Vatandaşlarını kolonilere yerleştirmiş ve genç nüfus elde etmek için aileyi destekleyici vergilendirmeye gitmiştir.

Ticari Devrim'in getirdiği bu yenilikler Avrupa tarihinde burjuvazinin ekonomik güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kolonilerden sağlanan işgücü, köleliğin uyanmasını da beraberinde getirmiştir. Tüccar, bankacı, gemi sahibi, yatırımcı, endüstriyel üretici konumunda olan burjuvazi, 19. yüzyıla dek politikada temsil edilmese de, ekonomik gücü elinde tutmuştur.

KAPİTALİZME DOĞRU

Fransız tarihçi Fernand Braudel, "Dynamique du Capitalisme" (1985) adlı eserinde, kapitalizmin kökenlerinin her ne kadar aktiviteleri sınırlı kalsa da 13. yüzyıl Ticari Kent Devletlerine (Venedik, Ceneviz, Amsterdam gibi) dayandığını belirtir. Örneğin deniz ticaretiyle ipek ve kumaş satımı tüccarların büyük kasalar (tezgahlar) oluşturarak Avrupa Ortaçağ Fuarlarında perakende satış ve farklı ödeme usulleri geliştirmesine katkıda bulunur. Bu tutum İtalyan kentlerini zenginleştirecek ve zenginleşmeyle biriken sermayenin kıymetli mücevverata dönüştürülmesi yerine, Doğu'dan hammadde ithal etme ve bunu pazara sokma geleneği oluşacaktır. Bankacılığın ilk formu, ilk finans girişimleri (borç verme, ödünç alma, taahhütname ve hatta gemilerin sigortalanması) dünya ekonomi piyasasının oluşumunu göstermektedir ki bu da aslında kapitalizmin ilk formudur.

14. yüzyıldan itibaren kent yaşamında zanaatkar kesimle (kumaş, dokumacılık, maden, metal) tüccar kesim arasındaki ticari ilişki belirginlik kazanmaya başlar : 14. yüzyılda Borsanın ilk formlarına rastlanır. 1409'da ünlü Ortaçağ ve Rönesans kenti Brugge'deki bir konak, tüccarların poliçelerini, tecim belgelerini karşılıklı değiştirdiği, finansal girişimlerde bulunulduğu bir mekândır. Bunu hızla başka kentler izleyecektir.

DEĞİŞEN AVRUPA: REFORM HAREKETLERİ

On altıncı yüzyıl Almanya'sında dini sömürüye karşı gerçekleşen Protestan Reform Hareketi, aslında ekonomik nedenlere bağlı olarak gelişmiş, Papalığa verilen vergi ve kilisenin sağladığı gelirlere olan reaksiyonun sonucudur. Ortaçağdan beri kilisenin sağladığı gelirlerle büyük bir güç olan ruhban sınıfının bu gücü ve krallık yönetimlerindeki ağırlığı tepkilere neden olmuştur. O nedenle reform hareketlerini Katolik Kiliseye karşı dinde yenileşme hareketleri olarak görmek gerekir. Bu gücü doğrultusunda, Katolik Kilise sahip olduğu topraklar için vergiden muaf; haliyle devletin vergi gelirleri bireylerin üzerinde büyük bir yüküdür. 16. yüzyılın başlarında, feodalizmin çöküşü ve kapitalizmin şekillenmeye başlamasıyla oluşan burjuvazi sınıfı kent kökenlidir ve belli bir sosyal ve politik düşüncelere sahip olan ve bireysel mal varlıkları ve değerleriyle toplumu şekillendirmeye başlayan bir sınıftır. Özellikle Fransa'da Devrim öncesi etkili olacaktır. Kentlerde burjuvazi yanında zanaatkarlar, kırsal yaşamda da köylüler ve çiftçiler bulunmaktadır. Reform hareketinin en önemli nedenlerinden biri burjavizinin feodal güçlere, haliyle soylulara karşı başkaldırı eylemidir. Vergi ve kilise yönetimi altında ezilen halk, bu çağda haksızlığın akıldışı oluşumunu eğitimle kavramaya başlamış ve bu da sosyal bir başkaldırıyı doğurmuştur. Bu nedenle reform hareketini sadece dini bir hareket olarak değil, sosyal bir değişim ve yeni oluşacak politik yapılanmaların temeli olarak görmek gereklidir.

Alman rahibi ve Wittenberg Üniversitesi'nde felsefe ve ilahiyat (teoloji) profesörü Martin Luther (1483-1546) Protestan Reform Hareketini başlatan kişidir. 1517'de yayınladığı *Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum* adlı Doksanbeş Madde'den oluşan tezinde, Katolik dininde bireyin cezalandırılması ve günahlarından arınması ilkesine bağlı konular önemli eleştiri konusudur. Özellikle, bireyin para ödeyerek günahlarından arınması ilkesi ve uygulaması, dindar ve teoloji okumuş bireylerin karşı çıkmasıyla Reform Hareketi başlar ve bu süreç Luther'in tezinin haklılığını gösterir. Sonuçta, bireyin Tanrı ile olan bağının İsa'ya inanmakla olabileceğini, araya başka bir aracının girmesinin gerekli olmadığı ve İncil'in yeniden okunması ve yorumlanması gerektiği düşüncesi haklılık kazanır. Bunun yanında, bu hareketin, halkın dini görüşlerinden beslenen ve bundan yararlanan otoritelere karşı çıkışı, kiliseyi öncesinde tepki göstermeye yöneltse de bir süre sonra reform yapmaya ve Papa'nın iktidarının sınırlarını çizmeye zorlamıştır. Artık kiliseye ait mal varlıklarına el konulacak, katı dini eğitimden daha laik bir eğitim sistemine doğru yol alınacak, papanın krallar üzerindeki etkisi yok olacak ve nihayet rahiplere evlilik hakkı tanınacaktır. Örneğin Almanya'da, ilahiler Almanca okunmaya başlanır, manastırlar kapatılır ve ruhban sınıfının imtiyazlarına son verilir.

Ancak, Luther'in ortaya attığı savlar her ülkede kabul görmemiştir. Protestanlık Danimarka, Norveç, İsveç'te resmen kabul edilse de İsveç gibi milliyetçi bir ülkede farklı bir form alır. Ulrich Zwingli'nin (1484-1531) ortaya attığı savlar Katolik kilisesinin de reforma gitmesini sağlar. Fransa'da ise, hukuk okuyan John Calvin (1509-1564) görüşleri nedeniyle ülkesinden ayrıldıktan sonra Luther'in savlarını İsveç Kilisesi için uyarlayarak Kalvinizmin temellerini atar. Cenevre'de 1536'da yazdığı *Hristiyanlığın Kuramları* adlı eseriyle Tanrı'nın mutlak hâkimiyetinin kabul edilmesini önerir. Bireylerin cennetle ödüllendirileceği konusunu, Tanrı'nın bireye belirlediği yazgı ile tayin edilebileceği savını ileri sürer. *Kalvinizm* bir mezhep ola-

rak ilkin Cenevre’de daha sonra Hollanda, İskoçya, Almanya ve Fransa’da kabul görür.

İngiltere’de ise VIII. Henry döneminde Luther mezhebine bağlı rahiplerin ülkeye gelmesi, bu yeni dini inanış sisteminin aydın kesim tarafından kaygıyla izlenmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, VIII. Henry özel yaşamında Katolik olduğu için, yeni mezhepten dolayı yaşadığı sıkıntılar karşısında İngiliz Parlementosu kararlarıyla İngiliz Kilisesi Papalıktan bağımsız kılınmıştır.

Karşı Reform Hareketleri

16. yüzyılın ortalarında Katolik kilisesinin kendini yenileme çabaları, ruhban sınıfı, kilise ve manastır yönetim ve örgütlenmesinin yenilenmesiyle kendini gösterir. Ayrıca bu yeni yapılanmaların politik olarak etkileri de karşı reform hareketlerini oluşturur. *Trent Konsülü* (1545-1563)’nde alınan kararlarla başlayan bu süreç, *Otuz Yıl Savaşları* ile sona erer. Özellikle ruhban sınıfının eğitimi, İsa’ya inanış sisteminin sorgulanması, engizisyon gibi konulara odaklanan yeni düzen, Katolik Kilisesi’nin temelden değişimine yol açmıştır.

Reform Hareketinin Etkili Düşünürleri

Jean Bodin (1530-1596) Fransız hukukçu ve siyaset felsefecisidir. Paris’te Parlemento üyesi olan Bodin, monarşik yönetim biçiminde kralın Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak yönetme ayrıcalığına sahip olduğunu ileri sürer. Kral ise Tanrı’nın gözetiminde ve ona karşı olan sorumluluğuyla, aristokrasi, ruhban sınıfı ve halkın istemlerine bağlı olarak değil, sadece Tanrı’nın buyurduğu şekilde yönetme ayrıcalığına sahiptir. Ancak 1688-89’da İngiltere’de *Büyük Devrim* hareketi ile bu teori sonlanır. Bodin yaşlılık yıllarında tüm inançların (Yahudi, Hristiyan, İslam) aynı anda var olabileceğini ileri sürmüştü, fakat bu savı tepkilere yol açmıştır.

İngiltere tarihinde siyaset felsefesi konusunda *Leviathan* adlı eseriyle batı siyaset felsefesinin temellerini atan düşünür, tarihçi Thomas Hobbes de (1588-1679) Bodin gibi, mutlak monarşi yönetimini savunur. Ancak, Avrupa’da liberal düşüncenin ve birey özgürlüğünün ön plana çıkmasını sağlayan görüşlere de sahiptir. Politik düzenin geçiciliği üzerine geliştirdiği düşünce, halk iradesi ve devlet kavramlarına bir temel oluşturacaktır. Hobbes, ayrıca, birey davranışı hakkında da düşünceler geliştirmiş ve felsefede materyalizmin öncülüğünü yapmıştır.

18. YÜZYILA DOĞRU

1485-1789 yılları Avrupa’da savaşların yaşandığı dini otoritelere tepkinin güçlendiği, reformların gerçekleştiği ve tüm bunların etkilerinin uzun süreçte yaşandığı yıllardır. Avrupa ülkelerindeki despotların güç kazanma istemleriyle belirginleşen bu süreç, aynı zamanda tüccar kesiminin, ticari burjuvazinin etkisini hissettirdiği bir süreçtir. Artık bunu, 17.yüzyıla girildiğinde, milliyetçi eğilimler, bölgelerarası yaşanacak göçler, özellikle Habsburg ve Burbon aileleri arasında yaşanan gerginlikler izleyecektir.

Protestan ve Katolik Reform Hareketlerinin etkisiyle başlayan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Katolik Protestan dini savaşı olarak düşünülse de temelde siyasi amaçlı bir savaştır. Kutsal Roma İmparatorluğu’na bağlı prensler arasında başlayan bu savaş bir iç savaş gibi de görülebilir. 1618’de Bohemya’da Protestanlar tarafından başlatılan ayaklanma savaşın çıkmasında ilk adımı oluşturur. İspanya’dan

RÖNESANS VE AVRUPA KİMLİĞİ : Ortaçağ'da okuma yazma bilen aydınlar Avrupa diye bir kıtada yaşadıklarını biliyordu, ama tüm krallıklarda okuma yazmayı bilmeyen büyük bir kesim, Tanrının Hristiyanlar için seçtiği topraklarda yaşadığını sanıyordu, coğrafya konsepti güçlü değildi. Özellikle keşifler, buluşlar, Rönesans ve reform hareketleri ve bu amaçla yapılan Otuz Yıl Savaşları ve diğer savaşlar (bazı tarihçilere göre 16. yüzyıl küreselleşme örneğidir) Avrupa kültürü kimliğine ait olma bilinci doğurmuştur.

yardım alan kral Protestanları yenilgiye uğratar. Bu savaşın ilk bölümünü oluşturan süreçtir (1618-1625). Protestan Danimarka Krallığının, Hollanda ve Fransa desteğine rağmen yenilgisi savaşın diğer bir sürecidir (1625-1629). Ardından, Fransa kralı XIII. Louis, Habsburgların yükselişi karşısında Katolik bir devlet olmasına rağmen İsveç ve Hollanda ile kurduğu ittifak sonucu Protestanlarla aynı safta savaşa girer (1636). İspanya da Almanları desteklemek amacıyla Fransa'yı işgale girer, hatta Parise kadar yaklaşır. Ancak Hollanda'nın Habsburglulara karşı savaşta büyük başarı sağlaması sonucunda kazanan taraf Protestanlar olmuş ve sonunda Vestfalya Barışı (1648) imzalanmıştır. Buna göre, Kutsal Roma İmparatorluğu artık bir imparatorluk değildir; içindeki prenslikler, bağımsız siyasal otoriteler haline gelmiştir. Avrupa Krallık haritaları yeniden belirlenir. Sonuçta, Otuz Yıl Savaşları'ndan Fransa güçlü bir devlet olarak çıkar; İspanya gerilemiş, Portekiz ise bağımsızlığını almıştır. Vestfalya Barışı'nın bir başka önemi, antlaşma çerçevesine konan kurallarla, Avrupa, bundan böyle, kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarına bağlı olarak davranan devletlerden oluşacak, bu da uluslararası ilişkiler ve modern diplomasinin esaslarını belirleyecektir.

Savaşın önemli nedenlerinden biri, 1555'de imzalanan Augsburg Barışı'nın koşulları arasında bulunan Alman Prenslерinin Katoliklik ile Protestanlık arasında tercih yapma haklarının yerine getirilememesidir. Aslen dini bir ayrıcalık gibi görünse de, durum siyasi ve politik yapılanmanın yarattığı genel sonuçtur.

Özet

Yüzyıl Savaşlarının sonu (1492) Avrupa'da yeni bir sosyal, ekonomik ve siyasi dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Kırılma noktası yaratan keşifler ve buluşlar, Rönesans, hümanizm ve reform hareketlerini, düşünce sanat din siyasette yeni yapılanmaları getirir. Haliyle, Avrupa'nın iç dengelerinin değiştiği ve şekillendiği, modern dünyaya doğru ilk adımların atıldığı bir döneme girilir. Avrupa ekonomisi, keşfedilen yeni topraklardan sağlanan yeni gelirlerle genişlemiş ve kapitalist bir dönem başlamıştır.

Rönesans döneminin modern dünyaya doğru bir adım oluşturması, Yunan ve Roma dönemi kültür ve sanat ve düşüncelerine geri dönüşle başlar. İnsanı esas alan Hümanizm, Ortaçağın skolastik eğitime reaksiyon olarak özetlenen, gramer, retorik, tarih, felsefe, ahlak felsefesi konularında eğitim ve öğretimle bilinçli birey ve vatandaş yetiştirmenin hedeflendiği bir düşüncedir. Hümanist İtalyan yazar Dante Alighieri'nin, *İlahi Komedi* (Divina Commedia) adlı eseri dünya edebiyatının başyapıtlarındandır. Şair ve dilbilimci olan Petrarca'nın da İtalyan dili ve gramerine katkısı büyüktür. İtalyan şair, yazar Giovanni Boccaccio, *Decameron* adlı eserin yazarıdır. Masaccio, Floransa, *Santa Maria Novella Kilise*sinde yaptığı duvar resminde perspektif anlayışını mimari kompozisyon içinde verir. Botticelli *Venüs'ün Doğuşu* (1480) adlı eseriyle ünlenmiştir. Rönesans sanatçıları Klasik dönem sanatını, form ve konu bütünlüğü anlamında daha özgür ifadeyle uygulamışlardır. İnsan vücudunun anatomisinin detaylı kavranılması ve yeni bir gerçekçi ifadeyle anlatılması Rönesans heykelinde uygulanmıştır. (Donatello *Davut Heykeli* gibi). 16.yüzyıl, Leonardo da Vinci ve Michelangelo Buonarroti'nin eserleriyle gelişerek, Rönesans sanatını ve idealini doruk noktasına çıkarır. Her iki sanatçının da insan bedeninin detaylarını keşfetme isteği, mükemmel eserler yaratmıştır. Leonardo da Vinci, Son Akşam Yemeği ve Mona Lisa, Michelangelo *Pietà* ve Vatikan'daki Sistine Şapelindeki *Adem'in Yaradılışı*, *Kıyamet Sabnesi* (1534) ile ünlüdür.

15. ve 16. yüzyıllarda İtalyan Rönesansı etkisini diğer Avrupa ülkelerinde gösterir ve Kuzey Rönesans'ı olarak anılır. Fransa'da Montaigne Denemeler'inde kendisini insan olarak inceleme konusu yapar. İngiliz düşünür Francis Bacon bilimsel metodolojinin temellerini atar. William Shakespeare, oyunları, trajedileriyle başyapıtlar yaratır. Hollandalı Erasmus araştırmacı bir kimliğe sahiptir, *Deliliğe Övgü* adlı eseri hiciv ve ironi tarzında bir eserdir. İngiltere'de, Thomas More ünlü *Ütopya*'nın yazarıdır.

Avrupa'nın güç dengelerinin değişmesiyle ortaya çıkan yeni kapitalist anlayışın etkileri yeni iş kolları, işçi kesimi, çalışma koşulları ve ticarete görülür. Dönemin ekonomik düzeni *merkantilizm* 16. yüzyılda başlayarak 19. yüzyıla dek sürer. Yeni bir ticari sınıfın burjuvazinin doğuşuna tanık oluruz.

On altıncı yüzyıl Almanya'sında dini sömürüye karşı gerçekleşen Protestan Reform hareketlerini Katolik Kiliseye karşı dinde yenileşme hareketleri olarak görmek gerekir. Alman rahip Martin Luther, Katolik dininde bireyin cezalandırılması ve günahlarından arınması ilkesine bağlı konuları eleştirirerek hareketi başlatır.

1485-1789 yılları Avrupa'da savaşların yaşandığı dini otoritelere tepkinin güçlendiği, reformların gerçekleştiği ve tüm bunların etkilerinin uzun süreçte yaşandığı yıllardır. Reform Hareketlerinin etkisiyle başlayan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Katolik Protestan dini savaşı olarak düşünülse de temelde siyasi amaçlı bir savaştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi keşiflerin sonuçlarından biri **değildir**?
 - a. Denizaşırı zengin topraklara sahip olma arzusu
 - b. Yeni ticaret yolları arayışı
 - c. Zengin olma hayalleri
 - d. Tarımın gerilemesi
 - e. Doğu dünyasının tanınması
2. “Deliliğe Övgü” kimin eseridir?
 - a. Erasmus
 - b. Shakeaspeare
 - c. Dante
 - d. Boccacio
 - e. Bacon
3. Aşağıdakilerden hangisi kapitalizmi hazırlayan nedenler arasındadır?
 - a. Sömürgeleştirme (kolonizasyon) ile gelen zengin kaynaklar
 - b. Bilim ve felsefe alanındaki gelişmeler
 - c. Reform hareketleri
 - d. Sömürge halklarının tarımda gerilemesi
 - e. Fransız Devrimi
4. Aşağıdaki sanatçılardan hangisi Rönesansla doğan perspektif tekniğine öncülük etmiştir?
 - a. Dante
 - b. Bacon
 - c. Masaccio
 - d. Boccacio
 - e. Erasmus
5. Aşağıdakilerden hangisi Rönesans döneminin bilimsel devrimi olarak kabul edilir?
 - a. Adam Smith'in merkantilizmi
 - b. Erasmus'un araştırmaları
 - c. Kopernik'in teorisi
 - d. Akılcılık
 - e. Skolastik düşünce
6. Aşağıdakilerden hangisi Leonardo da Vinci'nin eseri ya da uğraşlarından biri **değildir**?
 - a. Mona Lisa tablosu
 - b. Kayaların Meryem'i eseri
 - c. Son Akşam Yemeği
 - d. Davut Heykeli
 - e. Mekânîk ve makine proje çizimleri ve planları
7. Aşağıdakilerden hangisi Michelangelo Buonarroti'nin eserlerinden biri **değildir**?
 - a. Davut Heykeli
 - b. Pieta
 - c. Adem'in Yaradılışı
 - d. Musa Heykeli
 - e. Donatello
8. Montaigne'in ünlü eseri aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Denemeler
 - b. Ütopya
 - c. Hamlet
 - d. Mona Lisa
 - e. İlahi Komedyası
9. Almanya'da reform hareketini aşağıdakilerden hangisi başlatmıştır?
 - a. Machiavelli
 - b. Montaigne
 - c. Jean Bodin
 - d. Martin Luther
 - e. Jean Calvin
10. Machiavelli'nin “Prens” adlı eseri hangi bilim dalı içinde değerlendirilebilir?
 - a. Sanat
 - b. Edebiyat
 - c. Siyaset Bilimi
 - d. İlahiyat
 - e. Mimari

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise “Keşifler, Sömürgeleştirme, Yeni Ekonomik ve Ticari Düzen” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “Rönesans Döneminde Felsefe, Edebiyat ve Sanat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise “Değişen Avrupa: Merkantilist Ekonomi ve Ticaret” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise “Rönesans Dönemi İtalya Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise “Rönesans ya da Yeniden Doğuş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise “Rönesans Dönemi İtalya Sanatı” konularını yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise “Rönesans Dönemi İtalya Sanatı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise “Avrupa’da Rönesans Sanat Ve Kültür, (Kuzey Rönesansı)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise “Değişen Avrupa: Reform Hareketleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise “Rönesans Döneminde Felsefe, Edebiyat ve Sanat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

15. yy’dan itibaren yağlı boya kullanımı eserlere derinlik kazandıracaktır. Tuval, yavaş yavaş ahşabın yerini alacaktır. Matbaanın icadıyla gravür baskı özellikle siglografi (mühür basım) yaygınlaşacaktır. Kitaplarda stampa kullanımı çoğalır ve tezhip sanatının yerini almaya başlar.

Sıra Sizde 2

Hümanizma felsefi anlamda insana dayalı bir etik anlayış oluşturduğu için, temel insanlık haklarına saygı gösterme düşüncesiyle çok yakından ilgilidir. Bu temel haklar, karşılıklı saygı ve adalet kavramlarının benimsenmesini gerektirir. İnsan varlık olarak, ideal olarak, tür olarak ölümsüz olduğu için felsefi anlamda hümanizma insanı savunma düşüncesidir.

Sıra Sizde 3

Merkantilizm bir iktisat teorisinden ziyade ekonomik bir düşünce akımı olarak düşünülmelidir, çünkü kolonizasyonun ortaya çıkması ve mutlakiyet krallıklarının politikaları ve ünitelerde sözünü ettiğimiz elde ettikleri zenginliklerle ilgilidir, bilimsel bir iktisat teorisi değildir, ancak, bilimsel iktisat teorileri ışığında analiz edilebilir.

Sıra Sizde 4

Şarkiyatçılık ya da Doğuculuk da denilen Oryantalizm, Doğu kültürlerini ve egzotizmini tanıma eğilimi, coğrafi keşiflerle başlamış olup 18. ve 19. yüzyıllarda daha geniş bir boyut kazanacaktır. Doğu ilgisi, ünlü seyyah Marco Polo’nun Çin, Mezopotamya, İran, Türkistan, Gobi Çölü’nü dolaştıktan sonra anılarını yazdığı kitap Avrupa’da Doğu imajının yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Oryantalizm Doğu Batı bakış açılarını içerdiği için günümüzde incelenen ve tartışılan önemli bir konudur.

Yararlanılan Kaynaklar

- Cunningham, Lawrence S. John, J. Reich, (1990),
Culture and Values: A Survey of the Western Humanities, Fort Worth: Holt, Rinehart & Winston.
- Kirchner, W. **Western Civilization to 1500**, (1991) New York: Harper&Row.
- Kishlansky, M., P. Geary, P. O'Brien, (2006),
Civilization in the West. New York: Pearson Longman .
- McNall Burns, Robert F. Lerner, S. Meacham, (1980),
Western civilizations, their history and their culture. New York: Norton.
- Pirim, Nurettin, (2004), **Rönesansın Serüveni**, İstanbul, YKY.

6

Amaçlarımız

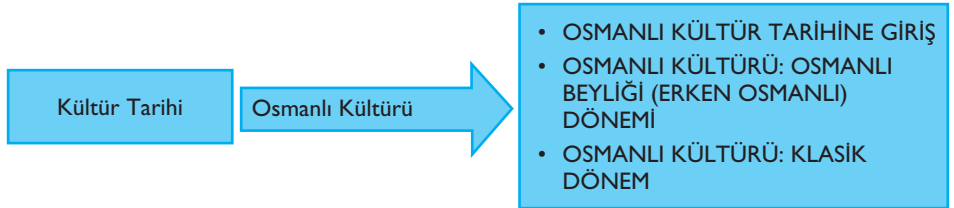
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Dönemi kültürünün özelliklerini açıklayabilecek,
- Erken Osmanlı dönemi kent, kültür, eğitim, mimari kurumlarının özelliklerini tartışabilecek,
- Klasik Dönemin sanat, kültür, bilim, felsefe, mimari alanındaki oluşumlarını açıklayabilecek,
- Osmanlılarda Klasik Dönemi analiz edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı Kültür Tarihi
- Osmanlı Kültür Tarihi Sorunları
- Erken Osmanlı Dönemi Kültürü
- Klasik Dönem
- Fatih Sultan Mehmet
- Minyatür
- Hat Sanatı
- Matrakçı Nasuh
- Mimar Sinan
- Divan Edebiyatı
- Osmanlı Sarayı
- Medreseler
- Osmanlı Kentleri
- Külliyeler

İçindekiler



Osmanlı Kùltürü

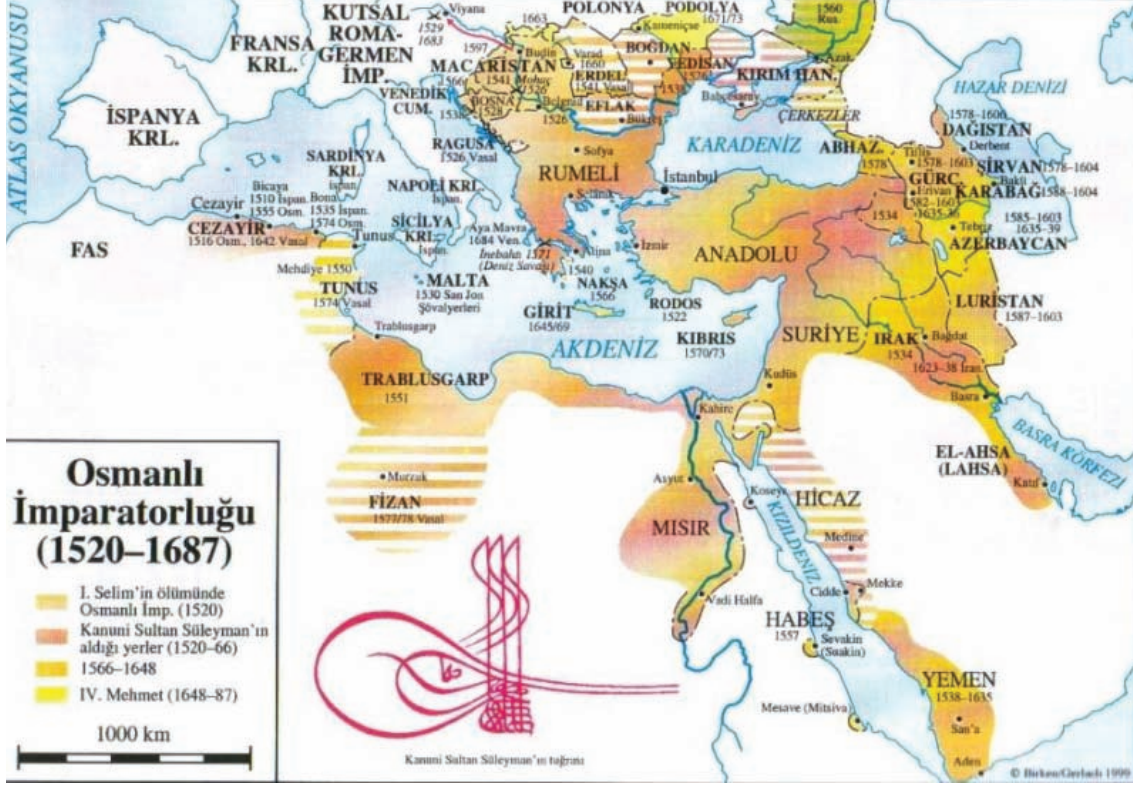
OSMANLI KùLTÜR TARİHİNE GİRİŞ

Osmanlı kùltür tarihi konusuna girmeden önce bu alanın oluşumuna bakmak ve kùltür tarihi gibi bir konu ele alınırken nelere dikkat etmemiz gerektiğini vurgulamak gerekir.

Osmanlılar kendilerine bağı ve kendileri gibi önemli Türk aileleri ile beraber Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ve Selçuklu devletinin bir uç beyliği olarak Bizans İmparatorluğu sınırlarında yaşayan bir topluluktur. Selçuklu Devletinin dağılmasıyla diğer Anadolu Beylikleri gibi Osmanlılar da 1299 olarak kabul edilen bir tarihte bağımsızlıklarını elde ettiler ve çevrelerinden toprak almaya başladılar. Osmanlı Beyliği, İstanbul'un alınmasına kadar oluşumunu sürdürdü ve Fatih Sultan Mehmet'le beraber İmparatorluk yapısına geçti. Bu yapı Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Osmanlı hanedanına almasıyla Müslüman devletler arasında farklı bir güç oluşturdu. 16. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşan bu coğrafyada imparatorluklara özgü çok dilli, çok etnik yapı ve çok kültürlü bir toplum yapısı vardı. Ancak saraya bağı bu merkezi yönetim başat bir kùltürün de oluşmasını sağlamıştı. Tarihsel olarak erken modern dönemi Avrupa ile beraber yaşayan bu sosyal yapı kuşkusuz imparatorluk coğrafyası içerisinde her yerde aynı bağıdaşık düzeni göstermemektedir. Daha sonraları, Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin oldukça gerisinde kalan ve Avrupa'da yaşanan aydınlanma döneminin kuşkucu ve araştırmacı dünya yaklaşımının Osmanlı toplum yapısında egemen olamadığı bir anlayış, 18. yüzyıldan sonra Avrupa ile ilişkilerin değişmesinin nedenlerinden biridir. Avrupa'nın teknolojik gelişmesine ulaşmak isteyen Osmanlı, Avrupa'yı daha yakından tanıma gereği duymuştu. 19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesinin yaşandığı bir dönemde ise, giderek toprak kaybetmeye başlayan bir imparatorlukta, devlet, birey, ırk ve din gibi kavramların yeniden örgütlendiği Tanzimat ve Islahat dönemleri Osmanlı'nın da Avrupa gibi 19. yüzyılı ortak yaşamasını sağlamıştır. Ancak Avrupa bu tarihte sanayileşme sonucu sömürgecilik ve kolonizasyon ile Osmanlı'nın aleyhine toprak sahibi olmağa başlamış, Osmanlı ise giderek küçülmüş ve İmparatorluğu oluşturan ve bağımsızlığını ilan etmekte en sona kalan Türklerin yeni bir devlet kurmasıyla 1923'de son bulmuştur.

Resim 6.1

Jan Jansson'un(1588 - 1664)"Tercicum Imperium - Türk İmparatorluğu" haritası
Osmanlı İmparatorluğu Haritası.



Osmanlı Kültür Tarihi İncelemesine İlişkin Saptamalar

Yukarıdaki kısa özetten de anlaşılacağı gibi Osmanlı kültür tarihini incelerken şu noktaları her zaman hatırlamakta yarar vardır:

1. Osmanlı tarihi çok geniş bir coğrafi alana yayılmaktadır. Bu alan içerisinde, Osmanlı'nın nispeten kısa süreli elinde bulundurduğu bölgeleri saymazsak, günümüzde kurulmuş olan yaklaşık otuz beş ulus devlet bulunmaktadır. Bu bölgelerin kendilerine özgü Osmanlı öncesi gelenek ve görenekleri, kendi toplumsal bellekleri vardır. Bu özellikler her bölgede yapılacak ayrıntılı çalışmalar gerektirmektedir. Ancak Osmanlı dönemi her bir ulus devlette farklı algılandığı için ve/veya bu algılama kimi koşullara göre zaman içerisinde farklılıklar gösterdiği için, ayrıntılı çalışmalar çok fazla bulunmamaktadır. Buna rağmen, somut ve somut olmayan ortak bir Osmanlı Kültür mirasının varlığı bu bölgeler için günümüz de dahil geçerlidir.
2. Bu coğrafi yapı çok dilli, çok ırklı ve çok dinli grupların bulunduğu bir yapıdır ve hepsinin imparatorluk içerisinde var olmaları belirli yasalara ve farklılıkların korunmasına bağlıdır. Farklılıkların korunması hem başat kültüre karşı, hem de farklı kültürlerin kendi aralarında korunmasını sağlar. Farklı kültürlerin başat kültür karşısındaki konumlarını ve bireylerin algılarını görebileceğimiz çalışmalar (yasalarla ilgili olanları saymazsak) yok denecek kadar azdır. Farklı kültürlerin kendi aralarındaki ilişkiler konusu da irdelenmemiş bir alan olarak araştırmalara açıktır.

3. Osmanlı devleti, toplumu ve yapısı 14. yüzyıldan 20. yüzyılın ortasına kadar devam etmiş bir devlet olarak, değişik tarihi dönemler yaşamış, dünyadaki farklı gelişimlere ve politikalara çağının gereği ortak olmuştur. Bu kadar uzun bir zaman değişmeden aynı sosyal ve kültürel koşullarda kalabilmesi olanaklı değildir. Bu nedenle farklı dönemler kendi koşulları içerisinde değerlendirilmelidir.
4. Osmanlı kültürel yapısının kimi özellikleri günümüz yaşamı içerisinde devam etmektedir. Ancak bu özellikler tarihselcilik anlayışı ile popülerleştirildiğinden, ortaya çıkan verilerin günümüz koşullarına göre dönüştürülmüş imgeler olduğunu unutmamak lazımdır. Bu imgeler bir yorumdur ve topluma dönerek belli modeller oluşturmaktadır. Yeni üretilen bu modelleri nesnel bir bakışla değerlendirmek, nasıl ve niye oluştuklarına bakmak yine kültür tarihinin inceleme alanı içerisinde yer almaktadır.
5. Osmanlı dünyası ile ilgili Türkiye’de ve dünyada yapılan çalışmalar giderek artmaktadır. Her yeni araştırma yeni verileri de beraberinde getirebilmektedir. O nedenle Osmanlı dünyası ile ilgili günümüze gelen ezber bilgiler geçerliliğini yitirmekte ve yeni bakış açıları ile zenginleşmektedir.
6. Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur. Dinsel ayrılıkların oluşturduğu farklılıklar kadar, yönetici sınıf ve halk arasında yaşama biçimi açısından büyük farklılıklar vardır. Toprağa bağlanmaya çalışılan göçebeler, toprağa bağlı yaşayan köylüler, köleler, şehirli tüccarlar, askerler, ulema, gayr-i müslimler ve saraya bağlı yöneticiler ve saraylıların bilgi birikimi, yaşama biçimi ve dünyayı algılama biçimleri arasında büyük farklılıklar vardır. Bu farklılıklar sınıfsal olarak kapsamlı bir biçimde incelenmemiştir. İncelemek için kimi durumlarda kaynaklar da eksiktir.
7. Osmanlı İmparatorluğu’nun var olduğu dönemlerin çoğunluğu endüstri öncesi döneme aittir. O nedenle günümüzün anlayışı ve değer yargıları ile endüstri öncesi, toprağa dayalı bir feodal sistemi değerlendirmek nesnel bir bakış açısı oluşturmaz. Döneminin değer yargılarına göre incelemeler yapılmalıdır.
8. Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan gayri müslimlerin (Ortodoks, Katolik ve daha sonraları Protestan; Yahudi) kendi dini örgütleri çerçevesinde oluşan kültürel yapısı ve eğitiminin Osmanlı aydınları ile ilişkileri konusu da incelenmesi gerekli bir konudur. Örneğin Balkanlardaki Sırp ve Yunanlıların Leipzig, Bologna gibi eğitimin önde olduğu kentlere eğitim için gidip geri döndükleri bilinmektedir. Bunların çevreleri ile ilişkileri nasıldı, çift kültür-lülük ne kadar yaygındı gibi konular üzerinde de durulmalıdır.
9. Osmanlı Kültür tarihini belirli kavramlar altında gruplamak için çok daha fazla disiplinler arası çalışmalar gerektiğinden; Avrupa ülkelerinin kültür tarihinde olduğu gibi aydınlanma, hümanizma, yeniden doğuş vb... türden ayrışmaları Osmanlı kültür tarihi için günümüzde belirlemek eldeki bilgilere göre yanlış genellemelere götürebilir.

Tüm bu sorunlar ve günümüze kadar yapılan çalışmalar düşünüldüğünde Osmanlı Kültür tarihini yeni yöntemler ışığında yazabilmek için araştırmaların ve yayınların artması gerektiğinden, Osmanlı Kültür tarihini klasik tanımıyla açıklamak daha çok başat kültürün ve sarayın egemenliğindeki bir anlayışın farklı dönemlere göre gösterdiği kurumsallık ve anlayış çerçevesinde olmak durumundadır.

Yukarıda belirtilen sorunları dikkatle analiz ederek Osmanlı Kültürünün yapısal özelliklerini keşfedeceksiniz.



DİKKAT

OSMANLI KÜLTÜRÜ: OSMANLI BEYLİĞİ (ERKEN OSMANLI) DÖNEMİ

Osmanlılar Selçuklu Devletinin bir uç beyliği olarak kimi kısıtlamalara uymak zorundaydılar. 1263 den sonra Moğol -İlhanlı devletine bağlanan Selçuklu dünyası içerisinde İlhanlı bürokratlar, Batı Anadolu Beyliklerini hem “uç beyliği” olarak hem de Türkmen kimlikleri nedeniyle Doğu ve Orta Anadolu Beyliklerinden ayırt etmekteydi. Bu beylikler izinsiz büyük akınlarda bulunamazlar, bulundukları yerde fiziksel olarak yerleşemezlerdi. Uç beylikleri sürekli akınlara hazır bir durumda olmalıydı ve merkezin kontrolü dışında hareket edemezlerdi. Bulundukları yeri terk etmek durumunda kalabilecekleri için de yerleşik yaşam sürmeleri tercih edilen bir durum değildi. O nedenle Selçuklu yönetiminde bir uç beyliği olan Osmanlılarla ilgili maddi kültür verisi, ilk yerleşim yeri olarak kabul edilen Söğüt ve çevresinde yok denecek kadar azdır. Osmanlı'nın Anadolu'ya gelişi ve yerleşmesi, Osmanlı'nın Orta-Asya'daki kökenleriyle ilgili efsaneler, söylenceler ve bunların daha sonraki yüzyıllarda, özellikle 15. yüzyılda Neşri ve Aşıkpaşazade tarihleri gibi o dönemin koşullarına göre kaleme alınmış tarihçelerin yazdıkları dışında Osmanlı'nın bu dönemiyle ilgili bilgilerimiz çok sınırlıdır.

Resim 6.2

Mehmet Siyah Kalem'in Topkapı Sarayında bulunan resimleri 13. ve 14. yüzyıllardaki göçebeleri, onların yaşamlarını ve inançlarını gösteren resimlerdir. Burada da bir göçebe kampı gösterilmektedir.



MEHMED SİYAH KALEM: Mehmed Siyah Kalem'in yaşamı ve kimliği bilinmiyor. 1950'li yıllarda Mazhar Ş. İpşiroğlu ve Sababattin Eyüboğlu, Topkapı Sarayı kütüphaneğinde Fatih Albümleri'nde, ipek ve parşömen üzerine çizilmiş Mehmed Siyah Kalem imzalı eserleriyle karşılaşmışlar. Alışlagelmiş İslam minyatürlerinden farklılık gösteren bu eserler, Asya kültür ortamında sıradan insanlar, dervişler, Budistler, Şamanlar, Hristiyan keşişler ve doğaüstü varlıkların çizimleridir. Mehmed Siyah Kalem'in sanatının ana etkeninin İpek Yolu kültürü olduğuna şüphe yoktur, zira bu yoldan sadece mallar ve değerli taşlar değil, aynı zamanda kültürler, inançlar, efsaneler ve sanatlar da taşınmaktadır.

Osmanlı'nın diğer Beyliklerle beraber 1299'da bağımsızlığını ilan etmesiyle Osmanlı tarihi ile ilgili kurgular başlar. Erken Osmanlı Dönemi olarak da tanımlayabileceğimiz bu dönem, 15. yüzyıl ortasına, İstanbul'un alınmasına kadar devam eder. Bu süreç bir oluşum ve karışım dönemidir. Dönemin yazılı kaynakları yok gibidir, devletin bir arşivi henüz oluşmamıştır. **Osman Gazi, Orhan Gazi ve I.Mu-**

rat dönemlerinde Bizans'dan hızlı bir toprak alımı ve beyliğin sınırlarını genişletme söz konusudur. I. Murat zamanında Osmanlı'nın Balkanlardaki ilerlemesi, diğer Batı Anadolu Türkmen beyliklerini dolaylı olarak Osmanlıya bağlamıştır. Aldıkları yerlerdeki nüfusun iş gücünü ve kaynaklarını kullanmasını bilen Osmanlı, ele geçen yerlerdeki nüfusun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması yanı sıra, yeni toprak alımının ganimet sağlaması nedeniyle Anadolu'nun diğer Beyliklerinden ve eski Selçuklu bölgelerinden gelenler Osmanlı bölgelerindeki nüfusun artmasını sağlar. Buna Azerbaycan ve Kırım üzerinden gelen Türkmen ve Özbeklerin göçleriyle Orta Doğu'da hüküm süren ve Memluk bölgelerinden gelen göçler ve getirdikleri kimi kültürel değerler de düşünülmelidir. Ayrıca Ege adaları, Karadeniz kıyıları ve Anadolu'da bulunan Venedik (Balat) ve Ceneviz (Amasra) Kolonileri de 14. yüzyılın ayrıışık yapısı içinde yer alır.

Göçler ve göçlerle gelen güncel yaşam özellikleri, Anadolu Beylikleri dönemi mimari ve mimari süslemesinde etkin bir biçimde yansır. Toplumların en özgün kültürel göstergelerinden biri olan ölü gömme adetleri bunlardan biridir. O nedenle 14. yüzyıl Anadolu türbe tiplerindeki çeşitlilik, özellikle Azerbaycan üzerinden gelen Türk topluluklarının mezar tiplerinde görülür. Osmanlılar Selçuklularda yaygın olan çift katlı türbe geleneğini bırakmışlardır. Alt katta ölünün gömüldüğü, üst katın ziyaret amacıyla kullanıldığı bu tip, Osmanlı döneminde Bursa Yeşil Camide (15. yy) anıtsal boyutta, Orta Anadolu'da ise daha küçük boyutlarda yer yer kısa süreli uygulanan ve devam etmeyen bir adet olarak görülür. Değişen metafizik anlayışın ve buna bağlı ölü gömme ayin ve törenlerin farklılaşması mimariyi de etkilemiştir.

Cumhuriyet Dönemi tarihçilerin genel eğilimi Osmanlı Beyliğinin sosyal ve kültürel yapısını Selçuklu'nun devamı gibi görmeleridir. Oysa Osmanlı İslam dininin kurumlarını benimsemiş bir topluluk olarak Selçukluyu reddetmese bile kendi özgün sosyal ve kültürel yapısını oluşturmuştur. Moğollara yenilmiş ve Anadolu birliğinin devamlılığını sağlayamamış olan bir Selçuklu devletinin politik mirasçısı olmayı tercih etmeyen Osmanlılar, yeni aldıkları bölgelerde karşılaştıkları olguları da kendi yararları doğrultusunda içleştirerek ve onlardan faydalanarak yeni bir politika ve güç oluşturmaya çalışmışlardır. Dil bunlardan birisidir. Selçuklu Sarayı Farsça dilini tercih ederken, Osmanlı 14. ve 15. yüzyıllarda Arapça ve Farsça tamlamalarla yoğrulmamış bir Türkçe kullanır. Türk dili ve Orta Asya'dan gelen henüz din olgusunun töreler karşısında çok fazla hâkim olmadığı "laik" kültür, diğer Türkmen Beyliklerinde (Aydınoğulları, Mentешеoğulları, Saruhanoğulları) olduğu gibi Osmanlıda da hâkimdi.

Osmanlı Beyliği Döneminde Kentler, Kentleşme ve Mimari

Bu genişleme ve yerleşim kültürü içerisinde kentleşme, yeni kent oluşturma ve alınan kentleri "Osmanlılaştırma" önemli bir olgudur. İznik ve Bursa alındıktan sonra kente Osmanlı kurumlarını yansıtan yapılar inşa edilir. Balkanlarda Evrenosoğulları gibi akıncı beyleri aldıkları yerlerde yerleşir ve bulundukları yerden yenisinden akınlara başlarlar. Böylece kentlerin kurulması ve var olan kentlerin değişimiyle adım adım bu ilerlemeler takip edebilir: Gümölcüne- Yenice-i Vardar- Selenik bu tür bir çizgide gelişmiştir.

Osmanlı Beyleri akıncıların sırasında nereye yerleşileceğine karar verirler. Örneğin Osman Gazi Yenişehir'i alınca gazilere burada ev kurup yerleşmelerini söyler. Orhan Gazi var olan Gebze kasabasının yanında yeni bir Osmanlı yerleşimi kurar.

Fotoğraf 6.1

*Gümülcüne
(Komotini-
Yunanistan)
Evrenos Bey
İmareti*



Osmanlı kentlerinin oluşumu Külliyeleer sayesinde biçimlenir. Sosyal yardım, imaret: medrese öğrencilerine ve yolculara bedava yemek dağıtılan yer; tabhane: misafirhane; darüşşifa: hastane; hamam; kervansaray: kervanların ve yolcuların konakladığı yer; eğitim medrese; darülkurra: Kuran'ın incelendiği okul; darülhadis: peygamberin sözleri olan hadislerin öğretildiği okul; sıbyan mektebi: ilkokul; din (cami, mescit, türbe, zaviye, tekke) ve ticaret (şehir içi hanı, bedesten, arasta, kapalı çarşı, dükkân) işlevlerini karşılayan Osmanlı kurumlarını içeren değişik işlevli yapıların aynı bani (kurucu veya yapan kişi) tarafından inşa ettirilip aynı vakfiyede yer alması ile oluşan Külliyeleer banisinin adı ile anılır ve çevrelerinde mahallelerinin oluşumunu sağlayarak, mahalleye adını verir. Örneğin Bursa'da Muradiye Mahallesi veya Yeşil Külliyeleer olduğu Yeşil Mahallesi; İstanbul'da Mahmud Paşa Mahallesi gibi. Vakıf sistemi Osmanlıda sosyo-ekonomik bir sistemdir ve Cumhuriyet Dönemine kadar devam eder. Yöneticilerin, ulemanın, tüccarların elde ettikleri gelirler vakf edilir ve bu vakfın işlemesi için gerekli koşulları belirleyen bir vakfiye hazırlanır. Bu vakfiye kadı önünde ve şahitler huzurunda tescil edilir. Vakfın işleyişini takip edecek bir de mütevellî heyeti bulunur. Külliyeledeki yapıların kullanım koşulları, buralarda çalışanların alacakları ücretler, yiyecekleri yemekler, öğrencilerin alacakları harçlık, tamirler vb. harcamalar için ayrılacak paralar vakfiye koşullarında belirtilir.

Osmanlı Beyliği döneminde külliyeleer Bursa'da olduğu gibi sistemli bir biçimde Beyler tarafından yaptırıldığını görmekteyiz. Bu Külliyeleer hem kentte yeni yerleşeceklerin ihtiyacı olan sosyal, kültürel ve ekonomik alt yapıyı oluşturmakta, hem de kentlerin Ortaçağ yapısını oluşturan kalelerin dışına çıkarak gelişmesini sağlamaktadır. Osmanlı döneminde sur dışına genişleyen kentler, tekrar sur duvarı ile çevrilmez. Bursa Orhan Gazi, I. Murat, Yıldırım Beyazıt, Yeşil ve II. Murat Külliyeleeri kentin değişik yönlerde gelişmesini sağlamıştır. Bursa ve çevresinde gelişen Beylik dönemi mimari ve kentsel doku özellikleri Balkanlara da yayılmaktaydı. Farklı kökenli toplulukların ve hatta bireysel olarak yeni alınan topraklarda kendilerine iş arayan Osmanlı dışı bölgelerden gelenlerin oluşturduğu bu sosyal yapı içerisinde, Osmanlı topraklarına katılanların da kendi alışkanlıklarını Osman-

lı sistemi içerisine taşıdığını görmekteyiz. Örneğin mimaride Osmanlı öncesi Bizans döneminde 14. yüzyılda İznik ve çevresinde hâkim olan ve yapıları bezemek için özel olarak biçimlendirilmiş tuğla kullanımı, Bursa ve çevresindeki Osmanlı yapılarında devam etmiştir.

Fotoğraf 6.2*Bursa Emir Han*

Selçuklu sanatının ana mimari süsleme ögesi olan *mukarnas* ise, bu dönemde bir süre kaybolacaktır. Ortaçağda kapalı ve kütsel hacimli binalar yerine yapıların sokağa bakan kısımlarına sütun ve kemerlerden oluşmuş revaklı girişler eklenecek, yapıların sokakla olan bağlantıları açık-yarı-açık- kapalı alanlar arasındaki ilişki üzerine kurulacaktır. 15. yüzyıla gelene kadar camilerin mihrap yönünün tam hesaplanamaması, kubbe kasnaklarının çok yüksek olması, duvarların ve kemerlerin alması duvar tekniğinde bir sıra taş, üç sıra tuğla biçiminde inşa edilmeleri gibi özellikler bir öncekilere eklendiğinde Bizans döneminde bu bölgelerde çalışan ustaların Osmanlı döneminde de çalışmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu özellikler Balkanlarda da görülmektedir.

Fotoğraf 6.3*Bursa
Hüdavendigar
İmareti Cephe
Düzenlemesi.*

15. yüzyıl başında Timurlu istilaları ile farklı özellikler Osmanlı Anadolu coğrafyasında da görülmeye başlanır. Şam'dan gelen mimar ailelerin Amasya'daki işleri Suriye'de görülen renkli taş işçiliğini Anadolu'ya getirmiştir. Şam ve İran üzerinden gelenlerin Merzifon'da yaptıkları İran örneklerine yakındır. Timur'un Ankara Savaşından sonra Tebriz'e götürdüğü ve sonra Bursa'ya gelerek Yeşil Külliye'yi inşa eden mimar ve çini ustalarının yaptıkları, yapılarda kullanımı artan alçı işçiliğinin Selçuklu geleneğinden kopup Timurlu üslubuna yakın yeni bir tasarımla ortaya çıkması, yapılardan, yapı ve bezeme ustalarının isimlerini veren kitabelerden ve bezemelerinden edindiğimiz bilgilerdir.

Toplumsal Hayat, Zaviyeler, Eğitim ve Edebiyat

Osmanlı Beyliği döneminde yerleşim ve genişleme politikalarında askeri gücün yanında şeyhlerin ve müritlerinin de katkıları bulunmaktadır. Bu şeyh ve müritler 14. yy ile 16. yy arasında kurulmuş ve özellikle Hristiyan ahalinin bulunduğu yerlerde inşa edilmiş zaviyeleri veya Semavi Eyice'nin tanımlamasıyla zaviyeli camileri kullanmaktaydı. Daha çok Tanrının niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akım olan tasavvuf geleneğinin hâkim olduğu sufilerin yaşadığı zaviyelerde toplanılır ve dini konular üzerinde, günlük sorunların yorumlanması üzerinde konuşulurdu. İslam dininin gizemleri üzerine yapılan bu varlık tartışmalarında popüler inanç öğeleri de ele alınırdı. Zaviyeli Camiler çok işlevli yapıları; bir orta sofa etrafında odalar yer almakta; orta sofadan sonra ise ibadet için ayrılmış bir bölüm bulunmaktaydı. Odalarda şeyh ve müritleri kalırdı. Sofanın zemini taş kaplanarak buranın bir geçiş alanı olduğu vurgulanmakta, ortasında yer alan havuz ise buraya bir avlu havası vermekteydi. Sofanın üstünü örten kubbede ise bir aydınlatma feneri bulunur ve ortası açık olan bu fenerden gelen yağmur suları havuza akar ve böylece doğayı yapının içerisine getirirdi. Zaviyeli camiler seyyahların da kaldıkları yerlerdi. Amasya Bayezid Paşa İmaretinde olduğu gibi bazılarında mutfak da bulunurdu. 14. yüzyılda Anadolu'da seyahat eden İbn Batuta bu tür zaviyelerde konuk edilmiştir.

Şeyhler ve müritlerin inançları ve İslam dinine getirdikleri yorumlar medresede verilen resmi islami eğitimden farklı olabilmekteydi. Genellikle Orta Asya'da İslam öncesi var olan şaman gelenekleri de içinde barındıran heterodoks tarikatlar tarafından kullanılan bu yapılar, Osmanlı ekonomi tarihçisi Ömer Lütfi Barkan'ın deyimiyle "kolonizatör Türk dervişleri" nin yeriye. Bu dervişler erken Osmanlı döneminde beylerin yanında "altıncı kol" görevi yapmakta ve fethedilen yerlerin Müslümanlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamaktaydı. Orta Asya Türklerinin İslamiyet'te önceki inanç sistemi olan Şamanizm bir doğa diniydi. Doğüstü güçlerle insan arasındaki ilişkiyi şaman kurardı. Doğüstü güçleri simgeleştirilmişti. Şamanist geleneklerin devam ettiği bir İslam anlayışı içerisinde mucize ve veli kavramlarının da yer aldığı bu tarikatlarda kimi öğeler Hristiyan diniyle örtüşmekteydi. Dolayısıyla bu öğelerin kırsal kesimlerdeki Hristiyan halka hitap edebilme olasılığı daha fazla idi. Hatta hem Anadolu'da hem de Balkanlarda kutsal kabul edilen birçok velinin bulunduğu yerler, hem Hristiyan hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edilmekteydi. Zaten iki toplum arasında büyük olasılıkla ticaret ilişkisi Selçuklu döneminden beri vardı. Kırsal kesimde hayvancılık yapan Osmanlılar elde ettikleri hayvansal gıdaları ve üretimi kentlerde yaşayan Bizanslıya satıp onlardan üretilmiş malzeme gereksinimlerini karşılamaktaydı. **Yıldırım Beyazid** döneminde Osmanlı tüccarlarından bir grubun İstanbul'da yaşadığını ve Bizans İmparatorunun bu kişiler için bir kadı istediği bilinmektedir. Sağladıkları güvenli bir konaklama ve

verdikleri yiyecek ile iki toplum arasında sosyal bir mekân olan bu zaviyeler çevrelerini de kontrol etmekteydi. Osmanlı Beyleri zaviyeli camileri kendi külliyesi içinde inşa ettirmektedir. Ancak İmparatorluk düzenine geçilip merkezi bir yönetim kurulduktan sonra bu tür kurumlara gereksinim duyulmamıştır. Babai -Kalendar dervişlerinin ve dini içerikli destansı halk edebiyatının hâkim olduğu bu zaviyeler yerine merkezi yönetimin sistemli organizasyon örneğini alarak kurumsallaşan tekkeler gelmiştir.

Seyyid Battal Gazi, Hacı Bektaş tekkelerinin geçirdiği değişiklikler bu sosyal dönüşümün örneklerini oluşturur.

Resim 6.3

Mehmed Siyah Kalem, Dans Eden İblisler (Topkapı Sarayı Müzesi)



Halk arasında hâkim olan bu hem dini hem de destanlara bağlı hikâyelerin kökeninde Türklere özgü *Manas* ve *Dede Korkut* hikâyelerinden parçalar olduğu kadar Kuran'ı Kerim den veya hadislerden kaynaklanan hikâyeler de vardı. Tanrılar, evrenin yaratılışı, insanın türemesi ve gelecek konularına bağlı hikâyeler yaygındı. Bu hikâyelerde kendine göre yaratılmış ve kurgulanmış masalımsı bir hayali zaman ve mekân kavramı vardı. Kutsal ağaçlar (zeytin, incir, hurma), kuyular, kişileştirilmiş pınarlar, ulaşılması olanaksız Kaf Dağı, kutsal sayılar, tılsımlar, insan gibi davranan cinler ve melekler, mitolojik yaratıklar, gezegenler ve burçlar, peygamber veya kutsal kişilerin mucizeleri, dinsel kahramanlık hikâyeleri pazarlarda, hanlarda, zaviyelerde anlatılan hikâyeler arasındaydı. Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha sevilen hikâyelerdi. Bu destanlar ve hikâyeler okumuş üst kesimde de sevilmekte olup Klasik Osmanlı döneminde çokça resimlenerek el yazmalarında görülecektir. Halk şiiri ise sade yazılmış dörtlüklerle gerçek günlük yaşam içindeki aşkı veya haksızlıkları anlatan birey-şairin görüşlerini dile getirmekteydi.

Medreselerde de ilk önceleri daha çok insani ve tabii bilimler okutulurken dini bilgilerin okutulması zamanla artmıştır. Zaviye ve Tekkelerdeki eğitim ise daha çok tasavvuf geleneğinden kaynaklanan bir “manâ” eğitimi alanı olmuştur. Bu alan insan varlığına bağlı olarak iyilik ve güzellik kavramlarının nesnel dünyada nasıl dışlaştırıldığını ve insan varlığının içinde kendiliğinden bulunan bu varoluş biçimlerinin Mutlak varlık (tanrı) dan gelen özellikler olarak nasıl tekrar onunla özdeşleşmesi ise nefsin (özvarlığı) ilahi aşk ile doldurması anlayışı üzerine kurulmuştur.

HALK EDEBİYATI

Türk Halk Edebiyatı halkbilimcilere zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Bugün bile bir halk kabramanı ve uluslararası bir isim olan Nasreddin Hoca'yı (13.-14.yy) unutmamak gerekir. Keskin zekâsıyla, "taşı gediğine koyan" özgün söylemiyle, insanların toplum, siyaset, aile, ticaret ve dostluk-komşuluk ilişkilerini hicvederek güldüren ama aynı zamanda düşünmeye sürükleyen bu isim, toplumumuzda mizabın efsanevi ismi olmuştur. Fıkralarındaki birey (eşeği, kendisi ve diğerleriyle macerası), toplum (hocalar, cemaat, pazar yerleri), din (riyakarlık), adalet (kadılar) imajı aynı zamanda tarihsel belge niteliğindedir.

Halk şiiri ise, Oğuz Türklerinden beri saz eşliğinde diyar diyar gezen şairlerin söylediği şiir türüdür. Anonim kabramanlık ve halk destanları da bu türün özünü oluşturan eserlerdir. Zaman içinde Aşık Edebiyatı, Tasavvufi Halk Edebiyatı, Tekke Edebiyatı gibi türlerle zenginleşmiştir. Halk şiirinin dili halk dilidir, temaları aşk, ölüm, gurbet, ayrılık, doğa sevgisi ve güzelliği ama aynı zamanda kabramanlık, yığıllık, barış duygularıdır. Ancak bu duyguları içten gerçekçi bir tarzda dile getirmek ve özgün olabilmek esastır. Bu çerçevede Karacoğlan (16.yy.), yalın, temiz şiir diliyle edebiyatımıza yepyeni bir anlayış getirmiş, türkölere ve tüm şair kuşaklarına esin kaynağı olmuştur. Pir Sultan Abdal ise (16.yy.) döneminin siyasal ayaklanmalarını desteklemiş ve buna Alevi-Bektaşî geleneğindeki şiirleriyle katılmış ama eski dostu Sivas Valisi Hızır Paşa tarafından idam ettirilmesiyle siyasî edebiyatımızda sembol bir isim olmuştur. Halk edebiyatı çizgisinde Tasavvufi - Tekke Halk Edebiyatı içinde sınıflandırılan Hacı Bayram Veli (1353-1429) tasavvufu iyi bilen (mutasavvıf), dünyayı reddetme yerine onu imar etme anlayışıyla çalışmaya teşvik eden, imece hayatı savunan, İslamiyet'in öğretilerini günlük hayatta uygulama getiren nasihatleriyle ünlü bir şairdir.

Âşık Edebiyatı içinde anılan âşık (vurgun, tutkun anlamına gelir), Anadolu coğrafyasında 16. yy'dan itibaren görülen ve Türk Halk Edebiyatı içinde yer alan şair tipidir. Âşıklar genellikle bir usta âşığın yanında bilgilenecek atışmalara katılırlar ve uygun dörtlük söyleyemeyen âşığın susmasıyla atışma sona erer. Âşık edebiyatında koşma, semai, destan, vb. türler vardır. Âşık genelde bir mablas (takma isim) alır. Köroğlu (16.yy.) gibi. Âşık geleneği günümüzde yerel ve evrensel siyaset, çevre sorunlarını işleyen temalarla geleneğini sürdürmektedir. 19.yy.'da Âşık Emrah, yakın tarihimizde şiirleri rock ya da pop müzik tarzında da söylenen Âşık Veysel (1894-1973) önemli halk şairlerimizdendir.

DEDE KORKUT DESTANI: Kitaptaki hikâyeler tarih boyunca dilden dile, anlatıcıdan anlatıcıya aktarılan bir sözlü gelenek ürünüdür. Ancak 16. yüzyılda yazılı olarak basılmıştır. Dede Korkut karakteri, destanda, bilge-veli bir kişi olarak ortaya çıkar. Keramet sahibi olduğuna inanılır ve Oğuzlar sorunlarını ona danışır. Gelecekte haberler verdiği söylenir. Ozan kimliğindedir, söz ustasıdır ama aynı zamanda Orta Asya inancında kam'dır. İçinde yer alan hikâyelerden Deli Dumrul'un Azrail'le karşılaşması ve diyalogu, bayalgücü ve epik diliyle günümüzde birçok yazar ve sanatçıyı etkilemiş, eser dans, opera olarak sahnelenmiştir.

Zaviyeler ile beraber kentlerin gelişmesinde rol oynayan ticaret yapıları arasında şehir içi hanları ise, ticaretin Selçuklu dönemine oranla farklı bir biçimde ele alındığını ve geliştiğini gösterir. Aslında Selçuklu döneminde Konya merkez olarak yoğun bir ticaret hayatı vardı. Özellikle transit ticareti ve uluslararası ticaret kervan-

lar ile yapılmakta ve bunların güvenliğinin sağlanması devletin görevleri arasındaydı. Bu nedenle çok sayıda inşa edilen kervansaraylar hem konaklama ve koruma görevlerini yerine getirirken kervanların gelmesiyle çevrelerinde kurulan pazarlarla bölge ticaretine hareket getirirdi. Aynı zamanda kentlerin dışında yer alan meydanlarda da pazarlar kurulurdu.

14. ve 15. yüzyıllarda Tokat, Bursa gibi Osmanlı kentlerine baktığımız zaman kısa sürede şehir içi hanlarının inşa edilmesiyle malların toptan ve perakende satışlarının yapıldığı yerlerle karşılaşmaktayız. Hanlar “Koza Han” gibi malların isimleri ile tanınmaktaydı. Kervanların rahatlıkla mallarını boşaltabilmeleri için büyük avluları olan bu yapılar, avlunun etrafında iki katlı olarak inşa edilirdi. Revaklı bir bölüme açılan alt kat odaları malların depolanması için kullanılır, yine revaklı bir bölüme açılan üst kat odaları ise pencereleri ve ocakları olan birimler olarak tüccarlar tarafından ofis olarak kullanılmaktaydı. Kentlerde şehir içi hanlarının bulunduğu bölge ticaret alanı olarak gelişir, konutlar ise ticaret alanının dışında bulunurdu.

Ticaret yapıları beyliğin gelişme hızına göre 15. yüzyıldan sonra çeşitlenmeye başladı. Yıldırım Beyazıt döneminde inşa edilen Bursa Bedesteni bunlardan biridir. İçerisinde ipekli kumaş, halı ve altın gibi kıymetli malların satıldığı Bedesten aynı zamanda kentin bankası ve borsası gibi kullanılırdı. Gizli taş bölümleri bulunan bu yapılarda tehlike anlarında veya yangınlarda altın ve para saklanırdı. Yüzyıllar boyunca değişmeyen bir plan tipi gösteren bu tür yapıların kapıları geceleri kilitlenir gündüzleri açılırdı; etrafında dükkanlar oluşurdu.

Arasta ve Kapalı Çarşılar Osmanlı'nın ticaret kültürünü gösteren yerlerdi. Arastalar bir sokağın iki yanında yer alan dükkânlardan oluşurdu. Bu dükkânlar da esnaf buğday, arpa gibi belirli bir malı veya dükkânında ürettiği ayakkabı, eğer vb... eşyaları hem üretmekte hem de satmaktaydı. Ticaret merkezini oluşturan kentsel doku özellikleri halen Osmanlı tarihi coğrafyası içerisinde yer alan birçok bölgenin kentlerinde görülebilmekte veya çok da değişmiş olsa bile yer yer algılanabilmektedir.

Görüldüğü gibi ticaret merkezleri çok hareketli ve renkli yerlerdi. Şehir içi hanlarına her türlü yabancı tüccar da gelmekteydi: Arap, Hintli, İtalyan (Venedik, Ceneviz). Hanların onarımları sırasında ele geçen para örneklerinden bu tüccarların hangi ülkelerden geldiğini anlamaktayız. Bursa ipeklileri kapışılan bir maldı ve kısa zamanda Venedikliler tarafından taklit edilerek orada dokunmaya başlandı. İpek kozaları Bursa'da üretilir ve satılırdı.

Bu renkli ortam sosyal yaşama da yansımaktaydı. Ancak insanlar nasıl giyinirdi, kadınlar nasıl süsleniyordu, ne tür yemekler yeniyordu bu konuları ne yazık ki fazla bilmiyoruz. 14. yüzyılda Anadolu'da dolaşan İtalyan casuslar yollarda karşılaştıkları Türkmen ailelerle dürüm yiyip ayran içtiklerini anlatmaktadırlar. İnsanların bulunduğu sosyal bir mekân olan hanlar ve diğer ticaret yapıları kentin merkezini ve canlılığını da gösterirdi. Buralarda sözlü edebiyatın, efsane anlatımlarının, halk kültüründen kaynaklanan popüler ifade biçimlerinin yaygın olduğunu düşünebiliriz: Tiyatro grupları hem, bu dönemde hem daha sonraki dönemlerde de kalabalık pazar yerlerinde oyunlarını oynardı. Ancak bu sözlü edebiyat veya efsaneler hakkında da fazla bilgilere sahip olmamamıza rağmen bunların o dönem toplumlarını anlamak için kullanılması gereken kültürel veriler olduğu açıktır. Örneğin bunların çoğunda bir rüya geleneği vardır. İleride gerçekleşecek olan önemli olayları yapacak kişi muhakkak o olayı rüyasında görür. Böylece o davranışı için metafizik bir arka plan hazırlanmış olur. Destanlar genellikle derleme hikâyelerden oluşur ve zaman içerisinde bunlara eklemeler yapılır. Benzer bir biçim-

Menakıb-ı Sarı Saltuk/
Saltukname, Battalname,
Dânişmendname bunlar
içerisinde en çok
bilinenlerdi. Cihad ve gazi
gelenegini canlandıran bu
destanlardaki kahramanlar
alp ve alperenlerdi.

de zaviyelerde de dini kökenli hikâyelerin sözlü olarak anlatıldığı ve devam ettiği; popüler kültür öğeleri ile dini hikâyelerin yer yer karıştığını da düşünebiliriz.

Eğitim görmüş kişiler tarafından desteklenen kültürel ortam ise daha çok İran'dan gelen yazılı kültüre dayalı bir alandı. Aslında Arap -İslam kültürü ve özellikle bunun Orta-Asya 'da yayılmış olan biçimi, İran bölgesinde oluşan sentezlerle belirli bir ortak kültürel düşünsel alanı Orta Doğu'da ve İran'da zaten yıllardır oluşturmuştu. İslam kültürünün içinde de Arap düşünürleri ve ilim adamlarının görüşleri dahil edilmişti. Fars kültürü yüksek bir kültür olarak Türkmen beylerin bilmediği bir kültürdü. Bu kültürü elde edebilmek için Selçuklu-İran merkezlerindeki âlim ve şairleri kendi beyliklerine çekebilmek için uğraşmışlardır. Yüksek kültür bir saygınlık konusu oluşturduğundan beyler bu konuyu önemsemişler ve saraylarında yanlarına aldıkları, beraber sohbet ve arkadaşlık ettikleri "musahib şairler" aracılığıyla bu kültürü öğrenmeğe çalışmışlardır. Bu âlimler ve şairler de 12. ve 13. yüzyıllarda yazılan Arapça ve Farsça birçok kitabı, 14. ve 15. yüzyıllarda tekrar tekrar kopyalamış, kısaltmış, çevirmiş veya şerhedilmiştir. Nasihatname niteliğinde olan bu kitaplarda yöneticinin nasıl olması gerekliliği (mert yaradılışı, yüce gönüllü, yiğit) hakkında da bilgi vardır. Matematik, Astroloji, Tıp gibi konularda çalışanlar da eğitimlerini Mısır, Horasan veya Bağdat gibi kentlerde yapmakta, sonra gelip Osmanlı veya diğer beylerin hizmetine girmektedirler. Arap-İslam ve Selçuklu-Fars kültürünün Osmanlı yüksek kültürünün oluşumunda etkisi çok fazladır.

15. yüzyıldan sonra bu ortam hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. Özellikle Germiyan Beyliğinde bulunan birçok şair Yıldırım Bayezit'in Germiyanoglu Beyinin kızıyla evlenmesi sonucu Beyliğin çeyiz olarak Osmanlıya geçmesi, kültürel alt yapı ve birikimin de Germiyan Sarayından Osmanlı Sarayına aktarılmasını kolaylaştırmış, Bayezit'in Timur'a yenilmesinden sonra da Bayezit'in oğullarının saraylarına dağılmışlardır. I Murat bu düşünüyü bir güç gösterisi olarak kullanmış, düğün hem Osmanlı'nın başkenti Bursa Sarayında hem de Germiyanogullarının başkenti Kütahya'da kutlanmış ve Osmanlılar kız almağa Kütahya'ya gitmişlerdir. Bu dönemde Şair Ahmed'in *İskendernamesi* yazılan eserler içerisinde en değerli olanlardan biridir. Çelebi Mehmet döneminde ise ansiklopedik içerikli eserler artmış ve bunlar kopyalanarak Sultan'a sunulmuştur. Sultan II. Murat zamanında sarayda gelişmeye başlayan edebiyat ve düşünce alanı ise klasik dönem Osmanlı kültürünün oluşmasını hazırlamıştır. Müzik teorisi üzerine iki tezkere yazdıran II. Murat, fıkıh, dilbilim ve devlet idaresi üzerine Farsçadan önemli çeviriler yaptırmıştır. Ayrıca Yazıcızade Ali'ye *Tarib-i Al-i Selçuk* (Oğuzname) diye bir kitap yazdırmış, aynı kişinin kardeşi de İslam dinine ait temel bilgileri halkın anlayacağı bir dilde sade bir Türkçe 'ye çevirmiştir. Şiir sanatına özellikle önem veren II. Murat, sarayında iştret meclisleri düzenlerdi. Bu meclislerde Sultan, şairler ve âlimler ile buluşur, özel düşüncelerini bu kişilerle paylaşır, yenir, içilir ve şiirler söylenirdi. Tasannu yani edebi sanatlarla artan ilgi Fatih döneminde de devam etmiştir. Kitap sanatının bir üst kültür ögesi olarak ortaya çıkışı da sonraki dönemde daha iyi görülecektir.

Böylece Osmanlı'nın Beylik döneminde yeni kentler kurulup zaten var olanlar da değişikliklere uğrarken yeni ve karma bir kentsel nüfus oluşmakta, bu nüfusun yaşayacağı fiziksel ortam oralarda yaşayan iş gücü sahipleri ve zanaatçılar yanı sıra değişik yerlerden gelenler tarafından da oluşturulmakta, dini destanlara dayalı bir halk kültürü yanı sıra Arap-İslam ve Fars kültürü etkisinde yeni bir Osmanlı üst kültürü oluşmaktaydı.

Mercimek Ahmet'in çevirdiği *Kabusname* bu tür bir eserdir.

MEHTER MÜZİĞİ: 14.yy'dan Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına (1826) dek sürdü-rülen ve çalgılarıyla (kös, davul, çevgan, zurna, zil, nakkare), besteleri (ritmik sistem ve usulleriyle peşrev, semai gibi geleneksel sanat müziğinin izlerini taşır), bestecile-riyle, sağ ayak yürüyüşüyle başlayan görkemli korosu ve topluluğuyla heyecan veri-ci coşkulu bir üsluba sahiptir ve askeri müzik türü içinde yer almasına rağmen, Av-rupa müziğini (örneğin Mozart'ı) etkileyerek "alla turca" (alaturka) stilin doğması-na yol açmıştır.

OSMANLI KÜLTÜRÜ: KLASİK DÖNEM

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla beraber Osmanlı Devletinin Beylik dü-zeyinden İmparatorluk kurumsallaşmasına girdiği kabul edilir. Her ne kadar II. Murat döneminde başkent Edirne'de bu düzenlemelerin ilk örnekleri görülse de, Osmanlı toprakları arasında bir ada gibi kalmış olan Konstantinopolis kentinin alınması, kentin Doğu Roma'nın başkenti olarak yüklendiği anlamlar ve simgele-rin devam eden varlığı bu yeni döneme yön verecektir. Fatih'in bilgisi, kişiliği, es-ki Doğu ve Batı Roma topraklarını birleştirme isteği, kültüre verdiği önem ve oluş-turmaya çalıştığı yeni imparatorluk imgesi bu dönemi daha sonraki dönemlere oranla farklı kılacaktır.

Resim 6.4



Konstantinopolis
Buondelmonti
Haritası- 15. yy
(Osmanlı öncesi)

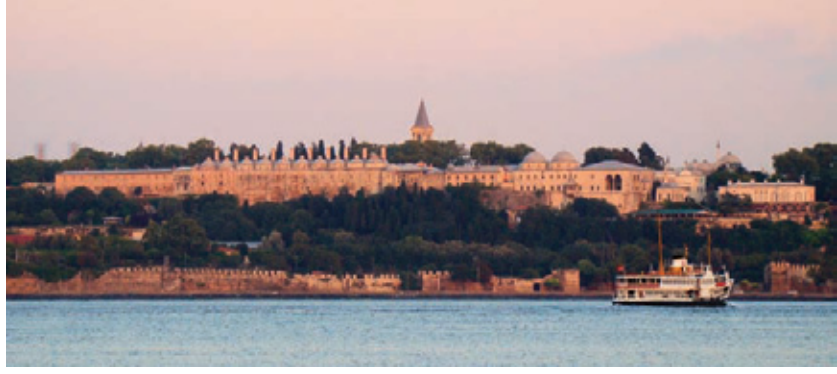
Fatih Dönemi Bilim, Kültür, Sanat ve Mimari

Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'un alınmasından sonra oluşan yönetim değişiklikleri sanatsal faaliyetleri de etkilemiştir. Fatih öncesinde oluşmaya başla-yan devşirme ve kul sistemi Fatih Döneminde Osmanlı idari sistemi içinde çok da-ha fazla etkin olmaya başlamış ve daha önceki dönemlerde görülen Müslüman - Türk ailelerinin gücünün Çandarlı'nın katlinden sonra tamamen ortadan kaldırıl-masıyla, yönetici sınıf Padişahın kulları olan devşirme kökenli kişilere geçmiştir. Hristiyan ailelerden alınarak Osmanlı kimliğine göre yeniden biçimlendirilen devşirme kökenli yöneticilerin ortak bir ifade dili oluşturmaları kaçınılmazdı. Dolay-sıyla Fatih döneminde oluşmaya başlayan saray atölyeleri ile gelişecek olan klasik dönem üslubunun destekleyicileri ve tüketicilerini başta bu grup oluşturmaktaydı.

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra günümüzde Beyazıt Meydanı olarak bilinen yerde bir Saray inşa ettirdi. Ancak kısa süre sonra, Edirne Sarayında görülen aynı eksen üzerinde yer alan avlular ve avlu etrafında bağımsız yapılardan oluşan plan ve organizasyonu yineleyen yeni bir sarayı ise Sarayburnunda, bir bölümü eski Bizans Sarayının da üstüne gelen bölgede inşa ettirdi. Üç avlu ve kendi adına yaptırdığı Fatih Köşkü ile ilk çekirdeği atılan yeni yönetim yeri, 19. yüzyıldan sonra Topkapı Sarayı adı ile özdeşleşti. Kanuni Sultan Süleyman zamanında haremın Topkapı Sarayına taşınmasıyla, Eski Saray emekli carıye ve gözdeleler ile oğulları tahtan düşmüş valıde sultanların yaşadığı bir mekân oldu.

Fotoğraf 6.4

Topkapı Sarayı



Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı varlığı ile Akdeniz dünyasını, diğer Akdeniz ülkeleri ile beraber paylaşmaktaydı. Akdeniz hâkimiyetini elde tutabilmek için özellikle Venedik ile savaşmıştır. İstanbul'u almadan önce Venediklilerin Bizans'a yapabilecekleri yardımı engellemek için gözetleme amacıyla Rumeli Hisarını inşa ettirmiştir. Top kullanmasıyla teknolojik üstünlük sağlayan Osmanlılar bu gücü yaygın bir biçimde kullanmışlardır. Top kullanımı bu dönemden sonra kale inşaatlarının tipini de değiştirmiştir. Akdeniz bölgesinde İtalyanların 15. yüzyılda savunma için başlattığı kuleler 16. yüzyılda Fransız saraylarında da kullanılmıştır. Bu yuvarlak kuleler Osmanlı kalelerinin de özelliğidir.

Fotoğraf 6.5

Rumeli Hisarı - Boğazkesen



Osmanlı Akdeniz ticareti ve ulaşımını kontrol edebilmek için Venedik Cumhuriyetinin elindeki kaleleri ele geçirmeğe çalışmıştır. Batı Roma'nın devamı olan Papalığın Katolik dünyasına karşı, Osmanlı topraklarında egemen olan Ortodoks dünyasını destekleyen Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra Ortodoks patrikhanesinin devamı için tüm garantileri vermiştir. Ayasofya'nın dışında çok az sayıda kilise onun zamanında camiye çevrilmişti. Bu yapının da bakımı ve kullanımını sağlayabilmek için vakıf sistemi içerisine dahil etmiştir.

Fotoğraf 6.6

*Ayasofya Müzesi-
Batıdan doğuya
görünüm.*

Camiye çevrilen Ayasofya, daha sonra Fatih tarafından inşa edilecek Topkapı Sarayı'na da yakın olduğundan, Padişahlar tarafından Cuma namazı için kullanılan önemli bir yapı olmuş, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'in türbeleri bu yapının yanına inşa edilmiş, daha sonra kütüphane, muvakkithane, sıbyan mektebi gibi yapılar da eklenerek bir Osmanlı külliyesine dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde farklı dinlerden cemaatlere karşı nasıl bir din politikası güdüyordu?



SIRA SİZDE

Öte yandan, kenti İslami bir devlet merkezi yapabilmek için İslami bir kutsal mekân da gereksinim vardı. Arapların 8. ve 9. yüzyıllarda İstanbul'u kuşatmaları hatırlanmış ve bu kuşatmalar sırasında Hz. Muhammed'i görmüş, onun konuşmalarını dinlemiş olanlar anlamına gelen sahabeşerin mezarları araştırılmıştır. Bunlar içerisinde en önemlisi Ebû Eyyûb el-Ensârî dir. Hz. Muhammed'in soyuna bağlanır, onun bayraktarı olmuştur. Fatih'in hocası Akşemseddin tarafından bulunduğu söylenen mezarının üstüne Fatih önce bir türbe, daha sonra da yanına bir cami yaptırmıştır. Bu alan hanedan için önemli bir yer olmuş, yeni padişah olan sultanlar kılıç kuşanma merasimleri için Eyüp Sultan türbesine gitmişlerdir. Böylece Hz. Muhammed soyundan gelmeyen Osmanlılar, İslami bir hanedanlığın başı olarak peygamberle bir bağ oluşturmuşlardır. Halifelik Osmanlı hanedanına geçtikten sonra da soy ağaçlarını Hz. Muhammed'e bağlamışlardır.

Fatih Sultan Mehmet Akdeniz dünyasında elde ettiği hâkimiyet ve gücü görsel olarak ifade etmek için ise İtalyan sanatçıları kullanmıştır. Osmanlı padişahları kendilerini imzaları olan ve resmi evrak üzerine yazılan tuğraları ile temsil ederlerdi. Oysa Fatih buna ek olarak Akdeniz dünyasının alışık olduğu görsel bir dil kullanmak istemiş ve imgesinin Akdeniz bölgesinde dolaşmasını sağlamak için portresinin olduğu madalyonlar döktürmüştür. Constanzo di Ferrara tarafından yapılan yağlıboya portresi ve madalyonu Fatih'i ileri bir yaşta göstermektedir. Madal-

Gentile Bellini (1429-1507) Rönesans döneminde Venedik'te yaşamış İtalyan bir ressamdır. 1478 yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından Fatih Sultan Mehmet'in portresini yapmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.

Elyazması kitaplara minyatürler yapan, onları tezhiplerle bezeyen, ayrıca yapıların duvar nakışlarını yapan kişilere nakkaş denirdi.

yonun bir yüzünde Fatih profilden, diğer yüzünde tüm yöneticiler gibi at üzerinde gösterilmiştir. Bu model 1438 yılında sanatçı Pisanello tarafından Bizans İmparatoru Paleologusu at üstünde gösteren betimleme ile aynıdır. Bu madalyonun bir örneğinin Fatih'in koleksiyonunda olduğu düşünülmektedir. Böylece daha önceden bilinen bir güç simgesi imgeyi kullanan Fatih, Osmanlı Sultanı olduğu kadar, Doğu Roma'nın da başı olduğunu görsel olarak vurgulamaktadır. Zaten fermanlarının başında kendisini Osmanlı kadar Doğu Roma'nın kralı olarak da tanımlamaktadır. Ressam **Gentile Bellini** tarafından yapılan portresi (Bkz. Ünite 5) ise National Gallery (İngiltere) de bulunmaktadır. Bellini'nin yaptığı portrelerden sonra Sinan Bey de Fatih'in bir portresini yapmış, öğrencisi Şiblizade Ahmed ise Fatih'in gül koklarkenki ünlü portresini yapmıştır. Ayrıca Bellini'nin yeni sarayın (Topkapı Sarayı) duvarlarını freskolar ile bezediği de bilinmektedir.

Fatih Döneminde yeni sarayda oluşmaya başlayan atölyelerde sanatçıların kökenleri bakımından zengin bir çeşitlilik vardı. Tüm iktidar sahibi sultan ve kralların yaptığı gibi Fatih Sultan Mehmet de sanatçıları sarayında toplama girişiminde bulundu. Beylikler Döneminden farklı olarak Fatih Döneminde sarayda Nakkaşhanenin oluşmaya başladığını görüyoruz.

Resim 6.5

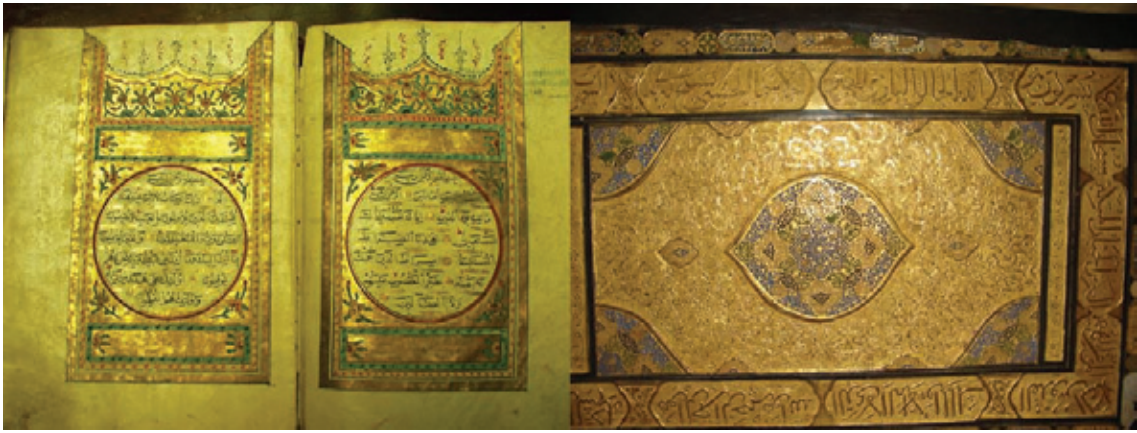
Sinan Bey'in öğrencisi Şiblizade Ahmed'e atfedilen gül koklayan Fatih Portresi Albüm, Topkapı Sarayı Müzesi H. 2153 y.10a



Kitap sanatı başlı başına önemli bir alan oluştururdu. Bilginin yazılı olarak aktarılabilmesi kitaplar el yazması olarak hazırlanırdı. Bunun için kağıt sayfalar önce sulu alçıyı anımsatan bir bileşim ile ahırlanır, yani deliklerinin geçirgenliği azaltılır ve sayfa perdahlanarak düzleştirilir, sonra sayfa düzeni belirtmek için altınsuyu veya varakla çerçeveler çizilerek yazının ve resmin geleceği yerler birbirinden ayrılır, sayfa kenarına tezhipçiler dönemin üslubuna göre bezemeler yapar, hattatlar yani güzel yazı uzmanları metni yazar, nakkaşlar da minyatürleri resimlerlerdi. Sonra bir araya getirilen sayfalar dikişle birleştirilir, deri veya karton kapaklarla ciltlenirdi. Ciltlerin iç kısmına ebru ile bezenmiş sayfalar veya boyalı bezemeler yapılırdı, ciltler ayrıca baskı tekniğiyle ve altın yaldızla süslenirdi. Tüm bu işlemler için her biri ayrı uzmanlığı olan kişiler çalışır, dolayısıyla kitaplar tek örnek olarak çıkardı. O nedenle minyatürlü ve tezhipli el yazmalarının değeri büyüktü.

Resim 6.6

Vakıf Eserleri Müzesi Ankara



Kaynak: http://www.vgm.gov.tr/_Resimler/Genel/muze/ankara/32.JPG
http://www.vgm.gov.tr/_Resimler/Genel/muze/ankara/29.jpg

Hat sanatı (“hat” sözcüğü Arapçada çizgi anlamına gelir), güzel yazı yazma sanatıdır. Kuran’ı Kerim’in deri üzerine yazılması ile başlamış, zamanla köşeli veya yuvarlak hatlar yazılan iki tip çıkmış, çiçeklerle bezenerek uygulanan örnekleri de olmuştur. Tanrının buyruğunu yansıtan kitap olarak kutsal değeri fazla olduğundan hattatlar diğer sanatçılara oranla toplumda daha önemli bir değere sahip olmuşlardır.

Minyatürler ise bir el yazmasında anlatılan bilgileri veya hikâyeleri betimleyen küçük boyutta resimlerdir. Konuları kitap içinde yazılanlardan kaynaklanır. Metin içerisine ve tek sayfa olarak yapılan bu resim geleneği İran kitap sanatından Osmanlıya gelmiştir. Tarihi konuların, dini hikâyelerin, savaşların, anlatıldığı bu minyatürler iki boyutlu resimlerdir. Üçüncü boyut ve hacim bu üslupta gösterilmez. Anlatım dili tıpkı şiirde olduğu gibi belirli kalıplarda düzenlenmiştir. Genellikle çerçeve içerisine alınan kompozisyonda Sultan veya önemli kişi kompozisyonun ortasında ve büyük olarak resmedilir. Diğer kişilerde etrafında sıralanır. Minyatürlerde dikey perspektif kullanılır, yani hikâyede mekân kurgusu alttan üstte doğru çizilir. Böylece minyatürün alt kısmı bakana göre minyatürde betimlenen mekâna

en yakın kısım, üstü kısmı da bakana göre en uzak kısmı oluşturur. Bu anlatım biçiminde kurguyu yorumlamak biraz da izleyene kalmıştır. Yani betimlenen ve aktarılan bilgi kadar bakanın da eklediği ve boşlukları doldurduğu bilgisi vardır. Böylece önemli olan resimde kurgunun gerçekçiliği değil konunun ayrıntılı bir gözlemle aktarılmasıdır. Anlatım bakanın gördüğüyle özdeşleşmesi yani mimetik değil, konuyu temsili bir biçimde görmesidir. O nedenle 16. yüzyıl nakkaşlarından **Matrakçı Nasuh**'un İstanbul çizimi içerisinde yer alan Topkapı Sarayı'nı gösterirken üçüncü avluyu gerçekte olduğu gibi diğer ikisinin arkasında göstermemesi önemli değildir. Önemli olan sarayın üç avlusu olmasıdır. Minyatürlerde renkler de sayfa üzerinde eşit görünümde dağılır, renklerin genelde simgesel bir anlamları yoktur.

Resim 6.7

*Matrakçı Nasuh,
Beyan-ı Menazil-i
Seferi Irakeyn,
İstanbul 16. yüzyıl
ilk çeyreği*



Fatih döneminde Nakkashanenin kurulması ve orada değişik ülkelerden gelen nakkaşların çalışması yeni bir resim, tezhip ve bezeme anlayışının oluşmasına neden olmuş ve böylece saraya özgü bir sanat ve üslupların oluşması başlamıştır. Bu ortak bezeme dili saraya özgü her türlü imalat üzerinde kullanılmaya başlamıştı. Ayrıca Sultan'a tek tek hediye edilen farklı resimler de bir albüm niteliğinde toplanmaktaydı. Çini mürekkeple çizilen bu siyah beyaz desen niteliğinde ve tek sayfa resimler, 17. yüzyılda tek figürlü resimler olarak moda olacak ve albüm resimleri olarak bilinecektir.

Fatih Sultan Mehmet, antik Yunan ve Roma dönemi eserlerini de Yeni Sarayda toplayarak koleksiyon oluşturmaktaydı. Fatih ve dönemini Yunanca yazmış olan Fatih'in tarihçilerinden Rum asıllı Kritovulos "Yunancadan Arapçaya çevrilmiş olan eserleri okur, bilginlerle bunları tartışır. Özellikle Yunan filozof Aristoteles ve Stoik felsefe ilgisini çekerek" der. Aristoteles düşüncesi Akdeniz dünyasında uzun süre hâkim olmuş bir düşüncedir. Rönesans döneminde Neo-Platoncu düşünceyle beraber 19. yüzyıla kadar etkileri devam etmiştir. Maveraünnehir doğumlu ve Bağdat'ta eğitim gören düşünür **Farabi** (870-950) ise bu düşünürü İslam felsefesi ile birleştirmeye çalışmıştır. Farabi'nin düşüncesi Aristo felsefesine dayanan akılcı bir felsefedir. Aristo'nun akıllı temel alan akıl yürütme (usavurma) yöntemini kullanarak felsefe ile İslam dinini uzlaştırmaya çalışmıştır. Akıl, edindiği bilgilerle iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırabildiğini söyler. İnsan için en yüksek erdem bilgin olduğu belirtir. Stoikler ise günlük duygularla ve olaylarla nasıl başedilmesi gerektiğini anlatan kişilerdi. O nedenle daha popüler bir felsefe dile getirmektedirler.

Farabi Türk-Osmanlı düşüncesinde sistematik felsefeyi yansıtan önemli bir isimdir. Farabi'nin düşüncesi üzerine araştırmalar yapınız,



DİKKAT

Dolayısıyla büyük Türk ve Arap bilginleri kendilerinden önce var olan düşünce ve bilgi birikimini yukarıda sözü edildiği gibi kendilerine göre yorumlamışlar ve/veya eleştirmişlerdir. Fatih'in emriyle Türkçeye çevrilen eserlerden biri de, bir kopyası Süleymaniye Kitaplığında bulunan, İslam Medeniyetinde Batlamyus adıyla bilinen Ptolemeius'un "Geographike Hipegesis" adlı coğrafya kitabının "*el-Coğrafya fi el-Mamure min el-Ard*" ismiyle Yunancadan Arapçaya yaptırdığı tercümesidir. Fatih bu kitabı Trabzon Rum İmparatorluğunu aldığı zaman kendisine esir düşen dönemin filozof, filolog ve ilahiyatçısı Georgios Amirutzes ve oğluna çevirtmiş ve onunla birlikte incelemiştir. Fatih Sultan Mehmet, Yunan ve Latin kültürüne yakın olduğu kadar Osmanlı dünyasının içinde bulunduğu İran-Türk kültürünü de destekliyordu. Hatta İran kültürü ve İran kökenli yazarlar bu dönemde yeğlenmekteydi. Semerkant'tan astronomi ve matematik bilgini olan Ali Kuşçu'yu getirmişti. Kuşçu, Fatih Medresesinin programlarını düzenlemiş ve orada dersler vermişti. Semerkant, Herat, Tebriz, Delhi Timurlu soyundan gelenlerin merkezleliydi ve Osmanlı Sultanları buralardan bilim adamları ve sanatçıları kendi başkentlerine çekmeğe çalışıyorlardı. Fatih ve II. Beyazıt İranlı büyük şair ve mutasavvıf Molla Cami'yi İstanbul'a getirmek için çok uğraşmışlardır. Fatih kendisi de Avnî mahlasıyla şiirler yazardı.

Bizans'ın son yıllarında fakirleşen ve sönükleşen İstanbul'u yeniden canlandırmak isteyen Fatih, Bursa'nın tüccarlarını İstanbul'a çekmeye çalışmış, azalan nüfusu çoğaltmak için zorunlu göç ile Anadolu'nun birçok yerinden İstanbul'a gruplar halinde yeni nüfusun gelmesini sağlamıştı. Kentte büyük kapsamlı ve planlı müdahaleler ile kent dokusu da değişmeye, Bizans dönemi forumları dolmaya başlamıştı. Surlarının gücüne güvenen kentte bir içkale olmadığını gören Fatih Yedikule'yi yaptırmış, yukarıda sözünü ettiğimiz yeni sarayın bir hanedan sarayı olarak inşa ettirmiş ve kendi adına Fatih Külliyesini yaptırmıştır.

Geometrik bir düzen içerisinde tasarlanan bu Külliye, Bursa geleneğindeki gibi yapıların farklı sokaklarda ve düzende yer alması yerine, daha önceden planlandığı belli olan ve ona göre yapıların yerlerinin işlevlerine göre bir düzen içerisinde

Beylikler dönemine oranla daha kozmopolit bir kültür anlayışının hâkim olduğu Fatih döneminde, Türkmen kültürü de halk arasında devam etmekteydi.

de belirlendiği mantıksal bir çerçeve içerisinde yer alır. Kent planında önemli bir müdahale oluşturan bu külliye anıtsallığı ve yaygınlığı ile dikkat çeker. Bu düzeyin en önemli yanlarından biri anıtsal selatin camisinin (padişahlar tarafından yaptırılan camilere verilen ad) külliyein merkezinde ve İstanbul coğrafyasını oluşturan tepelerden birinin üstünde yer alması, diğer yapıların da bu coğrafyayı bozmadan eğimlerden yararlanarak yapıları adeta kademeli olarak yerleştirmesidir. İlk özgün örneğini bu külliye de gördüğümüz düzenleme, caminin ilk yapılışında görülen merkezi plan şeması ile de Fatih döneminden sonra yapılacak olan İstanbul külliyelerine örnek oluşturur. Kendi içerisinde bir mikro dünya oluşturan bu yapı topluluğu içinde darüşşifa ve imaret gibi kimi yapılar aynı zamanda dışarıdan gelenler tarafından da kullanılabilmekteydi.

Fotoğraf 6.7

Fatih Külliyesi



Anadolu ve Rumeli topraklarını merkezi bir idare ile yönetmek isteyen Fatih Sultan Mehmet Külliyesindeki en önemli yapılar ise medreselerdir. Buralardan mezun olanların çoğu kadı olarak atanacaklarından, genişleyen toprakların idaresinde medreseli ve ulema gereksinimi fazlaydı. Ancak, Osmanlı yöneticileri Türk geleneğinden gelen yasa kavramını da idarecilikte kullanmış, Fatih Sultan Mehmet ve ondan sonra gelenler de kendi kanunnamelerini çıkarmışlardır. Türk-Moğol

geleneğinde Hakan'ın mutlak otoritesi ve şeriattan bağımsız bir töre-yasa (örf) anlayışı vardır. Osmanlı padişahları da gerektiğinde yasaları uygulayabilmek için Şeyhülislamlara şeriati yasalara göre yorumlatmışlardır.

Çok bilgili, engin kültürü ve çevresindeki dünyayı yakından takip eden ve bir Rönesans entelektüeli gibi davranan Fatih, öte yandan imparatorlukta hanedanın devamlılığını ön plana çıkarmış ve bu nedenle taht kavgalarını engellemek için kardeşlerini öldürmüştür.

Fatih Sonrası Toplum, Bilim, Sanat ve Mimari

Babasının aksine Avrupa kültürüne önem vermeyen, katı dini anlayışı savunan II. Beyazıd, belki de kardeşi Cem Sultan nedeniyle İtalyanlarla yaşadığı sorunların hıncını alırcasına, Fatih döneminde Sarayda yapılan freskoları çıkartmış, tabloları sattırılmış veya atmıştır. II. Beyazıd, birçok alanda standartlaşmayı başlatmıştır. Ölçüler, ağırlıklar, yapıların duvar kalınlıkları, pencere açıklıkları vb. öğelerin standartlaşması kuşkusuz ki ekonomiye katkı sağlamış, büyük külliyelerin kısa sürede inşa edilmelerini kolaylaştırmıştır.

II. Beyazıd ve Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul dışından İstanbul'a gelmeye devam eden sanatçılar ve zanaatçılar, Osmanlı sanatının biçimsel olarak zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bunlar içerisinde Yavuz Sultan Selim'in Kahire ve Tebriz seferlerinden sonra beraberinde getirdiği sanatçıların listeleri arşiv belgelerinde bulunmaktadır. Nakkaşlar, çiniciler, halıcılar vb. birçok kişi İstanbul'a gelmiştir. Bir yöneticinin sanatçıları ve kültür insanlarını yanına çekmesi önemli bir övünç kaynağıydı ve yapması gerekli işler arasındaydı.

Bir imparatorluk ve saray sanatı olan Klasik Dönem Osmanlı Sanatının oluşumuna katkıda bulunan en önemli iki etken baniler ve kurumlardır. Saray ve saraya bağlı yönetici sınıf sanatın destekleyicileri ve banileri olmuştur. En görkemli mimari örnekleri onlar yaptırmış, her alanda en güzel eserler onlara sunulmak üzere üretilmiştir. Saray ve çevresi, yeni uygulamaların, yeni akımları ve üslupları her zaman desteklemiş ve yaygınlaşmasında öncü olmuştur. Sanatsal üretim saray kurumları aracılığıyla örgütlenmekte ve yönetici sınıfın beğenisiyle de yönlendirilmekteydi. Böylece saray kurumlaşmış ince bir zevkin ürünlerinin oluşmasını sağlarken, aynı zamanda imparatorluğun gücünü göstermesini, sosyal, kültürel, ve ekonomik alanda hizmete yönelik geliştirdiği alt yapıyı mimaride somutlaştırarak, bu olguların görsel olarak etkin kılan sanatsal söylemleri belirlemiş ve yine İmparatorluğun kurumları aracılığıyla bunları Başkent dışı bölgelere yaymıştır.

Klasik Dönem Osmanlı Sanatı bir saray sanatıdır. Sarayın dolayısıyla padişah ve çevresinin himayesindeki sanatçıların çalışmalarıyla biçimlenmiştir. Osmanlı padişahları şair, bilgin, müzisyen ve diğer sanatçıları çevrelerinde toplayarak, saraya bağlı olarak aylıklı (ulufeli) çalıştırmışlardır. Sanatın koruyucuları, banileri, sanatsal taleplerde bulunan ve ısmarlayanların tümü saray ve saraya bağlı kişilerden oluşmaktadır. Başta Sultan olmak üzere, Sultan anneleri, eşleri, Şehzadeler ve Sultan kızları bu grubu oluşturur. Sadrazamlar, vezirler, paşalar, imparatorluk kurumlarında çalışan kişiler (saraydaki görevliler, mimarlar vb. ulema) ikinci büyük grubu oluşturur. Serbest meslek sahiplerinin baniliklerini takip edebilmek ise oldukça güçtür. Vakıflar aracılığıyla tüm imparatorlukta mimari çalışmaları canlı tutan bu gruplardaki kişilerdir. Minyatürlü el yazmalarını hazırlatanlar, özel ciltler ısmarlayıp, tezhipli Kuran-ı Kerimler yazdıranlar, küçük el sanatları örneklerini kendi zevk ve beğenileri doğrultusunda satın alanlar bu sınıfın üyeleridir. Altın ve gümüş işleri, mücevherler, fildişi vb kıymetli madenlerle bezenmiş gündelik nesneler askeri kıyafetler, silahlar ve atların koşu takımları, çadırlar, kumaşlar, işlemeler bu kişilerin beğenisi için hazırlanır. Kendilerine bu sanatsal üretimi hazırlayan kişiler ise saraya bağlı kurumlarda çalışan, saray ve yönetici sınıf için yaratıcılıkları ve tasarım güçlerini kullanan mimarlar, nakkaşlar, halıcılar vb. Ehl-i Hiref örgütüne bağlı iş bilen sanatçılardır.

Fotoğraf 6.8*Külliye Görüntüsü*

Resim 6.8*Padişah Kaftanı*

II. Mehmed döneminde Ehl-i Hiref örgütüne doğru atılan ilk adımlar, II. Beyazıd tarafından kurulan saray atölyelerinin temelini oluşturmuştur. Özellikle sarayda Nakkaşhanenin bulunması tüm Klasik Dönem Sanatını belirleyecek olan üslupların ortaya çıkmasında etkin olacaktır. Günümüze ulaşan teftiş defterleri, masraf ve maaş defteri başta olmak üzere, çeşitli belgeler bu sanatçıların oluşturduğu ehl-i hiref örgütünde çalışanların kimlikleri, yaptıkları eserler hakkında bilgiler vermektedirler. Ehl-i Hirefe bağlı sanatçıların sayısı imparatorluğun güçlenmesine paralel olarak artmıştır. Kanuni döneminde örgüte bağlı kırk bölüğün olduğu yine belgelerden anlaşılmaktadır.

Resim 6.9

*Askeri Törenlerde
Kullanılan Hasır
Üstüne İplik
Sarma Kalkan.*

**Resim 6.10***Kumaş Örneği*

Bu dönemin önemli bir sanatsal etkinliği ise çini üretimidir. Yapıların içini birer tablo gibi bezeyen bu çini panolar, sır altında Osmanlıya özgü kırmızı rengin kullanılmasıyla ünlenmişlerdi. Tıpkı Osmanlı ipeklileri gibi çini tabaklar da lüks eşyalar olarak İtalyan tüccarlar tarafından aranan eşyalar arasındaydı. İtalyanlar önceleri İznik atölyelerine çini tabaklar ısmarlarken daha sonraları Osmanlı tabaklarının taklitlerini kendileri mayolika tekniğinde üretmişlerdir.

Osmanlılar geniş topraklara sahipti ve yerel yönetim kuşkusuz çok önemliydi. Osmanlılarda yerel yönetim birimleri nelerdi?



SIRA SİZDE

Böylece, banilerin vakıflar veya kendi özel bütçeleri kapsamında sağladıkları maddi olanak ile sanatsal faaliyeti örgütleyecek kurumların ve kurumlarda hizmete hazır kişilerin bulunması, Klasik dönem sanatının kurumsallaşmasına ve her türlü alanda bütüncül bir üslup göstermesine olanak sağladı. Maddi olanakların, yaratıcılık ivmesinin örgütlenmesiyle birleşmesi sonucu saray sanatının ihtişamı ve başat kültür olarak ortaya çıktı.

Osmanlı kültür dünyası kapsamında, Osmanlı sanatı veya sanatçıları ile ilgili tezkerelere, sanat veya estetik kuramları üzerine felsefi boyutta yazılmış risalelere rastlanmaz. Yaklaşık aynı dönemlerde İtalya'da Vasari, sanatçılar üzerine biyografik kitabını hazırlarken, Filatare, Alberti gibi sanatçılar görüşlerini kaleme alırken, Leonardo da Vinci yaptıklarını, düşündüklerini küçük eskizlerle beraber anı defterlerine not ederken, Osmanlı sanatçıları konu alan benzer kaynaklar bulunmadığı gibi, Mimar Sinan dışında kendi yapıtları ile ilgili kısa da olsa görüşlerini belirten kişiler bulunmaz. Bu nedenle, Osmanlı sanatçısının kendi görüşlerine kendi kaleminden ulaşamadığımız gibi, güzel yazı yazan hattatları saymazsak, yaşadıkları dönemde onları anlatan, değerlendiren yazılar da bulunmamaktadır. Sanatsal üretimin anlatılmadığı veya ayrı bir olgu olarak belirgin kılınmadığı bir ortamda, sanatçılarla ve sa-

Yapıların inşa tarihlerini şairler tarih düşmekte veya yapıların görkemi onların kasidelerinde dile gelmektedir. Yapıların künyesi olan kitabeleri de şairler yazmaktadır.

Resim 6.11

Rüstem Paşa duvar çinilerinden. İstanbul, 1561.



Resim 6.12

16. yy Osmanlı çini tabak ve Mayolika tekniğinde İtalyan kopyası (Floransa Bargello Müzesi)



natsal eylemle ilgili bilgileri başka yollardan elde etmek gerekmektedir. Arşiv belgeleri yanı sıra şiir de bu bakımdan önemlidir.

MİMAR SİNAN

Kayseri bölgesinden Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak devşirilen Mimar Sinan, Acemioğlan olarak orduya alınmış ve burada önce marangozluk mesleğini öğrenmiştir. Kanuni Sultan Süleymanın seferlerine katılmış ve ordunun sefer sırasında sal inşasında çalışmıştır. Sadrazam Lütü Paşa zamanında Hassa Mimar başı olmuş ve Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde bu görevi sürdürmüştür. Arkadaşı Şair Mustafa Sai Çelebi'nin yazdığı tezkerelerde, vakfiyesinde ve sarayla yapılan yazışmalarda yaşamı ve yapıtları ile ilgili bilgileri buluruz. Kendisini hem mimar hem de mübendis olarak tanıtan Mimar Sinan inşa ettiği yapıları yanı sıra tasarladığı su yolları ve köprüleri ile de bir mübendis olarak övünmüştür. Osmanlı Mimarisinin dünya mimarlık tarihine yaptığı katkı Mimar Sinan'ın geliştirdiği kubbe mimarisinde görülmektedir. Türbesi ve sebili, Süleymaniye Külliyesi alanında, bu külliye yapılırken inşaatı kontrol etmek için yaptırdığı evinin olduğu yerde bulunmaktadır.

Fotoğraf 6.9

Selimiye Camii



Kanuni Sultan Süleyman

döneminde Hassa Mimarbaşılığa getirilen Mimar Sinan'ın yaratıcılık gücü ile birleşen geleneksel mimari birikim, imparatorluğun politik gücünü de yansıtacak yeni ve görkemli örneklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sarayın sağladığı maddi güç ile imparatorluk kurumlarının sağladığı iş gücü ve olanaklarını organize eden **Mimar Sinan** devletin politik gücünü ve imparatorluğun yüceliğini anıtsal yapılarda ve büyük külliyelerde somutlaştırmıştır. Başkent İstanbul'da saray ve çevresi için inşa edilen yapılarda Klasik Dönem Osmanlı mimari üslubunu geliştiren Sinan bunu bir saray ve başkent üslubu, bir imparatorluk üslubuna dönüştürmüştür. Kozmopolit bir toplum yapısının günlük yaşam içerisinde kaynaştığı bir merkezi imparatorluk düzenini yansıtırcasına özellikle cami mimarisinde büyük ana kubbenin al-

tında bütünsel bir mekân yaratmaya çalışan Mimar Sinan, aynı zamanda bu merkezi mekânda birey ve evren, birey ve din, birey ve toplum olgusunu da birbiri içinde eritir ve kaynatır.

16. yüzyılın diğer bir özelliği de minyatürlü el yazmaların artmaya başlamasıdır. Bu elyazmalarının ana konusu Padişahın yaptıkları ve savaşlarıdır. Kanuni'nin neredeyse tüm seferleriyle ilgili elyazmaları bulunmaktadır. Bunların içerisinde Nakkaş Matrakçı Nasuh tarafından resimlenmiş olan *Menazil-i Sefer-i Irakeyn en ilginç* olanlar arasındadır. Kanuni'nin, Bağdat Seferini ve oradan Tebriz üzerinden dönüşünü anlatan bu eserde Matrakçı çok gerçekçi gözlemlerle ordunun konakladığı kentleri bize betimlemekte, bölgeler arasında değişen doğa yapısını farklı bitkilerle göstermektedir. Kentlere ve yerleşim merkezlerine kuş bakışı bakarak buraları bize betimleyen Matrakçı'nın gözlemleri ve anlatımı günümüzde bile o kentleri hemen tanımamıza olanak sağlamaktadır. İmparatorluğun Anadolu ve Orta-Doğu eyaletlerinin adeta resimli bir albümü gibi olan bu eser minyatür tekniğinde yapılmış haritalar gibidir.

Minyatürler aynı zamanda tarihsel belge niteliğindedir.



DİKKAT

Osmanlı tarihi ve coğrafyası kadar onun dışındaki yerleri de bize anlatan diğer bir eser **Pir-i Reis**'in haritasıdır. 16. yüzyılda gemiler sahile paralel ve sahilden fazla uzaklaşmadan giderlerdi. O nedenle deniz portalanlarında kıyılar ayrıntılı olarak çizilir, en küçük koylar veya kayalarda haritalarda gösterilirdi. Denizcilik, Akdeniz dünyasının ortak bir kültürüydü. Arap coğrafyacıların bilgileri, klasik Yunan dönemi denizcilerinin bilgileriyle birleşmiş, Sakız adası bu bilgilere sahip denizcilerin merkezi olmuştu. İtalyan Marco Polo'nun Asya'ya yaptığı seyahatleri herhalde tüm denizciler biliyordu. İspanya ve Portekiz'in Akdeniz dışındaki denizlere de açılma politikaları, yeni coğrafi keşiflerin başlamasına neden olmuştu. İşte Piri Reis de gördüğü haritalardan, gittiği yerlerden topladığı bilgileri portalanına çizmiş, ayrıca önemli gördüğü yerleri ve yerleşimleri de siluet olarak ana belirgin özellikleriyle, gördüğümüzde tanımlayabileceğimiz bir şekilde betimlemişti.

16. yüzyılda İstanbul'daki esnafı, İstanbulluları göreceğimiz diğer önemli resimli bir elyazması ise III. Murat'ın şehzadelerinin sünnet düğünü törenlerini anlatan *Surname-i Hümayun* adlı minyatürlü el yazmasıdır. Surname' de sadrazamın, vezirlerin düğün do-

Resim 6.13

*Matrakçı Nasuh,
Halep Kenti*



Resim 6.14

*Pir-i Reis'in
haritasından
İstanbul.*



Surnameler Divan edebiyatında padişahın çocuklarının doğumu, sünneti, kızlarının, kız kardeşlerinin evlenmesi gibi nedenlerle düzenlenen halka açık eğlencelerin anlatıldığı manzum eserlerdir.

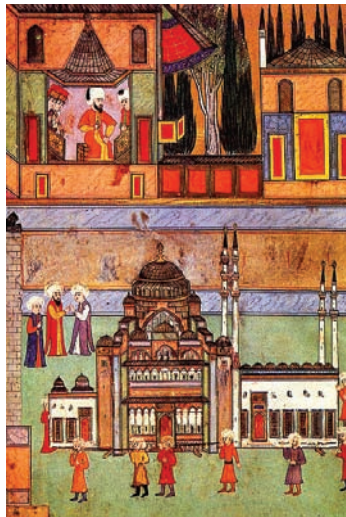
III. Murat döneminde *Surnameyi Seyyid Lokman*, yazmış, *Nakkaş Osman* ve ekibi tarafından minyatürlenmiştir.

layısıyla verdikleri armağanlar, ziyafetler, kurulan otağlar, halka açık eğlenceler, kandiller, havai fişek gösterileri, esnaf alayları, gezdirilen gümüş ya da şeker gibi maddelerden yapılan nahıllar, güreş, at yarışı, cambaz, hokkabaz, kol oyunları gibi gösteriler ayrıntılarıyla anlatılır. Haftalarca süren bu tür eğlenceleri yazma işi bir yazara görev olarak verilirdi. Surname'ler tarih, gelenek ve görenek, toplumsal yaşam, kurumlar, seyirlik oyunlar gibi konular açısından belgesel nitelik taşır. Sultan Ahmet meydanında, İbrahim Paşa Sarayının önünde yapılan bu eğlenceler için sarayın meydana bakan yanında Sultan için özel bir mahfil yapılmış, yabancı ve yüksek sınıf davetliler için de ahşap localar inşa edilmiştir. İstanbul esnafı tekerlekli arabalar üzerinde mesleklerini icra ederek meydanı dolaşarak izleyenlerin ve Sultanın önünden geçmekteydiler: kahvehanede kahve içenler, cam fırınında cam üreten ustalar, çömlekçiler, kebabçılar, mimarlar vb... Tam bir gösteri niteliğinde olan bu törenlerden sonra, kurulan arabalar, gemiler ve şatolar yakılırdı. Davetliler için büyük sofralar kurulurdu.

OSMANLI MUTFAĞI: Osmanlı mutfağında "baş tacı" denilen geleneksel çorbalar (tarhana, yoğurt, bulgur, pirinç, yayla, vb.) içilir; kırmızı ve beyaz etler (kümes ve av hayvanları) kavurma, kebab, vb. olarak yenir; sebzelerden pırasa, ıspanak, labana, yaprak sarma çok kullanılır; tatlı olarak misk ve gül suyu aromalı bol çeşitli belvalar, Fatih döneminden beri eskimeyen baklava ve çeşitleri, çok kullanılan nişastadan yapılan yufkası ve üzerinde gül suyu gezdirildiği için adı güllaç olan tatlılar yenir; yemeğin sonunda, Türklerin ibrikte (cezve daha sonradır) pişirme ve sunma yönteminden dolayı, tadı, köpüğü ve kokusuyla ün salan (1500'lerden itibaren) ve telvsiyle ikram edilen tek kahve olma özelliğiyle Türk Kahvesi içilir; yemekte düğünlerde şekerli, ballı, güllü, baharatlı meyve aromalı ferahlatıcı içecek Şerbet içilirdi. Şerbet daha sonra aynı adla Batı kültürlerinin de özel bir içeceği olur ve türevleri üretilir. Şerbet, sarayda cariyeler tarafından altın gümüş billur kaplarda ikram edilmesiyle de ünlüdür. Fatih Sultan Mehmet'in en çok karides, tavuk ve balık sevdiği, yemeklerini yalnız yemeyi tercih ettiği bilinmektedir. Sultan yemeğini önce çeşnicibaşı tadar- dı ve yemekler genelde sabanda gelirdi. (Topkapı Sarayında bulunmaktadır).

Resim 6.15

Çalışma alanının belirlenmesi ve Aktif Eğitim Setinin tanımlanması. Surname-i Hümayun - Mimarların Süleymaniye Cami maketi ile geçmeleri.



Bu tür gösteriler Avrupa ülkelerinde görülen uygulamaların tersine, Padişahın eğlencelerinin halka kapalı olmadığını fakat halkla beraber yapıldığını göstermektedir. Zaten bu tarihlerde İstanbul'a gelen yabancı seyyahlar veya görevlilerin yanında gelen ressamların çizdikleri gravürlerde de görüldüğü gibi törenlerin dışında da İstanbul'un belirli yerlerinde kurulan panayırarda salıncakta sallanan çocuklar, toplu olarak gezmeğe gelmiş kadınlar, akrobatlar, ip üstünde yürüyen cambazlar resmedilmiştir. Ramazan ayında gecenin karanlığında cami minarelerinin arasına gerilen ışıklı mahyaların ise ayrı bir efsunlu yanı olmalıydı.

Osmanlı Nakkaşlarının veya haritacılarının bu ayrıntılı ve gerçekçi gözlemleri ve bunları betimlemeleri Osmanlı bürokratların yazılarında görülür. 16. yüzyılda, Kahire'ye görevli olarak giden Mustafa Ali'nin bu kenti, insanlarını, kurumlarını anlatmadaki hüneri, Osmanlı aydınlarının çevrelerini çok iyi analiz eden ve gözlemleyen kişiler olduklarını ve kendilerini bu kozmopolit dünya içerisinde doğal olarak üstün gördüklerini göstermektedir. Öte yandan Şehrengiz edebiyatı olarak bilinen ve şairlerin yaşadıkları kenti iyi ve kötü taraflarıyla anlattıkları kitaplar da bu incelemeci bakışın bir başka görünümüdür.

**Resim 6.16**

*Topkapı Sarayı
Kitaplığı, A. 3594
s. 77a (ayrıntı)
1720-30
Surname-i Vehbi
III. Ahmed
Dönemi, Dönme
dolap ve dans
edenler.*

DİVAN EDEBİYATI: Arap ve Fars Edebiyatlarının etkisi altında Arapça ve Farsçanın Osmanlıcaya girmesiyle biçimlenen Osmanlı Divan Edebiyatı, şairlerin şiirlerini "Divan" denilen el yazması kitaplarda topladıkları için bu isimle anılır. Şiirler, kurallarını Arap ve Fars edebiyatından alan aruz ölçüsüyle yazılır ve şair seçtiği kalıba uymak zorundadır. İki mısradan oluşan beyit Divan şiirinin en önemli birimidir ve anlam beyitte yoğunlaşır. Divan şiirinde mevlid, hicviye, şehrengiz gibi birçok nazım biçimi vardır ve dil inceliğine dayanan teşbih (benzetme) ve hüsn-i ta'lil (bilindik bir olayı edebi ve estetik olarak açıklama ve anlam verme) önemli söz sanatlarıdır. Özellikle aşk temasını geniş çerçeveli işlemesi ve aşkın bütün figürlerini (güzellik, zerafet, kıskançlık, eziyet ve ceza, gül kırmızısı yanaklı, kılıç bakışlı, ok gibi yaralayıcı sevgili) inceliklerle sunmasıyla ün kazanmış ve şarkılara güfte olmuştur. Divan edebiyatının ünlü isimleri arasında Fuzûlî (1483-1556) zengin felsefi poetikasıyla ve aşk ve tasavvufi tematiğiyle Türk şiirini derinden etkilemiş bir Divan şairidir.

Latifi'nin *Evsaf-ı İstanbul* kitabı hem kentin mahallelerini, gezi yerlerini, günlük yaşamdan kesitleri önemli yapılarını anlatmakta hem de kentteki kötülük ve bozuk ahlaktan söz etmektedir.

Arşiv kaynaklarında yer alan ve birçok kez tekrarlanan kimi yasalar, günlük yaşam içerisindeki İstanbul'un hayatını anlatan ilginç ayrıntılar içerir. Örneğin, gayr-i müslim kadınların sadece siyah giymek zorunda olmaları kadın kıskançlığı yaratmış olmalı ki buna uyulmamaktaydı. Deprem nedeniyle II. Beyazıt döneminden itibaren ahşap olarak inşa edilen evlerin bacaları tuğla ile örüleceğine sürekli ahşap yapılmakta bu da yangınların çıkmasına neden olmaktaydı. Sandalcılara ise sandallarına bir erkek ve kadını yalnız almamaları konusunda ihtarlar vardı.

Ulema sınıfının ne derece açık görüşe sahip oldukları tartışmalıdır. 16. yüzyılda İstanbul'da kurulan Rasathane, ulemanın karşı çıkması nedeniyle çalışmaya başlamadan kapatılmış ve aletleri etrafa dağıtılmıştır. Avrupa'da gelişen matbaacılığa ve kitap basımına ulema karşı çıkmaktadır. Gayr-i Müslimler ise özellikle Yahudiler ilk matbaalarını İzmir'de kurmuşlardır. Kutsal kitabın (Kuran-ı Kerim) ancak elle yazılabileceğini savunan bu kesim, bilgi paylaşım gücünü kendilerinde tutmak istemektedirler. İstanbul'da ve imparatorluğun büyük kentlerindeki medreselerin kitaplıklarında ve Sarayda önemli el yazmaları ve minyatürlü eserler bulunmaktadır.

dır. Sultanlar ve diğer baniler buralara kitap vakf etmektedir. Bu kitaplıklar 17. yüzyıl sonunda itibaren bağımsız yapılar haline gelecektir. Yalnız bunların kullanıcıları sınırlı, okuma yazmayı iyi bilen, üst sınıf yöneticilerdir. Ölenlerin tereke kayıtlarına (ölen bir kişinin mal varlığını gösteren kayıtlar) bakıldığında çoğunda el-yazmaları bulunduğu anlaşılmaktadır.

16. yüzyılda erkekler için kent içinde oluşan yeni sosyal mekânlardan biri de kahvehanelerdir. İstanbul'a Orta-Doğu ülkeleri aracılığıyla Yemen'den gelen kahve kısa zamanda çok içilen bir içecek olmuş ve tütünle beraber kahvehanelerde satılmaya başlanmıştır. Bu mekânlar Osmanlı şairlerinin, aydınlarının da gittiği bir yer olmuştur. Toplumsal bir mekân olarak olumlu veya olumsuz eleştirilerin geliştiği, politik görüşlerin olduğu bir yer olarak dikkat çekmeğe başlamıştır. Öncele-ri kavrulmuş gıdanın zararlı olduğu gerekçesiyle Şeyhülislam fetvasıyla yasaklanan kahve içimi kısa zamanda serbest bırakılmıştır. Bir dönem kahvehaneler, meyhaneler ile beraber IV. Murat tarafından yasaklanmış, fakat bu yasak da uzun süreli olmamıştır.

Resim 6.17

Antoine Melling -Kahvehane.



Osmanlı dünyasını bize anlatan diğer bir yazar ise **Evliya Çelebi**'dir. 17. yüzyılda tekrar gördüğü bir rüya üzerine seyahat etmeğe başlayan Evliya Çelebi, Anadolu'yu ve Osmanlının Balkan ve Orta Doğu eyaletlerini dolaşır ve sonunda Mısır'a yerleşerek Kahire'de yaşamının sonuna kadar kalır. Evliya Çelebi tek kişilik bir ansiklopedi yazarı gibidir. Gittiği yerlerin halkını, dilini, yapılarını, adetlerini, yiyeceklerini tüm maddi ve manevi değerlerini kaydetmiş bir kültür antropologu gibidir. Günümüz anlayışına göre, ayrıştırılmadan yazılmış tüm bu bilgiler ayıklan-ıldığında ve gruplandığında Osmanlı tarihi coğrafyasının maddi kültür tarihi de ortaya çıkmaktadır. Gittiği yerlerdeki insanların din, dil ırk gibi özelliklerini de anla-

tan Evliya Çelebi daha önceden görmediği ve bilmediği şeyleri “acaip” ve “garip” tanımlamaları ile anlatır.

Osmanlı dünyasının diğer önemli bir bilgini ise **Kâtip Çelebi**'dir. Onun tarih ve coğrafya kitapları, *Cibannuma* adlı eseri döneminin önemli yayınları arasındadır. Öte yandan İslam düşüncesinde hâkim olan ve Farabi tarafından da yorumlanan Aristotelesçi görüşe karşı 14. yüzyılda İslam düşünürü İbn Haldun'un devlet anlayışı Osmanlı aydınları arasında geçerliydi. Bu görüşe göre toplumlar organik, doğar büyür, gelişir, duraklar, geriler ve ölürdü. Kâtip Çelebi de bu görüşe katılarak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da daha önceki dönemlere göre görülmeye başlayan devlet ve sosyal yapıda bozuklukları buna bağlı olarak yorumlamaktaydı. Avrupa'da bu dönemde tartışılan Kopernik'in güneş sistemiyle ilgili görüşlerini ise Kâtip Çelebi kuşku ile karşılamaktaydı.

Osmanlı'nın 17. yüzyıl sonunda uluslararası bir antlaşma olan Karlofça Antlaşmasıyla toprak kaybetmeye başlaması, ilk kez Osmanlı yönetimini Avrupa ülkelerine farklı bakmağa zorladı. Yenilginin nedenlerini askeri yetersizlikte buldukları için de Sultan III. Ahmet Dönemiyle beraber Avrupa ülkelerine büyükelçiler gönderilerek bu ülkelerin bir Osmanlı tarafından görülüp incelenmesi istendi. Öte yandan **Damat İbrahim Paşa** önderliğinde girilen kimi reform hareketleri kapsamında ilk kez matbaanın kurulması gerçekleşti. **İbrahim Mütefferika** tarafından basılan kitaplar önemli bir reform niteliğinde olsa da yaygınlık kazanamamıştır. Ayrıca Damat İbrahim Paşa bir çeviri kurulu oluşturarak, doğu ve batı kültürlerinin önemli eserlerini Osmanlıcaya çevirtmiş veya yeniden yazdırmıştır.

Paris'e elçi olarak giden Yirmisekizinci Mehmet Efendi'nin getirdiği Sefaretname ve içerdiği bilgiler Osmanlı Sarayını etkilemiştir. III. Ahmet, *Sadabat* isminde Haliç'te Versaille Sarayını anımsatan yeni bir bölge kurdurmuş ve saray ileri gelenleri de buralarda kasrlar yaptırmıştır. Avrupa etkilerinin mimaride, mimari süslemede görülmeye başlandığı ve Lale Dönemi olarak bilinen bu dönemde İstanbul'da dışa dönük, doğaya dönük bir kent yaşamı dikkati çeker. Ancak kısa zamanda bunu kaldıramayan bir kesim Patrona Halil önderliğinde ayaklanarak Sadabatı yıkarlar, Damat İbrahim Paşa'nın azlini ve idamını isterler.

FRANSA SEFARETNAMEŚİ: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesi (1721), elçinin Paris'teki on yıllık görev süresiyle ilgili gözlemlerini dile getirir: Deniz yoluyla geldiği Toulon kentinde kolera nedeniyle alındığı karantinayı bilmediği için tıbbi bir yöntemmiş gibi anlatır; Paris'in köprülerini, bakımlı caddelerini, Kral XV. Louis tarafından kabul edilmesini ve onunla ava katılışını bayranlıkla dile getirir; gezdiği kiliseleri, sarayları, parkları, fabrika ve üniversiteleri, izlediği operaları ve Fransız Sarayının inceliğini ve ihtişamını takdirle ayrıntılıca anlatmıştır.

Kent yaşamı içerisinde sivil mimari yapıların ağırlık kazanması, özellikle çeşme, meydan çeşmesi, sebil gibi yapıların yoğun bir biçimde taş işlemeciliğiyle süslenerek kentin sokaklarını bezemesi dışa vuran kent yaşamını gösterir. Ayrıca, İstanbul'da Boğaziçi ve Haliç gibi bölgelerin yaz -kış kullanılması ve buralara sahilsarayların yapılması, doğaya ve kente açılımı gösteren diğer örneklerdir. Boğaziçi bir deniz bulvarı olarak zenginliğin, ihtişamın yüksek duvarlar arkasına gizlenmeyen bir konut yaşamının görüldüğü yerdi. Yalıların salhanelerinde bir kayık muhakkak durur, fayton ise kara tarafında beklerdi.

Fotoğraf 6.11

Topkapı Sarayı
Önü, III. Ahmet
Meydan Çeşmesi

**Resim 6.18**

Lale

Kaynak:

<http://wouturkey.com/forum/viewtopic.php?p=600337>
III.Ahmed



Lale Döneminin simgesi olan lale ve lale üretimi ise toplumda bir rekabet halini almış, üretilen yeni lale tipleri tescillenmiş ve çok değişik isimlerle kaydedilmiştir. Lale soğanına verilen değer günümüz anlayışına göre abartılı görünse de aslında sanayileşme öncesi toplumlarda nesneye ve el emeğine verilen değer ve saygı sanayileşme sonrası toplumlarda çok farklıdır. O nedenle lale, çiçek kültürünün bir parçası olarak toplumsal bir değer taşıdığı gibi, soğanının çok yüksek fiyatlara satılması da, lalenin hangi renkte açacağı üzerine yapılan bir bahis niteliğindedir.

KLASİK TÜRK MUSİKİSİ: Bestekâr ve şair, Buhurizade Mustafa İtrî ya da kısaca İtrî, (1640-1711) ve Hammamîzade İsmail Dede Efendi ya da kısaca Dede Efendi (1778-1846) Klasik Türk Müziğinin gelişimini yönlendiren iki isimdir. İtrî, Türk-Osmanlı müziğine onu Doğu müziklerinden ayıran makam ve usul özellikleri kazandırarak esas çizgisini belirleyen bir sanatçıdır. Dinsel eserler bestelediği gibi, din dışı eserleri de vardır. Dede Efendi ise, Klasik Türk musikisi formlarını, armoni ve ezgi yapısını zenginleştirdiği gibi aynı zamanda Batı tarzını (örneğin valsler) bu müziğin içinde kaynaştıran bir bestecidir. Rast makamında ve vals ritmindeki ünlü “Yine Bir Gülnihal” Dede Efendi’nin eseridir.

Özet

Osmanlılar Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ve Selçuklu devletinin bir uç beyliği olarak Bizans İmparatorluğu sınırlarında yaşayan bir topluluktur. Selçuklu Devletinden sonra 1299'da kurulan Osmanlı Beyliği, İstanbul'un alınmasına kadar oluşumu sürdürdü ve Fatih Sultan Mehmet ile beraber İmparatorluk yapısına geçti. Bu yapı Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Osmanlı hanedanına almasıyla müslüman devletler arasında farklı bir güç oluşturdu. 16. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşan bu coğrafyada imparatorluklara özgü çok dilli, çok etnik yapılı ve çok kültürlü bir toplum yapısı vardı. Daha sonraları, Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin oldukça gerisinde kalan Osmanlıların 18. yüzyıldan sonra Avrupa ile ilişkileri değişmeye başlamış ve Avrupa'nın teknolojik gelişmesine ulaşmak istemişlerdir. Bu çerçevede, 19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesi sürecinde devlet, birey, ırk ve din gibi kavramların yeniden örgütlenmesi İslahat ve Tanzimat dönemleri Osmanlı'nın da Avrupa gibi 19. yüzyılı ortak yaşamasını hedeflemiştir. Avrupa bu tarihte bir yandan sanayileşme sonucu sömürgecilik ve kolonizasyon ile Osmanlı'nın toprakları gidecek küçülmüş ve 1923'te yeni bir devletin kurulmasıyla son bulmuştur.

Osmanlı tarihi ve coğrafyasının çok geniş bir alana yayılması çok dilli, çok ırklı ve çok dinli grupları barındırması, sınıflı bir toplum olması, dinsel ayrılıkların oluşturduğu farklılıklar kadar, yönetici sınıf ve halk arasında yaşama biçimi açısından büyük farklılıklar olması (göçebeler, Türkmenler, gibi) Osmanlı kültür tarihini çok yönlü olarak değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Osmanlı Kültür Tarihi, Beylik Dönemi (Erken Osmanlı Dönemi), Klasik Dönem ve Modernleşme Dönemi olarak üç bölümde incelenebilir. Osmanlı Beyliği dönemi kültür yapısı sanılanın tersine, Selçuklu'nun devamı gibi değildir, Osmanlı, İslam dininin kurumlarını benimsemiş bir topluluk olarak kendi özgün sosyal ve kültürel yapısını oluşturmuştur. Bu çerçevede, genişleme ve yerleşim kültürü içerisinde kentleşme, yeni kent oluşturma ve alınan kentleri "osmanlılaştırma" önemli bir olgudur. Genişlemeyle birlikte kentlerin kurulması ve var olan kentlerin değişimiyle adım adım bu politika mimari alanda da kendini gösterir. Osmanlı kentlerinin oluşumu Külliye sayesinde biçimlenir. Sosyal yardım (imaret), sağlık ve tedavi hizmeti (darüşşifa), din, felsefe, Kur'an eğitimi (medrese), ilkokul (sıbyan mektebi), din (cami, mescit, türbe, zaviye, tekke) ve ticaret (şehir içi hanı, bedesten, arasta, kapalı çarşı, dükkan) işlevlerini karşılayan Osmanlı kurumlarını içeren değişik çok işlevli yapılardır.

Osmanlı Beyliği döneminde yerleşim ve genişleme politikalarında şeyhlerin ve müridlerinin de katkıları bulunmaktadır. Bu şeyh ve müridler 14. yy. ile 16. yy

arasında kurulmuş ve özellikle Hristiyan ahalinin bulunduğu yerlerde inşa edilmiş zaviyeli camileri kullanmaktaydı. Bunların İslam dinine getirdikleri yorumlar medresede verilen resmi İslami eğitimden farklı olabilmektedir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla beraber Osmanlı Devletinin İmparatorluk kurumsallaşmasına girdiği kabul edilir. Fatih'in bilgisi, kişiliği, eski Doğu ve Batı Roma topraklarını birleştirme isteği, kültüre verdiği önem ve oluşturmaya çalıştığı yeni imparatorluk imgesi klasik olarak adlandırılan dönemi başlatacak ve onu farklı kılacaktır. Klasik dönem Osmanlı sanatı bir saray sanatıdır. Osmanlı padişahları şair, bilgin, müzisyen ve diğer sanatçıları çevrelerinde toplayarak, saraya bağlı olarak aylıklı (ulufeli) çalıştırmışlardır. Sanatın koruyucuları, banileri, sanatsal taleplerde bulunan ve ısmarlayanların tümü saray ve saraya bağlı kişilerden oluşmaktadır. Başta Sultan olmak üzere, Sultan anneleri, eşleri, Şehzadeler ve Sultan kızları bu grubu oluşturur. Sadrazamlar, vezirler, paşalar, imparatorluk kurumlarında çalışan kişiler (saraydaki görevliler, mimarlar vb., ulema) ikinci büyük grubu oluşturur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Mimar Sinan yaratıcılık gücü ve geleneksel mimari birikimiyle imparatorluğun politik gücünü yeni ve görkemli örneklerle yansıtmıştır. 16. yüzyılın diğer bir özelliği de minyatürlü el yazmaların artmaya başlamasıdır. Kanuni'nin neredeyse tüm seferleri ile ilgili elyazmaları bulunmaktadır. Bunların içerisinde Nakkaş Matrakçı Nasuh tarafından resimlenmiş olanlar da vardır.

Yazdıklarıyla sanki bir Ansiklopedi yaratan Evliya Çelebi ise Anadolu ile Osmanlı'nın Balkan ve Orta Doğu eyaletlerini dolaşır. Gittiği yerlerin halkını, dilini, yapılarını, adetlerini, yiyeceklerini tüm maddi ve manevi değerlerini kaydetmiş bir kültür antropoloğu gibidir.

Osmanlı dünyasının diğer önemli bir bilgini Katip Çelebi, tarih ve coğrafya kitapları, Cihannuma adlı eseriyle dönemine damga vurmuştur.

Osmanlılar 17. yüzyıldan itibaren ilk kez Avrupa ülkelerine farklı bakmaya başlarlar. Damat İbrahim Paşa önderliğinde girilen kimi reform hareketleri kapsamında ilk kez matbaa kurulur, ama kitap basımı yaygınlık kazanamaz. Paris'e elçi olarak giden Yirmisekizinci Mehmet Efendi'nin getirdiği sefaretname ve içerdiği bilgiler Osmanlı Sarayını etkilemiştir. Avrupa etkileri mimari, mimari süslemede görülmeye başlar.

Kent yaşamında sivil mimari yapılar ağırlık kazanır, özellikle çeşme, meydan çeşmesi, sebil gibi yapılar yoğun bir biçimde taş işlemeciliğiyle süslenerek kentin sokaklarını bezer. Ayrıca, İstanbul'da Boğaziçi ve Haliç gibi bölgelerde yaz kış kullanılmak üzere sahil sarayları yapılır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı kültürünün belirleyici özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Halifeliğin Osmanlı hanedanına geçmesi
- b. Çok dilli, çok ırklı ve çok dinli grupların kültürünü barındırması
- c. Sınıflı bir toplum olması
- d. Yönetici sınıf ve halk arasında yaşama biçimi açısından büyük farklılıklar olması (göçebeler, Türkmenler, gibi)
- e. Selçuklu kültürünü bütünüyle benimsemesi ve sürdürmesi

2. Aşağıdaki düşüncelerden hangisi Osmanlı Beylik dönemi kültürüyle ilgili **değildir**?

- a. Osmanlı Beyliği Bizans İmparatorluğu sınırlarında yaşayan bir topluluktur.
- b. Selçuklu'nun devamı gibi değildir.
- c. Osmanlı İslam dininin kurumlarını benimsemiş bir topluluk olarak kendi özgün sosyal ve kültürel yapısını oluşturmuştur.
- d. Akınlarla genişleme ve yerleşim kültürü içerisinde kentleşme, yeni kent oluşturma yolunu izlemişlerdir.
- e. Aldıkları kentleri "osmanlılaştırma" yoluna gitmemişlerdir.

3. Külliyele ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Külliyelede eğitim tesisleri bulunmaz.
- b. Külliyelede sosyal yardım (imarethane, darüşifa gibi) hizmetleri verilir.
- c. Külliyelede eğitimin verildiği medreseleri de içerir.
- d. Külliyelede cami, mescit, türbe, zaviye, tekke gibi yapılar yer alır
- e. Ticaret işlevlerini karşılayan (han, bedesten, arasta vb.) yapıları barındırır.

4. Aşağıdakilerden hangisi Fatih Sultan Mehmet'le başlayan Klasik Dönem Kültürünün özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Klasik dönem Osmanlı sanatının bir saray sanatı olması
- b. Osmanlı padişahlarının şair, bilgin, müzisyen ve diğer sanatçıları çevrelerinde toplamaları
- c. Sanatın koruyucularının, banilerinin, sanatsal taleplerde bulunanların ve ısmarlayanların saray ve saraya bağlı kişiler olması
- d. Sultan annelerinin, Şehzadelerin ve Sultan kızlarının önemli mimari eserlerin yapımına katkıda bulunmaları
- e. Sadrazamların, vezirlerin, paşaların da mimari eserlerin yapımına katkıda bulunmaları

5. Matrakçı Nasuh kimdir?

- a. Fatih Döneminde yaşamış minyatür sanatçısıdır.
- b. Kanuni döneminde yaşamış nakkaştır.
- c. Osmanlı modernleşmesinde rol oynayan sanatçıdır.
- d. Dönemin önemli filozofudur.
- e. Yazardır.

6. Aşağıdakilerden hangisi Evliya Çelebi'nin Seyehatnamesine mal **edilemez**?

- a. Anadolu, Balkan ve Orta Doğu eyaletlerini dolaşması
- b. Gittiği yerlerin halkını, dilini, yapılarını, adetlerini anlatması
- c. Gittiği yerlerin yiyeceklerini tüm maddi ve manevi değerlerini kaydetmesi
- d. Sadece Anadolu'yu dolaşması
- e. Anlattıklarıyla bir kültür antropoloğu kimliği sergilemesi

7. Katip Çelebi'ye ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Tarih ve coğrafya bilginidir.
- b. Cihannuma adlı eserin yazarıdır.
- c. İslam düşüncü İbn Haldun'un düşüncelerine karşıdır.
- d. Toplumlar organik, doğar büyür, gelişir, dururlar, geriler ve ölür düşüncesini benimsemiştir.
- e. İslam filozofu Farabi'nin düşüncelerinden etkilenmiştir.

8. Fatih Sultan Mehmet, Bizans'ın son yıllarında fakirleşen ve sönükleşen İstanbul'u canlandırmak istemiştir. Aşağıdakilerden hangisi bu çerçevede yaptıkları arasında **yer almaz**?

- Bursa'nın tüccarları İstanbul'a çekmeye çalışmıştır.
- İstanbul'da nüfus artışını önlemek için tedbirler almıştır.
- Kentin içkalesi olmadığını görerek Yedikule Surlarını yaptırmıştır.
- Azalan nüfusu çoğaltmak için zorunlu göçle İstanbulun nüfusunun artmasını sağlamıştır.
- Babası adına Fatih Külliyesini yaptırmıştır.

9. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı bestekâr ve şair Buhurizade İtr'i'nin özelliği olarak kabul edilebilir?

- İlk kez klasik batı müziği formlarını kullanması
- Türk-Osmanlı müziğine onu Doğu müziklerinden ayıran makam ve usul özellikleri kazandırması
- Türk usulünde valsler bestelemesi
- Dini besteler yapmayan bir besteci olması
- Aynı zamanda mimari eserlerin yapımına da katkıda bulunması

10. Mimar Sinan ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Klasik Dönem Osmanlı mimari üslubunu geliştiren Sinan bunu bir saray ve başkent üslubu, bir imparatorluk üslubuna dönüştürmüştür.
- Yaşadığı toprakların geleneksel mimarisinden yararlanmamış tümüyle yeni yapılar inşa etmiştir.
- Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde görevini sürdürmüştür.
- İnşa ettiği yapıların yanında tasarladığı su yolları ve köprüler de bulunmaktadır.
- Osmanlı Mimarisinin dünya mimarlık tarihine yaptığı katkı Mimar Sinan'ın geliştirdiği kubbe mimarisinde görülmektedir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- e Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültür Tarihi ve Sorunlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültürü: Osmanlı Beyliği (Erken Osmanlı) Dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Beyliği Döneminde Kent, Kentleşme, Mimari” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültürü: Klasik Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültürü: Klasik Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültürü: Klasik Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültürü: Klasik Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise “Fatih Dönemi Bilim, Kültür, Sanat ve Mimari” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise “Fatih Sonrası Toplum, Bilim, Sanat ve Mimari” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise “Fatih Sonrası Toplum, Bilim, Sanat ve Mimari” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı İmparatorluğunda İslamiyet elbette imparatorluğun diniydi, ama buna rağmen Hristiyanlık, Musevilik gibi semavi dinlerden olan cemaatlere hoşgörüyle davranılıyor ve bu dinler millet sistemi içinde değerlendirilerek, kiliselerin ve sinagogların meşru biçimde örgütlenmelerine izin veriliyordu.

Sıra Sizde 2

Yerel yönetim birimleri vilayet, sancak, kaza, nahiye (bucak) ve köylerden (karye) oluşuyordu. Tanzimat'tan sonra yeni bir kanunla vilayetler, sancaklar ve mutasarrıflıklara bölünüyordu. Yönetim örgütünde sancakların yöneticilerine *mutasarrıf* deniliyordu.

Yararlanılan Kaynaklar

- And Metin, (2008), **Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası**, Yapı Kredi Bankası Yayıncılık, İstanbul.
- And Metin, (2004), **Türk Tiyatro Tarihi, Başlangıcından 1983'e**, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Akay Ezel, (2005), **Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü** (film).
- Akşin Sina, (1988), (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı Devleti (1300-1600), Türkiye Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akşin Sina, (1988), (Yayın Yönetmeni) **Osmanlı Devleti (1600-1908), Türkiye Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Atasoy Nurhan, (1997), 1582 **Surname-i Hümayun: An Imperial Celebration**, İstanbul. Atasoy Nurhan, (2000), Otağı Hümayun: İstanbul.
- Bağcı Serpil, Çağman Filiz, Renda Günsel, Tanındı Zeren, (2006), **Osmanlı Resim Sanatı**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İnalcık Halil,- Renda Günsel (yayına hazırlayanlar), (2002), **Osmanlı Uygarlığı I-II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul. Kuban Doğan, (2007), Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, İstanbul.
- Yenişehirlioğlu Filiz, (2000), **"Klasik Dönem Osmanlı Sanatı"**, Türkler- Osmanlı Dönemi, Ankara, s. 825-839.
- Yenişehirlioğlu Filiz, (1989), **Türkiye Dışında Osmanlı Yapıları**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi Yayını, Ankara.
- Yenişehirlioğlu Filiz, (1990), (Madran Emre, Ali Saim Ülgen'in Çizimleriyle), **Mimar Sinan Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

7

Amaçlarımız

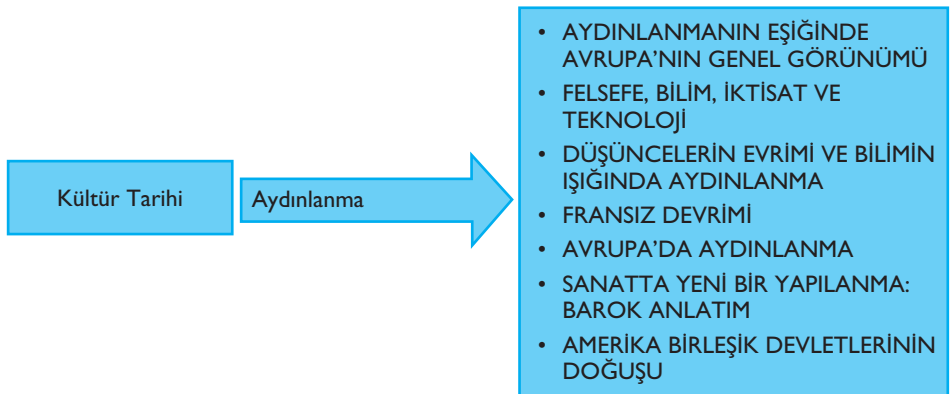
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- On sekizinci yüzyılın siyasi görünümünü açıklayabilecek,
- On sekizinci yüzyılda düşünsel eğilimleri tartışabilecek,
- On sekizinci yüzyılda bilimsel gelişmeleri tanımlayabilecek,
- Fransız Devriminin özelliklerini, etkilerini tartışabilecek,
- On sekizinci yüzyılda sanat, kültür, iletişim ve toplum ilişkilerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Aydınlanma
- Aydınlanma Filozofları
- İnsan Hakları
- Adam Smith
- Fransız Devrimi
- İngiltere Devrimi
- Amerika Birleşik Devletleri
- Barok Sanat

İçindekiler



Aydınlanma

AYDINLANMANIN EŞİĞİNDE AVRUPA’NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

17. yüzyılın bilimsel araştırmalar, bilim, sanat felsefe teknoloji ve sosyal hayat açısından önemli değişimlere tanık olduğunu öğrenmiştik. 18. yüzyılda Galilei’nin (1560-1642) düşünceleri etkili olacaktır. Ne var ki Galilei de kilise tarafından mahkûm edilir. Ama bilimin arkası kesilmez, İngiltere’de Newton (1643-1720) devrimi başlar, hemen yaygınlaşmasa da etkisini hissettirecektir. Avrupa ülkelerinde yer yer bilim akademileri açılmaya başlar ama Fransa’da rasyonalizmin babası filozof Descartes’in kitapları ve düşünceleri yasaklanır. Bilim ve felsefe yavaş yavaş toplumsal hayatta etkisini göstermekte, basılan gazeteler, broşürler ve kitapçıklar gitgide artan bir okur kitlesi bulmaktadır. Kilise ve krallık dahil birçok kurum kendisini yenileme telaşına düşecektir. İngiltere Devrimleri (1649 ve 1689) toplumsal ve siyasal hayatta önemli değişimler getirir ve haliyle Avrupa’yı etkisi altına almaya başlar. Sanayileşmeye doğru atılan adımda ilk makineler (dokuma ve hasat makineleri) yapılır; daha sonra bunu buharlı makine, buharlı tren, otomobil, telgraf, paraşüt izleyecektir. Bu yeniliklerin günlük hayata yansımaları biraz zaman alır ama halkı yakından ilgilendirdiği ve popüler kültür nesnesi oldukları bir gerçektir. İngiliz ve Fransız filozofların etkisiyle bilim ve düşünceye olan güven artacaktır. Ama çoğu zaman olduğu gibi, krallıklar mutlakiyet rejimlerini sürdürürken savaşlar da süregitmekte ve tüm Avrupa’yı etkilemektedir. Bu savaşların sonrasında söz konusu ülkeler ciddi ekonomik zorluklar yaşayacak, halk savaştan bıkacak ve doğrudan politikayla ilgilenmeye sürüklenecektir.

Avrupa’nın Siyasi Görünümü: Krallıklar, Rejimler

Krallık rejimleri güçlerini 18. yüzyılda da devam ettirir. Sömürgecilik hız kazanır, Hindistan ve Amerika dünya haritasına dahil olur. Fransa kraliyet sarayı Versailles büyüleyicidir ama 20 milyona yakın Fransız da savaş felaketini yaşamıştır; ülke krizler yığındır; tarımda hasat son derece kötüdür, ağır vergiler süregitmektedir ve haliyle kötü beslenme, salgın hastalıklar (1720 Akdeniz Veba Salgını), açlık ve erken ölümler yaygındır. Ekonomide merkantilizmin sonuçları kendisini göstermiştir. Sömürgelerde, özellikle Amerika’da altın ve gümüş madenlerinin bulunması devletin zenginliğini sağlayacaktır. Bu da az sonra değineceğimiz köle ticaretini inanılmaz boyutlara taşıyacaktır. Böyle bir manzara karşısında mutlakiyet yönetimle-

rinin taşrasında, senyör ya da asiller hem kazanmakta, yeni topraklar ve imtiyazlar edinmekte hem de halka yeni vergiler yüklemektedir. Doğal olarak köylüler nefret noktasındadır; kentlerde ise patronlar, özel mülkiyet sahipleri, şirketler birlikler güçlenmektedir; ruhban sınıfı büyük imtiyazlara sahiptir. Bu şekilde güç odaklarının oluşması Devrim öncesi isyanı getiren nedenlerden olacaktır.

Fotoğraf 7.1

Fransız Krallarının Devrim Öncesi İhtişamı: Versailles Sarayı.

Kaynak:

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Chateau-de-versailles-cour.jpg>



İngiltere, daha doğrusu Büyük Britanya Krallığı, Birinci İngiliz Devrimini (1649) ve İkinci İngiliz Devrimini (1688) yaşamış bir krallıktır. Kralın yetkilerini azaltan bir anayasa hazırlanmış ve ekonomik kararlar alma yetkisi elinde olan bir parlamento oluşturulmuştur. 18. yüzyıla girerken İngiltere Krallığı sömürgeleriyle daha da güçlenmiştir.

İspanya, İsveç ve Hollanda Krallıkları ise Rönesans ve keşifler dönemindeki güçlerine sahip değillerdir artık. Ama bu yüzyılda Prusya Krallığı ve Rusya İmparatorluğu tarih sahnesine çıkar. Kuzey Almanya'da, 1701'de doğan Prusya Krallığı, nüfuz sahibi, güçlü asil ailelerin ağırlığını taşıyan bir krallıktır. Ünlü Kral Friedrich-Wilhelm, tarım ve sanayi alanında gerçekleştirdiği yeniliklerle modern Almanya'nın temelini atmıştır. Onu izleyen oğlu II. Friedrich Fransız kültürüyle yetişmiş sanat ve felsefeyle yakından ilgili, çalışkanlığıyla tanınan bir kraldır, hatta aydınlanmacı düşünür Voltaire'le mektuplaşmıştır. Çarlık Dönemi sonrası kurulan Rusya İmparatorluğu ise kurucusu I. Petro döneminde önemli bir değişim yaşayacaktır.

Toplumsal ve Ekonomik Hayat

UNESCO bünyesinde yayınlanan bir araştırma önemli veriler sergiliyor: 18. yüzyıl Avrupa'sı hem nüfus hem coğrafya olarak gitgide her yönüyle büyümektedir. Nüfus artmaktadır, örneğin yüzyıl sonlarında, Londra bir milyon, Paris 547 bin, İstanbul da az bir farkla Avrupa'nın üç büyük kentidir. Kentler, iktidar ve güç odağıdır; zenginlerin ve nüfuz sahibi kişilerin malikânelerinde yaşadığı merkezlerdir. Saray çevresi ve iş adamları, şirket ve birlik temsilcileri de kentte ikamet ederler. Bunlar

Disiplin tutkunu olan II. Friedrich orduyu tümüyle yenileyerek mutlakiyet rejimini güçlendirir. Gençliğinde bale dansı yapan bu kral, krallığında tam bir askeri yönetim kurarak ülkesini yönetir.

özellikle tekstil alanında işverenler, büyük toprak sahipleri, serbest meslek sahipleri, özel yüksek maaşlı yöneticilerdir. Kentlerde belli bir zanaat kesimi de vardır ama bu kesim mali zorluklar karşısında her an iflas edebilir ya da atölyelerini kapatmak zorunda kalabilirlerdi. Ülkelerde ortalama ölüm oranı yüksektir. Çocukların büyük oranı beş yaşına gelmeden ölümle karşılaşmaktadır; fiyatlardaki hareketlenme ve artışlar şaşırtıcıdır. İş bulmak amacıyla fakir bölgelerden verimli bölgelere göçler şimdiden başlamıştır. Ama diğer yandan da, 17. yüzyıldan beri süre gelen soyluların egemenliği (soylular Krallıkla iktidarı paylaşan yegâne sınıftır) burjuvazinin güçlenmesiyle tehlikeye atılmıştır. Çünkü ticaretin yavaş yavaş form değiştirmesiyle yükselen burjuvazi, krallıklar karşısında kendini güvende hissetmez. Bu yüzyılda halkın çoğunluğunun tarımdan geçindiği ve köylerde yaşadığı düşünülürse köyler de yavaş yavaş dağınıklardan kurtularak birlik olmaya başlar. O halde hem burjuvazi sınıfı oluşmuş, hem de kırsal kesim çok dağınık değildir. Kadınlar ikinci sınıf cinsiyettir ve erkek tahakkümü altındadır. Ev işlerine mahkûm, bağımlı ve eğitim olanaklarından uzaktır. Ancak eşleriyle birlikte çalışabilmektedirler. Dinin ve geleneklerin kendilerine zorladığı insan modelini benimsemek durumundadırlar.

Örneğin İngiltere'de tarım fiyatları otuz yıllık zaman diliminde %250 artmıştır ve nedeni kıymet kazanan tahıllardır. Halk yaşam mücadelesi içindedir; ortalama bir vatandaş, bütçesinin %50'sini ekmeğe ayırmak durumundadır, yani iyi beslenememektedir.

UNESCO Yayınlarında çıkan “Histoire de l’humanité” ya da “History of Humanity” adlı kitap (Cilt VI: 1789-1914, ortak yazarlı) 1552 sayfa, 2008), yararlı bilgiler içermektedir.



K İ T A P

Bu yüzyıl aynı zamanda sanayi ve tarım girişimlerinin canlandığı bir yüzyıldır. Özellikle İngiltere bu konuda öncüdür. Ticari ilişkiler hızla artar, merkantilist ekonomi yerleşik düzen alır; hem dış ticaret hem iç pazar büyür ve buna bağlı olarak karayolu ve deniz taşımacılığı modernize edilir, şirketler artık Asya'ya dek bağlantılar kurabilmektedir. Nitekim ilk sanayileşme izleri de İngiltere'de makine ve tekstil alanında başlar. Ayrıca zengin sömürge toprakları yeni ekonomik çıkarlar ve kaynaklar sağlayacaktır.

Kültür, Sanat, İletişim

18. yüzyıl farklı yaşam tarzlarının olduğu bir yüzyıldır ve bu yaşam tarzı düşünsel olarak doğaya yönelerek, zarafet ve incelik olarak da sanatsal etkinliklerde güçlü bir ifade bulur. Güçlü krallıklar ve imparatorluklar ülkesi olan Avrupa'da sanatın gelişmesinde monarşi yönetimlerinin desteği önemlidir. Örneğin Fransa'da XIV. Louis ile başlayan destek bu yüzyılda da devam eder. Kral ve soylular sanatçıların eserlerinin çalınmasına, tiyatro eserlerinin sahnelenmesine destek verirler, ressamları himayeleri altına alırlar. Böylesi bir elit kültürü hayatın zevklerini inceliklerini yaşama ve yönetim anlayışlarını esnekleştirme olarak görmek gerekir.

Edebiyat, müzik, resim, heykel, mimari gibi sanat dalları, yeni gelişen düşüncelerle gitgide daha özerk çalışma alanı olurlar ve birbirlerinden etkilenme süreci başlar. Sanatta form olgusu ilk kez bu dönemde düşünsel ve eleştirel bir konu olarak ortaya çıkar. Özellikle edebiyat alanında, yazılı bir eserin biçimsel derinliği bir mükemmeliyetçilik olarak benimsenir.

Resim sanatında ise konular yavaş yavaş değişmeye yüz tutar. Yüzyılın felsefi bakışına uygun olarak, kent ve kır hayatından kesitler, tiyatro ve karnaval gösterilerinden, parklardaki eğlencelerden görünüm resimlenir. Erotizm konulu resimler mitolojik çerçevede verilse de erotizm özgürce resim sanatının alanına girmiştir artık. Tabii Fransız Devrimi sonrası bu değişim yoğunlaşacaktır.

Örneğin Hollandalı sanatçılar yavaş yavaş ürünlerini satmaya başlarlar. Eski ustaların eserleri hızla değer kazanır. Yer yer sanat sergileri açılmaya başlar.

Müzik, edebiyat ve mimaride az sonra ayrıntılıca ele alacağız, Barok Sanat ça-ğın baskın ekolüdür. Sarayda ve kiliselerde oda müziği, opera konserleri düzenlenir. Bu eserler bugün klasik müzik ve opera edebiyatının önemli eserleridir. Gitgide kompozitörler ile dinleyiciler arasında daha yakın sanatsal ilişkilerin kurulduğu görülür. Armoni bilgisi önemli bir gelişim gösterir. Bunlara paralel olarak çalgılar gelişir. Usta virtüöz sanatçı geleneği İtalya'dan Avrupa ülkelerine geçecektir.

Yapılan araştırmalarda Avrupa'da, bu yüzyılda sanatçı ve yazarların çoğunun burjuva ve asiller kesiminden dinsel sınıftan ve ticari çevreden yetiştiğini göstermektedir. Kırsal kökenli yazar ve sanatçı yok denecek kadar azdır. Sanat bu yüzyılda artık yavaş yavaş hayatın bir "nesnesi" durumundadır. Bazı ortamlarda bir zevk ve haz alma nesnesidir. Edebiyat salonlarında, yazarlar sanatçılar hatta müzisyenler buluşur ve salonlar bir sanat iletişimi kimliği kazanır. Gazete köşelerinde sanat haberleri ve sanat eleştirileri yer almaya başlar ve bu anlayış hızla yaygınlaşır. Litografi yani taşbaskı ilk kez bu yüzyılda denenir, yeni bir sanat türü daha doğmuş olur. Kitaba olan ilgi artmaya başlar. Kütüphaneler devletin-sarayın himayesindedir ama halk kütüphaneleri de açılır. Gazeteler gitgide bazı alanlarda da uzmanlaşarak (bilim, sanat, vb) önemli bir iletişimsel kurum kimliği kazanır. Devrim yıllarına doğru gazete sayısı inanılmaz derecede artacaktır.

Nüfus Hareketleri, Sömürgelere Göçler ve Köle Ticareti

Bilindiği gibi, Amerika'nın ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sonrası İspanyol, Hollanda ve Fransız kolonilerine yoğun göçler başlamıştır. Örneğin 2 milyona yakın Portekizlinin ve beş yüz binin üzerinde İspanyol'un Güney Amerika'ya; yaklaşık üç yüz elli bin İngiliz'in ABD'deki İngiliz sömürgelerine, yine bir buçuk milyon İngiliz'in Jamaika ve diğer Afrika ve Okyanus sömürgelerine, bir milyonun üzerinde Fransız'ın da Martinik, Guadeloupe gibi denizasıırı kolonilere göç ettiği bilinmektedir. Tabii önemli bir miktarda Hollandalı da kendi kolonilerine göç etmiştir. Bu göçler, yeni ekonomik, siyasal, kültürel anlayışların yöneliminde büyük rol oynayacaktır. Hatta köle ticaretiyle bazı bilim adamlarına göre, Batıda, kapitalizmin temelleri güçlenecektir.

18. yüzyıl köle ticareti istatistikleri ürperticidir. Son araştırmalar Amerika'nın keşfinden itibaren köle ticaretinin yasaklandığı yüzyıl sonuna dek ihraç edilen zenci köle sayısının yaklaşık 10 milyon olduğunu göstermektedir. 1700'li yıllardan itibaren Amerika'ya gönderilen köle sayısı yılda ortalama 40 bin dolaylarında iken bu rakam 1780'lerde senede 100 bine çıkar ve bu rakamın yarısı İngiliz köle ticareti hegemonyası altındadır. Köleler genellikle maden ocaklarında ve tarımda çalıştırılmaktadır. Kızılderililer kadar siyah Afrikalılar da köle ticaretine maruz kalmışlardır. Tabii bu arada bu insan avının bir ticarete dönüşmesi kıyımlara da neden olmuştur. Afrika'da sık sık baskın ve talanla köle avlanır. Bu işi kazanç kaynağı yapan birlikler oluşur. Bir köle "kazanmak" için en az beş köle ölür ya da öldürülür ya da çoğu uzun yolculuklarda gemilerde telef olurlar.

FELSEFE, BİLİM, İKTİSAT VE TEKNOLOJİ

17.yüzyıl filozofu Descartes'la önce Fransa'da yeni bir felsefe dönemi başlar ve zaman içinde tüm Avrupa'da etki ve eleştiri alanı yaratır. Her şeyin temelinı sorgulayan bu filozof, rasyonalizme dayalı bir yöntem (metot) anlayışı geliştirmiş ve aydınlanma düşüncesinde önemli bir payı olmuştur. Ama aydınlanma düşüncesinin kökeninde İngiliz düşünürlerin ve bilim adamlarının etkisi daha büyüktür.

Öncelikle **Isaac Newton** (1643-1727) evrensel çekim yasası, astronomi bilimi alanında çağının ve sonraki yüzyılın düşüncesini derin boyutta etkileyecektir. Yerçekimi yasasıyla ağır cisimlerin yeryüzüne doğru çekilişini, deniz sularının aya doğru çekilişini, gezegenlerin güneşe doğru çekilişini açıklamaları dünya düşünce tarihinde önemli bir aşamadır. Bunun yanında hareket yasaları ve ışığın prizmadan geçirilmesi konusunda, optik çalışmalarıyla ve matematikte türev ve integral kâşifi olarak bilim dünyasına damgasını vurmuştur. Bir başka önemli katkısı felsefe ve bilimin farklılığını ortaya koymasıdır. Felsefenin konusu ona göre metafizik değil, doğa olayları ve bunların açıklanması olmalıdır.

John Locke (1632-1704) ise, insanın sistemli düşünme sisteminin sezgisel olarak değil, dünyevi deneyimlere ve yaşantılara bağlı olarak oluştuğunu; aklın insan hayatına kılavuzluk edebileceğini; krallıkların mutlak otoriter olamayacağını ve halk ile kral arasında karşılıklı güven duygusu olması gerektiğini vurgulayarak önce İngiltere, sonra Fransa Devrimlerine yön vermiştir. Liberalizmin öncü filozoflarından.

İktisat alanında ise iki önemli isim yüzyıla damgasını vuracaktır. Bunlardan Fransız düşünür, **François Quesnay** (1694-1774) ekonominin bir disiplin olarak yapılanmasında önemli bir isimdir. Ünlü “Ekonomik Tablo” adlı eserinde ekonominin yasalarını sorgulamaya girerek ekonomiyi makro düzeyde (üretim ve üretim sektörleri, tüketim, yatırımlar, üretici ve çalışan sınıflar, gelir, istihdam) tanımlamaya çalışan ilk ekonomi bilimcidir. Bir diğer filozof İngiliz **Adam Smith** (1723-1790), yüzyılın en önemli iktisat kuramcısıdır. Ulusların Zenginliği (1776) adlı çok önemli eseri ekonominin ve ekonomi politüğün bir disiplin olarak ortaya çıkmasını ve sistematikleşmesini sağlamıştır. Kitap yayınlandığında serbest ticaret anlayışı yani sermayeci bakış açısı yavaş yavaş yaygınlaşmaktadır. Smith kitabında devletçi yatırımlara son vererek bireysel yatırımlara öncelik verilmesini savunur. Ona göre üretim gücünün artması iş bölümünün gelişimine bağlıdır. İş bölümünü belirleyen pazardır ve pazarın büyüklüğü ve canlılığı paranın geniş çaplı kullanımıyla olasıdır. Sanayi ve ticarete kentlerde oluşan pazar, kırsal kesimdeki hayat koşullarını da değiştirecek, iş geliştikçe daha çok iş alanı açılacaktır. O halde gerçek işbölümünün olabilmesi için sermaye birikimleri gereklidir ve işbölümünü çeşitlendiren de sermayedir. Bu şekilde sermaye birikimleri rekabeti yaratacaktır.

18. yüzyıl yeni teknik ve teknolojilerin çıkması açısından önemli bir yüzyıldır. İngiltere’de kok kömürü demir üretiminde kullanılmaya başlar ve bu şekilde kısa zamanda demir çelik endüstrisine doğru yol alınır; yol ve kanal inşaatlarının artması mühendislik ve inşaat okullarının açılmasını beraberinde getirir; dokuma makineleri, hasat makineleri hızla gelişir; ilk demir gemi ve bunu izleyen buhar gemileri, denizaltı projeleri gerçekleştirilir. Fransa’da ilk demiryolu, kendi kendine hareket eden ilk araç ilk otomobil yapılır. Yüzyıl aynı zamanda ilk paraşüt ve telgraf la tanışır. Ayrıca, ilk gaz lambaları, ilk asansörler, ilk katlanan şemsiyeler, yağmurluklar, duvar saatleri, baskül, mayonezli sos, şekerpancarından elde edilen şeker, kauçuk boru, ilk temizlik deterjanları, ilk gıda konserveleri bu yüzyılın harika buluşlarıdır. Yeni Dünya’da yetiştirilen birçok bitki Avrupa’ya taşınır. Örneğin Ame-

Resim 7.1

*Isaac Newton,
Bilimsel Devrimi
Başlatan Bilgin.*



rika kökenli patates ve mısır günlük hayatın içine girer ve halkın beslenme değeri yükselir. Fahrenheit cıvalı termometreyi, Franklin paratoneri icat eder. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önemli gelişmeler kaydeder, et ve süt üretimi önem kazanır. Bu da köylüyü zamanla ön plana yerleştirecektir. Böylesine değişimlerin nüfus hareketlenmelerini getirmemesi şaşırtıcı olurdu. Nitekim kırsal kesimle kentler arasında ticari ilişki başlar, kentlerin nüfusu artar. Ama bu değişim aynı zamanda ulus düzeyinde yeni ekonomik sömürüleri de beraberinde getirecek, sermaye sahipleri tarım topraklarına göz dikecek, köylüyü el emekçisi olarak çalıştıracaktır. Tarım kesiminde duyulan kredi ihtiyacı İngiltere'den başlayarak mevduat hesaplı bankaların doğmasına vesile olacaktır. Tasarruf bankaları, kredi bankaları, para basan bankalar, iş bankaları kurulur ve çoğu özel şirketlerindir. Her biri zamanla ülkelerinde önemli siyasal işlevler de yüklenenecektir.

YENİ BİLİMLER: Bazı bilim dalları ilk kez bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Newton'un etkisi Avrupa'ya yayılmaktadır. Evrim ve genetik konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan Fransız botanikçi Jean-Baptiste Lamarck (1744 - 1829) ilk kez bitkileri sınıflandırır. Modern kimyanın kurucularından kabul edilen ve Fransız Devrimi sırasında öldürülen ünlü kimyacı Antoine-Laurent de Lavoisier (1743 -1794) anılmaya değer bir isimdir. İtalyan bilgin Luigi Galvani, (1737-1798), kimyasal yolla elektrik elde edilebileceğini keşfetmiştir. Kimyadaki "galvanizm" onun soyadını taşır. Yine filozof Giambattista Vico (1668-1743) Scienza nuova, (Yeni Bilim) adlı eserinde Tarihin evrimini irdeleyen, insanoğlunun içine düştüğü hataları yöneten yasalar olduğunu ve bunların tarihsel evrimde önemli rol oynadığını belirten önemli bir eser yazmıştır. İtalyan fizikçi Alessandro Giuseppe Antonio Anastasio Volta (1745-1827) elektrik konusunda çalışmalarıyla tanınır ve kendi adıyla anılan ilk volta pili yapar. Yüzyılın son otuz beş yılı İngiltere'de dünya ekonomi tarihinin dönüm noktası kabul edilir. Çünkü oldukça bızlı bir bilimsel ve teknik gelişme söz konusudur. Öncelikle mekanik alanında, tekstil alanında önemli icatlar gerçekleşir. Buharlı makine yapılır. Makine ve mekanik mühendisliği çağın mesleği olur. Yol kanal inşaatıyla inşaat mühendisliği de gelişir.

1769'da hidrolik dokuma makinesi yapılır; 1776'da James Watt buharlı makineyi yapar; 1770'lerden itibaren maden ocaklarına makineler girer; yol ve kanal inşaatları 1761'den 1790'lara dek sürer (3.000 km kanal ve 2.000 km dolaylarında deniz ulaşım yolu inşa edilir).

Sanayi Devrimine Doğru

Fransa, İngiltere gibi ülkeler zenginleşmekte ve büyümekte ve dış ticaretleri kat kat artmaktadır. Buna paralel olarak fiyatlar artar. Tropikal Amerika'yla ticaret gelişir. Artık endüstri de ticarete bağımlı olarak gelişme seyri izleyecektir. Bir bakıma kapitalizmin temelleri atılmış durumdadır. Buna karşılık teknik ve teknoloji hızlı gelişim göstermez. El emeğine duyulan ihtiyaç, sanayinin ve ticaretin yürümesinde esastır. Yukarıda andığımız gibi, makinelerin çıkması, endüstrinin değişmesi ve banka şirketlerinin kurulmasıyla İngiltere'de üretim güçleri yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Böylece, sanayi devriminin ilk ögeleri 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bunu hazırlayan etmenlerin başında ticaretin büyümesi, deniz taşımacılığında gelişmeler, bilimsel buluşların getirdiği yeni teknikler gelir. İngiltere bu konuda başrolü oynar: Sömürgecilğe hızlı başlamıştır; deniz aşırı taşımacılıkta birincidir; ülke-

deki sermaye birikimi güçlüdür. Makineleşme, demiri işleme yani sanayileşme çarkını hızlı çalıştırmaktadır. Zaten birinci sanayi devrimi diye anılan sanayi devrimi, İngiltere’de dokuma tezgahlarının, buharlı makinelerin, demir çelik sanayindeki ürünlerin ve kok kömürünün kullanılmasıyla başlamıştır. Enerji kaynağı olarak buharın devreye girmesi, tarım ve sanayi ürünlerinin artması, demiryolları ve deniz ticaretinde yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin alması uluslararası ticarete yön verecektir. Ayrıca tarım bölgelerinin çevresinde sanayi bölgeleri oluşacak, bir bakıma tarım-sanayi işbirliği doğacaktır. O halde sanayi devrimini, 18. yüzyıl ortasından itibaren İngiltere’de başlayıp, tarım toplumunu sanayi toplumuna çeviren radikal değişiklik olarak tanımlamak gerekir. Bu değişen ekonomik hayat yeni bir yüzyıla girilirken bir takım çarpıcı görünümde de oluşturur: Kentlerde toplumsal tabakaların oturdukları semtler belirginleşir; yoksul mahalleler oluşmaya başlar. Bununla birlikte maden ocaklarında çalışan kadınlardan çocuklara dek iyileştirici iş hukuku yasaları düzenlenir. Bu tablo içinde, kölelik 1807 tarihinde İngiltere’de tamamen kaldırılacaktır.

DÜŞÜNCELERİN EVRİMİ VE BİLİMİN IŞIĞINDA AYDINLANMA

Aydınlanma Nedir?

Aydınlanmayı toplumsal ve siyasal açıdan mutlak kraliyet yönetimine ve onun aygıtlarına bir tepki olarak görmek gerekir. Aslında bu tepki, insan aklının yol gösterici olarak öne çıkmasıyla, bilimsel keşiflerin ve felsefi eleştirilerin ışığında insan bilincini bilginin ışığıyla aydınlatma çabalarıyla biçimlenmiş ve hem düşünsel, hem toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Aydınlanma hareketi içinde böylece hem Rousseau, Diderot, Voltaire gibi düşünürler, hem de ifade özgürlüğü, bilime ve toplumsal ilerlemeye duyulan güven, din ve devlet işlerinde ayırım ve bir dizi yeni ilerici düşünceler yer alacaktır.

Fransa Yakasında Önemli Düşünürler

Fransa’da Descartes’la oluşan felsefe geleneği, sözünü ettiğimiz İngiliz düşünürlerin etkisi, XIV. Louis’den beri süregelen elit kültür, Devrim öncesi ilginç bir düşünürler topluluğunun doğuşunu hazırlayacaktır. Bunlar arasında **Montesquieu** (1699-1755) “*Kanunların Rubu*” adlı eseriyle siyaset ve hukuk alanında pozitif bir hukuk biliminin temellerini atması açısından çok önemlidir. Filozof, kuvvetler ayırımı esasını ortaya atarak, üç temel yönetim biçimini analiz eder. Bunlar, korkuya dayanan despotizm, şan ve şerefi ön plana çıkaran monarşi ve yönetici ilkesi erdem olan demokrasidir. Montesquieu’nün “Acem Mektupları” adlı eseri ise, Paris’e gelen bir İranlının, Batıda Monarşik krallıklarda ve kilisede olup bitenler karşısında şaşkınlığını dile getirir, yani aynı zamanda bu kurumlarla ilgili acı bir ülke manzarası sergiler.

Bordeaux asillerinden olan, bağıcılık ve şarapçılıkla da uğraşan Montesquieu İngiliz hayranlığıyla tanınır.

Fransız Devrimi sonrası Fransa’nın gururu olan **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778) genelde filozof olarak bilinir. Oysa düşünür olma kimliği yanında, usta bir müzisyen ve edebi yazardır. Siyasete olan ilgisi, onu bugün geçmişin siyasi başyapıtlarından kabul edilen “*Toplumsal Sözleşme*” adlı eserini yazmaya sürüklemiştir. Bu eser, yeni bir düzen tasarlar. Toplumu tüm üyelerinin birliğiyle kurulan siyasal bir yapı yani Devlet olarak tanımlar. Bireyin doğuştan beri asla vazgeçmeyeceği özgürlüğünü gerçekleştirebileceği düzen karşılıklı bir anlaşma düzeni olmalıdır. Toplumun üyeleri bu düzeni özgürce benimsemeli ve düzen de üyeleriyle karşı-

lıklı yükümlülük içinde olmalıdır. Bu nedenle bu sözleşme mutlak, adaletsizliği ve eşitsizliği ortadan kaldırır; sözleşmeyle genel irade gerçekleşir ve bu sözleşme halkın gücüyle ayakta kalır. Genel İradeyi yani toplumsal sözleşme düzenini halk gerçekleştirmelidir.

Rousseau'nun "*Emile*" adlı eseri ise bir eğitim kuramı kitabıdır. Bu kitap insan hayatında eğitimin yerini yetkin biçimde gören ilk kitaplardan kabul edilir. "İnsanın eğitimi doğumuyla başlar, insan konuşmadan önce yetişmeye başlar". Ancak zamanla "insanın elinde her şey bozulur". Bu nedenle Emile'in dört eğitim evresi vardır. İlk evrede, çocuk doğal yaşamın ortasında doğanın bağrında, kırdan yaşamalı, zihinden çok beden gelişimi sağlanmalıdır. On iki ile on beş yaş arasında düşünme evresinde tarih coğrafya edebiyat bilgileri edinmeli ve bilginin tadını hissetmelidir; çocuk bu evrede masallardan uzak kalmalıdır, çünkü masallar, gerçek dışı kurgularıyla zihni yanlış yönlendirecektir. Bu yaşlarda çocuk nesneler dünyasını tanıyarak deneyler yaparak dünyayı tanımalı, sanatı keşfetmelidir. Elindeki tek kitap Robinson Crusoe olmalıdır. Gençlik evresinde ise ahlaki yaşamı öğrenmeli, ruh ve Tanrı bilgisine uzanmalıdır. *Emile* aslında düşler ve dilekler kitabıdır. Yeni bir dünya tasarımını çizmeye çalışır ve çocuğun apayrı koşullarda bir varlık olduğunu göstermesi açısından aydınlanmanın önemli bir eseridir.

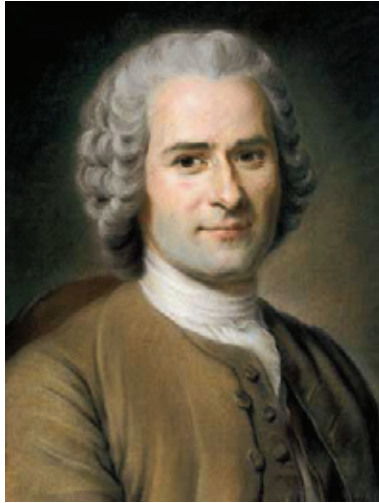
ROBINSON CRUSOE: İngiliz yazar Daniel Defoe'nin 1719'da yayımladığı bu eser, İngiltere'de rabat bir hayat yaşayan Robinson'un dünyayı dolaşma hayalleriyle çıktığı uzun yolculukta başına gelen maceraları ve bir ıssız adada karşılaştığı Cuma adını verdiği hem Hristiyanlığı hem ekonomiyi öğretmeye çalıştığı zenci yerliyle olan serüvenlerini anlatır. Kitap sömürge tarihi ve felsefesi hakkında önemli ipuçları sergiler. Yazıldığı dönemde bile çok okunan kitap, kısa zamanda dünya dillerine de çevrilir ve dünya edebiyatında hayal gücü ve kurgusuyla birçok ünlü yazara (Jules Verne, Michel Tournier), film ve tiyatro senaryolarına esin kaynağı olur.

Rousseau "*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*" adlı kitabında, insanların toplumsallaşmayla eşitsizliğin doğduğunu, demirin kullanılması tarımın gelişimi ve

toprakların bölüşülmesiyle mülkiyetin ortaya çıkarak zengin fakir ayrımını getirdiğini ve köleliğin yaygınlaştığını vurgular. Ama bir yandan da yasalar yapıldığı halde bu yasaların yoksulların işine yaramadığını ve bağımlı varlık durumuna getirdiğini yazarak sanki kendisinden sonraki modern toplumlara da bir eleştiri getirmiştir. Sonuçta, Rousseau, bir yarıyla akılcılığa, bir yarıyla duyguculuğa açık bir düşündürdür. Ama içten samimi anlatımı ve kendi egosunu belki de kendini beğenmişliğini öne çıkaran bir üslupla kaleme alması, çok okunmasını sağlamış ve haliyle etki alanını geniş tutmuştur. Bu üslup ve kimlik aynı zamanda çelişkiler de barındırır. Rousseau anılarını yazdığı İtiraf'lar'da, kendisinin zayıf yanlarından, bencilliğinden cesaretle söz eder.

Resim 7.2

Jean Jacques Rousseau, Filozof, edebiyatçı, sosyal bilimci, amatör müzisyen.



Rousseau'nun yaşarken hoşlanmadığı ama Paris'te Panteon'da mezarıyla buluştuğu Voltaire ise (1694-1778), ilk eleştirel şiirlerinden dolayı Bastille hapisanesinde kalmış ve istibdat rejimini tanımış bir düşünürdür. Daha sonra İngiltere'de bir dönem yaşayarak bu ülkenin kültürüne ve politik sistemine hayran kalır. Sonraki yıllarda Prusya Kralı II. Frederic'le yakın dostluklar kurar. Hayatında hem monarşi rejimlerine karşı çıkmış ama ılımlı monarşileri de gönülden desteklemiştir. Şiirlerini, denemelerini, öykülerini en karmaşık konularda bile halkın anlayacağı dilde anlatma ustalığı ve becerisi onu çok okunan yazarlar kategorisine sokmuştur.

Fransız Devrimi düşünürleri ve diğer etkili kimlikleri ayrıntılı öğrenmek isterseniz Servet Tanilli'nin "Fransız Devriminden Portreler" (Adam Yayınları, 1999) başlıklı kitabından yararlanabilirsiniz.



K İ T A P

Voltaire belirli bir öğretisi olmayan, bununla birlikte etkili ve zeki, maceracı, rahatına düşkün, ticaretle de uğraşmayı seven bir düşünürdür. Aydınlanmacı düşünürler içinde, bilgiye olan güveni, temeli olmayan inançların insanın içinden sökülüp atılması gerektiğine inanması, hoşgörü sorununu toplumsal düzeyde önemli bir kurumsallaşma olarak değerlendirmesiyle öne çıkar. O, insanı tanımlarken onun özü gereği bencil ve tutkulu olma özelliğini eleştirerek aydınlanmış insanın bencilliğini içinden atması gerektiğini vurgular ve ilerleme anlayışına güven duyarak onu savunur. Voltaire, özellikle hoşgörü konusunda Hristiyan din adamlarının çıkarlarını baskı yoluyla koruduğunu açıkça dile getirmiş ve onları ilerlemeye engel olmakla suçlamıştır. Voltaire son derece ilginç ve bir tez içeren felsefi öyküler de yazmıştır. Bunlar içinde "Candide" ve "Zadig" Doğu felsefesini içermeleri açısından ilginçtir.

Siyasetten estetiğe, edebiyattan ansiklopediye birçok türde önemli kitaplar yazan ve özellikle eleştiri mantığıyla dikkat çeken **Diderot** (1713-1784) maddeci ve ateist olmasıyla ünlüdür. Ama o her şeyden önce Ansiklopedinin kurucusu ve gerçekleştircisidir. Ansiklopedi başlı başına bir serüvendir. Diderot, matematikçi ve düşünür dostu d'Alembert'le birlikte olağanüstü bir çabayla bilgiler belgeler toplayarak 1751'de Ansiklopedinin ilk cildini yayınlar. (Üstelik bu arada yazdığı bir eserden dolayı hapse bile girmiş olmasına rağmen). Baskılar karşısında d'Alembert işi bırakmasına rağmen kendisi yasaklamalara para cezalarına aldırmadan 1772'ye dek çalışmayı sürdürür. Ansiklopedi bilgi kitabı olmaktan öte, birçok maddesinde, hayatta bilimin önemi, doğaüstü önyargılardan kurtulma ve en çetrefilli dinsel konuları bile ele almasıyla aydınlanma düşüncesinin temel taşlarından biri olmuş ve döneminde "best seller" yani çok satan özelliği kazanmıştır. Ansiklopedide, bilim adamı ve düşünür Buffon'un Doğa konusunda yapmış olduğu katkı o döneme göre çok yenidir.

Diğer yandan, bu yüzyılın bir düşünce hareketi yüzyılı olması, aynı zamanda okuma yazma oranının yükselmesinde de etkili olmuştur. Bütün bu filozofları ve eserlerini insanları uyandıran yol gösterici ışık tutucu

Resim 7.3

Diderot,
Ansiklopedinin
Yaratıcısı

Rousseau da, Voltaire de,
Diderot da anlatı türünde
edebi eserler vermişlerdir.

özellikle kültürel miras olarak görmek gerekir. Batı'da yayınlara hiçbir dönemde bu kadar ilgi duyulmamıştır. Sansürden dolayı yabancı ülkelerde özellikle Hollanda'da basılan yayınlar (dönemin ünlü filozofları ve yazarlarının kitapları yurt dışında basılmıştır) gizlice Fransa'da her sınıftan okur kitlesine bol sayıda ulaşır. Bir bakıma felsefe yeryüzünden faaliyet gösterir ve yüzyılın ortasına doğru düşünceler yavaş yavaş bir bütünlük içinde etkili olmaya başlar. Krallıkların adaletsizliklerine ve eşitsizliklerine karşı bilinçli bir muhalefet oluşumu başlar. Bu düşünürlerin çok okunmasını ve ilgi odağı olmasını sağlayan yanları ise kuşkusuz onların felsefeyle edebiyat arasında bir yer tutmuş olmaları ve zaman zaman ikisini bağdaştırarak toplumla ve insanla ilgili sorunları birlikte ele almalarıdır.

Basın Yayın Organlarının Katkısı

Aydınlanma fikirleri kitaplarla yaygınlaşmıştır. Fakat fikirler daha çok kafelerde salonlarda periyodiklerle ve hatta filozofların Avrupalı elit kişilerle fikir değişiminde bulunmak amacıyla yazdıkları mektuplarla (Voltaire on binin üzerinde mektup yazmıştır) yaygınlaşır. Kentlerde kitapçıları henüz kurulma yolundadır; matbaacılar, yayıncılar, kitapçıları küçük birlikler oluşturmaya başlar. Yazarlık emek işidir ve henüz bir meslek olmamıştır; tüm o ünlü filozoflar hayatlarını sürdürebilecekleri kadar kazanabilmişlerdir. Ama bununla birlikte telif hakları yasaları da oluşturulmaya başlamıştır. 17.yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan gazeteler önemli bir gelişim gösterir. Örneğin 1750'lerde Avrupa'da 170 dolaylarında süreli yayın bulunmaktadır ve bunun 80 kadarı Fransa'dadır. Devrim yılında ise bu sayı sadece Fransa'da üç yüze çıkacaktır. Gazeteler yanında dergiler de yaygınlaşır. Örneğin, sadece mektuplar ya da anılar yayınlayan dergiler vardır. Ama tıp, tarım, insan bilimleri alanında ilk bilim dergileri ve edebiyat dergileri de yaygınlaşmaya başlar. Tabii, tüm bu gazete ve dergiler sık sık sansür sorunlarıyla karşı karşıyadırlar. Ama basının varlığı hem popüler kültürün hem elit kültürün ilk oluşumlarını da sergiler. Örneğin Fransız Rabelais ya da İngiliz Shakespeare tarzında ya da etkisinde yazan yazarlar vardır. Ama bu yüzyıl yazarlarının halk edebiyatından etkilenmesi de anlamlıdır. Fransız **Charles Perrault**, "Ormanda Uyuyan Güzel" ve "Kırmızı Şapkalı Kız"ı yazar ve Fransa'da çok popüler bir yazar olur. Önceki yüzyılın yazarı La Fontaine'nin "Fabl"leri de popülerdir.

FRANSIZ DEVRİMİ

Aydınlanma düşüncesi siyasal açıdan dünya tarihinin en önemli birkaç olayından biri olan Fransız Devrimiyle vücut bulur. Bu nedenle ayrıntılara kaçmadan Devrimi hazırlayan koşullardan söz etmemiz gerekir. Kral XVI. Louis'nin yönetiminde bireysel özgürlüklerden söz etmek olanaksızdır, polis istediği kişiyi tutuklamakta ve Bastille Hapishanesi adalet denetiminden yoksun haksızca hapsedilen insanlar ve aydınlarla doludur. XV. Louis kitapları yaktırır. Halkın aklıktan kırıldığı yıllarda kraliçe Marie-Antoinette'in ziyafetleri ün salar. Halkın mutlak yönetime olan güvenini yitirmesi ve bu yönetime karşı gelişen demokrasi ve özgürlük bilinci etkili bir siyasal eyleme dönüşür. 1789 yılı geldiğinde, Fransızlar yeni bir düzene geçmek için çok isteklidirler artık. Oluşan Millet Meclisinde ulusal burjuvazi etkilidir; haliyle Aristokrasi reform projelerine karşı tüm olanaklarıyla karşı koyar; ekonomik kriz katlanılmaz boyutlardadır.

Fransız Devrimi ulusal nitelikte bir devrim olarak kalmamış, bütün insanlığı etkilemiştir. Özünde özgürlük eşitlik kardeşlik düşüncelerinin varlığı ve bunların insan hayatının temel gereksinimleri olarak tanımlaması ve bu ilkelerin özümsemesi

özelliğiyle tüm insanlığın haklarını savunması açısından önemlidir. Fransız halkının ortaya koyduğu bu irade sonraki yüzyılda diğer halkları derinden etkileyecektir.

Fransız Devrimi Olaylar Dizisi

Fransız Devriminin akışı, isyanlar, ardı ardına değişen meclisler, çok önemli kararlarla doludur. Kralın 5 Mayıs 1789'da toplantıya çağırdığı Genel Meclis'de (Etats Généraux) halkın temsilcileri, soyluların ve ruhbanların "iki" oy hakkını kabul etmezler ve kendilerini daha sonra Kralın da tanıyacağı Millet Meclisi (Assemblée Nationale) ilan ederler. 13 Temmuzda halk Paris Belediyesi'ni ele geçirir; 14 Temmuzda, içine girilmez denilen Bastille Hapishanesi yıkılır. 26 Ağustos'da *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* kabul edilir. *Büyük Korku* adı verilen süreçte köylüler aristokratların paralı haydutlarla ürünlerini yakacağı ve kendilerini öldüreceği korkusuyla onların şatolarına saldırırlar. Aristokratlar panik halde malikânelerini terk ederler. Paris'te ise Meclis kararları kabul etmeyince büyük bir kalabalık krallık sarayı Versailles'a doğru yürüyüşe geçer. Meclis olağanüstü renkli tartışmalara, çekişmelere konu olur. Sağ kesimde, Meşrutiyet yanlısı devrimi frenlemek isteyen güçlü bir grup, sol kesimde ise jakobenler ve çizgisi zaman zaman değişen jirondenler hâkimdir. Champs de Mars'da cumhuriyetçiler kralın askerlerinin katliamına uğrar. Bu arada Prusya Krallığıyla savaş da gündemdedir. 10 Ağustos'daki büyük ayaklanmada isyancılar Tuileries Sarayına saldırır ve Paris'te devrimci bir hükümet kurarlar. Kral ve kraliçe tutuklanarak hapsedilir ve 21 Ocak 1793'de idam edilir. Ama anarşi ortamında kuşku ve tahrik egemendir. Jakobenler Jirondenler ve diğer gruplar arasında büyük kopmalar yaşanır, öfke ve sertlik kazanmış gibidir. Robespierre'in öncülüğünde oluşturulan Komite, İhtilal mahkemelerinin yetkilerini artırarak anarşi ve terörü kısmen bastırır. Kraliçe de giyotine gönderilir. Ama şiddet hız kesmez, bu kez liderler (Danton gibi) ardı ardına giyotine gönderilir. Robespierre de Konvansiyon Meclisinde çoğunluğunu yitirince tutuklanır ve giyotine gönderilir. Daha sonra burjuva cumhuriyetçiler grubu güçlenir (Thermidorlar). 1795'den itibaren kralcılar avantajlı duruma geçerler. Halk isyanları azalır ve 2 kasım 1795'de zorbacı bir rejim getirecek olan Direktuvar Meclisi kurulur. Ancak iki yıl sonra, 4 ekim 1797'de **Napolyon Bonaparte**, meclisi fesheder; kralcılar tutuklanır. İtalya kahramanı bu general hem içte hem dışta barışı sağlar.

Fransız Devrimi unutulmaz katliamlara sahne olur. Parisli Baldırıçıplaklar 2-7 Eylül tarihleri arasında ihtilalci psikozuyla aristokratları temizlemek amacıyla hapishanelere ve hastanelere saldırırlar. Katliamda 1300'ün üzerinde insan öldürülür. Bunların içinde, aristokratlar, birçok tutuklu papaz, rahip, mahkûm ve hasta bulunmaktadır.

FRANSIZ DEVRİMİNİN SİYASİ PARTİLERİ VE JAKOBENİZM: O yıllarda partiler kulüp olarak da anılıyordu ve her biri belli bir ideolojik düşüncenin öncüsüydü. Bunlar arasında Jakobenler, devrimin hemen sonrasında bir yıl süreyle yönetime egemen olmuşlar ve tam bir terör estirmişlerdir. Liderleri Robespierre'in öncülüğünde karşı devrimcilere çok sert hareket etmişler ve ayaküstü mahkemelerle birçok insanı giyotine göndermişlerdir. Bu kanlı dönem kendilerinin de giyotine gitmeleriyle son bulur. Siyasi literatürde jakobenizm ya da jakobenlik günümüzde aşırı siyasal radikal görüşler ve kişiler için "tepeden imcecilik" anlamında kullanılmaktadır ve bir çok siyaset adamını etkilemiştir. Montanyar (Dağlılar) ise Jakobenlerin mecliste ki aşırı kanadı olup üst sıralarda oturdukları için bu ismi almışlardır. Adını Bordeaux kenti bölgesi La Gironde'dan alan Jirondenler ise burjuvaziyi temsil eder ve krala yakın grup olarak tanınır. Jakobenlere karşı tam bir güç çekişmesine girmişler, ama geride kalmışlardır. Bunun yanında ünlü militan grup Baldırıçıplakları (Sankülotlar) da anmak gerekir. Zamanın soylularının giydiği tayta benzer pantolonları devrim güdüsüyle giymeyi reddettikleri için bu ismi alan grup, serflerden ve işçilerden oluşuyor ve ihtilalci balkı temsil ediyordu.



Fransız Devrimin tarihsel ve düşünsel akışına ilişkin bilgilenmek için Servet Tanilli'nin "Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, 4. Cilt, 18. Yüzyıl Aydınlanma ve Devrim" (Alkım Kitabevi, 2007) adlı kitabına başvurabilirsiniz.

BİR DEVRİM GAZETESİ: REVOLUTIONS DE PARIS: 1789'da kurulan ve 1794'de kapatılan bu haftalık gazete, radikal cumhuriyetçi ve kilise karşıtı düşünceleriyle tanınır. Yayınlandığı ilk günden büyük bir okur kitlesi edinir. İhtilalın ünlü ismi Camille Desmoulins bu gazetede yazılarıyla ve hitabetçi kimliğiyle balkı galeyana getirerek Bastille ayaklanmasına öncülük etmiştir. Devrim öncesi Fransa'da gazetelerin sayısı seksen kadar iken Devrim yıllarında bu sayı üç yüze ulaşmıştır. Renkli bir politik eğilim sergileyen gazetelerin çoğu Devrim yanlısıdır. Ama karşı kuttan da yazarlar vardır ve belli bir kesim gazete yazarlarının yazılarını ilgiyle takip etmektedir. Gazete yazarlığı bu dönemde henüz bir meslek olmamıştır ama bu yolda temellerini atmıştır ve artık toplumda iletişimin formu da değişmektedir. Fransız Devrimi yılında önemli kararlar alınmıştır. Bunlar arasında feodal sistemden kalma imtiyazların lağvedilmesiyle soyluların ataerkil zenginliği sarsılır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ilk kez özgürlük, eşitlik, kardeşlik düşünceleri yer almıştır. Kilise ve Rubani kesimin malları devletleştirilmiş, kilisenin ekonomik gücü azalmıştır. Bir kent balkı ilk kez toplu olarak ayaklanmaya katılır.

4 Ağustos 1789: Aristokrasinin imtiyazlarının kaldırılması; 26 Ağustos 1789: İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin imzalanması; 5-6 Ekim 1789: Paris balkının ayaklanmaya katılması; 2 Kasım 1789: Kilise ve Rubani kesimin mallarının devletleştirilmesi; 9 Aralık 1789: Fransa'nın departmanlara bölünmesi; 24 Aralık 1789: Protestanların yurttaşlık haklarını kazanması.

Fransız Devrimi ve Modernliğin Kaynakları

Fransız Devrimi yeni oluşan burjuva toplumunu ve ekonomik açıdan da liberal ekonomi anlayışları derinden etkilemiştir. Fransız Devrimi, çoğu tarihçilere göre insanlık tarihinde feodalizmden kapitalist liberalizme doğru bir geçişin önemli duruşudur. Bir bakıma, Fransız Devrimiyle liberal demokrasi anlayışına ve yönetim tarzına ulaşmıştır. Bu da yeni modern bir Devlet anlayışının doğduğunun göstergesidir. Ama aynı zamanda da toplumsal sınıfları harekete geçiren ve burjuva sınıfını öne çıkarmasına rağmen aynı zamanda işçi ve köylü sınıflarının varlığı da belirmiştir. Siyaset bilimciler açısından modern toplumların yapılanmasında devrimin katkıları önemlidir.

Bu katkılardan en önemlisi Fransız Devrimi'nin özgürlükler, Eşitlik, Demokrasi, İnsan Hakları konusunda getirdiği yeniliklerdir. İfade özgürlüğü artık evrensel bir değerdir; farklı din ve dilleri aynı çatı altında yan yana yaşama hakkı tanınmıştır; insanların herhangi bir dine ait olma zorunluluğu yoktur; siyahların köleliği yasal olarak ortadan kaldırılmıştır (1794). Fransız Devrimiyle tek ve bölünmez ulusal birlik anlayışı doğmuştur. Kültürel hayatta ise aydınlanma esprisi tüm sanat dallarını sarar. Ressamlar dinsel konular yerine devrimi konu alan resimler yaparlar. Yazarlar devrim ve değişim iradesini işleyen romanlar öyküler kaleme alırlar. Soyluların hayat normları değişir. Paris salonlarının şıklığı zarıflığı kaybolur. Yeni bir siyaset söylem ve yeni siyasi figürler ortaya çıkar. Basında ve edebiyatta yeni bir tür olan siyasal gazetecik doğar. Bu bir fikir gazeteciliğidir. Artık rasyonalizme ve bilime olan güven, seküler (laik) düşüncenin toplu hayata yansması modernliğin kö-

kenlerini oluşturacaktır. Yazar Peter Wagner modernliğin 18. yüzyılda gerçekleşen “demokratik ve endüstriyel devrimlerle yaygınlaştığını” belirtir. O halde modernlik, “ekonomik, politik ve kültürel değişimlerle doğru orantılıdır ve yeni bir toplum modelini içerir ve Batılı bir kavramdır.

AVRUPA’DA AYDINLANMA

Diğer Ülkelere Bir Model: Fransa

18. yüzyılda Avrupa sanki ortak dilini bulmuştur, o da Fransızcadır. Avrupalı aydınlar arasında paylaşılan yegâne dildir. Almanya’da Rusya’da, Hollanda’da, İsveç’te hem okunan hem yazılan bir dildir. Bu da haliyle felsefe, edebiyat ve plastik sanatlar alanında özel bir iletişimin doğmasına, Fransız zevkinin (eğlenme, giyim, mobilya ve gastronomi alanında) bu ülkelerde yaygınlaşmasına yol açacaktır. Bu ülkelerdeki birçok düşünür ve sanatçı Fransız filozofları okurlar, dostluk kurarlardı ve onlardan etkilenirler. Özellikle Almanya, küçük bir Versailles Sarayı oluşturma hevesi içindedir. Örneğin Bayreuth, bir opera kenti olmadan önce Fransız zevklerinin egemen olduğu bir kültür merkezidir. Rus ve İsveç asilleri, yazarları ve sanatçıları Paris’e ziyarete gelirler hatta buralarda mekân tutarlar. Yine yeni kurulan Petersbourg kentinde düzenli Fransızca tiyatro temsilleri gerçekleştirilir; Rus aydınlar Fransızca konuşur. Tüm Avrupa’da göz alıcı bir tarzda gazete ve dergi yayınlama ve okuma geleneği başlar. Kültürlenmeye çalışan bütün Avrupa ülkelerinin gözü artık Paris’tedir ve Paris bu saygınlığını 20.yüzyıl ortasına dek sürdürecektir. Bu arada, kültürün her zaman tek yönlü işleyeceğine dair bir kural olmadığı da belirtelim hemen. Elbette Fransız kültürü de Avrupa kültüründen etkilenecektir: Montesquieu’nin ve Voltaire’in İngiliz hayranlığı bilinmektedir.

Almanya ve Diğer Ülkelerde Aydınlanma

Almanya özellikle edebiyat ve müzikte Avrupa’ya yol gösterici özelliktedir: Goethe ve Schiller’in öncülük ettiği “Sturm und Drang” (Duygu ve Coşku) adlı edebiyat hareketi, duygu yoğunluğunu ve coşkuyu yüksek ifade gücü olarak benimseyerek derin anlatımı amaçlar. Hareket, Fransız aydınlanma akılcılığına bir tepkidir ve aynı zamanda Alman yerel ve etnik milliyetçiliğini de beraberinde getirir. Johann **Wolfgang von Goethe** (1749-1832), ünlü “Faust”, “Werther’in Acıları” ve uzun dramatik şiirleriyle tanınır. Acılı bir aşk romanı olan Werther, romantik edebiyatın çarpıcı eserlerindendir. Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759-1805) ise, hem şair hem dramaturg olup romantizmin güçlü sesidir.

Ama Almanya’da asıl güçlü olan felsefedir. **Emmanuel Kant** (1724-1804) idealist Alman felsefesinin babasıdır. Kant elbette aydınlanmacı bir filozoftur, ama o daha çok felsefe tarihine yön veren bir bilgi kuramcısıdır ve anlaşılması emek isteyen kavranılması zor bir filozoftur. Kant aydınlanma düşünürlerinden farklı olarak aydınlanma sorunlarına düşünsel çerçevede değil daha filozofça bakmış ve daha radikal tutum takınmıştır. Örneğin aydınlanma düşünürlerinde belli bir sistem içinde dile getirilemeyen eleştiri iradesi Kant felsefesinin özünü oluşturur ve temel yönelimi olarak ortaya çıkar. Eleştiri mantığı Kant’a göre, salt aklın sorgulaması, kanıt araması ve doğrulamasıdır. Eleştiri, sistemli düşünmek, bilgiyi rasyonellikle yorumlamak, bilginin rasyonel kapasitesinin sınırlarına varmaktır. Kant kimsenin kimseye baskı yapmadığı, akılcılığın tek baskın güç olacağı bir düzen hayal eder. Akıl insan olma yolunda ilerlemenin tek koşuludur. Haliyle Kant’ın gözünde aydın

insan “kendi yetersizliğinin farkına vararak bundan sorumluluk duyan insandır”. Ayrıca aydınlanma özgürlük ortamı yaratılmadan yaşanılmaz.

YENİ BİR BİLİM, ESTETİK: Estetik sözcüğü, eski Yunancada “Aisthesis” algılamak ve duyularla ilintili bir anlam içerir. Alman filozof, Alexander G. Baumgarten (1714-1762) estetiği, duyuşsal bilginin bilimi olarak tanımlamış ve felsefenin içinde ayrı bir disiplin olarak öngörmüştür. Ona göre estetik “güzel hakkında düşünme” bilimidir ve haliyle estetik bilgi, duyular, algılama, duygu, haz ve boşlanma yoluyla oluşur o halde estetik duyuşsal mantığın bilimidir. Estetik daha sonra Hegel’in düşünceleriyle sanat yorumlamalarını etkileyen ve yön veren ve çok hızlı gelişen bir bilim olacaktır.

İtalya ise zengin bir ülke değildir, sadece Venedik, Padou, Bergame kentleri sanayileşme sürecindedir. Daha çok tarım ülkesidir ve daha o yıllarda tarım ürünleri ihraç etmektedir. Sanat alanında ise Rönesans döneminden gelen geleneğiyle etkilidir. 16. yüzyılın güçlü sömürgeci İspanya krallığı ise 18. yüzyılda çökmüştür. Sarayın kaynakları kalmamıştır; aristokrat sınıfın gösterişi kaybolmuştur; tarım gitgide kötüleşmektedir; sömürgeleri bile yüksek vergilerden dolayı kendisine kafa tutmaktadır.

18. yüzyıl aydınlanmasının etkili olduğu ülkelerden biri de Rusya’dır. Rus siyaset, sanat ve bilim adamları bu yüzyılda Avrupa’yla aralarında derin bir farklılık olduğunun bilincine varmışlardır. Avrupa hayranı olan ve Rusya’yı Avrupalılaştırmak isteyen I. Petro, bir Asya ülkesini Batılı ülkeye dönüştüren kraldır. Genişleme amacı güttüğü için denizcilik ve gemicilikle ilgili önemli girişimlerde bulunur; Petersburg kentini kurar; orduyu Alman disipliniyle yenileştirir. Avrupa tutkunluğu ve siyasi yönetimi ona Batıda hem Büyük Petro, hem Deli Petro unvanını kazandırır. Öyle ki din adamlarının, saray soylularının sakallarını kendi elleriyle kestiği söylenir; tüm memurlarına Avrupa insanı gibi giyinmeye zorlar; tutucu Ortodoks kilisenin yasaklarına karşı çıkar.

SANATTA YENİ BİR YAPILANMA: BAROK ANLATIM

Dönemin baskın sanat eğilimi barok stildir. Barok anlatımda, varlıkların güzelliği karşısında duygulanmayla gelen etkileşimin ifadesi önemlidir: Barok anlatım bu etkileşimi ince ayrıntılarıyla, göz alıcı biçimde, tüm gösterişiyle ve görkemliliğiyle dile getirir ve haliyle, abartmalı bir biçimselliği de öne çıkarır. Barok anlatım müzik, mimari başta olmak üzere sanatın birçok dalında etkili olmuştur.

18. yüzyıl aynı zamanda ünlü besteciler (kompozitör) çağıdır. Barok anlatım özellikle müzikte büyük bir ekol olmuştur. Çok geniş bir çerçeveye yayılan barok müzik, doruk dönemini başta **Johann Sebastian Bach** olmak üzere **Vivaldi, Scarlatti, Telemann, Haendel** gibi müziğe yön veren bestecilerle yaşamıştır. Fransa’da ise Versailles klasik müziği, yani saray müziği, uzun süre etkisini devam ettirir. Versailles Sarayı, Marain Marais,

Resim 7.4

Johann Sebastian Bach,
Müziğe Yön Veren Alman Besteci.



Campra ve daha sonra Rameau gibi önemli bestecilerin eserlerine kapılarını açar. Bu bestecilerle, müzik tarihinde armoni bilgisinde büyük bir gelişim yaşanmış, melodi ağırlık kazanmış, disonansın (birbirleriyle uyuşmayan seslerin kullanılması) artmış ve ayrıntılı süslemelerle duygu devinimleri yaratmak müzik dünyasını sarıp sarmalamıştır. Barok anlatıma renk ve ifade zenginliğiyle duygusallık ve duyarlılık katmaya çalışan, zarif ve inceliğe önem veren anlayış ise Rokoko üsluptur. Duyarlılık ve incelik dolu bu müzikal yaklaşıma “galant stil” denir. Ancak sonraki yüzyıl bestecileri barok müzikteki anlatım sınırlılığını keşfederek müziğe yeni bir yön vereceklerdir.

JOHANN SEBASTIAN BACH (1685-1750): Batı müziğinin temel taşı kabul edilen bu büyük besteci, küçük yaşında öksüz kalınca, kilise ve saray orkestralarında neredeyse ömrü boyunca kemancılık ve özellikle orgculuk yapmıştır. Kendisi Almanya dışına çıkmadığı halde, İtalyan sonat ve konçertolarına, Fransız süit ve uvertürlerine, İspanyol danslarına örnekler vermiş ve debasıyla değişik ülkelerin müzik kültürlerini birleştirmiştir. Bu engin bilgisiyse, bir yüzüyle geçmişe, öbür yüzüyle geleceğe ayna tutmuş ve her çağın müziğine yol göstermiş bir sanatçıdır. Bach, çeşitli melodileri birbirine uydurma sanatı olan kontrpuan konusunda ve “çok sesli müzikte üretici bir konunun birbirine benzer biçimde yenilenmesinden oluşan füğ sanatının yapılanmasında çok önemli katkıları olmuştur. Eserleri arasında: Dini Koro Müziği (Aziz Matia Pasiyonu, Noel Oratoryası, Missalar), din dışı vokal eserler (kantatlar, yani kabramanlık ve din konularında yazılan şiirlerin besteleri), orkestra müziği (Brandenburg konçertoları, Keman konçertoları, keman sonat ve partitaları, sinfonia’lar ve orkestra süitleri), oda müziği eserleri (keman, flüt sonatları), klavsen (Füğ sanatı) ve org eserleri yazmıştır. Bach ailesinin bütün bireyleri müzisyendir, ama “Bach” denilince de önce Johann Sebastian Bach akla gelir.

İtalya’da ise Barok müziğin önemli ismi **Antonio Vivaldi**’dir (1678-1741). Ünlü eseri “Mevsimler”, doğa olaylarının müzik diline tercümesidir ve sonuçta insan düşüncesine ve estetik dünyasına seslenir. Yine İtalya’da, yaylı çalgı yapımla dünyada benzersiz bir ekol yaratan Antonio Giacomo Stradivari, (1644-1737) kısaca **Stradivarius** bu dönemde yaşamıştır. Özellikle bugün paha biçilemeyen kemanları ve viyolonselleriyle ünlü olan Stradivarius, yaylı çalgı yapımında gerek yapıpım tekniği gerekse boya tekniğiyle erişilemeyen bir mükemmelliğin yaratıcısıdır. Çağın bir başka önemli buluşu sonraki yüzyılda gelişecek olan piyanodur.

Müzik dünyasının temel enstrümanlarından olan piyanonun tarihsel gelişimi hakkında neler biliyorsunuz?



Aydınlanma felsefesiyle Barok dönem sonrasında müzikteki değişim devam eder. W. A. Mozart ve J. Haydn’ın öncülük ettiği ve Beethoven’le sağlamlaşacak klasik dönemin temelleri atılır. Müziğe olan ilgi elit (seçkin) kesimden halka doğru yönelir, soyluların salonları dışında ilk kez başka salonlarda konserler düzenlenir. Müzikal formlarda *Sonat* ve *Senfoni* önemli bir gelişme gösterir. Oda müziğinde yeni biçimler gelişir. *Kuartet* (dörtlü) ve *Kentet* (Beşli) besteleri yapılır. Vocal müzik (şiirlerin lied olarak bestelenmesi gibi) çalışmaları gelişir. Opera sanatında başyapıtlar doğar.

WOLFGANG AMADEUS MOZART (1756-1791): Barok dönemden farklı olarak klasik dönemin ilk büyük bestecisidir. Otuz beş yaşında vefat eden Mozart, öncelikle müzik tarihinin dahi çocuğudur ve tam anlamıyla bir dehadır. Üç yaşında klavsen çalar, beş yaşında ilk bestesini, dokuz yaşında ilk senfonisini besteler. Eşsiz bir bestecidir. Sonatlardan konçertolara, operalardan oda müziğine her müzik biçiminde kusursuz eserler bestelemiştir. Senfoni, opera, solo konçerto, oda orkestrası, yaylı kuartet ve yaylı kentet ve piyano sonatları; Operaları arasında komik opera türünde Figaro'nun Düğünü, Don Giovanni, Così Fan Tutte; ciddi operaları arasında ünlü Sibirli Flüt bulunur. Müziğindeki yalın ve nükteli anlatım, güçlü ritmik yapı ve bu yapının altında yer alan coşku ve felsefe etkileyicidir. Eleştirmenler Mozart'ın insan doğasını abartılı melankoliye, hüzüne ve beyecana başvurmadan kendi tarzınca dile getirdiğini belirtirler.

SIRA SİZDE



Ünlü besteci Mozart'ta uluslararası boyutlara ulaşan Türk etkisi hakkında neler biliyorsunuz?

Resim 7.5

Wolfgang
Amadeus Mozart,
Müzik Dehası.



Bir diğer önemli besteci **Franz Joseph Haydn** (1732-1809), senfonileriyle, oda müziği eserleriyle ve büyük koral yapıtlarıyla Klasik Batı Müziğine yön veren bir bestecidir. Dünyanın yaradılışını konu edinen ünlü eseri Yaradılış Oratoryosu, ilk bölümde cansız bir dünyanın güneş ve denizin kükreşiyle canlanışını ve sonra canlı yaratıkların ortaya çıkışını ve son bölümünde de Adem ve Havva'nın yeryüzüne gelişini ve Tanrıya şükranı dile getirir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN DOĞUŞU

Bilindiği gibi İngiltere'den gelen göçmenler 1607'de ilk ticaret kolonisini Virginia'da kurarak zamanla büyürler ve İngiltere Krallığı tarafından atanan bir vali tarafından yönetilen 13 Koloni oluştururlar. Koloni halkı genelde Yeni Dünya topraklarını değerlendirerek zengin ve özgür yaşamak isteyen bir kesimdir. Ama aynı zamanda da İngiltere Devriminin etkisindedirler. İnsanlar Tanrı önünde eşittir ilkesini benimseyen liberal eğilimli bir halktır.

Vergilerle ve baskılarla, ekonomik haklarının kısıtlandığını düşünen koloniler toplu bir bağımsızlık mücadelesine girişirler ve aralarında örgütlenmeye başlarlar. 1776'da toplanan geniş katılımlı Virginia Kongresi, Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan ve özgürlük isteklerini dile getiren Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınlar. Bildiri, sözünü ettiğimiz Avrupalı aydınlanmacı filozofların öğretilerinden izler taşımakta ve Amerika Birleşik Devletleri adıyla bağımsız bir devlet kurulmaya karar verildiği ifade edilmektedir. Altı yıl süren savaş sonunda, George Was-

hington komutasındaki koloni güçleri, İngiltere'yi yenilgiye uğratar ve İngiltere 1783 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin varlığını resmen tanır. 1789'da Anayasanın tamamlanıp onaylanmasıyla yeni bir ulus doğar ve **G. Washington** ilk devlet başkanı seçilir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin doğuşunda İngiltere Krallığı'nın güttüğü vergi politikası çok etkili olmuştur. Yüksek olan bu vergiler yanında, İngiltere kolonilerinin rahatlığı, yaşam düzeni, zenginliği imrendirici boyutlardadır. Çünkü Yeni Dünyanın yeni Avrupalı halkı yaşadığı ve işlediği toprakları benimsemiştir, yurt bellemiştir. Siyasi düşünce olarak da genelde ılımlı bir krallık yanlısıdır ve Büyük İngiltere Devrimi Anayasasına inanmaktadırlar.

İngiltere Krallığı, Yedi Yıl Savaşları'ndan (1756-1763) sonra mali açıdan zayıflar ve kolonilerine yüksek vergiler yükler: 1764 yılında Şeker Kanunu Vergisini ardı ardına artırır; 1765'de Damga Pulu Vergisi koyar, 1773'de Çay İhracatı Tekelinin kolonilerden alınması kararını çıkarır; ve en son 1774 yılında Boston Liman Kanunuyla limanı ticarete kapatması bardağı taşıran damladır. İngiliz kolonileri artık İngiltere Krallığı'na güven duymaz, kendi sınırlarından geçiniyor duygusu içindedirler.

İlk Birleşik Devletler Üzerine Önemli Bir Saptama: Kültürleşme

1492 keşfinden sonra ilk sömürge kolonilerinin oluşmasıyla, Avrupa'da, bir an önce bu sömürge topraklarında altın ve gümüşe sahip olma, daha sonra da topraklara sahip olma arzusu yaygınlaşmış ve güçlenmiştir. Yerli halkın ise mülkiyet kaygısı yoktur, onlar bu topraklarda vardılar ve kendi yurtlarında yaşıyorlar bilincindedirler. Ama gelen ilk insan, toprağı mülkiyetleştirir ve onu gücüyle korumaya başlar, yani sahiplenir. Yerli halk tarımı bilmemektedir. Ama koloniler toprağı işlemeye başlayınca o günlerin deyimiyle "toprak değer kazanmıştır". Sahibi de onu işletenler olacaktır. Öyle ki, bu sömürgeci anlayış, hem Kuzey hem Güney Amerika sömürgelerinde yaygınlaşarak örgütlenecek, yerli halkı da içine alan ticari şirketler kurarak ekonomiye egemen olacaklardır.

Bu etkileşimde ilginç olan kültürleşme sürecidir. Birbirinden farklı iki kültür olan Avrupa kültürü ve Yerli Halk kültürü etkileşime girmiştir. Bu etkileşim sadece ekonomi, tarım ve ticaret alanında değil, zaman içinde değerler, düşünceler, inançlar ve davranışlar alanında da kendisini göstermiştir. Haliyle kültürleşme süreci dinamik bir süreçtir, yeni bir mecra alanıdır. Sistemde karmaşa olduğu için yitmeler de olmakta ve çatışmalar doğmaktadır. Yerli halk bu sömürgeleştirme ve kültürleşme durumu karşısında yavaş yavaş geçmişle bağlarını koparmaktadır, çünkü onlar da hayat mücadelesi içindedirler ve bu şekilde Avrupa kültürüyle sıkı bağlar kurma yolundadırlar. 18. yüzyıla gelindiğinde, artık Amerikalı Avrupalılar Avrupalı olmayı bırakmışlar ve sömürgecilerin Avrupalı olma misyonu bir bakıma başarısızlığa uğramıştır. Artık Kuzey Amerikalı Britanyalıların hayatı ve kültürü söz konusudur. Kültürleşme süreci açısından Amerikalı İngilizlerin kültürü Avrupa kültüründen bağımsız bir kültür değildir kesinlikle.

Güney Amerika'da ise bazı yerli halk kendi kültürlerine bağlı kalarak aynı zamanda beyaz kolonilerin egemenliğine bağlı kalınabileceğini kabullenmişler ve yerli halkın hakları için mücadele etmek hayatlarının bir parçası olmuştur. 300 yıl

boyunca İspanyol hâkimiyetinde yaşamaları ve daha sonra Simon Bolivar'la (1783-1830) özgürlüklerini kazanmaları tarihin önemli bir sayfasıdır. Artık yeni bir ulusal kimlik vardır Güney Amerika'da.

SIRA SİZDE



Güney Amerikalı önemli siyaset adamı Simon Bolivar hakkında neler biliyorsunuz?

*1776 tarihi dünya tarihinde önemlidir çünkü güçlü Avrupalı krallıklarının mağlup olabileceğini ve yeni bir politik sistemin kurulmasının mümkün olduğunu (üstelik bunun Avrupa'dan çok uzak ve ondan bağımsız olarak) göstermiştir. İspanyol Amerika'sı sömürgeleri de bağımsızlıklarını kazanmak için 25 yıl bekleyecek ve sonra ar-
dına bağımsızlıklarını kazanacaklardır.*

*1640'da Portekiz'in İspanya Krallığı'na karşı bağımsızlığını kazanmasıyla Brezilya da Portekiz sömürgesi olur. Zengin altın ve maden yataklarıyla ünlü bu ülkede ba-
ğımsızlık hareketleri 1789'da başlamış ama ancak 1822 yılında bağımsızlığını ka-
zanmıştır. Ülkede 1775'de Kızılderili köleliği yasaklanmıştır. (Ama bununla birlikte,
ülkeye Angolalı köleler getirilmeye devam edilmiştir!)*

Özet

18. yüzyıl hem mutlakiyetçi krallık rejimlerinin hem de kilisenin iktidarının sarsıldığı, İngiltere'nin etkisinde Avrupa'da ilk makinelerin yapılmaya başlanmasıyla yeniliklerin ve sanayinin başladığı, bilimsel araştırmalarda Newton'dan başlayarak önemli buluşlara tanık olduğumuz bir yüzyıldır. Ama buna paralel olarak da sömürgeciliğin ve aynı zamanda uluslararası ticaretin yaygınlaştığı ve kentleşmeyle burjuva sınıfının oluştuğu, bununla birlikte halk kesiminin büyük zorluklar içinde yaşadığı bir yüzyıldır aynı zamanda. Sömürgelere yapılan göçler, yeni ekonomik, siyasal, kültürel anlayışların yöneliminde büyük rol oynayacaktır. Hatta kitlesel olarak yapılan köle ticaretiyle bazı bilim adamlarına göre, Batıda, kapitalizmin temelleri güçlenir. Kırsal kesimle kentler arasında ticari ilişki başlar, kentlerin nüfusu artar. Ama bu değişim aynı zamanda ulus düzeyinde yeni ekonomik sömürüleri de beraberinde getirecek, sermaye sahipleri tarım topraklarına göz diyecek, köylüyü el emekçisi olarak çalıştıracaktır. Fransız Devrimine doğru yol alındığı hissedilmektedir.

Aydınlanma düşüncesinin kökeninde İngiliz etkisi büyüktür. Öncelikle Isaac Newton evrensel çekim yasası, astronomi bilimi alanında çağının ve sonraki yüzyılın düşüncesini derin boyutta etkileyecektir. Bunun yanında John Locke da önemli bir isimdir. İngiliz düşünür Adam Smith Ulusların Zenginliği adlı kitabında ekonominin ve ekonomi politüğün bir disiplin olarak ortaya çıkmasını ve sistematikleşmesini sağlamıştır. Bazı bilim dalları ilk kez bu yüzyılda ortaya çıkmıştır: evrim ve genetik konusunda Fransız botanikçi Jean-Baptiste Lamarck; modern kimyanın kurucularından Antoine-Lavoisier, İtalyan fizikçi Alessandro Giuseppe Antonio Anastasio Volta önemli isimlerdir.

Aydınlanmayı toplumsal ve siyasal açıdan mutlak yönetime ve onun aygıtlarına bir tepki olarak görmek gerekir. Aydınlanma hareketi içinde Montesquieu'nün "Kanunların Ruhu" adlı eseri hukuk biliminin temellerini atması ve kuvvetler ayrımı esasını ortaya koymasıyla ünlüdür. Jean-Jacques Rousseau hem siyaset öğretisi, hem kültür, hem edebiyat alanında etkili olmuş "Toplumsal Sözleşme" adlı eserinde siyasal bir yapı olan Devleti tanımlamaya girişir ve bunu yaparken toplumun üyeleriyle yöneticiler karşılıklı yükümlülük içinde olması gerektiğini belirtir. Emile" adlı eseri ise bir eğitim kuramı ve yöntemi kitabıdır. Voltaire ise ılımlı monarşileri desteklemiş, bilgiyi savunmuş bağınazlığa şiddetle karşı çıkmıştır.

Diderot ise Ansiklopedinin kurucusu ve gerçekleştiricisidir.

Almanya'da aydınlanma özellikle felsefe, edebiyat ve müzikte Avrupa'ya yol gösterici özelliktedir. Yazar ve şairlerden Goethe ve Schiller'in; filozoflardan Emmanuel Kant'ın katkıları çok önemlidir. Ayrıca bu yüzyılda Alman filozof Alexander G. Baumgarten "güzel hakkın da düşünme" bilimi olan estetik bilimi doğar.

18. yüzyıl farklı yaşam tarzlarının oluştuğu bir yüzyıldır. Krallık himayesinde önemli gelişim gösteren mimari, resim, müzik tiyatro sanatları, gitgide yeni gelişen düşüncelerle özerk çalışma alanı oluştururlar. Sanatta form olgusu ilk kez bu dönemde düşünsel ve eleştirel bir konu olarak ortaya çıkar. Barok anlatımda, varlıkların güzelliği karşısında duygulanmayla gelen etkileşimin ifadesi önemlidir. Barok anlatım müzik, mimari başta olmak üzere sanatın birçok dalında etkili olmuştur. 18. yüzyıl aynı zamanda ünlü müzisyenler kompozitörler çağıdır. Başta J.S. Bach olmak üzere Vivaldi, Scarlatti, Telemann, Haendel gibi müziğe yön veren besteciler bu dönemde yaşamışlardır. Bu bestecilerle, müzik tarihinde armoni bilgisinde büyük bir gelişim yaşanmıştır. Wolfgang Amadeus Mozart ise sonatlardan konçertolara, operalardan oda müziğine kadar her müzik biçiminde kusursuz eserler bestelemiştir.

Fransız Devrimi ulusal nitelikte bir devrim olarak kalmamış, bütün insanlığı etkilemiştir. Özünde özgürlük eşitlik kardeşlik insan hakları düşüncelerinin varlığı ve bunların insan hayatının temel gereksinimleri olarak tanımlaması açısından önemlidir.

Yüzyılın bir başka önemli olayı 1776'da Amerika Birleşik Devletleri kurulur. 1492 keşfinden sonra İngiltere'den ve Avrupa'dan göç eden sömürge kolonileri, köle ticaretiyle Afrikalı halkın zorunlu katılımı ve yerli halkın kıyımıyla başlayan ABD serüveni, 18. yüzyıla gelindiğinde, Amerikalı Avrupalıların Avrupalı olmayı bırakıp İngiltere'ye başkaldırmasıyla sonuçlanır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 18. yüzyıl krallık rejiminin özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Burjuvazinin yükselmesiyle asiller (soylular) sınıfı kendini rahat hissetmemesi
- b. Halkın büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması ve tarımla geçinmesi
- c. Asillerin krallıkla iktidarı paylaşan tek egemen sınıf olması
- d. Köylerin dağınıklıktan yavaş yavaş kurtulup birlik olmaya başlaması
- e. Krallık rejimlerinin sanatçılara destek vermemesi

2. 18. yüzyıl sanayileşme atılımlarıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Sanayileşmeye Fransa öncülük etmiştir.
- b. İlk sanayileşme hamleleri İngiltere'de başlamıştır.
- c. İlk sanayileşme hamleleri makineleşme alanında gerçekleşmiştir.
- d. Ticari ilişkiler hızla artmıştır arz talep büyümüşür.
- e. Tekstil alanında dokuma ve pamuk fabrikaları inşa edilmiştir.

3. Amerika ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sonrası oluşan nüfus ve göç hareketleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Avrupa'dan İngiliz İspanyol sömürgelerine büyük çaplı göçler başlamıştır.
- b. Köle ticaretiyle kapitalizmin temellerinin atıldığı söylenebilir.
- c. Göçler, yeni ekonomik, siyasal, kültürel anlayışların yöneliminde büyük rol oynamıştır.
- d. Amerika'nın keşfinden itibaren köle ticaretinin yasaklandığı yüzyıl sonuna dek ihraç edilen zenci köle sayısı yaklaşık yarım milyonu bulmuştur.
- e. Kızılderililer kadar siyah Afrikalılar da köle ticaretine maruz kalmışlardır.

4. Kraliyet rejimlerinin sanatla ilişkisi çerçevesinde aşağıdakilerden hangisi gerçeği **yansıtmaz**?

- a. Monarşi rejimleri sanatın gelişmesine katkıda bulunmamıştır.
- b. Krallık sarayı için sanatla ilgilenmek hayatın zevklerini ve inceliklerini yaşamak anlamına gelmektedir.
- c. Saraylar, müzik ve tiyatro toplulukları oluşturarak sanatçıların eserlerini sergilemelerine fırsat vermiştir.
- d. Müzik sanatında Fransa'da saray müziği uzun süre etkisini sürdürmüştür.
- e. Saraylardaki tiyatro gösterileri genelde gülme ve eğlence amaçlıdır.

5. Aşağıdakilerden hangisi Jean Jacques Rousseau'nun eğitimle ilgili kitabıdır?

- a. Emile
- b. Toplum Sözleşmesi
- c. Kanunların Ruhı
- d. Ansiklopedi
- e. Acem Mektupları

6. Aşağıdakilerden hangisi Barok anlatımın özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Varlıkların güzelliği karşısında duyguları ifade etme
- b. İnce ayrıntılarla ifade etme
- c. Gerçekçi bir anlatımı benimseme
- d. Göz alıcı, gösterişli hatta abartılı dile getirme
- e. Zarafet ve inceliğe önem verme

7. Aşağıdakilerden hangisi Fransız Devriminin özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Egemenlik ulusundur ilkesini getirir ve demokrasinin temellerini atar.
- b. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik düşüncelerini insan hayatının temel gereksinimleri olarak tanımlar.
- c. Modernizme kaynaklık eder.
- d. İşçi, emekçi ve çalışanların gerçekleştirdiği bir devrimdir.
- e. Liberalizme kapı açan bir devrimdir.

8. Almanya aydınlanmasının özellikleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Goethe ve Schiller gibi yazarlarla hem aydınlanma hem de yerel Alman milliyetçiliği beraber gelir.
- Emmanuel Kant eleştiri mantığıyla derin bir felsefi boyut kazandırır.
- Müzikte ünlü besteci J.S. Bach kontrpuan sanatı alanında devrimler gerçekleştirir.
- Fransa'da doğan estetik bilimine büyük ilgi doğar.
- Mozart müzikal formların gelişmesinde önemli rol oynar.

9. Aşağıdakilerden hangisi modernliğin kaynakları arasında **değildir**?

- Seküler (laiklik) rejim
- Bilime güven
- Akılcılığa tepki
- Serbest ticaret anlayışı
- Ulus devlet anlayışı

10. Aşağıdakilerden hangisi Mozart'ta Türk etkisiyle ilgili **değildir**?

- Bestelerinde mehter müziği tınlarını kullanmıştır.
- Saraydan Kız Kaçırma* adında bir opera eseri vardır.
- Türk Marşı* isimli bir bestesi vardır.
- Zaide* isimli bir opera eseri vardır.
- Sibirli Flüt* adlı eseri Türk mitolojisinden alınmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- | | |
|-------|--|
| 1. e | Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanmanın Eşiğinde Avrupa'nın Genel Görünümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 2. a | Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanmanın Eşiğinde Avrupa'nın Genel Görünümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 3. d | Yanıtınız yanlış ise "Nüfus Hareketleri, Sömürgele Göçler ve Köle Ticareti" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 4. a | Yanıtınız yanlış ise "Kültür, Sanat, İletişim, Toplum" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 5. a | Yanıtınız yanlış ise "Fransa Yakasında Önemli Düşünürler" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 6. c | Yanıtınız yanlış ise "Sanatta Yeni Bir Yapılanma: Barok Anlatım" konularını yeniden gözden geçiriniz. |
| 7. d | Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi ve Modernliğin Kaynakları" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 8. d | Yanıtınız yanlış ise "Avrupa'da Aydınlanma" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 9. c | Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi ve Modernliğin Kaynakları" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 10. e | Yanıtınız yanlış ise "Sanatta Yeni Bir Yapılanma: Barok Anlatım" konusunu yeniden gözden geçiriniz. |

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Klavyeli çalgılar içinde yer alan piyanonun sözlük anlamının “gürültüsüz, yumuşak” anlamlarını geldiğini duymamışsınızdır belki. İlk kez 1709’da, Floransa’da dört oktavlı olarak yapılmış, daha sonraları mekanizmaları işlenerek 1780’den sonra bugünkü kimliğini kazanmıştır. Ama bu arada Fransız Devrimi sırasında aristokrat çalgısı olarak görüldüğü için giyotinin piyanoya benzetildiği söylentisi de vardır. 19. yüzyılda romantik Chopin’lerin, Schumann’ların, Lizst’lerin en gözde solo çalgısı olma özelliği kazanacaktır.

Sıra Sizde 2

Mozart, ünlü Alla Turca (Türk Marşı adıyla bilinir ve 1778’de bestelenmiştir) ile Türk adını müzikte en çok duyuran bir sanatçıdır. Bunun yanında “*Zaide*” Operası ve “*Saraydan Kız Kaçırma*” adlı operası da Türk etkileri taşır. “*Saraydan Kız Kaçırma*” operasında, mehter müziğindeki davulların ve zillerin vuruşlarını melodik bir anlatımla vererek geniş bir hayal dünyası yaratır. Bu eseri dünyada Türk Operası olarak ünlenmiştir.

Sıra Sizde 3

Simon Bolivar (1783-1830) sömürgecilik sonrası Güney Amerikalı ülkelerin doğuşuna önderlik eden devrimci bir liderdir. Venezuela’nın, Kolombiya’nın bağımsızlığı için mücadeleler vermiş ve son olarak o zamanlar ki adıyla Büyük Kolombiya’nın (Venezuela, Ekvador, Kolombiya, Panama ve Peru’nun bulunduğu bölge) yaratıcısı olmuş, halkını İspanyol sömürgesinden ve kölelikten kurtarmaya çalışarak Anayasa hazırlatmış ve ilk devlet başkanı olmuştur. Ayrıca, Beyazların egemenliğinde bir Cumhuriyet oluşturması çok ırkılığını benimsemiş olarak yorumlanmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Cevizci Ahmet, (2011), **Felsefe Tarihi**, Say Yayınları.
- Say Ahmet, (1995), **Müzik Tarihi**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Tanilli Servet, (2007), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, 4. Cilt, 18. Yüzyıl Aydınlanma ve Devrim**, Alkım Kitabevi.
- Tanilli Servet, (1999), **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, Adam Yayınları.
- Tanilli Servet, (1999), **Fransız Devriminden Portreler**, Adam Yayınları.
- Ortak Yazarlı, **Histoire de l’Humanité, veya History of Humanity**, (UNESCO / EDICEF Yayınları, (5. Cilt, 1492-1789) İngilizce Fransızca ve Rusça dillerinde yayınlanmış eser; Halil İnalcık, Peter Burke Yönetiminde).

8

Amaçlarımız

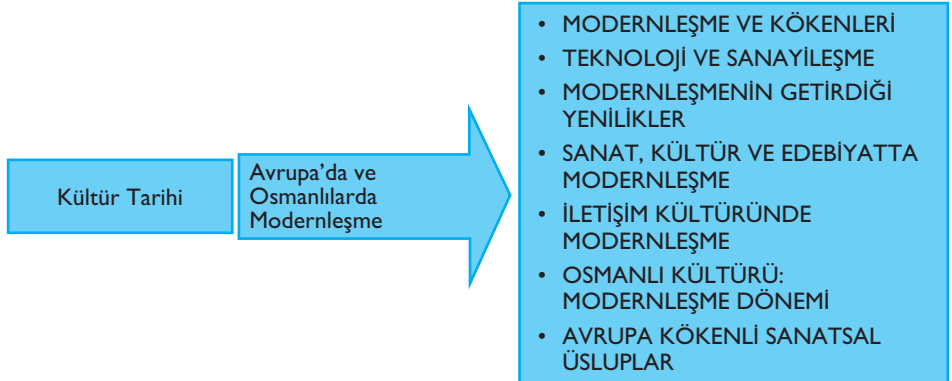
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 19. yüzyıl Avrupa'sında siyasal toplumsal değişimin özelliklerini tanıyabilecek,
- Avrupa'daki modernleşme sürecini analiz edebilecek,
- Avrupa'da modernleşmenin nedenlerini açıklayabilecek,
- Osmanlılarda modernleşmenin özelliklerini değerlendirebilecek,
- Osmanlılarda Avrupa etkisini sorgulayabilecek,
- Avrupa'da ve Osmanlılarda sanatsal kültürel değişimlerin özelliklerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Modernleşme
- Modernlik
- Yeni bilimler
- Sanayileşme
- Modernleşme ve Zaman kavramı
- İzlenimcilik
- Roman
- Afiş
- Osmanlı Modernleşmesi
- Barok

İçindekiler



Avrupa'da ve Osmanlılarda Modernleşme

MODERNLEŞME VE KÖKENLERİ

Modern, Modernleşme, Modernizm ve Modernite

Modern sözcüğü Latince kökenli bir sözcüktür. Oxford İngilizce Sözlüğüne göre latince *modernus* (şimdi) anlamından gelmektedir. Bu sözcüğe Ortaçağda farklı bir anlam yüklenmeye çalışılmış ve geçmişe göre geleneksel düşünce ve sanat akımına karşı çağdaş olanı tanımlamak esas alınmıştır. Böylece, o zamanlardan beri modern sözcüğü, “yeni, deneysel ve geçmişten uzaklaşan” anlamında kullanılmıştır. *Modernleşme* ise Avrupa ve Amerika'da teknoloji, bilim, demokrasi, ulus devletler ve kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkmasıdır. Modernleşmeyle beraber sadece aydınlanma düşüncesi değil, sömürgecilik ve Avrupa emperyalizmi de yaygınlaşmış ve bu kavram” batı” kavramı ile özdeşleşmiştir. Avrupa, Batı ve Modernleşme eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Modernizm daha çok düşünce, sanat, eleştiri ve edebiyat alanında çıkan akımlar için kullanılır. 19. yüzyılın ortasından II. Dünya Savaşı'nın öncesine kadar devam eden bir süreçtir. *Modernite* ise, özünde düz hat üzerinde ilerleyen bir gelişme değil, Rönesans'tan beri Avrupa kültür tarihinin geliştirdiği sistematik bir süreçtir. Modernite, kendi başına tarihsel, politik veya sosyolojik bir kavram olmamakla beraber geleneksel olana ve geçmiş kültürlere karşı duran ve mentalite değişikliğini öne çıkaran bir kavramdır. Coğrafi bölgelere ve farklı kültürlere göre değişik zaman dilimlerinde ve o bölgelerin veya toplumsal yapının koşullarına göre ortaya çıktığından farklı modernite biçimlerinden söz edilebilir.

Avrupa kültüründe 19. yüzyıl *modernizmin* ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilegelmiştir. Ancak bazı tarihçiler, araştırmacılık, kuşkuculuk, ussallık gibi kavramların Ortaçağdan sonra tekrar gündeme geldiği Rönesans dönemini erken modernizm öncüsü kabul ederler. Bu nedenle moderniteyi ortaya çıkaran koşulları ve modernizmi iyi anlamak için Rönesans dönemiyle başlayan doğa, evren ve insanı yeniden sorgulayan düşünce biçimlerinin etkisini vurgulamak gerekir. Kopernik'in (1473-1543) güneş sistemi teorisi, Galileo'nun (1564 -1642) dünyanın yuvarlak olduğunu kanıtlaması insan varlığının konumunu dini bağnazlığın sınırlarından kurtarmaktaydı. Öte yandan Rönesans dönemiyle beraber artan coğrafi keşifler ve özellikle 17. yüzyıldan sonra deniz ticaretinin okyanus ötesine gelişmesi (Hollandalıların ticareti Akdeniz'den açık denizlere taşıması) farklı kültür ve yaşama biçimlerinin varlığını göstermişti. Artık merkezi kraliyetlerin merkantilist ekonomik sistemi yerine serbest ticaret ve ön kapitalist düzenin kurulma süreci başlamıştı.

Coğrafi keşifler ve deniz yolu ulaşımıyla gidilen bölgelerden çok değişik maddi kültür verileri Avrupa'ya taşınıyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda aydın kişiler, tüccarlar, prensler bu ilginç verileri toplayarak koleksiyon oluşturmaya başlamışlardı. "İlginç Şeyler Odaları" (Cabinet de Curiosité) denilen bu yerlerde hayvan, bitki ve mineraller toplanırdı. Herkes birbirini yeni bulgusunu gösterir ve bunlarla da öğünürdü. Koleksiyonlarını göstermek için geceler düzenlenir ve bu tür toplantılar sosyal yaşamın bir parçası olurdu. Görülmemiş kuşlar, yeni çiçek cinsleri, yeni maden türleri merakla incelenir ve ne oldukları hayranlıkla tanımlanmaya çalışılırdı.

Ayrıca Aydınlanma düşüncesinin esas çizgilerini de unutmamamız gerekir. Aydınlanma düşüncesi, Tanrı fikrini reddetmese de dünyanın nasıl oluştuğunu araştıran deneysel bir akılcılığı ön planda tutuyordu. Dolayısıyla araştırmalar tanrıyı reddetmek için değil tanrının evreni yaratma biçimlerinin özünü daha iyi anlamak için yapılmaktaydı. Newton'un yerçekimi yasası, Descartes'ın bilgi felsefesi, John Locke'un bilginin ampirik yöntemlerle ve duyularımızla elde edilebileceğini savunması düşünce dünyasının yenilikleri arasındaydı. Fransız düşünürler Jean Jacques Rousseau'nun, Voltaire'in, Montesquieu'nün siyasal yönetim, özgürlük, dini bağnazlık, yasalar konusunda yazdıkları Fransız Devrimine öncülük etmişti. Aydınlanma dönemi böylece bilginin ve toplumsal düzenin sadece Tanrıdan gelmediği ve insanın kendi araştırmalarıyla bu bilgiye ulaşabileceğini, insanların özgür ve doğuştan eşit olduğu fikirlerini ortaya çıkarmıştı ve bu nedenle modernleşmenin özünü oluşturmuyordu. Bu düşünceler, Fransa'da krallık ve aristokrasiye karşı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş ve Fransız Devrimiyle tüm dünyada yeni bir politik düzenin başlamasına olanak sağlamıştı. Artık kurulan Halk Meclislerinde herkes özgürce fikirlerini dile getirme olanağı bulmuş, halkın temsiliyetiyle Cumhuriyet rejimi ortaya çıkmıştı. Düzenlenen yeni yasalar aynı zamanda Kilisenin de dini otoritesini sarsmış, devlet ve din işleri yasalarla birbirinden ayrılmış, idari, yasama ve yargı güçlerinin görev alanları belirlenmişti.

Erken modern dönemde, Avrupalıların denizötesi ticareti geliştirmeleri ve buna bağlı olarak kurulan şirketler, banka sistemi, kredi olanakları, ticaret ve borsa alanının gelişmesinde etkili olmuştur. İspanya, Fransa, Portekiz gibi merkantil ekonomik sistemlerde ve Hollanda ve İngiltere gibi liberal ekonomilerde, kapitalist sistem bu ticaret devrimi sayesinde güçlenmiştir. Deniz aşırı bölgelerde oluşturulan koloniler, ticaretin çekirdeğini oluşturduğu gibi kültürler arası etkileşimin ve bilgi birikiminin ortaya çıkmasında rol oynamış, yeni doğa koşulları ile başetmek, kolonilerden gelen hammaddeleri daha çabuk işleyebilmek için teknolojik gelişmeler kaydedilmiştir.

EMPERYALİZM-SÖMÜRGEÇİLİK-MODERNİZM: Bir devletin başka bir devletin veya topluluğun bulunduğu yeri güç kullanarak işgal etmesi ve kendi politik yönetimini kurması ve o bölgenin ticaretini doğrudan kontrol etmesi anlamına gelen sömürgecilik, özellikle Afrika, Amerika ve Asya'da ortaya çıkmıştır. Emperyalizm ise Roma döneminden beri var olan bir kavramdır ve İmparatorluklar için kullanılır. Emperyalist düzende, bir bölge (bir ülke) dolaylı olarak ideolojik düzeyde başka bir politik güç tarafından ticari, sosyal ve siyasal hayat kontrol altında tutulur. Sömürgeci ve emperyalist sistemde, emperyalist ve sömürgeci ülke kontrol altında tuttuğu ülkelerin kaynaklarını kullandığı için kendisi zenginleşirken diğer ülke fakirleşir ve gelişemez. Kazanç sağlayarak güçlenen ülke, bu sömürü düzenini devam ettirmek için kendi üstünlüğünü sosyal ve kültürel olarak kanıtlama yollarına gider.

TEKNOLOJİ VE SANAYİLEŞME

Bilimlerin gelişmesiyle, teorinin geçerliliğini kanıtlamak için uygulamaya ve deneye verilen önem teknolojinin de gelişmesine neden oldu. Algebranın bulunması, metrik sistemin belirlenmesi, yeni bir kimya dilinin oluşması sanayinin ilerlemesine katkıda bulundu. Yeni bulunan makinalar, yeni keşifler 18. yüzyıldan sonra tıpkı sanat eserleri gibi müzelerde sergilenmeye başlandı. İngiltere'de, insanlar, ilk kez demirden inşa edilen "ironbridge" denilen demir köprüyü akın akın görmeye gittiler. Bilgi gruplanmaya, sınıflanmaya ve her bir nesne, kendi fiziksel özelliklerini açıklayacak biçimde nesnel tanımlamalara tabi tutuldu.

Özellikle Watt tarafından buharlı makinanın icadı, üretime yeni bir boyut getirdi. 1700'li yıllardan sonra İngiltere'de görülmeye başlayan sanayileşme, 1800 yıllarından sonra da diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da yaygınlaşmaya başladı. Böylece elle yapılan basit üretim, yerini makinelerle yapılan üretime bıraktı. Kolonilerden gelen ucuz ham madde ve karın tokluğuna çalışacak köleler, sanayinin iş gücünü oluşturmaktaydı. Tekstil ve madencilik alanları sanayileşmenin ilk görüldüğü alanlar oldu. Üretimi ucuza çıkarabilmek için çok az paralara çalıştırılan kadın ve çocuklardan da yararlanılıyordu. Her ülke sanayi üretimini tanıtmak için Dünya Sanayi Fuarları kurulmaya başlandı. Her ülke bu fuarlarda kendini ve üretimlerini tanıtıcı pavyonlar kurdu. Bu pavyonlarda farklı ülkeler, mimarilerinden giyim ürünlerine dek ürettiklerini tanıtmış oldu ve böylece kapitalist sistem yerleşmeye yüz tuttu.

Paris'de Eyfel Kulesi ve Londra'da Crystal Palace bu fuarlar kapsamında inşa edilmiştir.

Üretim biçiminin daha önceleri hâkim olan tarımsal düzenden makina düzenine geçmesi ekonomik, sosyal değişimlere neden olduğu gibi, insan varlığının kültürel yapısında da farklılıklar oluşturmaya başladı. Ayrıca nüfus kırsal kesimden kentlere yoğunlaştı. Lonca örgütlenmesi kapsamında üreten zanaatkarlar yerlerini fabrikalarda çalışan işçi sınıfına bıraktı. Seri üretimin ucuz malları orta sınıf evlerinin vazgeçilmez malzemeleri oldu. Sanayi ve seri üretim insanın günlük yaşamını değiştirdiği gibi, içerisinde yaşadığı zaman ve mekân kavramını da değiştirerek çevresini algılamada yeni ve farklı boyutların ortaya çıkmasına neden oldu. Kapitalist üretim biçiminin kâr etme amacıyla ucuz iş gücü kullanması ve işçi sınıfının güvencesini sağlamaması, özellikle acımasız bir kapitalizmin gelişmesine yol açtı. Engels ve Marks, İngiltere'deki bu durumu analiz ederek dialektik materyalizm kuramlarını geliştirecekler ve elde edilen kârın daha iyi bir dünya için insancıl ve toplumsal bir biçimde eşit olarak dağıtılması gerektiği tezini oluşturacaklardır.

SİYASİ GÖRÜNÜM: 19. Yüzyıl Avrupası siyasi çalkantılarla doludur. Napolyon döneminde (1799-1815) altüst olan Avrupa haritası, 1815'de Viyana Kongresiyle Fransa'nın 1792 sınırlarına çekilmesiyle düzelir ve buna paralel olarak, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın oluşturduğu Kutsal İttifak (1815) mutlakiyetçi rejimlerini korumak düşüncesindedir. Bununla birlikte, 1830'da Fransa'da patlak veren devrim hareketi Anayasa'da demokratik ilkeler getirmekte başarılı olunca, hareket tüm Avrupa'ya sıçrar; bağımsızlık, özgürlük, demokrasi hareketleri başlar. Bunu kısa bir zaman sonra yine Fransa'nın başını çektiği 1848 Devrimleri izler. Liberal ve ulusal hareketler olarak da değerlendirilecek olan bu devrimlerin özelliği hem milliyetçi hem sosyalist eğilimlerin doğmasına ve güçlenmesine fırsat vermiş olması, mutlak rejimlerin anayasal meşruti monarşiye dönüşmeleri ve yıpranmalarıdır. Bütün bu süreçlerde, burjuva kesimi güçlenmiş ve kendi yararına eğitim, ticaret alanında önemli yasalar koydurmuştur.

Diğer yandan sanayileşme sonucu sosyalist hareketlerle işçi sınıfı doğmuş ve giderek güçlenmeye başlamıştır. Aslında bu siyasal hareketlilik, sanayileşmenin ve kentleşmenin sağladığı olanaklarla bireylerin hızlı bir düşünsel evrim süreci yaşamasına ve kültürlenmesine yardımcı, tüm toplumsal kurumların kendisini yenilemesine öncülük etmiş ve böylelikle modernleşme sürecinde yeni yaşam ve düşünce tarzları doğmuştur.

DİKKAT



Modernleşme, yenileşme kavramını içerdiği gibi aynı zamanda sorunları da beraberinde getiren bir süreçtir.

Sosyal, politik ve ekonomik durumlar ve bunların sonucu ortaya çıkan radikal değişiklikler, eskiyi ve geleneksel olanı reddeden bir anlayışı ortaya çıkardı. Sorgulanamayan otorite anlayışı değişti, kana bağlı bir yönetici sınıf yerine demokratik seçim sistemine bağlı bir idare biçimi geldi; aydın ve bilgili, kendi geleceğine sahip çıkabilen, girişimciliği sonucu para kazanan bir sınıf oluştu; din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı; teknolojinin gelişmesiyle “ilerleme” ve “gelişme” kavramları sürekli yaygınlaşarak girişimci orta ve üst orta sınıfın tek amacı haline geldi. Akılcılığa, bilgiye, geçmişe redde, geleceğe ve teknolojiye güvenen, kadere değil bireyin kendi gücüne ve geleceğini biçimlendirebileceğine inanan toplumsal bir yapı gelişti. Ama bununla birlikte bu kesim, nüfusu hızla artan kentlerde yoğunlaşmaktaydı ve çalıştırdığı işçi kesimi de kentlerde yaşamak durumundaydı. Bu da konut ve sağlık gibi sorunların ortaya çıkmasına neden oldu; işsizlik büyüdü; hırsızlık ve suç oranı arttı. Kentlerin eski dokularını korumaları zorlaştı ve bu nedenle yeni kurulan işçi mahalleleri, ortaya çıkan yeni çalışma saatleri, izin günleri, yaz tatilleri gibi iş gücünün yeniden örgütlenmesi gerekti. Kentlerin görünümü de değişmeye yüz tuttu.

BİLİM, TEKNOLOJİ VE SANAYİLEŞME: Buharlı makinenin yaygınlaşmasıyla gemi yapımı gelişir; makineleşme hızlanır; tekstilde yeni donanımlar üretilir; metalürjide yeni malzemeler üretilir; elektrik, kimya, demir çelik, otomobil anahtar sektörler arasında yer alır; büyük savaşlar olmadığı için uluslararası politika nispeten dengelidir; bu denge ekonomik hayatta da kendini gösterir; altına endeksli para politikası güdülmeye başlanır ve enflasyonla benüz tanışılmamıştır; liberalizm ve pazar ekonomisi giderek güçlenir; sanayileşen ülkeler nüfus artışı ve nüfus hareketlerine tanık olur; kırsal kesimden göç artar; kentleşmede sorunlar doğar; nüfusun önemli bir kısmı tarımdan kopmaya başlar; toplumsal sınıfların oluşumuna tanık olunur ve burjuvazinin güçlenmesi hatta zaferi söz konusudur; oluşan proletarya düşük yaşam standartlarında yaşamaktadır; iş dünyasının sorunları gitgide belirginleşir ve buna bağlı olarak parti politikaları ve sendika eğilimleri açıklık kazanır. Teknolojik açıdan optikte önemli gelişmeler kaydedilir; termodinamik, ampul, asansör, lastik tekerlek, telefon, telgraf (Mors alfabesi), fonograf, mikrofon, rotatifler, ilk radyolar, ilk uçaklar ortaya çıkar ve yaygınlaşmaya başlar. Tıp alanında Louis Pasteur, Claude Bernard, doğabilimci evrim teorisinin yaratıcısı C. Darwin, kimyacı M. Faraday, biyolog ve genetiğin kurucusu G. Mendel, kimyacı Alfred Nobel buluşlarıyla dünyaya yön verirler.

MODERNLEŞMENİN GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Modernleşmeyle beraber ortaya çıkan değişiklikleri guruplayacak olursak, öncelikle zaman kavramı, yeni bilimler ve sanat alanında önemli değişimlerin gerçekleştiğini görürüz.

Yeni Bir Zaman Kavramı: Zamanı Yaşama

Modernleşme sürecinde fabrikada çalışmaya bağlı laik bir zaman kavramı ortaya çıktı. Daha önceleri dini günlere, dua saatlerine, azizlere adanmış günlere göre veya tarımsal üretimin ritmine göre ayarlanan bir zaman anlayışı, yerini fabrikasyon üretimin saat anlayışına bıraktı. Bu da insanların çalışma saatlerini belirledi ve günün geri kalan kısmında “boş zaman” kavramı ortaya çıktı. Artık zaman para ile ölçülen bir olguydu. Ayrıca teknolojinin gelişmesi ev işlerinin azalmasını sağlayacak yeni makineler ürettiğinden evde yapılması gerekli işler de azaldı. Böylece kentlerde boş zamanı değerlendirmek için farklı eğlence biçimleri gündeme geldi. Paris modern kent yaşamının simgesi oldu. Lokantalar, kafeler, şarkılı danslı gösterili yerler, tiyatro, bale gösterileri daha önceleri sadece aristokrat sınıfın yararlandığı kültürel olaylar demokratikleşerek kentsoylunun da ilgi alanına girdi. Hızla gelişen tüketim, toplumun yeni sosyal mekânları olan büyük mağazalar, pasajlar açılmaya başlandı. Kentsoylu, değişen kent dokusunu kendi algısına göre yeniden kurgulamak için sokaklarda dolaşp, kafelerde oturup, gelip geçeni seyrederek zaman geçirmeyi sevdi. Hafta sonları mesire yerlerinde düzenlenen piknikler, danslı toplanmalar bu yeni zaman kavramının uygulanmasıyla ortaya çıkan yeni yaşam tarzlarıydı.

Öte yandan fabrikasyon üretimde, bir işçinin bir nesneyi baştan sona kadar üretmesi çok fazla zaman aldığından, bu da üretimi düşürüp kârı azalttığından ve girişimcinin rekabet gücünü azalttığından, üretim aşamaları bölünerek her parçayı sistematik olarak başka işçinin üretmesine dayanan bir sistem geldi.

Charlie Chaplin'in “*Modern Zamanlar*” filmi bu bakımdan modernleşmenin olumsuz yanlarını eleştiren büyük bir yapıttır. Üretim aşamalarının bölünmesi zaman kavramı içerisinde de bir süreçten çok “an” olgusunu öne çıkardı. Bu tür hızlı bir üretim biçiminde çalışma, insanı makineleştirmeye yönelttiği gibi, insani bir ritim içinde çalışılmaması da insanın kendisine yabancılaşmasına neden oldu.



Fotoğraf 8.1

Charlie Chaplin-
Modern Zamanlar
filminden bir sahne

Zaman kavramının modernleşmede önemli bir etken olması aynı zamanda zaman bilincinin gelişmesiyle de ilintili olabilir mi?



SIRA SİZDE

İş saatlerine göre düzenlenen zaman kavramının değişmesi, çalışma saatleri dışında yıllık izin düzenlemesini de getirdi. Bu da insanların iç ve dış turizme olan ilgisini artırdı. Denize gitme alışkanlığı 19. yüzyılda ortaya çıktı. Yabancı ülkelere düzenlenen organize seyahatler bu dönemde başladı. Turizm rehberlik kitapları, hediyelik kitsch biblolar bu yıllarda yaygınlaştı.



Resim 8.1

Edouard Manet,
Plaj, 1869.

Yeni Bilimler: Sosyoloji, Arkeoloji, Antropoloji, Sanat Tarihi

Araştırmacılık, tarih anlayışının değişmesi, sömürgecilik ve yeni üretim biçimleri daha önceden var olmayan yeni sosyal ve insani bilimleri ortaya çıkardı. Bunlardan biri de sosyolojidir.

YENİ BİR BİLİM SOSYOLOJİ: Sanayileşme, bireyle toplum arasında yeni ilişkiler yarattığından aynı zamanda bilimsel düşünce için yeni bir model oluşturdu. Sosyolojinin doğuş nedenini pozitivistizmin geliştiği bu dönemde, bu modelin incelenmesinde görmek gerekir. Auguste Comte (1798 - 1857) ve Emile Durkheim (1858 - 1917) bu bilimin kurucularıdır. Comte, sosyolojiyi, farklı toplumsal grupların yapısını ve örgütlenmesini ve bu grupların geçirdiği dönüşümleri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlarken, Durkheim, bunun yöntemlerini belirlemeye çalışmış, toplumsal olguları, değişimleri nesnel incelemek gerektiği üzerinde durmuştur. İngiliz düşünür Herbert Spencer (1820-1903) ise toplumların tıpkı canlı organizmalar gibi işlediğini öne sürerek toplum evrimini incelemiş ilk sosyologlardandır.

Avrupa dışındaki kıtalarda yaşayan insanların ve kültürlerin incelenmesi antropolojinin bilgi alanı olarak modern bir anlayışla ele alınmasını sağlar. Aslında teknolojinin gelişmesiyle beraber sanayileşme ve sömürgeleştirme sonucu dünyaya hâkim olduğunu ve ne kadar gelişmiş olduğunu göstermek isteyen Avrupa, antropolojiyi insan topluluklarının ve kültürün de bir sınıflaması olarak değerlendirdi. Böylece, orta ilkel toplum veya gelişmiş toplum, ilkel kültür veya gelişmiş kültür diye yeni adlandırmalar ortaya çıktı. Avrupa merkezli bir üst sınıf anlayışıyla oluşturulan bu sınıflandırmalar günümüz anlayışında geçerliliğini yitirmiştir. Her kültürü toplumların içinde bulunduğu koşullar belirler, dolayısıyla ilkel veya gelişmiş kültür tanımlamaları sınırlandırıcı ve küçümseyici bir üstünlük bakış açısını yansıtır.

Geçmişti ret, aynı zamanda yeni bir tarih anlayışını da ortaya çıkardı. Buna göre tarih durağan değil hareketli ve insanların yaptıklarıyla değişebilen bir alandı. Geçmişti araştırmak, dini kitaplarda yazılanları doğrulamak için arkeolojik kazılar yapılmaya başlandı. Napoli yakınlarında Pompei harabelerinin keşfi, antik dönem kalıntılarına gezileri arttırdı ve buralarda arkeolojik çalışmaların başlamasını tetikledi. Buna bağlı olarak bilinmeyen ölü dilleri öğrenme arzusu da epigrafi biliminin oluşmasına neden oldu. Hiyeroglif yazılar, Asurca, Hititçe gibi Orta Doğu kültürlerine ait ölü diller çözülmeye başlandı. Geziler sonucu ve diğer kültürlerden getirilen güzel nesnelerin toplanması ve bu nesnelerin değerinin belirlenmesi için hangi malzemeden, nasıl, kim tarafından, kimin için yapılmış gibi soruları yanıtlamak için yapılan araştırmalar da Sanat Tarihi alanını ortaya çıkardı. Daha önceleri İmparatorların veya feodal beylerin ellerinde bulundurdıkları antik döneme ait güzel nesneler, resimler ve heykeller, yeni açılan “Ulusal “ müzelerde toplanmaya başlandı. Kentsoylular ve yeni zenginler, aristokratlar gibi, elde etmek istedikleri sanat eserleri için yeni koleksiyonlar oluşturdular. Bu eğilim, New York’taki gibi Kent Sanat Müzesi (Metropolitan Museum of Art) kurulmasına yol açtı.

Sosyoloji ve antropolojinin insan incelemelerine paralel olarak bireyin farklı biçimde ortaya çıkması ve yeni düzen içerisinde ortaya çıkan kaygılarının ve tedirginliklerinin araştırılmasıyla, bireyin iç dünyası bilimsel bir inceleme alanı oldu. **Sigmund Freud** (1856- 1939) insanın sadece pozitivist değerlerle ele alınamayaca-

ğını, insanın dışarıdan görülmeyen ve saklı duygu ve düşüncelerinin de olduğunu ileri sürmesiyle psikanaliz gibi yepyeni bir bilimin temellerini attı. Böylece bilinç, bilinçaltı, ego, süper ego gibi kavramların bireyin iç dünyasını anlamada yeni bir yönelim oluşturdu.

F.HEGEL'DEN F. NİETZCHE'YE FELSEFE: Yüzyılın bu iki ismi dünya düşünce tarihine yön vermiştir. Alman idealist düşüncenin önemli ismi **Hegel** (1770-1830), geliştirdiği diyalektik yöntemiyle (tez-anti tez-sentez), mantık konusundaki yaklaşımlarıyla ve özellikle estetik alanında çözümlemeleriyle öne çıkar. Hegel felsefesinin çıkış noktası mutlak (tin) kavramıdır ve sanatsal güzellik mutlak düşünceden doğar. Sanatsal güzellik, düşüncenin duygusal belirlenişidir; aklın ve duygunun birlikte yarattığı bir güzelliktir ve bu nedenle sanatsal güzellik doğadaki güzellikten üstündür. Hegel'e göre güzellik duygusu, insanın kendi varlığından çekip çıkardığı bir sevinç ve muthuluktur. Bu duygu, emek isteyen bir arayıştır. Böyle bir emek, insanın doğayı değiştirirken, aynı zamanda kendisini de değiştirdiği pratik bir eylemdir.

Alman filozof **F. Nietzsche** ise (1844-1903) tüm ahlaki, siyasi, dini ve toplumsal değerleri hiçe indiren ve yok sayan nihilizmin kurucularındandır. O'na göre İnsan, özü itibarıyla iyi ve yetkin bir varlık değildir; kötüdür; merhametsizdir; tatminsizdir; kötücül bir varlıktır, ayrıca her toplumsal düzen kötü yapılmıştır ve yıkılması gerekir. Nietzsche "Tragedyanın Doğuşu" adlı eserinde, tanrı Apollon'un kimliğinde akıl, ölçü ve dengeyi, tanrı Dionisos'un kimliğinde heyecan, coşku ve hazzı analiz ederek sanatta yaratıcılığın akıl ve iradeyle coşku ve heyecanın yani derin duyguların birlikteliğinde gerçekleştiğini ileri sürmüştür.

SANAT, KÜLTÜR VE EDEBİYATTA MODERNLEŞME

19. yüzyıl yeni bir edebi türün doğuşuna tanıklık eder. Bu tür romandır. Bireyin yeni düzen içerisinde farklı bir konumda ortaya çıkması, romanın doğmasına neden oldu. **Victor Hugo, Balzac, Stendhal, Flaubert, Dostoyevski, Tolstoy** gibi ünlü roman yazarları bu yüzyılda eserlerini verdiler.

ASLA ESKİMEYEN BİR TÜR, ROMAN: Ünlü romancımız Yaşar Kemal, "Roman, bir yaşamdır, bir atmosferdir, yeni, yepyeni bir dünya kurmaktır; düş dünyasıyla bir gerçeklik dünyası kurmaktır" diyor. Gerçekten de, roman insan ilişkilerinin anlatımıdır, insanın serüvenleridir, onun iç dünyasının gerçekliğidir. Roman sanatının temel sorunları, yani dil, anlatım yöntemleri, tematik yapının kuruluşu, konu seçimi, bu yüzyılda çözümlenmiş ve roman kendi yapılanmasını tamamlamıştır. Adı anılan romancılar, hayatın gerçekleriyle edebiyatın gerçeklerini (stil, anlatım, öyküleme, betimleme) buluşturmada büyük ustalık göstermişler, yarattıkları karmaşık, çelişkili konu ve karakterlerle, öyküleme teknikleriyle tıp bilimlerinden insan bilimlerine dek araştırma konusu olmuşlar ve dünya kültür mirasına olağanüstü eserler hediye etmişlerdir. Öyle ki, okuduğumuz bazı romanların yaşamdan daha gerçek olduğunu, romandaki yaşamın karşımıza tüm ayrıntılarıyla çıktığını düşündüğümüz olmuştur.

Modern estetik anlayış, hem edebiyatta hem de sanatın diğer alanlarında bu dönemde ortaya çıkmıştır. Antik dönemden beri güzelin incelenmesi olarak bilinen estetik, genellikle sanatsal alanların uygulanmasında görülen kurallar çerçevesinde yorumlanırdı. Oysa modernizm eski olanı ve geleneksel akademik ifade bi-

çimlerini reddetmekteydi. Modern demek güncel olan demektir. O nedenle sanat da güncel olanı yansıtmalıydı. Modern estetik anlayışın temellerini atanlardan biri de **Charles Baudelaire** (1821 - 1867) olmuştur. Sanatsal bir yapının estetik değeri olması için onun sadece güzeli yansıtmaması gerektiğini, çirkinin de estetik bir kategori olduğunu ileri sürmüştür. Kent yaşamı içinde, hırsızlık, ahlaksızlık, çirkinlik gibi olguların da bulunduğunu söylemiş, çalışan insanlar, dansçılar, katiller, fahişelerin de bu yaşamı diğer kentsoylular gibi paylaştığını vurgulayarak, onların da sanatsal eserlerin içinde yer alabileceğini savunmuştur. Modern roman, şiir ve resim sanatı günlük olanın estetiğini yansıtmalıydı. Bu kapsamda Baudelaire sergileri dolaşır ve modern ressamın eleştirilerini yapardı. Onun için modern zamanın ressamı Constantin Guys(1802-1892) idi.

SEMBOİZM: Bilindiği gibi sembollerle (örneğin kuru yapraklar ölümü, ilkbahar aşkı simgeler) düşünerek coşku ve heyecan yaratmak mümkündür. Fransa'da Baudelaire'in öncülüğünde gelişen bu akım, imgelerle, metaforlarla insan hayatının ve varoluşunun aktarılabilceğini savunarak, sembollerle yüklü, gizemli, örtülü ama anlaşılır yeni bir şiir dilinin mümkün olduğunu göstermiştir. Sembolistler dile getirilmesi güç sezgi ve izlenimlerini, ruhsal dünyalarının derinliğini özgürce imgelerle ve metaforlarla düşünmüşler ve yansıtmışlardır. Sembol arayışı doğrudan ifade arayışıyla ilintilidir ve sembol söz gücüne sahiptir, sanatın kurucu öğesidir, metafiziksel de olsa bir bilgilenme aracıdır. Ünlü sembolist şairler Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Mallarmé şiirde dil işçiliğine önem vererek dünya şiirinde yeni bir çağır açmışlardır. Sembolizm zamanla plastik sanatlardan sinemaya dek geniş bir etki alanı yaratacaktır.

K İ T A P



Modernleşmeyle doğan yeni estetik anlayışın özelliklerini ve bunun resim sanatında yansımalarını tanımak amacıyla Charles Baudelaire'in *Modern Hayatın Ressamı*, (İletişim Yayınları, 2003, İstanbul) adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

Güzel Sanatlarda Modernleşme: Yeni Görme Biçimleri ve İzlenimcilik

Güzel Sanatları değerlendirme, güzel sanat eserlerinden zevk alma ve onları yorumlama özünde kültürel bir olgudur. Bakma ve görme biçimleri toplumların içinde yaşadığı kültürel ortamlara göre değişir. Bilgi birikimi ve bilginin aktarımı, insanın çevresini deneysel olarak yaşaması, içinde bulunduğu ortamı algılaması da toplumların kültürlerine, gelenek ve göreneklerine, ürettikleri maddi kültür verilerine ve sahip oldukları teknolojiye göre farklılık gösterir. Dolayısıyla o toplumda yaşayan bireylerin kendilerini görsel olarak ifade etmeleri değişkendir. 14. yüzyıldan önce Avrupa'da iki boyutlu ve derinliği olmayan bir resim anlayışı, Rönesans insanının deniz aşırı deneyimleri ve ticaret girişimleriyle dünya algısını değiştirmiştir. Gözün fiziksel olarak görme biçimleri üzerine yapılan araştırmalarla, resim sanatı üç boyutlu ve derinliği olan bir anlatıma geçmiştir. Bu anlatım içerisinde tablonun veya duvar resminin çerçevesi içerisinde tiyatro sahnesini animsatan bir kompozisyon anlayışı ortaya çıkmıştır. İnsanların duruşları, bakışları, hareketleri, tabloda ön plan ve arka plan arasındaki ilişkiler, bu tiyatro mantığına göre kurgulanmıştır. Dolayısıyla izleyici, tablonun ortası bir yerde durarak resmedilen sahneye bakmakta ve kendisine sunulan çerçeve içerisinde resmedilen hikâyeyi okumaktadır. Resimlerin konturları net ve belirgindir, renkler bu konturlar içinde yer alır, kompozisyonda figürler altın orana göre yerleştirilmiştir, uzağa bakarken na-

sıl bize yakın şeyleri daha büyük onun arkasında gelenleri daha küçük görüyorsak tablolar da perspektif uygulaması ile benzer bir kurgu ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla gözün tablonun ortasından arka plana doğru giden bir üçüncü boyut ortaya çıkmıştır. İnsanlar yüzyıllar boyunca bu tür resme bakarak gördüklerini gerçeklikle bağlamışlar ve aslında kendilerine gerçeklik olarak sunulanın temsil edilmiş bir gerçekliği olduğunu fark etmemişlerdir.

Rönesans dönemi resim kurgusunun özü ve konuları 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Tevrat ve İncil kökenli hikâyeler, Yunan ve Roma mitolojisinden gelen efsaneler, portreler, tarihi konular ve güncel savaşlar, özellikle Hollanda'da başlayan ve liberal ekonomi sayesinde zenginleşen kentsoylu kesimin kendini gösterdiği toplu grup resimleri buna örnektir. Bu geleneksel resim anlayışı Fransa'da Fransız Resim Akademisi tarafından belirli kodlara bağlanmıştı. Kompozisyon özellikleri kadar konular da tıpkı edebi eserlerde olduğu gibi, kahramanlık hikâyeleri aristokrasinin yüceltilmesi, mitolojik kavramlar, dini ahlaksal öğretilerden oluşmaktaydı. Bu tür resimler her yıl Salon denilen sergilerde gösterilir ve halkın beğenisine sunulurdu.

İşte Paris'teki bu Salonlara ilk kez resim sunan dönemin genç ressamlarından ama geleceğin ünlü isimleri **Manet** ve **Monet** gibi ressamların resimleri, akademik kurallara uymadığı ve sanatsal değeri olmadığı gerekçesiyle sergiye katılmaları kabul edilmez. Onlar da eserlerini "Reddedilenler" adıyla başka yerde sergilerler. İzlenimci resim anlayışı, öncekilerden farklı olarak yeni bir görsel ifade biçimi oluşturmuyordu. Bu yeni görme biçiminin oluşmasında gerçeklik kavramının değişmesi, yeni ortaya çıkan teknolojilerin görme biçimlerinde sadece göz değil, fakat mercek aracılığıyla da görmeyi sağlaması (fotoğraf), dolayısıyla gerçek olanın anlık olarak belgelenebilmesi ve bunun iç dünyadaki algılamayla verilmesi ressamlar için önem kazandı. Dolayısıyla, izlenimci resimde, hem teknik olarak kompozisyon, renkler ve fırça darbeleri gibi fiziksel özellikler değişti, hem de ele alınan konularda büyük değişiklik oldu. Paris kentsoylusu artık resimlerdeydi.

Sanayileşme ve kentleşme ile ortaya çıkan günlük yaşamdaki değişiklikler resimlere yansdı. Hafta sonu danslı çaylara, nehirde yelken yapmaya, kafelerde, kabarelerde şarkıcıları dinlemeye giden Parislilerin yanı sıra, hizmet sektörünün insanları da (çamaşırcılar, ütücüler gibi) tablolar da yerlerini aldılar.

Resim 8.2

Edouard Manet-
Balkon - 1868

Kaynak:

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Manet_balcony.jpg

**Resim 8.3**

Claude
Monet-
Teras 1867

Kaynak:

<http://www.abcgallery.com/M/monet/monet12.html>



Sanat eleştirileri yazan Baudelaire, resimleri yeni estetik anlayışına uygun bularak, bu ressamları yazılarıyla destekler.

Sanayileşme ile modern yaşam tarzları arasındaki ilişkiler ve sanayi devriminin yeni bir dünyanın oluşumuna katkısı nasıl açıklanmalıdır?



SIRA SİZDE

Resim 8.4

Edward Degas,
Balerin.

Kaynak:

[http://www.reproducti
onart.org/edward-
degas-
reproductions/the-
star.html](http://www.reproducti
onart.org/edward-
degas-
reproductions/the-
star.html)



Ressamlar şövaleleriyle atölyelerinden çıkarak doğada değişen ışığı bir “an” içerisinde resmetmeye giriştiler, içinde yaşadıkları “an”ı yakalamaya çalıştılar, tıpkı fabrikalarda işçilerin önlerinden geçen üretim nesnesinin bir “an” içerisinde sıkıştırılması gibi. Aynı yeri sabah, öğlen ikindi güneşi altında ve gece ışıklandırılmış halde resmederek ışık tonlamalarına göre insanın baktığı şeyi farklı algılayabileceğini vurguladılar. Görmenin kesin ve net hatlarla olmadığını gösterdiler. Figürlerin ve nesnelerin görünümünü küçük ve birbiri içine geçmiş fırça darbeleriyle vererek ışığın bu formları birbiri içinde nasıl erittiğini gösterdiler. Tabloda yer alan konunun ve hareketlerin tablonun çerçevesiyle sınırlı kalmaması gerekti-

ğini, hareketin sürekliliğini ve tablo dışında da sürebileceğini gösterdiler. Ayrıca, fotoğraf merceğindeki yenilikler, yeni bir bakış açısı olarak, figürleri yakın plan çalışmalarında etkili olmuştur.

K İ T A P

İzlenimci akımın özelliklerini daha ayrıntılıca öğrenmek isterseniz Önder Şenyapılı'nın Resimde İzlenimcilik Yılları ve İzlenimci Ressamlar, (ODTÜ Yayıncılık, 2011, Ankara) adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

İzlenimci resim içerisinde ışığın dağılma kapasitesi zorlanarak, Signac ve Seurat gibi ressamlar tarafından fırça darbeleri yerine renkli noktalar halinde kompozisyonlar yapılmıştır.

Resim 8.5

Paul Signac, Saint-Tropez 1889.

**Kaynak:**

<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/signac/signac-port-st-tropez.jpg>

Resim 8.6

Paul Cezanne, St. Victoire Dağı, 1890'ların sonu.

**Kaynak:**

<http://biblelessons.org/images2/cezanne5.jpg>

Cezanne ise izlenimci bir ressam olmasına rağmen nesnelerin ışık altındaki kırılmalarına dikkat etmiş ve daha sonra kübist sanatın ortaya çıkmasında öncü bir rolü olmuştur.

Van Gogh ve **Gauguin** gibi ressamlar ise izlenimci resmin alt yapısına sahip olmalarına rağmen kullandıkları vahşi renklerle ve işledikleri bireysel konularla izlenimci sonrası geleneği oluşturmuşlardır.

Resim 8.7

Van Gogh – Yıldızlı Gece

**Kaynak:**

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/66/VanGogh-starry_night_ballance1.jpg

Resim 8.8

Fransız ressam Eugène Delacroix'ın fırçasından Frédéric Chopin, 1838.



ZAMANIN ESKİTEMEDİĞİ ROMANTİK BESTECİLER: 19. yüzyıl müzik tarihinde romantizm çağıdır ve yaklaşık tüm yüzyıla egemen olmuştur. Düşünsel açıdan kişiselliğe, öznel duyarlılığa dayanan ve insan ben'inin duygusal anlatımına önem veren bu sanatsal yönelim, müzikte bir çığır açmakla kalmamış, aynı zamanda, sanatsal form ve ifade, üslup arayışları açısından birçok yeniliklere imza atmıştır. Romantizm, müzikte Mendelssohn, Schubert, Chopin, Liszt, Brahms, Schumann gibi isimlerle müzikal form, armoni, ritim, tını renkleri, yorumlama ve çalış teknikleri ve anlayışları açısından köklü değişimler getirmiştir. Benzer bir değişim opera sanatında Rossini (Sevil Berberi), Wagner (Lohengirini operası), Verdi (La Traviata ve Aida operaları) gibi usta bestecilerle gerçekleşmiştir. Fransız yazar André Gide, Chopin hakkında şöyle yazar: "Chopin'de ışığın yumuşak yansımaları, su sesi, rüzgâr esintileri, yaprak kımıldayışları vardır". Gerçekten de Chopin bir şairdir, müzik şairidir.

Avant-Garde ve Kitsch

Sanatta *avant-garde* kavramı da Modernizm döneminde ortaya çıkmıştır. İleri karakol anlamına gelen Fransızca *avant garde* sözcüğü, modernite sonucu oluşan tasarlanabilir bir geleceğin öncü adımları olarak tanımlanabilir. Aslında *avant-garde* sözcüğü moderniteyle beraber gelişen yeni toplum yapısındaki sınıfsal farklılıkları inceleyen Marksist ideoloji kökenli bir terimdir. Bu deyim sanatta karşılaşılan deneysel yeni akımlar için kullanılmaya başlanmış ve yaşananın önünde olan, henüz herkes tarafından kabul görmeyen sanatsal akımlar *avant-garde* olarak nitelenmiştir.

DİKKAT



Sembolizm (yepyeni bir şiir dili yarattığı için) ve sonraki ünitelerde göreceğiniz kübizm (kolaj tekniğiyle) akımları avant-garde özellikler barındıran sanat akımlarıdır.

Almanca *kitsch* sözcüğü, çirkin ve zevksiz anlamında bir sözcüktür. Amerika Birleşik Devletlerinde gelişen endüstri zenginleri, Avrupalılar gibi kültüre ve sanat eserlerine sahip olmadıklarından, Avrupa'da üretilen her şeyi farklı ve değerli bulmuşlardır. Almanya'ya gelen Amerikalıların Almanların sokağa attıkları masa, sandalye, ayna, vb... şeyleri toplamaya başlamaları, *Kitsch* sözcüğünün sanat değeri olmayan şeylere verilen sanatsalsal değer anlamında da kullanılmasına yol açmıştır. Aristokrasi ve kilisenin sanattaki banilik rolünün Fransız Devriminden sonra azalması, bu kesimin elinde bulunan sanat eserlerinin ulusal müzelerde gösterilmeye başlanması ve ortaya çıkan yeni orta sınıf burjuvanın kültürel ihtiyacını karşılama dürtüsü, kültürel tüketimde de bir demokratikleşme sağlamıştır. Güzel sanatlar ve kültür herkesin erişebileceği bir ortamda yer almaya başlamıştır. Buna ek olarak fabrika üretimi var olan her eserin baskı veya daha sonra Walter Benjamin'in deyimiyle mekanik üretme yöntemiyle kopyalanarak çoğaltılabilmesi, eserlerin tekilliğini kaldırarak herkes tarafından ulaşılabilir yapmıştır. Turistik seyahatlere gidemeyenler için o yerlerin kartpostalları basılmış, Venedik'e gezmeye gidenler gidemeyen komşularına gondol bibloları hediye etmeye başlamış, müzelerdeki heykellerin küçük boyutta reproduksiyonları yapılarak, var olan kültürel eserler

kopyalanarak çoğaltılmış ve herkesin evine girebilir hale gelmiştir. Doğrudan doğruya göze hitap ederek çabuk, kısa ve geçici duygular oluşturan bu eserler, kendinden sonra başka sanatsal oluşumlara olanak sağlamamaktadır. Genel olarak sosyal ve ekonomik hareketliliğin olduğu toplumlarda görülen kitsch eserler, daha çok yeni zenginlerin ve alt sosyal grupların zevkine hitap etmektedir.

Resim 8.9

Kitsch Biblo

Kaynak:

http://images.ping-mag.jp/images/title/shary_boyle.jpg



İLETİŞİM KÜLTÜRÜNDE MODERNLEŞME

19. yüzyılın en önemli iletişim aracı kuşkusuz ki gazetelerdir. Her ne kadar matbaa ve kitap basımı Avrupa kültür tarihinde 15. yüzyıldan beri görülse de, günceli yakalayan bir araç olan gazeteler de yine modernleşme sonucu ortaya çıkmıştır. Günlük haberler, gösteri programları, eleştiriler, süreli romanlar gibi yazıları içeren gazeteler, Kırım Harbinden sonra sistemli bir biçimde günlük olarak yayınlanmıştır. Harp haberleri Avrupalı okuyucunun son derece ilgisini çekmiştir. İzlenimci ve ondan sonra gelen soyut ressamların tablolarında genellikle gazeteleri erkekler okumaktadır. Bu da kadın erkek arasındaki bilgiye ulaşma eşitsizliğinin devam ettiğini göstermektedir. Gazetelerde önceleri gravür veya taş baskı olarak görüntüler eklenirken daha sonra görsellik fotoğraflarla sağlanır.

Karikatür: Modern Dönemle beraber ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal koşullar bir grup insanı maddi olarak daha avantajlı duruma getirirken diğer taraftan da onlar az paraya çalışan, aynı sosyal ve ekonomik olanaklara sahip olamayan bir kesimi oluşturdu. Girişimcilik (entrepreneur) genellikle aristokrat ve entelektüel sı-

nıf tarafından küçümsenen bir kavramdı. Toplumsal yapıdaki sosyal eşitsizliği hiciv tekniğiyle göstermeye çalışan sanatçılar ortaya çıktı. Bunlar resim değil çizginin dilini kullanarak, figürlerin göze batan özelliklerini abartarak, çabuk anlaşılabilir siyah-beyaz desenler ve bunların anlattığı kısa fıkralarla toplumsal eleştirilerini gösterdiler. **Daumier** hem karikatürleri hem de karikatür tarzı yaptığı heykelleriyle bu konunun öncüsü oldu.

Reklam/Afiş: İletişim sektörünün gelişen diğer bir alanı ise reklam ve afiştir. Afiş aslında resmi duyuruların sokak duvarlarına asılarak duyurulmasıyla başlamıştır denilebilir. Adeta duvar gazeteleri niteliğindedir. Öte yandan yeni yaygınlaşan gösteri sanatları etkinliklerini, kabare ve sirk gösterilerini duyurmak için resimli afişler yapılmaya başlanır. Bu afişleri önceleri **Toulouse Lautrec** gibi ressamlar yaptıklarından, belirli bir afiş düzeniyle karşılaşılmaz, metin ve imge arasındaki kompozisyon ilişkisi rastgele kurulmuştur. Zaman içerisinde, matbaacılığın da etkisiyle tipografi yani harf karakterlerin ortaya çıkması önem kazanmış, afişle iletilmek istenen mesajlar netleşmiş ve böylece grafik sanatları ortaya çıkmıştır.

Afiş sadece etkinliklerin habercileri olarak değil reklam amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır. Çikolata markaları ve bisiklet reklamları afişlerle yapılmakta ve bunlar da gazetelerde ve dergilerde yer almaktaydı.

Tasarım/Ürün Katalogları: Fabrikasyon üretimi tanıtmak için tabii reklam yani üretilen ürünlerin katalogları da hazırlanmak durumundaydı. Her fabrika kendi ürünlerini resimli olarak ürün kataloglarında tanıtmaktaydı. Bu kataloglar sadece ülkenin iç tüketimi için değil, uluslararası ticaret için de önemliydi. Grafik tasarım, fotoğraf, çizim bu kataloglar için gerekliydi. Ama en önemlisi kuşkusuz tasarımdı. Sanayileşme öncesi ressamlar, heykeltıraşlar, mimarlar, el sanatları uzmanları tarafından üretilen biçim ve nesneler artık tasarımcılar tarafından çizilmeye başlandı. Seri üretim yapan fabrikalarda üretilen nesnenin makineye göre belirlenmesi gerekiyordu.

Resim 8.10

Honoré Daumier,
bir gazete
karikatürü.

Kaynak:

<http://www.wfu.edu/art/pc/images/pc-daumier-macaire.jpg>



Resim 8.11

Toulouse Lautrec -
Şarkıcı Jane
Avril'in afişi.



Resim 8.12

Şarap reklamı için afiş, Lautrec üslubunda bir örnek.

**Kaynak:**

<http://www.digitalartist.com/printpages/posters.html>

Resim 8.13

Ürün Kataloğu



O nedenle üretilecek yeni formlar başlarda oldukça kaba gözüktü ve herkes tarafından da ucuz oldukları için alınabileceğinden kısa zamanda yüksek orta sınıf kendine özgü *Art Nouveau* veya *Jungenstil* gibi (1890-1914) farklı üslupların gelişmesini destekledi.

Fotoğraf: 19. yüzyıl başında fotoğrafçılıkla ilgili kimi ön teknikler kullanılmasına rağmen modern fotoğrafçılığın başlaması Louis Daguerre kolay bir biçimde resmi tab etmesiyle başladı ve 1829 yılında fotoğraf tekniğini geliştirmeye çalışan Joseph Nicéphore Niepce ile bir ortaklık kurdu. Şehir fotoğrafları, panoramalar ve portreler modern fotoğrafçılığın ana konularıydı. Paris'in en ünlü fotoğrafçısı ise **Nadar**'dı (1820-1910). Ünlü Capucine Bulvarı üzerinde açtığı atölye, Paris burjuvazisinin uğrak yeri oldu ve Nadar, fotoğrafı çekilmesi gereken her şeyi çekti. Portreleri özellikle ün yapmıştı. Sarah Bernhardt, George Sand gibi ünlüler buraya sohbet için uğurlardı. Nadar, kapalı mekânları suni ışıkla aydınlatarak çekmiş, havacılığı desteklemiş ve o zamana kadar inşa edilmiş en büyük balon olan *Géant*'ı uçurmuştu.

Resim 8.14

İlk Sinema, Lumières Kardeşler, Fransa.



Film: 19. yüzyılda değişik oyuncak tipi aletlerle görüntünün devamlılığını sağlamaya çalışan denemeler yapılmaktaydı. Tomatrop, Penakistiskop, Zoetrop, Kinematoskop bunlardan bazılarıdır. Kentsoylunun evlerinde, akşam yemeklerinden sonra bakılan bu aletlerle eğlenilirdi. Genel olarak kabul edildiği gibi Sinematograf sözcüğünden türeyen sinema, 28 Aralık 1895 de doğdu. Modern sinemanın kurucusu olan Lyon'lu **Lumière Kardeşler**, ilk kez para ödeyerek gelen bir izleyici kit-

lesine film gösterdiler. 20 dakikalık programda günlük haberler, kısa belgeseller yer almaktaydı. Böylece 20. yüzyılın yeni sanat dilini oluşturacak film endüstrisi de yine Modernleşme ile ortaya çıktı.

Modernizm ve Modernitenin merkezi sanatsal ve kentsel yaşam olarak kuşkusuz ki Paris'ti. Paris'in bu üstünlüğü I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Ancak bu dönem tüm Avrupa ülkeleri için modernleşme ile beraber batılılaşma kavramlarını da özdeş kıldı.

OSMANLI KÜLTÜRÜ: MODERNLEŞME DÖNEMİ

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemleri Osmanlı Devleti için idari değişikliklerin yapılması istenen bir dönemdir. Bu değişiklikler Avrupa'da görülen modernleşme hareketlerinden de kaynaklanmaktadır ve Osmanlının çağını kendi koşullarına göre diğer devletlerle paylaştığı varsayımını da doğrulamaktadır. 19. yüzyıl tarihi olarak birçok yeni olayların, sosyo-politik ve ekonomik durumların ortaya çıktığı bir yüzyıldır. 1789 Fransız Devrimiyle başlayan, yöneten ve yönetilen arasındaki değişimin ortaya çıkması; eşitlik, kardeşlik, özgürlük gibi yeni kavramların öncelik kazanması tüm dünyayı etkileyen yeni ideolojilerin ortaya çıkmasında etken olmuştur. Bu kökten değişimler, sanayileşme çabaları, kolonizasyon gibi diğer sosyal ve ekonomik nedenlerle de birleşince eskinin reddi, yeninin yeğlenmesi nerdeyse kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Sultanları da devlette kendi iç dinamiklerinden dolayı uygun gitmeyen kimi durumları değiştirmek istemişler, devletin güçlü bir biçimde devamlılığını sağlamak ve dünyadaki gelişen koşullara göre uyumu oluşturmak için yeni reform hareketlerine girmişlerdir. Bu reform hareketleri, sadece biçimsel değil ama dolaylı olarak da değişen dünyanın yeni anlayış ve uygulamalarının da Osmanlıda farkındalığı yaratmak istemekteydi.

Uzun yıllar uluslararası gücünü askeri sisteminden alan bir devlet anlayışında var olan sistemi değiştirmeye çalışmak büyük bir riskti. Sultan **III. Selim** bu riski aldı ve Nizamı Cedid adıyla yeni bir askeri örgüt kurarak, onların yeni talimlerini ve eğitimlerini yeniçerilerinde uygulamasını istedi. İstanbul'da Selimiye Kışlasını kurdu. 1794'te, Teknik Üniversite niteliğinde, Söğütözü'nde, *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* kurularak yurtdışından gelen uzmanlarla ve yurt içinden sağlanan hocalarla eğitime başladı. Bu okulun eğitim programı medrese eğitimi programlarından farklıydı. Örneğin perspektif çizimin öğretildiği teknik resim dersleri daha sonra fotoğrafçılık gibi dersler mühendislik derslerinin yanı sıra öğrencilere okutulmaktaydı. Yeniçeriler ve reformlara karşı olanların baskısıyla III. Selim tahtan indirildi ve reformlar yarım kaldı; Sultan **II. Mahmut** zamanında yarım kalan reformlara devam edildi; 1826 yılında yeniçerilik kaldırıldı ve yerine *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* adıyla eğitilmiş ve düzenli bir askeri ordu geldi. Bunların kıyafetleri Avrupalı askerlerin üniformaları gibiydi. Zaten II. Mahmut döneminde artık sarık veya kavuk yerine fes giyiliyordu. II. Mahmud'un portreleri (Tasvir-i Hümayun) devlet kurumlarına asılıyordu ve bu daha sonra gelenek haline geldi.

Osmanlı modernleşmesi Avrupa'daki yenilikleri yıllar sonra izlemeye başlamıştır.



DİKKAT

Modernleşmenin en önemli yanı kuşkusuz ki eğitimdi. İslam kültürü geleneğinde eğitim ezbere dayalı bir eğitimdi. Yazılan kitaplar bilgi olarak kendinden önce yazılanları tekrar eder sonra eklenmesi gereken dönemle ilgili bilgileri verirdi. Bilgiler yeni araştırmalara ve pratik uygulamalara bağlanmazdı.

II. Mahmut zamanında yapılan eğitim reformları daha sonra **Abdülhamid** döneminde de devam etmişti. Yeni tür iptidai (ilkokul) idadi (ortaokul) rüştiye (askeri ortaokul) gibi eğitim kurumları geleneksel yapı ile beraber bir süre devam etmiştir. Ancak bu yeni okullarda eğitim vermek için kız ve erkek öğretmen okulları açılmaya başlanmış, meslek okulları kurulmuştur. Fransız ve Amerikan misyoner okulları yüzyıl sonunda Anadolu'nun bir çok kentinde bulunmaktaydı. Üst sınıf yöneticilerin çocukları ise önce mürebbiye ve özel hocalar ile yetişmekte daha sonra da Avrupa'da eğitimlerine devam etmekteydiler.

Reformlar içerisinde en önemlisi Osmanlı devlet yapısını radikal biçimde değiştirecek olan Tanzimat ve Islahat hareketleriydi. **Mustafa Reşit Paşa**'nın düzenlediği Tanzimat kimi tarihçilere göre Avrupalı güçlerin etkisiyle ilan edilmiş, dışarıdan gelen bir eylemdir. Kimi tarihçilere göre ise Osmanlı yöneticilerinin ve ulemanın içinden zaten gelişen bu hareket, dış etkenlerle birleşmiştir. Her iki durum geçerli de olsa, değişimin modeli Fransız Devrimiyle ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin sonucu var olan hukuksal sistemdir.

K İ T A P



Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi için Sina Akşin yönetiminde hazırlanan *Osmanlı Devleti (1600-1908) , Türkiye Tarihi*, (CemYayınevi, 1988, İstanbul) adlı kitabına başvurunuz.

Tanzimatın alt yapısını oluşturduğu 1856 Islahat Fermanı ve 1876 I. Meşrutiyet, dini ilkelere göre biçimlenen bir toplumu, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerine göre organize etmiştir. Böyle Müslümanlar ile gayr-i müslimler her bakımdan eşit sayılmış, kul statüsü yerini “ Devlet-i Osmaniyye “ tabiiyetindeki vatandaşlık kavramına bırakmıştır. Yeni kurulan vilayet sistemi, Vilayet Meclisleri ve Belediye Meclislerinde herkesin eşit seçilme hakkı doğmuştur. Doğu ve Batı kültürlerini ve dillerini aynı derece iyi bilen Tanzimat Paşaları tarafından geliştirilen modernleşme hareketleri şehirleşme, vergiler, eğitim, Bakanlıklar gibi yeni kurumların ortaya çıkmasıyla her tarafa yaygınlık kazanmıştır.

SIRA SİZDE



Tanzimat dönemi modernleşme süreci hangi alanlarda etkili olmuştur?

Resim 8.15

Tasvir-i Ahval
Gazetesi



İlk özel Türk gazetesi, Ağâh Efendi'nin yayınladığı Tercüman-ı Ahvâl.

Yeni örgütlenme modelleri gereği, batılı ülkelerle yakın ilişkiler kültürel alanda da ortaya çıkmıştır. Fransız kültürü bu dönemde örnek oluşturmuş; edebiyatta roman, hikâye, tiyatro eseri gibi ilk Türkçe eserler yazılmış, **Şinasi** batılı formlarda şiir ve oyun yazar ilk edebiyatçı olmuş, **Agah Efendi** ile beraber ilk özel gazeteyi çıkarmıştır. Yeni bir iletişim aracı olan gazete özellikle Kırım Harbinden sonra günlük olarak çıkmaya başlamış, yazılara fotoğraflar da eklenmeye başlamıştır.

Eleştiri yazılarının da çıktığı gazetelerde böylece yazılı yeni bir siyasal kültür oluşmaktaydı. Modernleşmeyle beraber gelişen pozitivist düşünceyi Osmanlı dünyasına da aktarabilmek için Münif Paşa, Avrupa Aydınlanmasını oluşturan Voltaire gibi yazarlardan çeviriler yaptı. Bu çeviriler Osmanlı aydınları arasında etkin oldu. **Namık Kemal, Ali Suavi** ve arkadaşlarının Hürriyet fikirleri 1866 da Genç Osmanlılar Cemiyetinin kurulmasına da öncülük etti. Daha sonra II. Meşrutiyeti yapacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu grubun içinden çıktı. Terakki yani ilerleme kavramı, Avrupa'daki ilerleme kavramıyla benzerlik göstermekteydi. Ancak teknolojik ve sanayi devrimi geçirmeyen Osmanlı toplumunda modernleşmeye dayalı bir ilerleme mentalitesinin gelişmesi zor olacaktır. Böyle Tanzimat'la başlayan zihniyet değişikliği kimi gruplar tarafından kabul görmektedir, kimi gruplarca ret edilmek-

te kimi gruplarca da her iki farklı kültürün nasıl bağdaştırılacağı kuşku yaratmakta ve aydınları düşünsel ikilemler içinde bırakmaktaydı.

AVRUPA KÖKENLİ SANATSAL ÜSLUPLAR

Sultan **III. Ahmed** döneminde Osmanlı mimarisinde ve süsleme sanatlarında görülen üç boyutlu akantüs yaprağı ve madalyon gibi Avrupa sanatı bezeme motifleri ve hacimli taş işçiliği, önceleri ender örnekler olarak görülürken zaman içinde bu tarz süsleme modası artmaya başlamıştır ve tüm 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da görülen üsluplar doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı sanatında yansımıştır.

Besteci ve şair olan Sultan Selim aynı zamanda İstanbul'un yeni modellere göre imar edilmesine de öncülük etmiştir. Rus Elçisinin yanında gelen Fransız mimar ve ressam **Antoine Ignace Melling**'i İstanbul'da Tarabya'da elçiliklerde yaptığı bahçe düzenlemeleriyle tanıyan III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan, mimarı Sultan Selim'le tanıştırmış ve Melling, Hatice Sultan için Beşiktaş'taki sarayı inşa etmiştir. Neo-Klasik mimari özellikleri İstanbul'a taşıyan Melling, aynı zamanda bu kentte çalışan ilk yabancı mimar olmuştur. Antik Yunan ve Roma Dönemi mimari özelliklerini Rönesans Dönemi yorumuyla tekrar ele alan bu mimari üslup, Boğaziçi'nde birçok yalının, köşk ve kasrın üslubunu oluşturmuştur.

Daha sonraları da kışla, karakol, okul, hastane, hükümet binası gibi kamu yapılarında görülen ana belirleyici üslup olarak değerlendirilmiştir. Sütunlu girişler, üçgen alınlıklar veya pencere pervazları, yumurta frizli girişler, kemerlerin yerini almaya başlamış ve klasik Osmanlı mimarisinde görülen özellikler, 20. yüzyılın başında tekrar ortaya çıkana kadar kaybolmuştur.

Neo-Klasik üslup yanısıra barok ve rokoko bezeme öğeleri beraberce kullanıldığı gibi zaman içinde bunlara oryantalist üslup elemanları da katılmıştır. Oryantalist yani Doğu kültürlerine ait olan özelliklerin görüldüğü üslup, Avrupa'da Fransız ve İngiliz sömürgecilğine bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Öncelikle resim sanatında romantik akım içinde görülen bu üslup daha sonra mimariye de yansımıştır. Fransızların Kuzey Afrika ve Mısır'ı almaları sonucu Arap-İslam yapılarında görülen at nalı kemerler, renkli taşlar, yüzeylerin hiç boş bırakılmadan bezenmesi Fransa'da görülürken, İngilizlerin Hindistan üzerindeki hâkimiyetleri de Hint-İslam mimari özelliklerini gündeme getirdi. Yabancı mimarlar aracılığıyla "yeni bir üslup" olarak Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'da görülmeye başlandı.

Yüzyıl başında İstanbul'a gelen Raimond d'Aranco ise *Art Nouveau* veya *Jugendstil* denilen, sanayileşmenin sıradan üretimine farklılaşmak için çıkan "yeni sanat" anlayışını getirdi. Beşiktaş'ta Şeyh Zafir Türbe ve Kitaplığında gördüğümüz bu üslubu d'Aranco, Karaköy ve Beyoğlu'ndaki apartmanlarda kullandığı gibi, ahşapyalılara da uyarladı.

Avrupa'da görülen bu farklı mimari üsluplar İstanbul'da birbirine eklenerek kullanılmaktaydı. Tarihi seçicilik veya eklektizm denilen bu akımda değişik dönemlerin üslup özellikleri alınarak aynı yapıda kullanılmaktaydı. Dolmabahçe Sarayı bu güzel bir örnek oluşturur.



Fotoğraf 8.2

Beylerbeyi Sarayı

Fotoğraf 8.3

*Pertevniyal Valide
Sultan Camisi*



1826 yılında Hassa Mimarlar Teşkilatı lağvedilerek bu örgüt Şehreminiine bağlı bir kurum olmuştur. O nedenle padişah ve saraya yakın kişiler de istedikleri kişilere inşaat görevi veriyordu. Bu dönemde **Balyan Ailesinin** ferdleri mimarlık, mimari süsleme ve mimari eylemin örgütlenmesi gibi konularda Saraya hizmet vermektedir. Dolmabahçe, Beylerbeyi Sarayları, Gökusu ve İhlamur Kasrı onlar tarafından inşa edilmiştir. Pa-

ris'te eğitim görmüş aile ferdleriyle Avrupa mimari üsluplarını Osmanlıya ve İstanbul'a taşıyan Balyan ailesi bu eklektik üslubun yaratıcılarıydı. Öte yandan, fabrika ve benzeri diğer yapıların inşaatlarında da çalışmışlardır. Hereke kumaş ve halı fabrikası bunlardan biridir. Yıldız Porselen fabrikasını ise Fransa'da Sevres porselen fabrikasından gelen mühendisler kurmuştur.

Neo-Klasik, eklektik ve oryantalist üslup Osmanlı mimarlarının kendi geleneksel mimarlıklarına bakmalarına neden oldu. Özellikle yurt dışında eğitim alan **Mimar Vedat** ve **Mimar Kemalettin** gibi mimarlar modern teknoloji ile beraber Selçuklu ve Osmanlı mimari öğelerini yeniden kullanmaya başladılar. II. Meşrutiyetin ve **Ziya Gökalp**'in Türkçülük akımları ile desteklenen bu mimari dil, I. Ulusal Mimari üslubu olarak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de 1930'lara kadar devam etti.

Bu üsluplar Osmanlı sanatına değişik yollardan gelmişti. 17. yüzyıl ortasından itibaren Saray kütüphanesine alınan kitaplar arasında Avrupa Mimarisini ele alan dönemin yayınları da bulunmaktadır. Bu kitaplar okunmuş ve yanlarına Osmanlıca notlar alınmıştır. Yurt dışından İstanbul'a çalışmaya gelen mimar ve ressamlar Avrupa sanatının sarayda tanıtılmasında rol oynamışlardır. Başkent'ten Avrupa'ya okumak için giden gayr-i müslimler veya yıllardır aileleri Osmanlı topraklarında oturan ancak Avrupa pasaportlu Levantenler, eğitimlerinden sonra İstanbul'a geri gelip burada çalışmışlardır. 19. yüzyılın sonuna doğru ise Müslüman ailelerin yetenekli çocukları da yurt dışına mimari, resim, mühendislik eğitimi almak için gönderilmişlerdir. Aynı zamanda eğitim kurumlarında öğretilen müfredat programındaki değişiklikler de Avrupa türü sanatsal ifade biçimlerinin Osmanlıya gelmesine neden olmuştur.

Resim bunların içerisinde önemli bir yer tutar. Minyatür yerini giderek tablo resimlerine bırakır. Önceleri askeri okullarda okuyan yetenekli öğrenciler Paris'e eğitim almaya gönderilir. Sonra İstanbul'da açılan Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) öğrencilerinden gidenler olur. **Şeker Ahmet Paşa** gibi ressamlar birinci grubu, 1914 kuşağı denilen **İbrahim Çallı** kuşağı da ikinci grubu oluşturur. Paris'te Güzel Sanatlar Akademisi'ne yabancı öğrenci almak yasak olduğu için bu öğrenciler Gerome Atölyesi veya Academie Julien gibi özel okullarda ders görmüşlerdir. 19. yüzyılın sanat merkezi konumundaki Paris sadece ressamların değil, Osmanlı edebiyatçıları ve mimarların da gittikleri bir kentti.

Osmanlı döneminde yenilikler saray arayıcılığıyla gelirdi. Resim sanatının 19. yüzyılda Saray tarafından desteklendiğini görmekteyiz. Avrupa ve Kırım gibi ülkelerden özel olarak davet edilen ressamlar ve mimarlar 19. yüzyılda saray desteğiyle İstanbul'a gelmişlerdi. **Sultan Abdülmecit**, **Abdülaziz** çok güzel resim yapar-

lardı. Abdülaziz ve Polonyalı ressam Chelebowski arasında resim rekabeti vardı. Ayrıca Sultan Abdülaziz kendisinin at üstünde bir heykelini yaptırmıştı. Hem Osmanlı-İslam kültürü hem de Avrupa kültürüne sahip olan bu yöneticiler, Batı üslubunda rondo veya vals tarzında müzik de bestelemişlerdir. Sultan Abdülaziz, bugün Beylerbeyi Sarayının içerisinde duran, at üstünde heykelini yaptırmıştır.

DONİZETTİ PAŞA VE SARAYDA BATI MÜZİĞİ: Sultan II. Mahmut tarafından Türkiye'ye getirilen Saltanat Muzıka-i Hümayun'un şefi olan İtalyan asıllı ve ünlü opera bestecisi Gaetano Donizetti'nin kardeşi olan Giuseppe Donizetti (1788-1856), Batı müziği formunda II. Mahmut için Mahmudiye Marşı'nı, Sultan Abdülmecit için de yirmi iki yıl boyunca resmi olarak çalınan Mecidiye Marşını bestelemiş, Sarayın kapılarının Batı müziği dinletilerine ve opera gösterilerine açılmasına öncülük etmiştir. Muzıka-i Hümayun orkestrası 1914'lerde gelişkin bir orkestra kimliği kazanır ve hatta şefi İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Üngör'dür. Yine 1860'larda Avrupa'da müzik eğitimi alan Osmanlı besteci Dikran Çubacıyan **Leblebici Horhor**, **Köse Kâhya** gibi ilk küçük opera örneklerini bestelemiştir.

Resim sanatının imparatorlukta gelişimini sağlayan tekniklerden biri de fotoğraf olmuştur. 1839 dan itibaren Osmanlı gazetelerinde fotoğraf ve fotoğrafçılık hakkında haberler çıkmakta, yabancı kimi fotoğrafçılar, ressamlar ve mimarlar gibi İstanbul'da atölye açmaktaydılar. Galata bölgesi kentin Avrupai bölgesi olarak Gulliver Kardeşler, Bogos Tarkulya, Abdullah Biraderler, Sébah Joaillier gibi Osmanlı fotoğrafçıları da Galata'da yerleşik atölyeler açmaktaydı. Portre fotoğrafçılığı kadar doğa ve kent görüntüleri dikkati çekmekteydi.

İşte ilk Osmanlı ressamları bu fotoğraflardan yararlanarak bire bir onları büyütüp tablo yapmaktaydılar. Resim yapmayı bir teknik beceri olarak görmekte, perspektif hakkında gazete ve dergilerde yazılar çıkmaktaydı. Ancak bu sanatçıların kendiliklerinden bir konu bulmakta zorlandıkları, görüneni resmetmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Çallı kuşağı ve hatta İbrahim Çallı'ya gelene kadar geleneksel denebilecek bir bakış ile tabloların konusu seçilmiştir.

Resim 8.16

Abdullah
Biraderler



Türk Plastik sanatlarının gelişmesi ve yönelimleriyle ilgili olarak Sezer Tansuğ'un Çağdaş Türk Sanatına Yeni Yaklaşımlar, (2000, Ankara) adlı kitabı yararlı olacaktır.



K İ T A P

Kozmopolit bir kent görünümünde olan İstanbul'da Avrupai tarzda yaşayanlar ve bunların yarattığı moda, resimlerde olduğu gibi edebiyatta da yer almış ve özellikle yeni zengin ve Avrupa özentisi içinde olanlarla alay eden hikâye ve romanlar yazılmıştır. Kıyafet, yiyecek, mobilya kullanımı vb. konuları ele alan bu

Resim 8.17

İbrahim Çallı,
Manolyalar



roman ve hikâyeler, orta oyunları, kantolar aracılığıyla eğlence hayatına da yansımıştı. Politik, sosyal ve ekonomik birçok değişiklikler içerisinde olan Osmanlı İmparatorluğu bir yandan telgraf gibi en son teknolojileri kullanırken, küçük çapta başlayan sanayi girişimleri, kadın erkek eşitliği konusunda ortaya çıkan tartışmalar, II. Meşrutiyet ve özgürlük fikirleri, Türkçülük ve dilde sadeleşme gibi eğilimler, Avrupa devletleriyle çıkar çatışmaları gibi çok karmaşık bir dünyanın içerisinde var olmaya çalışmaktaydı.

OSMANLILARDA SEYİRLİK OYUNLAR, SPOR, EĞLENCE: Türk gösteri sanatlarının (meddab, karagöz, tiyatro, ilk operet ve ilk sinema gösterileri) 1800'lerden itibaren 1950'lere dek, İstanbul'da Şehzadebaşı'nda, icra edildiği mekânlar Direklerarası olarak adlandırılır ve terim bir dönemi simgeler. Bunlar arasında, Gölge Oyunları, (Karagöz gibi), kenarları çiçek süslü patiska bir bez perde üzerine aksettirilen iki boyutlu tasvirlerin (manda, deve derisinden yapılmış kuklaların) perde gerisinden bunlara bağlı değneklerle adına bayalı ya da bayalbaz denilen ve tüm karakterleri seslendiren kişi tarafından oynatılmasıdır. Karşılıklı konuşmaya dayanan Karagöz ve Hacivat'ta, okumamış halktan bir karakter olan Karagöz, bilgili kişi Hacivat'ın dili ve davranışlarıyla alay ederek güldürür; ama diğer karakterler, Tuzsuz Deli Bekir, Arap, Arnavut, Zeybek, Çelebi de unutulmaz tiplerdir. Diğer bir seyirlik oyun Meddab, genelde Ramazan'da ve kahvehanelerde topluluk önünde öyküler anlatır, taklitler yapar ve her zaman özür dileyerek ("sürç-i lisan ettiyse affola") ile bitirir. Diğer ünlü bir tür olan Ortaoyunu, çoğu kez açık alanda evi andıran (oyuncular "sandık odasında" bazırlandı) kendine has paravanlı sahnesinde sergilenen, giriş, diyalog, fasıl ve bitiş bölümlerinden (mukaddime, muhavere) oluşan, çalgı eşliğinde sahneye çıkan ana karakterleri Pişekâr ve Kavuklu'yla unutulmaz kalan, ama aynı zamanda, Karadenizli, Rumelili, Kayserili, Ermeni, Rum, Yabudi, Zenne, (göçebe Türk geleneğinde özellikle düğünlerde kadın kıyafetiyle dans eden erkek), Sarboş, Bekçi gibi sosyal karakterleri şiveleriyle ve kılıklarıyla sergileyen seyirlik bir oyun türüdür. Yakın zamana dek İsmail Dümbüllü (1897-1973) gibi usta bir sanatçıyla varlığını sürdürmüştür. Bunun yanında eski Türk ve Osmanlı spor-eğlence kültürü geleneğinde güreş önemli yer tutar. Yağlı güreş, "er meydanı" deyişiyle Türklere özgü özel bir spordur. Peblivan sözcüğü kabraman, yiğit, mert anlamına gelir. Efsanevi güreşçi Koca Yusuf (1857-1898) Fransalı, Amerikalı rakiplerini yenilgiye uğratmış ve "yedi cihan peblivanı olarak anılmıştır. Bir güreş karşılaşmasında Amerikalı rakip güreşçiyi minder dışına fırlatması "Korkunç Türk" unvanı almasına neden olmuştur. Yine bir karşılaşma sonrası ABD'den dönerken gemi kazasında vefat etmiştir. Bir başka ata sporu cirit, rakip takımlar halinde at üzerinde bareket halindeyken tarafların birbirlerine cirit savurmaları ve ardı ardına ciritlere takılmadan atlarını mahmuzlamalarına dayanır. 19.yüzyılda çok popüler olan bu spor teblikeyi de olduğu için II. Mahmut tarafından yasaklanmıştır.

Özet

Avrupa kültüründe 19. yüzyıl modernizmin ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilir. Modernleşme kavramı Avrupa ve Amerika'da teknoloji, bilim, demokrasi, ulus devletler ve kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkmasıdır. Modernizm daha çok düşünce, sanat, eleştiri ve edebiyat alanında çıkan akımlar için kullanılırken, modernite, kendi başına tarihsel, politik veya sosyolojik bir kavram olmamakla beraber geleneksel olana ve geçmiş kültürlerle karşı duran ve mentalite değişikliğini öne çıkaran bir kavramdır. Sömürgecilik ve emperyalizm de kapitalizmin gelişmesinde katkıda bulunduğu için modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

Teknoloji ve sanayileşme 19.yy. Avrupa modernleşmesinde temel rol oynamıştır. Sanayileşme, 1800'li yıllarda makinelerin üretime başlamasıyla yaygınlaşmaya başlar. Nüfusun kırsal kesimden kentlerde yoğunlaşmasıyla fabrikalarda çalışan işçi sınıfı doğar, otorite anlayışı değişir, demokratik seçim sistemine geçilir. Artık aydın tabaka ve burjuva sınıfı oluşmuş; din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış; akılcılığa, bilgiye, geleceğe ve teknolojiye güvenen, kadere değil bireyin kendi gücüne ve geleceğini biçimlendirebileceğine inanan toplumsal bir yapı gelişmeye başlamıştır.

Modernleşmeyle beraber zaman kavramı konusunda önemli düşünsel değişimler olur. İnsanların hayatında önemli bir yer tutan çalışma saatleri, aynı zamanda, dinlenme, eğlence, gezme gibi yeni yaşam tarzları doğurur ve kentler de buna göre mekânlar yaratır.

Bu yüzyıl aynı zamanda birçok bilimin doğmasına ve hızlı gelişimine tanık olur: Yeni bir tarih anlayışı ortaya çıkar; arkeolojik kazılara başlanır; insan ve toplum ve birey ilişkilerini ve insanlık kültürünü inceleyen sosyoloji ve antropoloji bilimleri; insan bilinçaltını inceleyen psikanaliz gibi yeni bilimler doğar.

Modernleşme dönemi aynı zamanda sanat kültür alanında önemli değişimlere tanık olur: edebiyatta yeni bir edebi tür olarak roman ortaya çıkar (Balzac, Flaubert, Dostoyevski); estetik bir bilim dalı, bir eleştiri ve yorumlama yöntemi olarak gelişir. Güzel sanatlar alanında, Cezanne ve Monet, Manet, Degas gibi ressamların öncülük ettiği izlenimcilik, resim teknikleri (ışık, renk, doğa izlenimleri, an'ı resmetme) açısından ilk modern sanat akımlarındandır. Ayrıca avant-garde (öncü sanat anlayışı) Kitsch (çirkin ve zevksiz) sanat değeri olmayan kavramlar da bu döneme özgüdür.

Yüzyılın en önemli iletişim aracı gazeteler, günlük haberleri, gösteri programlarını, eleştiri yazıları, süreli romanlar gibi yazılar içerirler ve günlük olarak yayınlanmaya başlar.

Buna paralel olarak karikatür yer alır; afiş, reklam, ürün katalogu girişimlerinin başlamasıyla grafik sanatları yapılır. Fotoğraf tekniği gelişir; kent hayatının ayrılmaz parçası olur.

Ve nihayet, 1895'de modern sinemanın kurucusu olan Fransız Lumière Kardeşler, ilk kez bir izleyici kitlesine film gösterisi gerçekleştirirler.

Osmanlılarda modernleşme dönemi, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemlerinde başlar ve bu dönemler Avrupa'daki modernleşme hareketlerinin etkisiyle idari değişikliklerin yapılması istendiği bir dönemdir. 1789 Fransız Devrimi sonrası oluşan yeni politikalar, sanayileşme, vb. yenilikler eskinin reddi, yeninin yeğlenmesini kaçınılmaz kılar. Öncelikle asker ve ordu da, daha sonra da eğitim alanında (II. Mahmut zamanında) gerçekleştirilen reformlar, Abdülhamid döneminde de devam eder.

Tanzimatın alt yapısını oluşturduğu 1856 Islahat Fermanı ve 1876 I. Meşrutiyet, dini ilkelere göre biçimlenen bir toplumu, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerine göre organize etmeyi hedefler. İlk kez gayr-i müslimler her bakımdan eşit sayılır, kul statüsü yerini "Devlet-i Osmaniye" tabiiyetindeki vatandaşlık kavramına bırakır. Modernleşme hareketleri şehirleşme, eğitim, Bakanlıklar gibi yeni kurumların ortaya çıkmasıyla her tarafa yaygınlık kazanmıştır. Kültürel alanda ise Fransız kültürü örnek oluşturmuş; roman, hikâye, tiyatro eseri gibi ilk Türkçe eserler yazılmış, Şinasi batılı formlarda şiir ve oyun yazan ilk yazar olmuş, Agâh Efendi ile beraber ilk özel gazeteyi çıkarmıştır.

Avrupa etkisi, sanatsal üsluplara da yansır. Sultan III. Ahmet döneminde Osmanlı mimarisinde ve süsleme sanatlarında görülen bu etki 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da görülen üsluplarla birlikte doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı sanatına da yansımıştır. Bu üsluplar Şeker Ahmet Paşa, İbrahim Çallı gibi ressamların eserlerinde de görülür. Mimarideki etki neo-klasik üslubun yanı sıra barok ve rokoko bezemelerle kendini gösterir.

Kendimizi Sınavalım

1. Modernleşme ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Teknoloji, bilim, demokrasi sistemlerinin ortaya çıkmasıdır.
- b. Kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkmasıdır.
- c. Modernleşme süreci sömürgecilği de içerir.
- d. Modernleşme Avrupa emperyalizmiyle ilintili değildir.
- e. Modernleşme Batı ya da Avrupa ile eş anlamlı kullanılmamıştır.

2. Sanayileşmenin ilerlemesinde aşağıdakilerden hangisi etkili olmuştur?

- a. Makinelerin üretime başlaması
- b. Burjuva sınıfının kaybolması
- c. İşçi sınıfının üretimde pay alması
- d. Demokrasi mücadeleleri
- e. Amerika Birleşik Devletlerinin yardımları

3. Modernleşme sürecinde kitle iletişim aracı olan gazetelerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Gazeteler günlük basılmaya başlamıştır.
- b. Gazetelerde eleştiri yazılarına ve süreli romanlara da yer verilmiştir.
- c. Gazetelerde reklamlar, ilanlar yayınlanmaya başlamıştır.
- d. Afiş tasarımları hızla gelişmiştir.
- e. Gazeteler süreli roman yayını yapmıştır.

4. Osmanlı modernleşme döneminde Avrupa etkisi sanatsal üsluplara da yansır. Aşağıdakilerden hangisi bu etkiyle ilgili **değildir**?

- a. Mimarideki etki içinde neo-klasik üslub da vardır.
- b. Batı etkisi resim sanatında etkili olmamıştır.
- c. Barok ve rokoko bezemeler de bu etki içinde sayılabilir.
- d. Nouveau-Art (Yeni-Sanat) etkisi de önemli rol oynamıştır.
- e. Bu etki Osmanlı mimarisinde ve mimari süsleme sanatlarında görülür.

5. Modernleşmeyle gelen değişimlerden biri de zaman kavramıyla ilgilidir. Aşağıdakilerden hangisi bu değişimle ilgili **değildir**?

- a. İnsanların çalışma saatleri belirlendi.
- b. Boş zamanı değerlendirme gündeme geldi.
- c. Hafta sonları piknik ya da kafelerde vakit geçirme anlayışı yaygınlaşmaya başladı.
- d. Teknolojinin gelişmesi ev işlerine ayrılan zamanı azalttı.
- e. İnsanlar eğlenmek yerine çalışmanın gerekliliğini anladı.

6. Aşağıdakilerden hangisi 1800'lerden itibaren 1950'lere dek, İstanbul'da Şehzadebaşı'nda, Direklerarası olarak adlandırılan mekanda sergilenen seyirlik oyunlar içinde **yer almaz**?

- a. Bale gösterileri
- b. Karagöz ve Hacivat
- c. Ortaoyunu
- d. Meddah
- e. İlk operetler

7. Modernleşmeyle gelişen yeni bilimlerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Birey ve toplum ilişkilerini ele alan sosyoloji bilimi doğdu.
- b. Auguste Comte ve Emil Durkheim sosyoloji biliminin kurucularındandır.
- c. Felsefe bilimi bir düşünce bilimi yerine bilimsel düşünce oldu.
- d. Biliçaltını inceleyen psikanaliz bilimi doğdu.
- e. Arkeoloji, araştırmalara bilimsel katkısı nedeniyle önemsenmeye başladı.

8. Donizetti Paşa kimdir?

- a. Osmanlı sarayında bir İtalyan bestecidir.
- b. Fransız ekonomisttir.
- c. Türkiye'de ilk mühendislik okulunu kuran İtalyandır.
- d. II. Mahmut döneminde önemli bir İtalyan gazetecidir.
- e. İtalya'da yaşayan Genç Türklerden biridir.

9. İzlenimciler ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Resimde ışık tekniğinde yenilik getirmişlerdir.
- b. Renk ressamdırlar.
- c. Doğa görüntülerini "anlık" durumuyla resmetmişlerdir.
- d. Claude Moner, Edouard Manet bu akımın ressamlarındandır.
- e. Van Gogh izlenimci bir ressamdır.

10. Sanatta "avant-garde" kavramı aşağıdakilerden hangisini ifade eder?

- a. Çirkin ve zevksiz, sanat değeri olmayan eserler topluluğu
- b. Taklide dayalı sanat anlayışı
- c. Sanatta tasarlanabilir bir geleceğin öncü adımları
- d. Kitsch anlayışını benimseme
- e. İzlenimci akımın tekniklerinden birine verilen isim

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Modernleşme ve Kökenleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Teknoloji ve Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “İletişim Kültüründe Modernleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Kültürü: Modernleşme Dönemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Modernleşmenin Getirdiği Yenilikler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Avrupa Kökenli Sanatsal Üsluplar” konularını yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Modernleşmenin Getirdiği Yenilikler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Avrupa Kökenli Sanatsal Üsluplar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Sanat Kültür Edebiyatta Modernleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “Sanat Kültür Edebiyatta Modernleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Zaman, kuşkusuz programlaması gereken önemli bir olgudur. Ancak zamanın insanoğlunu yöneten acımasız (çünkü zaman akar ve bir tekerliğin dönüşü gibi durmak bilmez) bir yönetici gücü olduğunu da unutmamak gerekir. Zamanın bilincine varabilmek için onu ölçmek gerekir. İşte sanayileşme çağında insanlar dakikaların var olduğunun bilincine varmışlar ve çalışmakla (zamanın geçtiği yegâne yorucu uğraştır) boş zaman (dakikaların kıymetli olduğu ve bundan yararlanmak gerektiği) arasındaki farkı ölçebilmişlerdir.

Sıra Sizde 2

Makineleşme, fabrikalaşma, kısacası sanayileşme kuşkusuz mal üretimini artırmış ve iş bulma oranını yükseltmiştir. Bu da bireyleri çalışma dünyasına çekmiş ve onların ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan olayları anlamasına ve yorumlamasına katkıda bulunmuştur. Kaldı ki artan üretime paralel olarak tüketim alışkanlıkları da değişmiştir.

Sıra Sizde 3

Hukuksal alanda, Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu ve Vergi düzenlemeleri konusunda önemli kararlar alınır. Mali alanda bütçe hazırlanır, vergi düzenlemeleri yapılır, ilk kez kâğıt para dolaşıma girer. Askeri alanda zorunlu askerlik (dört yıl) kanunu çıkarılır, donanma yenilenir. Eğitim alanında rüştiyeler açılır, Galatasaray Sultanisi açılır, ilk kez yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlanır. Sanayi alanında küçük ölçek demir ve tekstil fabrikaları açılır ama bununla birlikte sanayi makineleri Avrupa'dan ithal edilir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akşin Sina, (1988), (Yayın Yönetmeni) **Osmanlı Devleti (1600-1908), Türkiye Tarihi**, CemYayınevi, İstanbul.
- Arnason, H. H., (1998), **History of Modern Art**, New York: Harry N. Abrams.
- Atkins, Robert, (1993), **ArtSpoke, A Guide to Modern Ideas, Movements, and Buzzwords, 1848-1944**. New York: Abbeville Press.
- Baudelaire Charles, (2003), **Modern Hayatın Ressamı**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berkes Niyazi, (2011), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Birsel Salah, (2006), **Fransız Resminde İzlenimcilik**, İstanbul.
- Chipp, Herschel B., (1968 ve 1989), **Theories of Modern Art**, Berkeley, University of California Press.
- Hauser Arnold, (2006), **Sanatın Toplumsal Tarihi**, cilt 2, Ankara.
- Lerner, R., Meacham S., Burns E., (1988), **Western Civilisations, Their History and Their Culture**, London, New York.
- Mardin Şerif, (1996), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Shaw Wendy, (2004), **Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şenyapılı Önder, (2011), **Resimde İzlenimcilik Yılları ve İzlenimci Ressamlar**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Tansuğ Sezer, (2000), **Çağdaş Türk Sanatına Yeni Yaklaşımlar**, Ankara.
- Williams Raymond, (1993), **Kültür**, İletişim Yayınları, İstanbul.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yirminci yüzyılın siyasi görünümünü açıklayabilecek,
- Yirminci yüzyılda düşünsel eğilimleri tartışabilecek,
- Yirminci yüzyıldaki bilimsel gelişmeleri tanımlayabilecek,
- Yirminci yüzyılda sanat kültür iletişim ve toplum ilişkilerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yirminci Yüzyıl
- Kadın Hareketleri
- Bağımsızlık Savaşları
- Gençlik
- Totaliter İdeolojiler
- Sanat Kültür Edebiyat
- Düşüncelerin Evrimi
- Kitle Kültürü

İçindekiler



20. Yüzyıl: Savaşlar ve Değişimler Yüzyılı

SAVAŞLAR VE YENİLİKLER YÜZYILI

1900'lerde doğan bir Türk yurttaşının hayatını hayal edelim: Çocukluğunu Balkan Savaşının ve ülkesindeki iç sıkıntıların gölgesinde yaşayacak, Birinci Dünya Savaşı patladığında kendisini Çanakkale Cephesinde bulacak, şehit düşmemişse, cepheden cepheye Kurtuluş Savaşımızı yaşayacak ve Osmanlı İmparatorluğu ferdi iken, 1923'de, genç Türkiye Cumhuriyetinin yurttaşı olacaktır. Daha henüz olgunluk yaşında iken İkinci Dünya savaşının dehşetine, kıtlığa katlanacak, belki ileri yaşına rağmen tekrar askerliğe çağrılacak, çok partili rejimi tanıyacak, Soğuk Savaş Döneminde komünizmin ve kapitalizmin ürpertici çekişmesine tanık olacak, belki yakınlarından Kore Savaşında şehit düşenler olacaktır. Yaşlılığında ise genç kuşakların yeni sihirli popüler kutusu televizyonla karşılaşınca kimbilir ne kadar şaşıracaktır. Gerçekten de bu yüzyıl, savaşların, kâbusların, yıkımların, ideolojilerin yüzyılıdır. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı ilk topyekûn savaştır ve geride yaklaşık dokuz milyon ölü, yedi milyon kayıp, yirmi milyonun üstünde yaralı bırakmıştır. Böylesi bir bilançonun derin değişimler getirmemesi şaşırtıcı olurdu: Geo-politik açıdan birçok İmparatorluk ya çöker ya parçalanır (Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya İmparatorluğu (topraklarını kaybeder, küçülür); Rusya İmparatorluğu yerini Bolşevik Devrimine bırakır. Hem Avrupa'nın hem Orta Doğunun haritası değişir.

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) ise tüm Gezeğin savaşıdır. İnsanlığın tanıdığı en geniş çaplı savaştır. 100 milyon asker ve sivil, 61 devlet, 22 milyon kilometre karelik bir alanda savaşmıştır. Elli milyon ölü vardır ve bunların yarısı sivil. Milyonlarca insan evine dönememiş, çocuklar öksüz ve yetim, eşler dul kalmıştır. Yine milyonlarca insan evlerine yaralı dönmüştür, şiddetli sarsıntı geçirenler vardır. Hepsinin sağlık desteğine ve sosyal yardıma ihtiyacı vardır. Mali hasar tespiti resmen yapılamamıştır ve inanılmaz rakamlara ulaşılacağı kesindir. Nazi Almanyası'nda ırk kıyımı yaşanmıştır. Yahudiler toplu kıyıma uğrarken, Slavlar, Çinliler, Engelliler, Eşcinseller, dini cemaatler ise ciddi takibata ve sürgüne, hatta kıyıma uğramıştır.

Bu felaketlere karşın, bu yüzyıl aynı zamanda ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları, bilim ve teknoloji harikalarının yaratıldığı bir yüzyıldır. Türkiye'de Mustafa Kemal Hareketi bağımsızlık mücadelesi veren ülkelere esin kaynağı olacaktır. Yepyeni bilimler teknolojiler doğar. Örneğin elektronik teknolojisinin gelişmesiyle insanların yaşam tarzları gelişir. Sinema, radyo, televizyon başlı başına kültürel ve si-

yasal bir güce dönüşür. Medya dördüncü kuvvet-iktidar olma yolundadır. Atom parçalanmıştır, Einstein devrimiyle artık atom ve uzay çağında yaşanılmaktadır. Uzayda ilk adım atılmış, uydumuz Ay, gezegenimizin durak noktası olmuştur. Masallardan bilim kurgu kitaplarından beslenen insanlık bu kez Kozmosun derinliklerinden gelen gerçek fotoğraflar, hatta nesneler görmektedir çıplak gözle. Ama etnik soykırımlar, işkenceler, toplu sürgünler gezegenin dört yanında yinelenmektedir. Çok ciddi çevre ve ekoloji sorunları doğar. 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliğinin dağılmasıyla yeni bir yüzyıla girilecektir. 21. yüzyıl küreselleşme yüz yılıdır, dijital bir çağa girilmiştir.

Bugün hayatımıza giren birçok nesnenin ilk bulunduğu yıllarda yarattığı heyecanı ve coşkuyu elbette tabiiyîl edebilirsiniz. Ama bu buluşlardan bazılarının ciddi çevre sorunlarına neden olacağı her halde o yıllarda düşünülmemiştir. Naylon gibi, elektronik aletler çöplüğü gibi; radyoaktif gibi...

Bu yüzyılın buluşları ve icadları çarpıcıdır: İlk yapay ipek (1903), elektrokardiografi (1903), otomatik şişe yapım makinesi (1907); İngiltere'de tank yapımı (1916); Verem Aşısı (1921), ilk Televizyon aygıtları (1923); ilk renkli fotoğraf denemeleri (1925-1935); Sentetik kauçuk (1927); ilk antibiyotikler (1928); Naylon (1930); Yapay Radyoaktivite, Frederic ve Irene Jolie-Curie tarafından, (1934); ilk tükenmez kalem (1938, ama seri üretimi 1958'de); ilk bilgisayar çalışmaları, (1941); ilk mikro dalga fırın (1946); ilk elektronik alet, transistor, (1947); ilk uydunun uzaya gönderilmesi (Sovyetler) (1957); ilk enformatik uzak bağlantı, (1965); Hepatit B aşısı (1975); İlk hızlı tren, (1981).

Yeni İdeolojiler

1917 Ekim Devriminin kuramcısı ve lideri **Lenin**, yeni politikalar üretecek ve bunda da başarılı olacaktır. Ancak Lenin'den sonra 1922'de devlet başkanı olan Stalin'le birlikte sıkı bir rejim ülkede topyekûn yükselişi getirir. **Stalin**, hem SSCB'de, hem sosyalist ülkelerde ve sosyalist partilerde kendisinin de yönlendirdiği diplomasiyle kült bir kişilik olur. Fakat, Stalin'in uyguladığı rejimin ikiyüzlülüğü, (farklı ulustan yüzbinlerce kişinin Sibiry'a sürgün edilmesi, özellikle yönetim kadrosundan önemli kişilerin düzmece suçlamalarla idam edilmesi ve faili meçhul ölümler, kolektif yönetim anlayışından uzaklaşması ve yasaları çiğnemesi, aydın yazar kıyımı, vb.), 1956'da Kruşçef Raporuyla açıklandığında, Dünyada sosyalizme inanmış ve gönül vermiş birçok emekçi, aydın, yazar, sanatçı hayal kırıklığına uğrayacak ve komünizmin de totaliter bir rejim olduğu ortaya çıkacaktır. Ne var ki SSCB, Stalinizmin etkisinden kolay kurtulamayacaktır. Bu siyasal ve düşünsel hayal kırıklığı dünya siyaset ve düşünce tarihinde dönüm noktasıdır.

Atlantik'in öteki yakasında Amerika Birleşik Devletleri ise huzur ve refah içindedir. Bilimsel buluşlar, yenilikler süregitmektedir. Otomobil endüstrisi hızla yaygınlaşmakta, radyo ve bazı elektronik aletler günlük hayata girmiş, bankalar halka hizmet vermeye başlamıştır. Batıda Amerika hayranlığı ve modası başlar. Fakat bu liberal kapitalist ideoloji 1929'da önemli bir krizle karşılaşır: Halkın bankalardan kredi çekerek ve borçlanarak Borsaya katılımı, sonunda felaketi getirir. 1929'da sistemin tamamı birkaç gün içinde çöker. Bankalar iflas eder, fabrikalar kapanır, hammaddeler depolarda çürür. Milyonlarca insan işsiz kalır. Dünyanın yaşadığı en büyük ilk ekonomik krizlerdendir bu.

Almanya'da ise 1920'lerden itibaren Sovyet Devrimini ve Kapitalizmi Yahudi-Musevi girişimi olarak lanse eden Nasyonalist Parti, güçlü iş dünyasının da deste-

ğini kazanarak 1933'de **Hitler**'le iktidar koltuğuna oturur. Faşizmin yeşerdiği bir başka ülke İtalya'da, **Mussolini**, 1922'de nasyonalist hükümetin başbakanı olur. Bu iki faşist rejimin üçüncü yandaşı ise ülkesinde iç savaşı başlatmasıyla ünlü İspanyolu Franco'dur. **Franco** rejimine karşı Cumhuriyetçilerin destansı direnişi, edebiyata ve sanat eserlerine konu olur.

İkinci Dünya Savaşı'nın insanlık hayatını ve kültürünü altüst eden manzaraları vardır. İlk kez bu savaşta kentler havadan bombardımana tutulur: Hitler, Varşova, Leningrad, Rotterdam, Londra'yı, Müttefikler ise Berlin, Hamburg, Dresden'i bombalarlar. Çocuklarıyla, yaşlılarıyla, tarihi eserleriyle, kentlerin hayatı altüst olur. Ünlü İtalyan yönetmen Visconti, bu enkazlar arasında unutulmaz filmler çekmiştir. Hiroşima'da, inanılmaz sayıda sivil çocuk kadın yaşlı yurttaş ölür, yaralanır, yıllarca radyasyonla yaşamak zorunda kalır. Nazım Hikmet'in Hiroşima çocuklarına adadığı 1956 tarihli "Çocuklar öldürülmesin / şeker de yiyebilsinler" diye biten "Kız Çocuğu" şiiri bugün Türkçede ve dünya dillerinde bestelenmiş bir şarkı olmuştur.

Hitler, kısa zamanda silahlı olarak bütün acımasızlığıyla diktatörlüğünü kurar, 1939'da başlayan işgalleriyle İkinci Dünya Savaşı dehşetini başlatır.

Atom bombasının insanlar üzerindeki etkileri nelerdir?



BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARI

Mustafa Kemal Hareketi

Birinci Dünya Savaşı İttihat Terakki Hükümetinin yanlış politikalarından dolayı hezimetle bitince ülke tam bir siyasal karmaşaya doğru sürüklenir. Üstelik Vahdettin yönetimi döneminde İngiltere'nin öncülüğünde Fransa ve İtalya'yla imzalanan Sevr Antlaşması, İmparatorluğun elini kolunu bağlar. 1919'da **Mustafa Kemal**'in önderliğinde başlayan Kuvayı Milliye bağımsızlık hareketi, Ege bölgesi kentlerinden başlayarak, yeni başkent Ankara yakınlarına dek uzanan Yunan işgalini, yer yer zaferlerle durduracak ve ülke işgalden temizlenecektir.

Kurtuluş Savaşı'nın başladığı 1919'dan itibaren Türkiye olağanüstü olaylarla yüzleşmiştir. 1920'de Sevr Antlaşması Osmanlı Devletini parçalamıştır ve aynı yıl Şeyh'ülislam Mustafa Kemal için ölüm fetvası vermiş, bağımsızlık savaşı kazanılınca önce saltanatlık, sonra Cumhuriyetin ilanı ile halifelik dönemi resmen sona ermiştir. Ardı ardına gelen yenilikler ise yeni bir Türkiye kimliğinin doğacağına kesin göstergeleridir: Medeni Kanun kabul edilir, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilir; eğitim-öğretim kurumları birleştirilir. Kültürel alanda 1932'de açılan Halkevleri (Halkodaları) kısa zamanda ülke çapında yaygınlaşır. Ülkenin evlatları ilk sınıfsal etkinlikleri, ilk mesleki beceri kurslarını buralarda izlerler. İstanbul Üniversitesi'nde yeni reformlar yapılarak özellikle Hitler rejiminden kaçan yüz elli dolayında yabancı öğretim üyesine kucak açılır. Yeni bilim kürsüleri kurulur. Sosyal hayat kökten bir değişime girmenin, bir bakıma laik, açık bir toplum olmaya yönelmenin hem mutluluğunu hem sancılarını yaşamaktadır. Tek parti rejiminin uzun süre devam etmesi de demokraside gecikmeyi getirmiştir. Böylesi hızlı bir siyasal değişimin halk tabakasında kısa zamanda hazmedilmesi elbette kolay olmayacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de nüfusun büyük bir çoğunluğu kendi sorunları içinde boğulmuş durumda, eğitimsiz ve dünyadaki gelişimlere yabancıdır. Kırsal kesimde, köylü kız ve erkek çocuklarını köylerde eğitecek olağanüstü bir proje olan Köy Enstitüleri projesi hayata geçirilir. Burada mesleki ve teknik eğitim verildiği gibi kültür sanat eğitimi de verilir. Çok partili dönemde Demokrat Parti hükümeti uluslararası diplomatik arenada yerini Batı ve ABD'den yana belirler: Marshall Planını uygulamaya koyar; NATO'ya üye olur. ABD'nin yardımıyla yeni

Bunlar arasında Ankara Devlet Konservatuvarının kuruluşunu yapan ünlü besteci Hindemith de vardır.

Türkiye, ilk kez İstanbul'da Vatan Caddesi, Millet Caddesi gibi büyük geniş caddelerle tanışır ve halkın kent konsepti değişmeye başlar.

ileri teknolojileri Türkiye'ye getirmeye başlar. Örneğin, önce Orta Doğu Teknik Üniversitesi, sonra Karadeniz Teknik Üniversitesi kurulur. Ama bu arada 1951'de Halkevleri, 1954'de de Köy Enstitüleri kapatılmıştır. İstanbul'da imar çalışmaları hız kazanır. Ama bir yandan da dış borçlanma hızla artmakta ve geri ödenememektedir. Bu ekonomik borçlanmayı ülke tarihinin en yüksek devalüasyonu izler ve IMF ilk stand-by anlaşması (IMF bir dizi görevler sisilesi hazırlar ve hükümet bunları yerine getirerek kredi dilimlerinden yararlanır) imzalanır. 1958'den itibaren siyasal çalkantı hızlanır ve 1960 askeri darbesi gelir. Türkiye'de çok partili rejimde artık siyasal safların yeri yavaş yavaş belli olmaya başlamıştır.

Dünyada Bağımsızlık Hareketleri

Bağımsızlık hareketleri özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanır. 1947'de Pakistan ve Hindistan doğar. Hindistan'da bağımsızlığın lideri ülkesinin kendisine yakıştırdığı adıyla Mahatma Gandhi, (1869-1948), (Mahatma, *Milletin Babası* anlamına gelir) etnik grupların arasında ayrımcılığa karşı mücadele etmiş, bu gruplar arasında dayanışma ve kardeşlik duygularının gelişmesine önemli katkıda bulunarak farklı din dil ve kültürlerin yan yana yaşama gerekliliğini savunmuştur. Ömrü boyunca sade bir hayat yaşayan, giysilerini çıkırıktaki kendi ören, tuttuğu açlık oruçlarıyla (bazen bir ay sürmüştür) sömürgeci politikalara direnen Gandhi, 1930'da, dört yüz kilometrelik ünlü Tuz Yürüyüşünü düzenlemiş ve uygarca Britanyalıların ülkesini terk etmesini istemiştir.

Bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında Tunus, 1957'de Türkiye'yi örnek alarak Habib Bourgiba'yla Cumhuriyet rejimine geçer. Yine bağımsızlığını kazanan İngiliz kolonileri Sri Lanka, Bangladeş, Birmanya, Endonezya İngilizce konuşmaya ve İngiliz eğitim sistemine devam eder. Ama bu ülkelerde müslümanlar da vardır. Aynı şey Fransız sömürgeleri Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Madagaskar, Mali, Moritanya, Senegal için de geçerlidir. Yerli zenci kimlikleri altında aynı zamanda sömürgeci fatihlerin dilini ve kültürünü istemeseler de öğrenmek, benimsemek ve ana dilleri gibi konuşmak zorunda kalmışlardır. Bütün bu ülkeler kültürleşme ve kimlik sorunlarını barındıran bir edebiyat ve sanat kültürü geliştirmişlerdir.

Tunus 1957'de Cumhuriyet rejimine geçen tek Kuzey Afrika İslam ülkesidir; Dünyanın en kalabalık ülkelerinden olan Endonezya 1945'de bağımsızlığını kazanmıştır. Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarih 1947'den 1969'a dek Pakistan'ın eyaleti Doğu Pakistan olarak anılan Bangladeş, 1971 yılında Müslüman Halk Cumhuriyeti olur. Afrika'daki İngiliz sömürgeleri Somali, Tanganika, Kenya, Tanzanya; Fransız sömürgeleri Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Madagaskar, Mali, Moritanya, Senegal, Çad 1960 sonrası bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bütün bu ülkelerin bağımsızlığı Afrika'nın kültür kimliğini hazırlayacaktır.

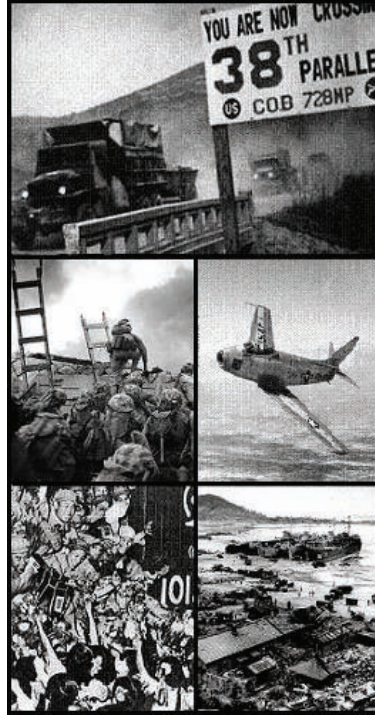
Diğer yandan, 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla Orta Doğu tekrar kaynamaya başlar. Kutsal toprak Kudüs özel bir statü kazanır. Arap devletleri artık silahları ellerindedir. 1956 Sina Savaşından sonra bölgede Arap Milliyetçiliği gelişir. 1969'da Yaser Arafat'ın Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) kurmasıyla bağımsızlık mücadelesi hız kazanır ve hatta dünya ilk kez bu örgütle uluslararası terörizmi tanıır. 1973 savaşından sonra on Arap ülkesi (OPEC) birleşerek petrolün fiyatını iki kat artırır ve dünya ciddi bir ekonomik krizle yüzleşir. Geleceğin politikaları artık enerji üstüne biçimlenecektir ve Orta Doğu düğüm noktasıdır. Birleşmiş Milletler, Filistin'de Arap ve Musevi devletinin varlığını ancak 1988'de onaylar.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

Soğuk Savaş, iki süper güç olan SSCB ile ABD arasındaki ve haliyle onların müttefikleri arasındaki gerilimleri, siyasal ve ideolojik çatışmaları içeren ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen bitiminde başlayıp SSCB'nin dağılma tarihi 1991'e dek devam eden dönemdir. Bu dönem ülkelerin kendi kaderlerini kendi tayin etme hakkını engelleyen ideolojik, diplomatik ve askeri kararlarla doludur. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinin, 1947'de, on altı Avrupa ülkesiyle imzaladığı uzun vadeli yardım Marshall Planı, hem askeri hem ekonomik bir bağımlılık yaratma planı olarak eleştirilmektedir. Nitekim Türkiye'nin NATO'ya üye olduktan sonra 1953'de Kore Savaşına katılması ülkede şaşkınlık yaratmıştır. Sosyalist cephede ise, 1955'de SSCB önderliğinde NATO'nun karşısında yer alan Varşova Paktı kurulur. Silahlanma yarışı hızlanır. Dünya siyaset sahnesine istihbarat teşkilatları Sovyet KGB ve Amerikan CIA çıkar.

Fotoğraf 9.1

Kore Savaşı, 1950-1953; Türk Askerleri de oradaydı.



İdeolojiler Döneminde Sanat Kültür Edebiyat

İdeolojik hükümet aygıtları düşünce özgürlüğü konusunda her dönemde kısıtlayıcı baskı politikaları gütmüş ve sansür politikası uygulamışlardır. Bu yasakçı zihniyet Nazi Almanyası'nda sistematik bir kıyım uygulamıştır: Sol düşünceli yazarlar ve sanatçılar cezalandırılmış, bilim adamları ülkeyi terk etmiş, yazarların kitapları yakılmış, bestecilerin eserlerinin çalınması yasaklanmıştır. Daha doğrusu Hitler sanatı yasaklamıştır.

Sovyet Rusya'da ise devrimin ilk yıllarından itibaren **Anna Akhmatova**, **Pasternak**, (yazarın ünlü *Doktor Jivago*'su yasaklanmış ve 1958'de kazandığı Nobel Ödülünü alması engellenmiştir), Nabukov, Soljenitzin gibi yazarlar, Shostokovich gibi kompozitörler, Tarkovski, Paradjanov gibi film yönetmenleri ve geniş bir aydınlar topluluğu eserleri yüzünden yargılanmışlar, yasaklanmışlar ya da sürgüne gönderilmişlerdir. Ama Stalin rejimi resmi yazarları ve ressamı, zorluklarla mücadele eden halkı güçlü bir proleter gibi resmetmeye, Stalin'e övgü şiirleri yazmaya, KGB de demokrasi yanlısı aydınları fişlemeye devam eder.

ABD'de ise, senatör McCarty 'nin başlattığı sosyalizm sempatisini olan aydınları, Hollywood aktörlerini, yazarları, yönetmenleri hedef alan "Cadı Avı" on yıl sürmüş, yüz elli dolayında yazar, istihbarat teşkilatı FBI'nın kayıtlarına girmiştir. Kayıtlarda yazar ve sanatçıların eserlerinde işlediği temalar, hangi yazarlardan etkilendikleri ya da dostluk kurdukları, hangi ülkelere ziyaret ettiği (SSCB'ye gitmek saniki suçtur) bir yaşamöküsü gibi yazılıdır. Listede Charlie Chaplin, Ernest Hemingway, John Steinbeck, Arthur Miller, William Faulkner, Henry Miller, Tennessee Williams gibi ünlü isimler vardır.

Yakın zamanda, İsrail de oldukça sert sansürcü bir devlet olmuştur: Bir dönem Gazze Şeridinde yazı makinesi ve faks kullanılmasını yasaklamış, Filistin tarihiyle ilgili yazılara sansür koymuştur. Hatta bir kitap sergisini bombalamıştır.

Ülkemizde Nazım Hikmet (1901-1963), gençliğinin en verimli yıllarını 15 yıl bapiste ve 12 yıl sürgünde geçirmiştir ama kendi sözleriyle şair" tepeden turnağa basret ve ümitten ibâret" tir. Nazım Hikmet 1925'den itibaren yazdıklarından dolayı yargılanır; 1938-1941 yıllarında cezaevlerinde kalır ve şiirleri yasaklanır; 1950'de aften yararlanır, ama yurt dışına çıkış yasağı konur.

İngiltere'de, ünlü mantıkçi ve matematikçi filozof Bertrand Russel (1872-1970), silablanmaya karşı tutumlarından dolayı birkaç kez tutuklanmıştır. Bertrand Russell ilk kez 1914'de savaş karşıtı tutumundan tutuklanır ve mesleğinden uzaklaştırılır; 1969'da 89 yaşındayken nükleer silablanmaya karşı bir eylemde yine tutuklanır ve serbest bırakılır. Ama bütün bunlar hayatını dünya barışına adanmış bu filozofun Nobel Barış Ödülünü almasına engel olamamıştır.

POLİTİKA, KÜLTÜR VE İLETİŞİM

Bilindiği gibi haberleşme iletişimin kalbidir ve siyasal güçler haberleşme (enformasyon) kanallarını hep denetim ve gözetim altında tutmak istemişlerdir. 20. yüzyıl tam bir iletişim yüzyılıdır. Yazılı basının altın çağı 1858-1950 olarak söylenir. Özellikle büyük tirajlı gazeteler gitgide büyüyerek ilk kültür endüstrisi kurumu kimliğini kazanırlar ve ülkelerde dördüncü erk olmuşlardır. Ancak bu güçlenme, aynı zamanda basın grupları ya da şirketlerin uluslararası güce dönüşmesini beraberinde getirmiş ve haliyle demokraside çoğulculuk, basın özgürlüğü kavramları tartışılır olmuş ve yara almıştır. Basında, 20. yüzyılın ilk yarısında tekeller doğar. Basın dünyasının artık Joseph Pulitzer, William Randolph Hearst, ve yakın zamanda da Rupert Murdoch gibi ünlü patronları, baronları vardır. Gazeteler yanında, haber toplayan, onu görsel ve işitsel medyaya dönüştüren gazetecileri barındıran basın ajansları önemli bir enformasyon işlevini yerine getirir. Bugün France Presse, Associated Press, CNN, gibi uluslararası ajanslar; Anadolu Ajansı (resmi), Doğan, İhlas Haber Ajansı gibi yerli ajanslar vardır. Bunlardan ünlü ABD ajansı Associated Press (AP) 1848'de kurulmuş olup bugün yetmişin üzerindeki ülkede hizmet vermektedir. Yazılı basın 20. yüzyılın sonlarında Internet'in doğmasıyla net bir gerileme dönemine girecektir.

SIRA SİZDE



Kültür endüstrisi kavramını örneklendirerek açıklayınız.

TEKELLEŞEN MEDYA

ABD medya imparatorlarından Avustralyalı Rupert Murdoch, yüzyılın üzerinde çoğu uluslararası televizyon kanalları, reklam şirketleri, dergi ve gazetenin patronudur (çoğunluğu ABD ve İngiliz medyasına ait). Sabip olduğu sermayeyle global medya pazarına egemen olmuş ve dünyanın en güçlü otuz şahsiyeti arasında yer almıştır. Ama Murdoch'un adı, siyasal skandallara karışmış, İngiltere ve ABD'de partilerin politikalarını değiştirmesinde rol oynamıştır. 1997-2007 yılları arasında Murdoch'un sabip olduğu medya, 175 gazetede Irak Savaşını destekler tarzda yayın yapmış ve önemli medya kuruluşları aracılığıyla dünya kamuoyunun gözlerini vahşete kapattığı iddia edilmiştir; ayrıca İngiltere'de Tony Blair politikasını açıkça desteklemiş; daha sonra muhafazakâr lider David Cameron'u desteklemiş, ABD'de Cumhuriyetçi Partinin muhafazakâr kanadının fikirlerinin yayılmasına aracı olduğu için aşırı muhafazakâr olmakla eleştirilmiştir.

Radyo ve Televizyon

Yüzyılın başında Manconi'yle gelen Radyo, hem haberleri, hem müziği hem de dansı evlerin içine taşıyacaktı. Ülkelerdeki radyo istasyon sayısı hızla artmaya başlar. Devlet radyoları resmi politikaların sözcüsü olur. 1930'lardan itibaren ticaret dünyasında farklı ekonomik amaçlarla kullanılmaya başlar. 1945'de FM'ler kurulur, arabalar radyolarla donatılır. Radyo kanalları hızla çoğalır ve o artık kitle iletişim aracıdır. Her ülkede aileleri başına toplayan siyasi programlar, eğlence programları, kültür programları (radyo tiyatrosu) vardır. Ama İkinci Savaş sonrası salonlara televizyon yerleşirken, radyolar yan odalara taşınacaktır.

İlk macerası 1926'da İngiltere'de John Logie Baird'le başlayan ve başta Fransa ve ABD'de kısa aralıklarla hızla gelişen televizyon, İkinci Savaş sonrasında evlerdedir. 1960'lı yıllarda kullanım doruk noktaya ulaşarak radyonun elinden hem prestijini hem de reklam gelirini alacaktır. Daha sonra da sinemanın tahtına göz dikcektir. Televizyon teknolojisi durmak bilmez teknolojisiyle ülkelerin kültürel manzarasını değiştirir; dilsel birliği sağlar, "küresel kasabanın" ilk örneğidir. Ama bazı bilim adamlarına göre de "iletişimin doğasını temelden değiştirdiği gibi, sözün ve görüntünün gücünü kanıtlamıştır. Bu nedenle televizyon 70'li yıllardan itibaren basit bir iletişim aracı olmanın ötesinde, eğlence kültürünü de içererek popüler kültürün taşıyıcısı olmuştur.

1946'da ABD'de sekiz bin konut televizyona sahiptir ve bu sayı 1951'de 10 milyona ulaşacaktır.

TELEVİZYON BAĞIMLILIĞI: Televizyonun 24 saat her evde varlığı ve vazgeçilmezliği birçok sorunu da beraberinde getirir. TV kanallarının program yapımında kolaycılığa kaçmaları ve kaliteye önem vermemeleri, izleyicilerin gerçek dünyayı yanlış algılamalarına yol açtığı gerekçesiyle eleştirilir. Ayrıca gütgide politik bir güç olmaları ve taraf tutmaları ve amaçlı haber yapmaları da çok eleştirilmiştir. Devletin resmi ideolojisinin propaganda aracı olması ya da büyük ticari grupların himayesinde onlara hizmet etmeleri, "beyinlerin satın alınması" gibi önemli bir demokrasi sorununu dünya gündemine taşımıştır. Bunun yanında özellikle çocukları uykusuz bırakması, bebek kanallarının çoğalmasıyla onların ruh ve beden sağlığına zarar verecek derecede bağlanmaları, şiddet ve teröre özendirilmesi, insanları özellikle beden ve ruhen pasifleştirmesi bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Ama bununla birlikte dünya popüler kültür ağı içinde günbegün değişen televizyon starlarına da tanık olmuştur.

Televizyon aynı zamanda reklamcılık ve halkla ilişkiler gibi bir alanın güçlenmesine ve yaygınlaşmasına da olanak hazırlamıştır. Bu alanların temel özellikleri nelerdir?



SIRA SİZDE

Türkiye'de Basın

Ülkemizde Milli Mücadele öncesi de aktif olan İstanbul basını, Kurtuluş Savaşının başlamasıyla iki farklı düşünsel kutupta (Tanin, Tevhidi Efkar, Osmanlı İmparatorluğu yanlısı; Akşam, İkdam ve İleri gibi gazeteler Milli Mücadele yanlısıdır) yerini belirler. Bu gazetelerin ünlü yazarları arasında **Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri** sayılabilir. Ülkemizde gazeteler çoğu kez önemli siyasal olaylar sırasında ve hemen sonrasında (askeri darbeler gibi) kapatılmışlardır. Tek partili rejim döneminde İstiklal Mahkemelerinde gazeteciler de yargılanmış, solcu ve aşırı dinci gazeteler kapatılmış, güdümlü basın desteklenmiştir. Çok partili rejimde ise basın siyasal yerini belirlemiş ve buna göre iktidar yanlısı, muhalif ve opportünist gazeteler oluşmuş ve artık Türkiye'nin

de ünlü gazete patronları olmuştur. (*Hürriyet Gazetesi* gibi). Gazeteler yanında dergiler de önemli bir okur kitlesine sahiptir. İlk mizah dergisi *Diyojen*'den sonra (1870) haftalık siyasi ve mizah dergisi *Akbaba* (1922) doğar. Onu sonraki yıllarda *Marko Paşa* ve *Gırgır* izleyecektir.

AKBABA, MARKOPAŞA, GIRGİR DERGİLERİ: Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon gibi edebi kimliklerin 1922'de çıkarttığı *Akbaba* Dergisi, 1933'den sonra yeni barflerle yayınlanır. Tek partili dönemde iktidar yanlısı tutum izleyen, zaman zaman muhalif olan dergi, 1977'de yayın hayatına veda etmiştir. Fıkralardan, rüya tabirlerine, eleştiri yazılarından karikatürlere dek geniş bir yelpaze sergileyen ve Ercüment Ekrem, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz gibi sonradan ünlenecek genç yazarları da barındıran ve bir okul özelliğinde olan *Akbaba*, ülkemizin en uzun soluklu mizah dergisidir. 1946'da çıkmaya başlayan ve kısa zamanda büyük tiraja ulaşan Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz'ın birlikte çıkardığı *Markopaşa* dergisi, toplumcu ve gerçekçi siyasal mizabıyla hem güldüren hem düşündüren önemli bir mizah dergisidir. *Markopaşa* birçok kez kapatılmış, yazarlarına birçok davalar açılmış ve batta tutuklanmış bir dergidir. O nedenle "Toplatıldığı zamanlarda çıkar" veya "Yazarları hapis-hanede olmadığı zamanlar çıkar" sözleriyle de ünlülmüştür. 1972-1989 yılları arasında yayınlanan Oğuz Aral'ın çıkardığı *Gırgır* dergisi, yarattığı mizah karakterleriyle, karikatür çizgi anlayışında yenilikçi bir karikatür okulu olmuş ve ayrıca çok satmasıyla efsanevi özellikte bir mizah dergisi olmuştur. Günümüzün ünlü karikatüristleri ve mizah yazarları *Gırgır* ekolünden gelmektedir.

Resim 9.1

- (a) *Akbaba* Dergisi Karikatürü
- (b) *Gırgır* Dergisi Karikatürü



a

b

Hayat Mecmuası 1970'lerde siyasal olaylarla etkisini yitirmiş, okur kitlesi azalınca 1978'de kapanmıştır.

Magazin dergiciliğinde ise 1956'da **Şevket Rado**'nun çıkardığı *Hayat Mecmuası* dergisi kültür tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Türk sinema ve yüksek sosyete hayatından, sanatçılar dünyasından, Hollywood ve Avrupa sinemasından renkli haberleriyle, yaşadıkları ithal kağıt sorununa rağmen, 1960'larda yüzbinleri aşan tirajıyla

popüler kültürün ünlü bir ismi olmuştur. Derginin bu başarısı Şevket Rado için *Ses Mecmuası* gibi açtığı yarışmalarda sinema ve sahne sanatçılarını meşhur eden bir başka popüler magazin dergisini yaratma vesilesi olmuştur. *Hayat Tarih, Resimli Roman, Hayat Spor* dergileri de zamanın ünlenen dergileridir.

Kitle Kültürü ya da Popüler Kültür

Gündelik hayat kültürü, eğlenceyi içeren bir kültür olduğu için aynı zamanda kullanım ve tüketim kültürüdür. Kültür endüstrisinin yaygınlaşmasıyla, kitle iletişim araçlarının güçlenmesi ve televizyon kanallarının çoğalmasıyla kitle kültürü önemli bir seyir izler. Buna paralel olarak da büyük prodüksiyonlar (sinema ve sahne sanatlarında), büyük çaplı sanatsal etkinlikler, sanat eserlerinin seri üretimi ve röprodüksiyon hızla gelişir. Doğal olarak kentlerin kültürel hayatı da değişir; modern yaşam tarzlarının, ekollerin, modanın, yeni stillerin merkezi metropol kentler doğar. Piyasanın aktörleri, yapımcıları vardır. Sanat eserlerinin sunum ve satışında teknolojik araçlar (afiş, broşür, görsel duyuru, video kayıt) kullanılır, hedef kitleler belirlenir. Sanat ürünlerini pazarlayan uzman kurumlar güçlenir, hatta uluslararası ticari güç olurlar. Bunlar ünlü film ve müzik basım yayım şirketleri, lider gruplar, markalar, galeriler, sanat-reklam ajansları, müzik basım yayım kurumları, müzayede kurumlarıdır. Sanat piyasasının mekânı tek ve biricik değildir, görsel ve yazılı iletişim araçları bizzat piyasanın kendisidir sanki. Endüstri tasarımının gelişmesiyle, sanayi ürünü nesneler (beyaz eşya, müzik seti, cam eşyalar) estetik bir metadır artık. Satışa sunulan meta, tasarımıyla yani görünüşüyle, biçimiyle ve işlevsel yapıyla, estetik hoşlanma ve haz nesnesi olur. Metanın bu estetik görünüşü tüketim kültürünün hızını artıracaktır. Talep yoğunluğu, kaçınılmaz biçimde ekonomik amaca hizmet eder ve yeni trendleri ve çeşitliliği beraberinde getirir. “Markalı”, “kaşeli” sanat eserleri ve sanatçı imajları oluşur. Teşhircilik ve magazincilik öne çıkar. Ünlü bir müzik yapıtı hiç ilgisiz bir çorba reklamında fon müziği olabilmekte, kapağına Van Gogh ya da başka bir ünlü fotoğrafı ya da eseri konulabilmektedir. Bu görsel ve işitsel bombardıman sonuçta sanata ilişkin bayağı bir kültür oluşturur. Ama bununla birlikte, popüler kültür sayesinde sanatsal ve kültürel etkinliklerin geniş halk kitlelerine ulaştığını, kitlelerin bir Türk ya da yabancı pop yıldızını, Beethoven ya da Beatles’ı rahatça keşfetme ve dinleme olanağı bulduğunu varsayarak bu kültürü olumlayan düşünceler de mevcuttur.

BİLİMSEL GELİŞMELER VE YANSIMALARI

Yüzyılın olayı Einstein’ın rölativite teorisiyle, zaman ve mekâna dair fizik anlayışlarımız kökünden değişmeye başlar. 1930-40 yılları atomun yapısının araştırıldığı yıllardır. Nükleer fizik, enerji alanında ve askeri alanda kullanım kazanır; hidrojen bombası yapılır; lazer bulunur. Astrofizikçiler, yıldızların ve gezegenlerin, uzak Galaksilerin özelliklerini incelerler. Ekstrasoler gezegenler tanınır. Yeryüzünün ayrıntılı bir yapısı ve hatta tarihi çıkarılır. Arkeoloji, etnoloji, antropoloji ve prehistorya araştırmaları hızla gelişir. Etiyopya’da üç buçuk milyon yaşında iskelet bulunur ve Lucy adı verilir. Biyolojide, 1944’de genlerin DNA’dan yapıldıkları kanıtlanır ve bu şekilde moleküler biyoloji ve genetik biyolojinin temelleri atılmış olur. Tıp alanında 1940-1950 yılları zorlu yıllardır. Savaş milyonlarca insanın sağlığını bozmuş hatta yıkıma uğratmıştır. Birçok yerde baş gösteren bulaşıcı hastalıklar (tifüs, sıtma ve grip salgını) yeni virüslere davetiye çıkarır, verem yaygınlaşır. Çiçek hastalığı, tetanos, tifo ve paratifo, difteriyeye karşı aşılar ve ilaçlar geliştirilir. Ama Tıp, gelişmeye de devam eder:

Manyetik rezonanslarla, elektronik mikroskoplarla insan beyninin içi görülür. Bunlar sayesinde hücre incelemesi hız kazanır; ameliyat teknikleri gelişir; organ nakilleri yapılır; ilaç tedavilerinde olağanüstü gelişmeler kaydedilir. Felsefe, psikoloji, etik, sosyoloji, eğitim bilimleri, ilahiyat bilimleri doğrudan insanı konu edinir.

Tarım ve ziraat alanında teknolojiyle gelen modernizasyon, biyokimya, biyofizik, tıp, mühendislik ve hatta sosyal bilimlerin laboratuvarlarında bilimsel destek bulur. Araştırmacılar, et ve süt ürünlerinde verimi artırmanın yollarını (besi değerleri, vitaminler, amino grup asitler gibi) araştırır. Hayvan hastalıklarına karşı aşılar geliştirilir. Biyoteknoloji dünyada açlığı engelleme, hayvan yetiştiriciliğini modernleştirme ve ürün hasatının artmasına katkıda bulunur. Tarım teknolojisinde yeni çıkan modern makinelerle zirai yöntemler değişir. Tarım, dünyada endüstriyel ve ekonomik bir güç olmuştur. Birçok tarım ürünü sanayi için hammadde özelliğindedir. Deniz ürünleri kontrolsüzce gitgide tükenir ya da tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Buna karşılık kültür balıkçılığı büyüyen bir sanayi sektörü olur. Ama tüm alanlarda kullanılan ilaçlardan ve besinlerden dolayı, ekoloji-tarım dengesi bozulur; aşırı üretim toprağı yorar; kullanılan ilaçlar çevreye zehir saçarak hale gelir. Üstelik bir yandan da ürünlerin genetiği üzerinde oynanmaya (uluslararası kısaltma adı: GDO) başlanmıştır. Sofralarımızı Anadolu topraklarının doğallığında süsleyen domatesler, renk ve şekil değiştirmiş olarak kokusuz ve aromasız gelmeye başlar.

Modern Bilimler, Teknoloji ve Kalkınma

20. yüzyılın en önemli buluşlarından biri olarak kabul edilen ve elektronik devrelerin can damarı olan transistorlar, 1947 yılında yapılmış ve teknolojiye yepyeni bir çığır açılmıştır. Elektroniğin kullanım alanı kısa zamanda televizyon, radar, uydu ve mobil haberleşme sistemlerinden bilgisayarlara, elektronik optik sistemlerden tıp elektroniğine ve mikrodalga sistemlerine kadar yansır ve kara, hava, deniz ve uzay araçlarında olağanüstü bir gelişim sağlanır. İnsan kültüründe seyahat etme, uzaklık yakınlık kültürü başka bir boyut kazanır. Atomun çekirdeğinden elde edilen nükleer enerji, çağın enerji konusunda giriştiği en çözümleyici ama aynı zamanda riskli siyasal, kültürel bir olay olur. Bilgisayar teknolojisi, yazılım ve programlama alanında hızlı gelişimler gösterir. Malzeme teknolojisi alanında (günümüzde seramik mühendisliği) hafif ve dayanıklı malzeme (teflon gibi) üretimi hız kazanır ve gerçekleştirilen yenilikler, kimya, makine, inşaat sanayisinde, uzay-uçak, elektrik-elektronik ve tıp alanlarında hızla kullanılmaya başlar ve günlük hayatı kolaylaştırır, hayat tarzlarını değiştirir. (Evlere çamaşır, bulaşık ve mutfak aletlerinin, vb. girmesi çok önemlidir). Verimlilik ve enerjide önemli kazançlar sağlanır. İnşaat sanayisinde konstrüksiyonlarda, beton, çimento türevleri gibi sağlam dayanıklı malzemelerin üretimiyle gökdelen ve uydu kent inşaatları yaygınlaşır ve kısa zamanda yarattıkları ıssızlaştırma, yalnızlaştırma sorunlarından dolayı tartışılmaya başlanır. Otoyol, tünel (Manş Denizi artık tünellidir), köprü inşaatları kentlerin görünümünü ve ruhunu değiştirir. Eğitimde sınıf materyalleri değişir ve yeni eğitim tasarımları doğar.

DİKKAT



Modern teknolojiler günlük hayatı değiştirmekte ama aynı zamanda da çevre, beslenme ve küresel sorunlar yaratmaktadır.

Fotoğraf 9.2

*Ay'da ilk İnsan.
1969.*



UZAYIN FETHİ: Sovyetler, 1957'de ilk yapma uyduyu uzaya gönderir. 1961'de Youri Gagarin ve arkadaşları uzayda beyaz bayrakla yürürler. 20 Temmuz 1969'da ABD Apollo uzay aracı Ay'a ayak basar. İlk yürüyen insan Neil Armstrong'dur. Ay'ın verimsiz topraklarına bol yıldızlı ABD bayrağı dikilir ve bundan böyle yeryüzü insanlarının Ay'a ve yıldızlara bakışı değişecektir. 1976'da insansız uzay aracı Viking, Mars gezegenine iner. Voyager 2 ise Satürn gezegenin halkalarını resimler. Artık uzayda süper güçlerin ortak bir istasyonu bile kurulur; yüzlerce meteoroloji, radyo, TV ve telekomünikasyon amaçlı uydular gönderilir, hatta casus uydular da vardır. Sanki uzayda yer kalmamış gibidir! Bu çekişme olağanüstü romanların ve özellikle uzayı konu edinen filmlerin ve haliyle yeni bir kültürel imgesel alanın yaratılmasını da beraberinde getirecektir. Bu konuda yapılan filmler ya da yazılan öyküler geçmişe göre daha gerçekçi olmak durumundadır artık.

DÜŞÜNCELERİN EVRİMİ: FRANKFURT EKOLÜ, VAROLUŞÇULUK, YAPISALCILIK

Yirminci yüzyıl aynı zamanda düşünce evriminin çeşitli yönlerde seyrettiği bir yüzyıldır. Belki en belirgin özelliği felsefeyle edebiyat, sanat, politika ve günlük hayat sorunlarının bir arada ve bütünlük içinde değerlendirilmesidir. Bunun ilk örneğini 1930'lardan itibaren Walter Benjamin, Theodor W. Adorno ve daha sonra da Jürgen Habermas ve Herbert Marcuse gibi düşünürlerin başını çektiği Frankfurt Ekolü verir. Onlara göre, kültür ve iletişim alanında farklı bir sürece girilmektedir. Rus

Devrimi Stalinizmle yozlaşmıştır. Sosyalist gerçekçilik (realizm sosyalist) estetik kuramları hantallaştırmıştır. Ekolün önemli düşünürlerinden T. **Adorno**, sanat eserinde biçim ve içeriğin birbirinden ayrılmayacağı konusunda estetik analiz yöntemi geliştirirken, **Walter Benjamin** (1892-1940) yeni teknolojilerin kültürel hayatı ve sanatın işlevini değiştirdiğine ilişkin önemli eserler verir. Örneğin röprodüksiyon (yeniden üretim) sanatın biricikliğini ortadan kaldırmıştır ama sanat sinemayla, yeni teknolojilerle modernleşmenin yeni bir aşamasındadır. Yine Frankfurt Ekolünden, 1960'lı yılların etkileyici ismi **Herbert Marcuse** (1898-1979) ise, sanat eserinin gerçekçiliği ve politikliği yüceltme gibi bir kaygısı olmaması gerektiğini, “sanatın hayatı değil, hayatın sanatı taklit ettiğini savunmuştur.

Felsefe alanında analitik felsefe gitgide bilimsel bir düşünme yöntemi olarak gelişir. **Edmund Husserl**'in öncülük ettiği fenomenolojinin amacı, bilginin temeline ulaşabilmek için kesin olanı, gerekli olanı ve mutlak olanı sorgulamaya dayanır. Varlıkların (insanların) varoluş nedenlerini tanımlamayı, bunun anlamını ve yapısını sorgulamayı amaçlayan varoluşçuluk, Alman **Martin Heidegger** ve **Karl Jaspers**'in düşünceleriyle zenginleşir. Ama modern varoluşçuluğun babası, romanları, oyunları ve aydın kimliğiyle, özellikle 1968 olaylarındaki eylemleriyle ünlenen Fransız yazar ve düşünür **Jean-Paul Sartre**'dir (1905-1980). Sartre, 1943'de yayınladığı “Varlık ve Hiçlik” adlı kitabında, varoluşun insanın maddi özünden önce geldiğini; insanın dünyaya gelip var olduktan sonra kendi özünü yarattığını ve bu süreçte insanın ancak insana yol gösterebileceğini savunmuştur. O halde varoluşçuluk bireysel özgürlük ve sorumlulukla yakından ilgilidir. İnsanın kendi özgürlüğünün bilincine varması, hayatın saçmalığını hissederek ve bunalımı yaşayarak mümkündür. Sartre'ın felsefesi tüm dünyada büyük yankı bulmuş, yazarları, sanatçıları, sinemacıları derinden etkilemiş ve siyasi hareketlerde başvuru kaynağı olmuştur.

K İ T A P



Felsefi düşüncelerin gelişimini Christian Delacampagne'in 20. Yüzyıl Felsefe Tarihi, (İş Bankası Kültür Yayınları) adlı kitabından öğrenebilirsiniz.

İşviçreli dilbilimci **Ferdinand de Saussure**, dil konusundaki incelemeleriyle yapısalcılığa öncülük eder. Ona göre “dil toplumsal bir kurum olarak, hiçbir biçimde kuralları mantıksal olarak bilinerek öğrenilen bir kurum değildir ve özü bakımından, dil bir biçimdir”. Ayrıca dil bir “göstergeler sistemidir” ve her gösterge, işitme-ses ile ilgili olan imge (gösteren) ve anlam ve kavram ile ilintili olan imge (gösterilen)’den oluşur. Bu yönüyle “dil bir kağıda benzetilebilir; düşünce kağıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür; kestiniz mi ikisi de kaybolur. O halde dilde, ne ses düşünce ne de düşünce sestten ayrılabilir, ama ikisi arasındaki ilişki (gösteren-gösterilen ilişkisi) nedensizdir, saymaca bir bağıntıdır”. Buna göre bir eserin bir nesnenin yapısı sorgulanırken o eseri “bağlı bulunduğu düşünülen toplumsal tarihsel özellikleri içinde değil, kendi içinde ve parçalarının karşılıklı konumuna göre kavramak” gerekir. Örneğin resimde, renkler, çizgiler, konturlar; edebiyat eserinde sözdizimsel kuruluş, söz sanatları kompozisyon düzeni içinde eserin yapısal sistemini oluşturan temel öğelerdir ve bunların birbiriyle ilişkisi o sanat eserinin yapısını oluşturur.

Dilin bir göstergeler sistemi olarak düşünülmesi, göstergelerin bilimi ve gösterge sistemlerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanan göstergebilimin (semiyoloji)

doğuşunu hazırlamıştır. Gösterge (İngilizce “sign”) dediğimizde, genel olarak bir başka şeyin yerini alan ve kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu anlaşılır. Bir başka deyişle, gösterge, insanların toplu hayatta birbirleriyle anlaşmak amacıyla yarattıkları ve kullandıkları doğal diller (Türkçe, İngilizce, gibi), çeşitli jestler ve mimikler (sevgi, kızgınlık ifade eden el kol yüz hareketleri, reklam için kullanılan imgeler, afişler, filmler, moda tasarımları, edebiyat, resim, müzik gibi her şey olabilir. Ancak anlamlı bir sistem oluşturması koşuluyla.

ROLAND BARTHES VE ÇAĞDAŞ SÖYLENLER: Ünlü Fransız bilim adamı, eleştirmen ve göstergebilimci Roland Barthes, “Çağdaş Söylenler” (Mitolojiler) adlı kitabında, günümüzü kuşatan reklamlardan (araba, deterjan reklamları) film yıldızlarına (Charlot, Greta Garbo, Marlon Brando filmleri), yiyeceklerden (biftek, kızarmış patates) içeceklerle (süt ve şarap) kadar uzanan gündelik hayatın nesnelerini ve olaylarını birer söylen (mitos) olarak ele alır, çünkü söylen bir sözdür. Buna göre televizyonda görüntüsünü izlediğimiz sıvı deterjan reklamları beyazlatma söylemini amaçladığı halde şiddet içermektedir: “Çamaşır suyu, sıvı bir ateştir, kirleri öldürür” ; “Omo’nun derinlemesine yıkadığını söylemek çamaşırın bir derinliği olduğunu var saymaktır”; sevgililer gününde sunulan gül “içi tutkuyla aşkla doldurulmuş yani çiçek olmanın dışında başka bir şey olarak anlamlandırılmıştır”; Afrika tenli, yani zenci bir askerin Fransız ulusal askeri giysisiyle yani Fransız vatandaşı olarak Fransız Bayrağı altında selam duruşunu gösteren ünlü fotoğraf, düz anlamda bayrağı selamlama gösterisidir, ama ikinci anlamı bir zamanların emperyalist Fransız Sömürge İmparatorluğunun evlatlarının, daba doğrusu bir zamanların kölelerini yüceltme ve yurttaş kabul etme gösterisidir”. Barthes bu örneklerinde burjuva değerlerinin yarattığı ideolojik kültürel söylemi eleştirmektedir.

Ünlü Fransız yapısalci antropolog **Claude Lévi-Strauss** dilbilim çalışmalarından etkilenerek geliştirdiği yapısal antropolojide, kültürel ikili karşıtlıklar sisteminin yola çıkarak (erkek/dişi, pişmiş/çiğ, çıplak/giysili gibi) bunları kültürel durumları barındıran yani bize kültür hakkında bilgilendiren yapıları oluşturduğu düşüncesindedir. Buna göre, pişmiş’in kültürel anlamda ne olduğunu anlamak için o dönemde çiğ’in kültürel anlamda ne olduğunu bilmek gerekir, çünkü çiğ de alışılmış kültürel bir yaşantıdır. Bu durumda birini bilmek önemli değildir, tersine ikisini karşılaştırarak ilişkileri anlamak, kültürün formunu ve anlamını ortaya koyacaktır. Lévi Strauss’a göre antropoloji bilimi, psikoloji ve psikanaliz ile de çok yakın bağlantı halindedir, çünkü antropolojide düşünsel yapılar aynen dil gibi yapılanmıştır ve düşünce gizli özellikler barındırır. Bu özellikleri tarih biliminin yaptığı gibi evrime dayalı olarak art zamanlı (diyakronik) bağlamda yani olaylar olup bittikten sonra evrimsel olarak vermek yerine, eş zamanlı (senkronik) olarak, yani olayları oluşum süreçleri içinde vermek gerekir. Bu bağlamda, örneğin Cilalı Taş Devrinde gerçekleşen ilk tarım şekli, hayvan yetiştirme ve çömlek yapımı büyük bir uygarlıktır. Ama ondan önce de uygarlık vardı. Sonradan gelişen modern uygarlık ilkel uygarlıktan anlam olarak çok farklı değildir. Yapısalcılığın evrimi yadsıyan yöntemi, 60’lı yıllarda bilimsel çevrelerde büyük tartışma yaratmıştır.

Tahsin Yücel, incelemeleriyle uluslararası boyutta tanınan bir göstergebilim uzmanıdır.

PSİKANALİZ: Ruhsal yaşamın normal ve anormal (psikopatoloji) belirtileri, bir takım çeşitli nedenlerle bastırılmış ruhsal süreçlerin yerine geçer. Psikanaliz bu bastırma sürecinin kaynağına inmeye çalışır. Bastırma sürecinin belirtilerini dolaylı olarak bilinçdışı dile getirir. Freud, bilinçaltı kavramını “bir istekler ve arzular deposu” olarak tanımlar. Bilinçaltı zamandan ve mekândan bağımsızdır ve hatta insanın binlerce yıllık deneyimlerinin katmanlaştığı “yerdir”. Kültürel baskılarla bastırılmış içeriklerden oluşan bir “bölgedir”. Freud’ün düşünceleri çağı yakından etkileyecek ama aynı zamanda da eleştiri odağı olacaktır. Yapısalcı psikanalist Jacques Lacan’a göre, bilinçaltı bir dil gibi yapılanmıştır; bilinçaltı ötekinin söylemidir; istek her zaman bilinçaltının kilit taşıdır; isteğin nedeni eksiklikler ve istenilen şey ele geçirilemediği için, özne ancak yoksunlukla yani sahip olamadığı için vardır. Yüzyılımızda çok tartışılan cinsellik, yabancılaşma, nevroz, arzu gibi konular psikanalizin temel konularındandır. Freud çizgisinde gelen isimler arasında Gustav Jung kolektif bilinçaltı üzerinde durarak bir tür sosyal psikanaliz geliştirmiştir.

Yüzyılımız düşüncesinin bir başka özelliği din ve bilimi buluşturmuş olmasıdır. 20. yüzyıl din incelemeleri açısından önemli bir yol katetmiştir. Özellikle Antropoloji bu konuda ilahi olmayan dinlerden başlayarak, dinsel pratikleri betimleyerek ve yorumlayarak önemli katkıda bulunmuş, dinsel pratiklerin özünü anlamamıza yardımcı olmuştur. Tek tanrılı dinler ise tarihsel gelişimleri ve içerdikleri felsefi dünya bakışı açısından inceleme konusu olmuştur.

TOPLUMSAL HAREKETLER: KADINLAR, GENÇLER VE ÜÇÜNCÜ YAŞ

Fotoğraf 9.3

Sekiz Mart Dünya Kadınlar Günü



Batı Avrupa’da ve ABD’de ekonomik bağımsızlığını kazanmış kadınların oranı % 60’ın üzerinde iken Türkiye’de %25 dolaylarındadır, (2009 rakamları).

Yüzyılın önemli olaylarından biri de ABD ve Avrupa’dan başlayarak tüm kıtalara yayılan kadın hareketleridir. Feminist hareket olarak adlandırılan kadın hareketi, kadının özgürlüğünü yani ekonomik, hukuksal ve cinsellik açısından eşitlik istemlerini gündeme getirmiş ve kadınlar örgütlenmeye başlamıştır. Bunu Birleşmiş Milletler bünyesinde alınan bağlayıcı kararlarla kadınlara ilişkin hukuksal düzenlemelerin yapılması izler. Bunlar arasında gelişmiş ülkelerde kız çocuklarının eğitimi, annelik konusunda önemli hukuksal düzenlemeler, ekonomik ve cinsel özgürlük konusunda özendirici kararlar vardır. Bu yasal değişim, kadınların siyaset, iş dünyası, sanat gibi farklı alanlarda farklı roller üstlenerek erkek egemen iş hayatında yaşam tarzlarının değişmesine neden olduğu gibi aile yapısında da önemli bir değişim getirecektir. Kadının iş hayatına atılması, ekonomik bağımsızlığını kazanması ve annelik işlevlerinin değişmesiyle, babaerki aile modeli kaybolmaya yüz tutar. Kadının ekonomik bağımsızlığı onu üreten varlık olma kimliğinden kurtarmış ve eşler arasında daha demokratik paylaşım kültürü oluşturmuş, evlilik kurumu da değişmeye yüz tutmuştur. Kadının bilgiye ve özgürlüğe sahip olması, toplumlarda yeni bir kültürel, ekonomik ve siyasal yapılanmayı da beraberinde getirmiştir.

KADIN İMAJI DEĞİŞTİ: Yüzyılımız aynı zamanda kadın yöneticilerin, bilim kadınlarının ve kadın politikacıların yüzyılıdır ve bu nedenle günümüzde kadın imajı değişmiştir, kadınların saygınlığı artmıştır, bu da erkeklerin yaşam tarzlarını, davranışlarını ve erkek kültürünü değiştirmiştir. Birçok ünlü kadın siyasetçi dünya politikasına yön vermiştir: Hindistan'da başbakan İndira Gandbi ve Pakistan'ın Benazir Bhutto'su uzun yönetim dönemlerinden sonra yazık ki suikaste kurban gitmişlerdir. Tabii Demir Leydi unvanlı İngiltere başbakanı Margaret Thatcher (1979-1990) uyguladığı politikalarla tartışılan bir dünya lideri olmuştur. Bizde Tansu Çiller (1993-96) ilk kadın başbakandır. Ama bilimsel alanlarda, edebiyatta, plastik sanatlar ve sahne sanatlarında, müzik sanatında ünlü kadınlar kültürel hayatımıza yeni bir soluk kazandırmışlardır. Bugün Birleşmiş Milletler 1995 Kalkınma Programı çerçevesinde cinsler arasındaki ayrımın kaldırılması hedeflenmektedir. Ama bir yandan da Afrika ve Asya'da genç kızların evlenme yaşının düşük olması, eğitim ve öğretim sorunlarını devam ettirmektedir.

1950'lerden itibaren tüm ülkelerde yeni davranış biçimleri geliştiren ve yeni kültürler yaratan genç bir kuşak vardır. Batıda hippiler özgürlük, barış ve aşk adına uzun saçları alışmadık giysileri ve aşırı alkol tüketimleriyle ilgi çekse de kısa sürede kaybolur. 1964'de, Berkeley Üniversitesi öğrencilerinin örgütlediği ilk öğrenci hareketi büyük yankı bulur. Bunu besleyen protest müzik kültürü Bob Dylan, **Joan Baez** gibi şarkıcılarla gençlik Vietnam Savaşına büyük tepki gösterir. Öğrenci hareketleri Atlantik'ten Avrupa'ya sıçrar. 1968'de, Fransa'da öğrenciler üniversite anfilerini, tiyatro salonlarını, sanat merkezlerini işgal eder; barikatlar kurulur. Buna işçi sendikaları destek vererek genel greve giderler. Gençlik sanki yarın değişim gerçekleşecek hayalinde iken anarşi yükselir, hareket sonuçsuz kalır. 1968 hareketi, bugün gençliğin dünyada yeni bir kültür ve siyaset anlayışı yarattığı hareket olarak inceleme konusudur. Bu yıldan sonra, eğitim programları gözden geçirilir, yeni reformlar yapılır, üniversitelerin özerkliği gündeme gelir.

Türkiye'de ise 1968'lerde başlayan kitlesel öğrenci ve sendikal hareketler neredeyse çeyrek yüzyıl devam eder ve trajik sonuçlar yaratır. Karşı ideolojiden vatan evlatları birbirlerine saldırır ve kurşun sıkar, birçok aileye ateş düşer, ülkede güven ortamı kalmaz, demokrasi ara askeri darbelerle ardı ardına yara alır. Ama tabii bütün bu trajik sonuçlar aynı zamanda bir hayat ve kültür dersi de vermektedir. Gelecek yıllar bunu bilimsel olarak belgeleriyle gösterecektir.

Dünyada özellikle 1970'lerden itibaren işsizlik yükselişe geçer ve tabii önce gençliği vurmaktadır. Kendilerini dışlanmış hisseden genç kuşak, mutluluğu alt kültürlerde arayacaktır. Örneğin bazıları *skinhead* (dazlak kafa) modasıyla şiddete başvurarak ırkçı aşırı sağcı düşüncelere yönelir, ülkelerindeki göçmenlerin evlerini ateşe verirken (Almanya'da Türklere karşı olduğu gibi) anarşist gruplar ise agresiftir ve gösterilerde her şeye saldırıp yakıp yıkarlar. Bazı gruplar da çevreci ve barışçı (*Greenpeace* gibi) hareketlerde yer alır. Bütün bu hareketler, sonraki genç kuşağı etkileyecek ve onların hayat tarzını değiştirecektir. Bu hareketlerin sonuçları ilginçtir: Gençlik artık söz sahibidir; özel yaşamda evlilik yaşı değişir; insanlarda gençlik dönemi uzar; orta sınıf gençliği eğitim, spor, sinema gibi birçok alanda yeni bir başarı modeli oluşturur, genç yıldızlar, yetenekler ortaya çıkar; gençlik kültürü, okuduklarıyla, izledikleriyle, dinledikleriyle ama aynı zamanda zevkleri, giysileri ve stilleriyle, toplumlarda modern bir kültürün habercisidir artık. Günümüzde, gençlik, sosyal bilimlerin en önemli araştırma alanlarından biri olmuştur.

Fotoğraf 9.4

Tiananmen
Meydanı, 1989.



Sanayileşmiş ülkelerde, özellikle İkinci Savaş'tan sonra doğum oranının düşmesi ve yaşlı kuşağın nüfus olarak kendisini göstermesi önemli bir inceleme ve ilgi alanı olacaktır. 1950'lerde iki yüz milyonun üzerindeki insan altmış yaş üstündedir. 1975'de bu oran üç yüz elli milyona çıkar ve 2002'de altı yüz milyon olacaktır. Nitekim Birleşmiş Milletler, 1969'da yaşlı insanları evrensel bir kültürel miras olarak ilan etmiş ve sosyal güvencelelerini sağlamak ve onları korumak konusunda

Evrensel İnsan Hakları Maddesini yenileştirmiştir. Üçüncü yaşa tüm dünyada seyahat, ulaşım, sağlık hizmetlerinde kolaylıklar sağlanır. Ama asıl önemli olan bütün toplumların üçüncü yaş konusunda bilinçli bir hassasiyet kazanmasıdır.

SANAT, KÜLTÜR, EDEBİYAT, SİNEMA

Yirminci yüzyıl bütün sanatsal türlerin, geleneksel sanatların, dilin ve hatta felsefi düşüncenin değişimine tanık olmuş bir yüzyıldır. Örneğin dünya sanatına yön veren Kübizm, Dada, Sürrealizm akımları Paris'te doğar. Bu hareketlilikten anti-romanlar, soyut sanat eserleri, atonal müzik parçaları doğacaktır. Fütüristler ve konstrüktivistler Rusya'da, yeni plastik soyut sanat anlayış (De Stijl) Hollanda'da boy gösterecektir. 1950'lerde Paris'in yerini alan New York'ta ise Pop-Art yeşerecektir.

Birinci savaş öncesi, Fransa, yeni bir isim ve yeni bir akımla tanışır. **Picasso'nun** *Avignonlu Kadınlar* (1907) adlı eseri sanatta alışılmış normları altüst eder: Figürler geleneksel anlayışa baş kaldırış içindedir; kadınların bedeni geometrik çalışılmış, sanki baltayla yontulur gibi çizilmiştir; yüzlerdeki biçimlendirme Afrika sanatlarının etkisini taşır. Geometrik ve üç boyutlu izlenimi veren bu eserde perspektifin göz yanıltıcı ilkesi çiğnenmiştir. Picasso bir bakıma gerçekleri başka türlü sorgulamaktadır. Kübizm böyle doğar ve Picasso, Braque ve Juan Gris'nin eserleriyle zenginleşir. Picasso, sanat hayatı boyunca gerçek dünyaya olan bağlılığından asla vazgeçmemiştir. Çağın değişimlerini ve bu değişimin süratini eserlerinde sürekli öne çıkarmıştır.

DİKKAT



Sözü edilen sanatçılar ve eserleri dünya sanat tarihinde dönüm noktasıdır.

Resim 9.2

Picasso, *Guernica*,
1937.



Savaş bitiminde, sanat ortamlarında hiçlik duygusu ve başkaldırı egemendir. 1920'lerde Paris'te **Tristan Tzara'nın** öncülüğünde biçimlenen Dada hareketi Batı uygarlığına ve geçmişin sanat anlayışına karşı çıkar, ilkel uygarlıkları model alır.

Her türlü siyasal ve sanatsal ideoloji ve uzlaşmaya karşı çıkarak ironiyi, mizahı, aşırılığı öne çıkarır. İlk kez kolaj (kağıt, karton tel gibi malzemelerin tuvalde kullanımı) kullanılır. 1950'lerden itibaren post-modern sanatın ilahı olacak olan **Marcel Duchamp**, sanatta ilk ready-made (hazır yapım) olan "Bisiklet Tekerliği" (1915) sergiler. Ayrıca, bir pisuarı ters çevirerek "Çeşme" adıyla sergilemesi (1917) ve Leonardo da Vinci'nin Mona Liza'sına bıyık takması postmodern sanatın temellerini atacaktır yıllar sonra.

1924'te Fransız yazar **André Breton, Louis Aragon, Paul Eluard** Gerçeküstülük Bildirgesiyle, zamanın yeni bilimi psikanalizin babası Freud'un "İnsanın dış dünyadaki istekleri bilinçaltında toplanır" tezinin etkisi altında, bilinç ile bilinçaltını birleştirmeye yeltenirler. Hayal dünyasıyla gerçek dünyanın içiçeliğini "gerçeküstü" olarak tanımlarlar. Artık rüya, kabus, tılsım ve ezoterik bilimlerin sanatın temel esin kaynakları olur.

Fantastik bir edebiyat doğmak üzeredir. *Otomatik yazı* pratiğiyle uyanıkken gördükleri düşleri kaleme alırlar. Sürrealizm bütün sanat dallarında yüzyıla damgasını vuracak ve sinemada ünlü İspanyol yönetmen **Luis Bunuel**'in filmleriyle yeni bir ekol ve fantastik bir dönem başlayacaktır.

Sovyet yakasında devrim heyecanını yaşayan **Mikhaıl Cholokhov** realist sosyalist edebiyatın örneğidir. Şair **Vladimir Mayakovski** (1893-1930) ise şiirde fütürist yeni bir form yaratıcısı olarak ün salmış, devrimin dinamiğini dile getirmiştir. Ama kişisel bunalımları, devrimle geldiği sanılan hayal kırıklıkları sonunda intihara sürüklenmiştir.

Aynı yıllarda Fransız romancı **Marcel Proust** yedi ciltlik devasa eseri "Kayıp Zamanın İzinde" ile romanda kurgu ve öyküleme tekniğini değiştirecek ve dünya roman sanatına damgasını vuracaktır. Britanya adasında İrlandalı **James Joyce** ise "Ulysses" (1922) ile bir kentin 24 saatini Homeros tarzında dokur gibi sayfalara işleyecek ve eser iç diyaloglarıyla bilinç akışıyla roman geleneğini değiştirecek, belki de en derin etkisini **Virginia Woolf**'da gösterecektir. Nitekim Woolf erişilmesi olanaksız heyecanları yakalamaya çalışan bir yazı ustasıdır. (Mrs. Dalloway, 1925). Prag'dan bir ses **Franz Kafka** (1883-1924) dünya edebiyatında dönüm noktası olacaktır. Ünlü eseri "Dava"nın başkahramanı Josef K. tutuklanır ama ne suç işlediğini bilmemektedir. Bir başka eseri "Şato"da, kadastrucu K. ne yaptıysa bir türlü bir bilgi iletmek istediği şatoya ulaşamamıştır. Her taraf her şey bir labirenttir. Aslında her iki kahraman da anlayamadıkları ve bir türlü kaçamadıkları çıkışsız bir dünyadadırlar. *Dönüşüm*'de ise başkahraman Gregor Samsa günün birinde kendisini bir böceğe dönüşmüş olarak bulur ama insani düşünme özelliklerini kaybetmemiştir. Kafka'nın bu roman evreni, kimi eleştirmenlere göre yabancılaşma, iletişimsizlik, korku ve bunalım çerçevesinde yalnızlaşan insanı dile getirirken, kimileri de, hayatın tuzaklarına mizah duygusuyla direndiğini belirtir ve yapıtlarında çok neşeli gizil bir kahkahanın olduğundan söz eder. Kafka'nın eserleri siyasi, felsefi, estetik okumalara açıktır ve plastik sanatlardan sinema sanatına dek birçok alanda etkisini göstermiştir.

Resim 9.3



Sürrealist çığır ressam Dalí, Çölde eriyen saatler.

MARCEL PROUST (1871-1922): Bazı yazarların yazarlık hayatı şaşırtıcı öykülerle doludur. Örneğin bugün dünya romanının en önemli isimlerinden Fransız yazar Marcel Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*'yi yayınlamak istediğinde eserini kimselere beğendirememiştir ve bunlar arasında ünlü bir yayınevinin danışmanlığını yapan André Gide de vardır. Eserin birinci cildi tanınmayan bir yayınevinde çıkınca dikkat çeker ve birkaç yıla kalmadan Fransa'nın en büyük edebiyat ödüllerinden Goncourt Ödülünü kazanır. Marcel Proust dünyada en çok incelenen yazarlar arasındadır. Marcel Proust, çocukluğu Fransa'nın şiddet dolu siyasi ortamında geçmesine rağmen romanlarında asla bunu yansıtmamıştır; kötü sağlığına rağmen (astım hastasıdır) *Kayıp Zamanın İzinde*'ye 1913 yılında başlamış ve ölüm döşeginde bile yazmaya devam etmiştir. 1927'de yayınlanan eserinin son cildini görememiştir ve çelişkili biçimde romanının son cildinin adı *Yeniden Bulunmuş Zaman*'dir.

BİR KADIN YAZAR: VIRGINIA WOOLF (1882-1941): Eşi Leonard'ın sözleriyle “acı veren bir güzelliğe” sahip bu İngiliz yazarın çalkantılı bir hayatı vardır. Aristokrat bir ailenin kızıdır, hiç okula, üniversiteye gitmez, evde eğitim alır. Manik depresif hastalığından dolayı yüksek dozlu sakinleştirici ilaçlarla tedavi görür; o ünlü şiirsel kitaplarını dayanılmaz travmalar içinde yazdığı süreçte bile, hayatı kabakimevlerinde, kabak ıssız tatil evlerinde akıp gider. Hatta o günün tedavi yöntemine göre, karanlık odalarda bile tutulur. Ama bir çelişki ki, bu yangınlardan, bugün bir endüstri oluşturmuş olan yapıları doğacaktır. Ünlü eseri Mrs. Dalloway, bir tek kentte, bir tek günde geçer. Kitaba adını veren Clarissa Dalloway, Londra sokaklarında dolaşırken, kitabın öteki kahramanı, savaş gazişi Septimus Smith aynı sokaktadır ama iki kahraman hiç yüz yüze gelmezler; hatta bir ara Londra'nın aynı sokağında bulunurlar, aynı sesi duyarlar, aynı şey için ürperirler. Ama günün akan saatleriyle birlikte (yazar kitabına önce “Saatler” adını koymuş sonra değiştirmiştir), Virginia Woolf'da birleşirler. Mrs. Dalloway, “bilinç akışı” adıyla anılan ve bir romanda bilincin bütün öğeleri, yani algılar, hayaller, fikirler, arzular ve duygular aralarında hiç bir ayırım yapılmadan bütünsel olarak isletilmesi ve betimlenmesine dayanan tekniği uygulamıştır. Woolf eserlerini balkonda, hatta ayakta yazardı ve buna uygun “burası benim sığınağım” dediği bir masası vardı. Döşekler, tepeler boyunca saatlerce bızlı bızlı yürür, yürürken yüksek sesle konuşur, romanlarının çatısını hatta paragraflarını bu şekilde kurardı. Woolf, 1941 yılında kendisini ırmağa atarak intihar eder ve cesedi on beş gün sonra bulunur. Nicole Kidmann'ın oynadığı son derece başarılı bir film olan “Saatler” yazarın bu son aylarını anlatır.

Resim 9.4

Virginia Woolf: Bu keder dolu yazar aynı zamanda anti sömürgeci, savaş karşıtı, feminist bir eleştirmendi.



Plastik sanatlarda kübizm ve sürrealizm sonrası soyut sanatla tam bir değişim yaşanır. Doğadaki görünen somut gerçeklerin ötesinde salt bir gerçeklik arayışı mümkündür düşüncesiyle yola çıkan ve figüratif resim sanatını benimsemeyen, formu öne çıkararak renk, çizgi, leke, gibi öğelerle kompozisyona önem veren soyut sanat anlayışı, bir bakıma gelenekleri sarsalar hatta yıkar. Şiddet, şiirsellik, gizem gibi duyguları anlatılabilmek için çok çeşitli teknikler kullanılır. **Piet Mondrian**, “Broadway Boogie-Woogie” adlı geometrik form ağırlıklı eserinde bir zenci dansını resmederken ritmi resim diliyle anlatmayı amaç edinir. Kandinsky ise “İzlenim” adlı eserinde ünlü besteci Schönberg'in bir müzik eserini resim diliyle betimler. Renklere bir tını değeri yükler.

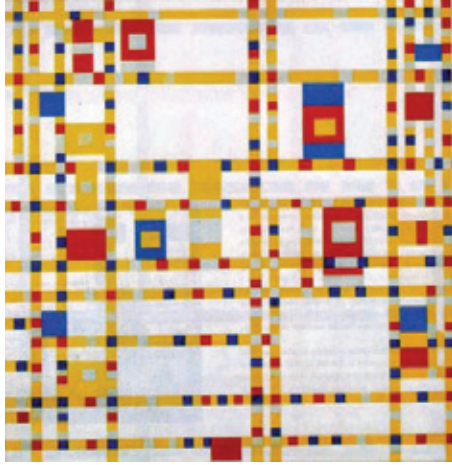
Sanat akımlarının yüzyıl başında daha modernist ve sistemli olduğunu fark edeceksiniz. Bu anlayış 60'lı yıllarda kaybolacaktır.



DİKKAT

Yedinci Sanat Sinema

1895'de Paris'te Lumière Kardeşlerin icadıyla gelen sinema, sessiz başladı. 1930'lardan itibaren sesli olarak sürdürecektir ve ilk uzun metrajlı film 1935'te yapılacaktır. Birinci Savaş sonrasında SSCB'de kurulan Devlet Sinema Enstitüsü, ünlü yönetmen **Sergei Eisenstein**'i dünyaya tanıtır, yönettiği "Potemkin Zırhlısı" dünya sinemasının ilk başyapıtlarındandır. 1930'lardan itibaren sesli filmlere geçiş sinema tarihinde olaydır. Bir süre yaşanan teknik ve estetik sorunlara rağmen izleyici sayısı artar; ABD'de bu yıllarda haftalık izleyici sayısı kırk milyonun üzerindedir. Bu yıllarda **John Ford**, ("Muhbir", 1935, "Gazap Üzümleri", 1941, "Vadim O Kadar Yeşildi Ki", 1941), **Alfred Hitchcock**, "Rebecca", 1940 ve **Orson Welles**, "Yurttaş Kane", 1941) gibi unutulmaz filmler yaparlar. Bu yönetmenler daha sonra ustalık filmlerini yapacaklardır. Amerikan Sineması giderek güldürü, western, aksiyon, dramatik, gerilim filmleriyle önemli bir gelişim izler. Bunu 1960'lardan itibaren bilim kurgu, korku filmleri izler. Tabii bu arada **Walt Disney** yapımı animasyon filmleri dünya gişelerini ve televizyonlarını egemenliği altına alır. Kaliforniya'da Los Angeles kentinin bir bölgesi olan ve film stüdyolarının ve film yıldızlarının oturduğu Hollywood, aslında Amerikan Sinema endüstrisinin öteki adıdır.



Resim 9.5

Piet Mondrian, Broadway, Boogie Woogie Dansı



Resim 9.6

Rüzgar Gibi Geçti, afiş, 1939.

BİR FİLM: RÜZGAR GİBİ GEÇTİ: Margaret Mitchell'in aynı adlı romanından (*Gone with the Wind*) uyarlanan ve yönetmenliğini Amerikalı Victor Fleming'in yaptığı, Clark Gable, Vivian Leigh, Leslie Howard, Olivia de Havilland gibi dönemin iyi oyuncularının yer aldığı bu film (1939), dünyanın en iyi on filmi arasında yer almaktadır ve tüm zamanların en çok gişe yapan filmidir. Konusunu Kuzey-Güney Savaşı yıllarından alan ve bu tarihsel fonda trajik bir aşk dörtgeni oluşturarak insanın psikolojik dünyasının derinliklerini ve çelişkilerini ustalıkla yansıtan bu film, ayrıca söz konusu savaşın gerçekçi dekorlarını kullanması, geniş coğrafi alanlarda ustalıkla kamera çekimleriyle, tarlaları, çiftlikleri, zaman zaman kentleri, gün batımı görüntülerini yansıtmasıyla insanların belleklerinden silinmemiştir. Filmde Güney'in (zenci ve kölelerin) görüntüleri de bu romantik trajik aşk öyküsünün içine başarıyla sığdırılmış ve fonda yine unutulmayan Güney halk şarkıları filmin müziğine ayrı bir hava katmıştır. Film, döneminde 10 Oscar ödülü kazanmıştır ve insanların belleklerinde filmde yaşanan aşkın gerçekliğine inandırmıştır.

Ama Avrupa'da, Fransız sineması yenilikçi ve yaratıcı yönetmenlerle (**René Clair**, **Jean Vigo**, **Jean Renoir**) altın çağını yaşar; edebiyat eserleri sinemaya uyarlanır, köklü bir toplumsal eleştiri yepyeni çekim teknikleriyle ve oyunculuk anlayışıyla seyirciyle buluşur. İtalyan sineması ise Yeni Gerçekçilik akımıyla salon filmlerinden koparak, işsizlik, umutsuzluk ve ahlaki çöküş gibi ekonomik ve toplumsal temalara yönelir ve Avrupa sinemasının gözdesi olur. **Luchino Visconti** dönemin toplumsal gerçeklerini gerçek mekânlarda ve profesyonel olmayan oyuncularla filme çeker. **Roberto Rossellini** (Roma Açık Şehir, 1945), **Vittorio de Sica** (Bisiklet Hırsızları, 1948), Luchino Viskonti (Tutku, 1948) **Federico Fellini** (Sonsuz Sokaklar, 1954) bu türün unutulmaz filmleridir. İlk filmlerinde bu akımın izleri görülen **Federico Fellini** (Sekiz Buçuk) ve **Michelangelo Antonioni** (Cinayeti Gördüm, 1966), **Pier Paolo Passolini** (Mamma Roma, 1966), **Bernardo Bertolucci** (Son İmparator, 1987), kendilerine özgü sinema diliyle dünya sinemasının başyapıtlarını yaratacaklardır. İtalyan Yeni Gerçekçi akımı Fransa'da Yeni Dalga yönetmenlerine de okul olacaktır. Yeni Dalga yönetmenleri klasik film formunu reddederek, yeni görsel kamera teknikleri ve sinematografik anlatımlarıyla, filmlerinde Fransa toplumunun yaşadığı toplumsal ve dönemsel değişimi işleme teknikleriyle sinema tarihinde bir kopuşu gerçekleştirmişlerdir. **François Truffaut**, (400 Darbe, 1959; Fransızcada "okulu kırmak anlamına gelen "400 Darbe" okuldan kaçan küçük bir çocuğun öyküsünü dile getirir ve sinema sanatının başyapıtlarındandır), **Jean Luc Godard** (Sersemi Aşık, 1960), Claude Chabrol (Yakışıklı Serge, 1959) önemli isimlerdir. Bu yönetmenler ünlü "*Cahiers du Cinéma*" adlı derginin film eleştirmenidirler ve bu nedenle Dünya Sinema Tarihinde bir sinema kuramı oluşturmuşlardır.

K İ T A P



Dünya sinema tarihi hakkında bilgilenmek için Geoffrey Nowell Smith'in yazdığı Dünya Sinema Tarihi, (Kabalci Yayınevi, 2010) adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

K İ T A P



Türk sinema tarihi hakkında bilgilenmek için bu alanda önemli bir uzman olan Nijat Özön'ün Türk Sinema Tarihi, (Doruk Yayınevi, 2003) adlı kitaptan ve konuyla ilgili diğer kitaplarından yararlanabilirsiniz.

Ama Avrupa ve ABD dışında başka sinemalar da çağımıza damgasını vurur. Özellikle Rus Sovyet sineması **Tarkovski**'yle; Japon sineması ise Japon kültürünü sinematografik anlatımla sergileyen **Akira Kurosava**'yla dikkat çeker. Hindistan'da müzikli, şarkılı, dram ve macera filmleriyle tam bir film patlaması yaşanır. 1960'dan itibaren Üçüncü Dünya ülkelerinin (Güney Amerika, Afrika devletleri) sinemalarının yükselişine tanık oluruz. Bu yıllarda ABD sineması da kendisini yenilemek zorundadır. **Arthur Penn**, **Stanley Kubrick**, gibi sinemacılar politika, cinsellik, şiddet içerikli Amerika'yı eleştiren filmler yaparak Hollywood anlatımının dışına çıkarlar. Sinema sanatı ünlü ödülleriyle (Oscar), festivalleriyle (Venedik, Berlin, Antalya, Cannes) dünyanın dört bir yakasında bir yaşam tarzı olmuştur artık. Yazar E. Faure'un yorumlamasıyla, "sinema hareket hâlinde bir mimari, devinen bir görsel senfonidir".

Türkiye'de, Türk Sineması İstanbul'da Beyoğlu semtindeki Yeşilçam Sokağı, film şirketlerinin ve aynı zamanda oyuncu ve figüranların mekânlarının burada bulunmasından dolayı Yeşilçam olarak anılır. Bu aslında sinema sanatçılarımızın çoğunun macerasıdır. Gariptir, filmlerde zengin (Hulusi Kentmen) hain (Hayati Hamzaoglu), acımasız (Erol Taş) rollerinde alıştığımız ve sanki öyle sandığımız oyuncularımız aslında sinema emekçileridir.

Ünlü sinema komedyenimiz Öztürk Serengil "Yeşilçam'ı Benden Sorun" adlı kitabında (Milliyet Yayınları 1985), figüran olabilmek için sefalet içinde kahve köşelerinde nasıl sıra beklediğini anlatır.



K İ T A P

Müzik ve Sahne Sanatları

Çoksesli klasik müzikte **Arnold Schönberg**, **Anton Webern**, **Alban Berg** gibi besteciler, atonal (ton dışı) müziğin temelini atarlar. Müzikte alışılmış tonal forma tepki olan bu yeni müzik, alışılmış melodi formunu da değiştirir. Bir performans sanatı olan bale sanatında koreografi büyük gelişim gösterir. Ünlü bale virtüözleri, Tatar asıllı Rudolf Nurayev gibi sanatçılar, uzun sıçramaları, hızlı dönüşleri, jest, mim ve dramatik aksiyonlarıyla bir dünya stili yaratırlar. Modern dans ise balenin değişmez kurallarına tepki olarak her tür müziğe uydurulabilen, hareket stili alanı özgür olan, düşünce ve kavramları somutlaştırmayı amaçlayan dans türüdür.

20. yüzyıl müziği hakkında bilgilenmek için Ahmet Say'ın Müzik Tarihi, (Müzik Ansiklopedisi Yayınları) adlı eserinden yararlanabilirsiniz.



K İ T A P

Opera sanatında ise hem müzik hem sahne olanakları gelişir. Müzik, şan, tiyatro, edebiyat, tasarım sanatlarını birleştirme özelliğiyle total bir sanat özelliğindedir. Örneğin Fransız Bizet'nin ünlü operası *Carmen*, Fransız yazar Prosper Mérimée'nin bir öyküsünün uyarlamasıdır. Operanın ünlü divaları arasında dünya sahnelerinde yorumladığı *La Traviata* ve *Madam Butterfly* yorumlarıyla **Leyla Gencer** de bulunmaktadır.

Opera sanatının temel özellikleri nelerdir?



SIRA SİZDE

4

Müzik türleri içinde öne çıkan Caz Müziği köken olarak saf bir Amerikan müziği değildir. Bu ülkedeki zenci sanatçıların öncülük ettiği Afrika'nın töresel müzik ve danslarını, eğlencelerini, zaman zaman da sömürgeleştirmeden dolayı İngilizlerin ilahilerini barındıran müzik türüdür. Zamanla Kızılderili müziği ve diğer sömürgeci ülke müziklerinin etkilerini taşıdığı da saptanmıştır. *Blues* denen zenci şarkıları da bu bileşimden doğmuştur. Caz müziğinin en önemli özelliği doğaçlama ya-

pılmasıdır. Caz starları arasında trompetçi **Louis Armstrong**, piyanist şarkıcı **Ray Charles** ünlü isimlerdir. Pop müzik alanında ise, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra müziğin kentlerde popüler şarkılarla hızla yayılması, radyo, kaset, plak kayıtlarıyla geniş kitlelere ulaşması, aynı zamanda dansı da içermesi **Frank Sinatra**, **Elvis Prestley** gibi isimler dünya yıldızı olur ve efsane şarkılar doğar. 60'lı yıllar ise **Beatles** dalgasıyla çalkalanır.

Fotoğraf 9.5

Beatles Üyeleri

Kaynak:

http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:The_Fabs.JPG&filetimestamp=20080730224504



SIRADIŞI POPÜLER BİR MÜZİK GRUBU: THE BEATLES: Adını İngilizcede ritim anlamına gelen "beat"ten alan 1960'ların bu popüler İngiliz müzik grubu, dünyanın dört bir yanında her yaşta kitlenin beğenisini kazanmış ve olağanüstü yaratıcılıktaki şarkılarıyla, satış rekorlarıyla (bir milyarı aşkın plak-CD'si satılmıştır), müzik tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Müzikleri kadar düşünceleri, yaşam ve giyim tarzları da dünyada hem olay hem de moda olmuştur. Örneğin Japonya'da ırkçı grupların spor yaptığı salonda verdikleri konser yoğun polis koruması altında gerçekleşmiş; 1966'da Filipinler turnesinde görkemli konser sonrası Devlet Başkanı'nın resmi davetini kabul etmemeleri TV kanallarında yayınlanınca ülkede öfke uyandırmış ve polis koruması verilmediği için grup saldırıya uğramıştır. John Lennon'un mizah yolu "Beatles İsa'dan daha popüler" sözü, ülkelerde plaklarının yakılmasına neden olmuş ve özür dilemesine rağmen öfke dinmemiş olay Vatikan'a yansımıştır. Grup en son konserini 1969'da izinsiz olarak bir çatıda vermiş ve polis tarafından indirilmiştir. Beatles 1970'de resmen dağılmıştır. "**Let it be**" adlı şarkıları bugün dünya filmlerinde, konserlerinde, televizyonlarında çalınan ve kültürel düşünsel çağrıştırmı özgün olan efsanevi bir şarkıdır.

Edebiyat

Edebiyat hiçbir yüzyılda 20. yüzyılda olduğu kadar başkalaşım geçirmemiştir. Bu yüzyılın yazarları geçmişle bağlarını kopararak ifade ve form arayışlarında sınırları zorlamışlardır. Dada ve sürrealizm hareketleriyle başlayan bu irade hayal gücünde sınır tanımamaktadır. Savaş esnasında ve sonrasında ise, yazarlar toplum, siyaset, insan, birey ilişkilerine yönelirler. Sürrealizmin kurucularından **Louis Aragon**, direniş şiirleriyle milli şair, edebiyat ve kültür adamıdır. Birçok ülke edebiyatı sömürgeciğe ve ırkçılığa tepki eserleri yaratır. Kadın edebiyatı kadın kimliğini ve kadın direnişini odak noktasına yerleştirerek şaşırtıcı bir görünüm arz eder. İkinci Dünya Savaşı çıkışında *Yeni Roman* akımı yazarları temel bir konusu ve olayı olmayan, karakterleri hafızadan yoksun romanlar yazarlarken, anlatı teniğinde ustalıklarıyla **Nathalie Sarraute** et **Marguerite Duras** bu yeni romanın ilk ve önemli kadın isimleridir. Aynı dönemde, **Günther Grass** Almanya'da, **Taha Hussein** Mısır'da ve tüm dünyada okunan yazarlar olurlar. Fas, Tunus, Cezayir, Senegal yakasından sömürgeleştirme ve bağımsızlık hareketlerini konu edinen **Tahar Ben Jelloun** (Fas), **Albert Memmi** (Tunus), **Léopold S. Senghor** (Senegal) unutulmaz isimlerdir. ABD'de, **Henry James**, **F. Scott Fitzgerald's**, **Faulkner** köleliğin mirasını açığa vuran romanlar kaleme alırlar. Amerika'nın güneyindeki sevgi yoksunluğunu dile getirirler. **Henry Miller**, modern toplumun lirik, anlatımcı temsilcisi olurken, **Eugene O'Neill** tiyatrunun benzersiz temsilcisidir. **Tennessee de Williams** ise *Arzu Tramvayı* gibi eserleriyle alt tabakaların ruhsal ve ekonomik sorunlarını güncelleştirir. Hepsini dünya dillerinde okunan popüler yazarlardır.

POSTMODERN DURUM VE SANATTA BAŞKALAŞIM

Fransız filozof **Jean François Lyotard**'a göre *postmodern durum*, İkinci Dünya Savaşı sonrası hem siyasal, hem düşünsel alanda bir inançsızlık ve kuşku halinin başladığı dönemdir. Lyotard'a göre bu kuşku, yenileşmeye (modernliğe) ve onun kaynaklarına yani bilimsel gelişmelere, akılcılığa, evrenselliğe karşı duyulan bir kuşkudur. Kuşkunun önemli göstergelerinden biri de özellikle gelişmiş endüstri toplumlarında tarih felsefelerinin ve siyasal ideolojilerin ürettikleri "büyük anlatılar"dır. O halde *postmodernizm* kavramıyla bir akımdan çok, modernlik sonrası durum anlamaktayız. Postmodern düşünce, haliyle, belli bir merkezi olmayan; özneyi ve egoyu öne çıkaran, ifade alanında heterojenliği, çoksesliliği, bölünmüşlüğü benimseyen ileri teknolojiler çağı düşüncesidir. Postmodern mimari ise yeni mimari tasarımlarla, eski mimari öğeleri (sütunlar, süslemeler, bezemeler) birarada kullanır. Las Vegas mimarisi buna örnektir.

Postmodernizmi aynı zamanda eleştirel olarak değerlendirebilmek için Terry Eagleton'ın Postmodernizmin Yanılsamaları, (Ayrıntı Yayınları, 2011) adlı kitabına başvurabilirsiniz.



K İ T A P

1950'li yıllardan itibaren Fransa'da ortaya çıkan *Yeni Gerçekçilik* "ileri teknoloji varoluşumuzu nasıl etkilemektedir? sorusuyla yeni oluşan tüketim toplumu modelinde sanatın yerini sorgular. Hareketin önemli ismi **Yves Klein**, 1958'de Paris'te bir galeride galeriyi bomboş düzenleyerek boşluğu sergiler. Nu modellerini kendi patentini aldığı uluslararası Klein Mavisine boyayarak büyük tuvallerin üzerinde çalışır. Modeller sanki canlı fırçaya dönüşmüşlerdir. Yine gruptan **Arman**, 1960'da sanayi atıklarıyla bir sergi salonunu doldurur, izleyiciler bu atıklar arasında zorlukla dolaşır, serginin adı "Dolu"dur.

JOHN CAGE ve 4'33': Ünlü besteci John Cage'in 1954'de 4'33' adlı gösterisinde, sabneye çıkan piyanist, çalmadan piyanosunun başında oturur, ilgili bölümlerde ayağa kalkarak ve izleyicileri selamlayarak kısa sürelerle kulise girer çıkar, yine piyanosunun başına oturur ve çalmaz ve konseri tamamlar. Besteci müzikal bir form olan sessizliği (es'ler) dinletmek istemiştir ama konser bomurtular, gürültülerle son bulmuştur.

1962'de, bir **Fluxus** konserinde hayatlarında kemanı ellerine almamış beş keman vitüozu! konser süresi boyunca bir gam yaratabilmek için uğraşırlar. Acaba bu konser müziğin değerini ya da bir konser tasarımını daha mı güçlüce sergilemektedir? **Joseph Beuys** ise açtığı bir resim sergisinde kucağındaki ölü bir tavşana konuşur. Artık sanatın hem malzemesi değişmiştir, hem de düşüncesi değişmiştir. Örneğin *Happening*'de sanatçı önceden tasarladığı bir projeyi (resim, dans, müzik, şiir, film, vb.) icra eder, seyirciyi de doğrudan olayın içine çeker ve gösteri doğaçlama yöntemiyle gerçekleştirilir ve bir şenlik havasında cereyan eder. Mekân her yer olabilir (sokak, garaj, koru, su üstü, vb.). Eğer gösteri bedensel bir etkinlikse *performans* adını alır ve sanatçı bedenini kullanır (beden sanatı-*body art*). Christo'nun, 1962'de bir mayıs gecesi, parlak renkli 240 bidonla, Paris'te Visconti Sokağı'nı kapatarak bir barikata dönüştürmesi, hem şaşırtıcı derecede güzel bir görsel eylem, hem de güçlü bir siyasal gösteridir, çünkü mekâna farklı bir anlam vermiştir. Bu da enstalasyon (yerleştirme) sanatına örnektir.

Yine 1950'lerde gerçek anlamda hareket edebilen üç boyutlu çalışmalar gerçekleştirilir. Heykellerdeki ağır hareketler, titreşimli hareketler korku, kaygı, ürperti gibi duyguları yaşatır. **Jean Tinguely** kendi kendini yok eden heykelleriyle kinetik sanatın önemli ismidir. **Umberto Eco** ise kinetik sanatta "formların renklerin ve düzlemlerin hareketiyle değişken bir plastik sanat form" yaratıldığı düşüncesindedir.

Postmodern düşüncenin belki de en etkili olduğu sanat akımı pop-art'tır. 1960'lara doğru, önce İngiltere, ardından da Amerika' da birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan bu sanat akımı, kitle kültürünün taşıyıcılığını yapan görüntüleri kullandığı için bu isimle anılır. Eserlerde modern dünyayı simgeleyen eşyalar (yeni çıkan ev eşyaları, yeni trend magazinler ve giyim tarzları, vb) alaycı tarzda sergilenir. **Andy Warhol, Roy Lichtenstein, Claes Oldenbourg**, gibi isimler sanatın gelenekleriyle bağları koparırlar, soyuta da sırt çevirirler. İlahlaşmış otomobilleri, ale-nileşmiş cinselliği, çizgi roman kahramanlarını, popüler kültür nesnelerini, konser-veleri, **Marilyn Monroe** gibi ikonlaşmış sinema yıldızlarını resmederler. Sanatın merkezi artık Paris değil, New York'tur. Ünlü pop art sanatçısı Andy Warhol, Marilyn Monroe'yu resmeder. (Onun gözünde kitleler bu yıldızı da tüketmektedir); Coca-Cola şişelerini çalışır, (çünkü "Coca-Cola en zengin ve en fakirin birlikte tükettiği popüler bir içecektir"). Andy Warhol, postmodern sanatçı imajıdır: İticilikle çekiciliği yakalamayı başaran; "özne ve ego'suyla ironi estetiği çizen ve imaj yaratan bir sanatçı olmuştur. Bu da özgür olma tarzıdır.

Pop-art'ı izleyen diğer postmodern sanat ekolleri içinde kavramsal sanat ve minimal sanat geniş bir etkileme alanı bulmuştur. Kavramsal sanat, malzemesi "kavram" olan bir sanattır, (kavramı bir nesnenin ya da bir düşüncenin zihindeki tasarımı olarak tanımlayabiliriz). Kavramsal sanatın önemli ismi **Kosuth**, "*One and Three Chairs*" isimli eserinde; bir katlanır sandalye, bir sandalye fotoğrafı ve bir sandalyenin sözlük tanımının büyütülmüş halini bir arada kullanarak eserini sergiler. Görünen sandalye ile anlam uyuşmamaktadır. İngilizce'de "chair" aynı zaman-

da “kürsü” demektir; “*chairman*” ise politik önemli bir kavram olup çıkmıştır. Mimaride, tasarımda, resimde, müzikte, edebiyatta ve hatta hayatın bir dolu alanında (son zamanlarda iç mimari ve dekorasyonda) yaygınlaşan Minimalizm, kişisellikten uzak, yalınlık ve sadeliği benimseyen, “derin öz” arayışı kaygısı olmayan, rengi biçimi malzemeyi en aza indirmeyi amaçlayan bir akımdır.

TÜRKİYE’DE CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR, SANAT, BİLİM VE EDEBİYAT

Cumhuriyet dönemi kültür politikası Cumhuriyetin çok genç olmasından dolayı milliyetçi bir yön izler. Öncelikle hızla kurumlaşmaya gidilir: 1924’de kurulan *Musiki Muallim Mektebi* 1936’da Konservatuvara dönüştürülür ve müzik tiyatro opera eğitimine başlanır. Bale eğitimi ise resmen 1948’de başlayacaktır. İlk şehir operasının açılması için 1960’ı beklemek gerekecektir. 1914’de kurulan ve sonradan profesyonel bir tiyatro topluluğuna dönüşen *Darülbedayi-i Osmani* (Osmanlı Harikalar Evi) 1934’de İstanbul Şehir Tiyatrosuna dönüşür. Başına getirilen Muhsin Ertuğrul (1892-1979) sadece İstanbul’da değil, Ankara’da da Devlet ve Şehir Tiyatrolarının, Konservatuvarlarda Sahne Sanatları Bölümlerinin yapılandırılmasında, salonların açılmasında etkin bir rol üstlenir. **Muhsin Ertuğrul**, aynı zamanda 1931’de Türk Sinemasının ilk sesli filmi “İstanbul Sokaklarında” (ilk ortak yapım) ve “Bir Millet Uyanıyor” filmlerini çekmiştir. Türk sineması yıllarca film dili ve anlatımı sorunlarıyla yüzleşirken ilk kez 1953’de yönetmen **Lütfi Ö. Akad**’ın “*Kanun Namına*” adlı filmiyle yenileşme sürecine girer. Bu film hem usta bir yönetmenin hem de büyük bir yıldız **Ayhan Işık**’ın (o yıllardaki geleneğe göre bir derginin açtığı yarışma sonucu seçilmiştir) gelişini selamlar. Lütfi Akad’ı, **Metin Erksan** (Susuz Yaz filmiyle Türk sinemaya damgasını vurur), **Atıf Yılmaz** ve **Yılmaz Güney** (*Umut* filmi Türk sinemasında bir kırılma noktasıdır) izleyecektir.

Müzik alanında ise Cumhuriyetin ilanından sonra bazı yetenekli gençler Avrupa kültür kentlerine klasik müzik eğitimi amaçlı gönderilir. İleride **Türk Beşleri** adıyla anılacak olan bu bestecilerin isimleri ve bazı eserleri kısaca şöyle anılabilir: **Cemal Reşit Rey**: Cumhuriyetin Onuncu Yıl Marşı; **Ulvi Cemal Erkin**: Sinfonietta; **Hasan Ferit Alnar**: Kanun Konçertosu; **Adnan Saygun**: Yunus Emre Oratoryosu; **Necil Kazım Akses**, Senfoni 5: Atatürk Diyor Ki. Bu kuşağı **Bülent Arel**, **İlhan Usmanbaş**, **İlhan Mimaroglu** gibi uluslararası boyutta tanınan bestecilerimiz izleyecektir.

Popüler müzik ise Türkiye’nin politize olmaya başladığı 60’lı yıllarda, Barış Manço ve Cem Karaca gibi isimlerle gelişir; Rock müziğini Türkçe sözlerle ve türkülerin aranjisiyle toplumsal ve politik içerikli parçalarıyla yorumlayarak Anadolu Rock’ın temelini atarlar. Ama Halk türkülerinin (Nezahat Bayram, Muzaffer Akgün) ve Türk Sanat Müziğinin (Zeki Müren, Müzeyyen Senar) ve Pop müziğin (Ajda Pekkan, Nilüfer, Sezen Aksu) efsane isimleri vardır. Özellikle **Zeki Müren** Türk Müziğinin Sanat Güneşi unvanlı yıldızı kusursuz diksiyonu, besteleri, listelerde aylarca kalan albümleriyle müziğimizin en popüler ismi olmuştur.

Edebiyat alanında, roman, şiir, öykü türlerinde önemli yazarlarımız yetişir. Onlarca isim arasında sayabileceklerimiz roman türünde Cumhuriyet’in erken döneminde **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** (*Yaban*, 1931), **Reşat Nuri** (*Çalılıkusu* 1922, *Yaprak Dökümü*), **Halide Edip** (*Ateşten Gömlek*, 1923) dikkat çeker. Sonraki kuşak ise toplumsal gerçekçi, tarihsel olayları belgelendirici roman ve öyküler yazacaktır: **Kemal Tahir** (*Devlet Ana*, 1967), **Orhan Kemal** (*Bereketli Topraklar Üze-*

rinde, 1954) tezli romanlarla öne çıkarken, **Yaşar Kemal** *İnce Memed*'le (1955) ve *Orta Direk*'teki epik anlatımıyla Dünya edebiyatının da okunan isimlerinden olur. Romanlarında yarattığı Çukurova bölgesi imajı, yerel karakterler, birçok filme konu olmuştur. Toplumsal gerçekçiliğin dışında **Yusuf Atılgan** (*Aylak Adam* 1959, *Anayurt Otel*, 1967)) gibi varoluşsal sorunları dile getiren önemli romancılarımız da olmuştur. Postmodern dönemler ise Nobel ödüllü **Orhan Pamuk**'u tanıyacaktır. Öykü türünde ise Sabahattin Ali, Mahmut Şevkat Esendal ve **Sait Faik** öyküleme tekniğinde getirdikleri yeniliklerle edebiyatımıza damgalarını vuracaklardır.

NAZIM HİKMET, TÜRKİYE VE DÜNYA ŞAİRİ: Şiirimizde ilk akla gelen isimlerden biri Nazım Hikmet Ran'dır. Nazım Hikmet, öncelikle memleketine vurgundur ve ona dair yazmıştır: "Kuvayı Milliye Destanı" ve "Memleketimden İnsan Manzaraları" yoğun belge ve kanıtlar içeren tarihsel destanlardır ve bu destanın içinde epik, teatral ve müzikal anlatı tekniğiyle ülkemizin insanları vardır. Ama o aynı zamanda bir dünya şairidir. Dünya emperyalizm taribinden kesitler içeren "Benerji", "Taranta Babu" gibi eserler yazmıştır. Şiirlerine Anadolu ve İstanbul'un insanlarından Amerika ya da Afrika kıtasındaki zencilere, Hiroşima'da yiten Japon çocuklarına kadar bütün dünyayı sığdırmak istemiştir. Çünkü şiir O'na göre insanlarla buluşma ve mücadele gücüdür. Nazım, ayrıca, edebiyatımızın en güzel aşk şairlerindendir. Şiirleri birçok dünya diline çevrilmiş ve yine birçok dilde ülkelerinin tanınmış sanatçıları tarafından yorumlanmıştır.

Resim 9.7

Nazım Hikmet,
"Bu Memleket Bizim".



Diğer yandan, 1941 yılında **Orhan Veli, Melih Cevdet** ve **Oktay Rifat**'ın birlikte başlattığı Garip hareketi, şiirde klasik uyak düzenini reddetmiş ama ritim ve müzikaliteyi başka arayışlarla yaratmıştır. (Ses yinelenmeleri gibi). Ama asıl önemlisi, konuşma dilinin doğallığını, sokak dilini ve halk deyişlerini şiire taşımıştır. “Yazık Oldu Süleyman Efendiye “ gibi. İkinci Yeni hareketi ise, şiir dilini zorlamayı ve anlamda kapalılığı tercih eder. İmge, metafor kullanımı öne çıkar, akılcı ve mantıksal tutuma karşı çıkarlar ve bu bağlamda sürrealistlere yakındırlar. **Edip Cansever**'in ünlü *Masa* şiiri buna örnektir: “adam yaşama sevinci içinde / masaya anahatlarını koydu / sütünü yumurtasını koydu / pencereden gelen ışığı koydu /... / masa da masaymış ha /.../ adam ha babam koyuyordu”. Bu yıllar aynı zamanda büyük kültür insanı **Sabahattin Eyüboğlu**, (1908-1973) öncülüğünde MEB bünyesinde kurulan *Tercüme Bürosu* sayesinde (1942 sonrası) hem Batılı büyük Klasiklerin hem de Doğulu Klasiklerin Türkçeye kazandırıldığı yıllardır.

Sonuç olarak, yazarlar, sanatçılar ve aydınlar, çağdaş Türk kültürü üzerinde her zaman etkili olmuştur. 1960'lardan itibaren toplumcu eğilimli edebiyat ve sanat görüşü güç kazanır. Ama aynı zamanda idealist Doğu Batı sentezini amaçlayan (Başta **Yahya Kemal** olmak üzere **Tarık Buğra** *Küçük Ağa*, **Ahmet Hamdi Tanpınar**, *Huzur*) gibi önemli yazarlarımız da vardır. **Nurullah Ataç**'la temelleri atılan deneme ve eleştiri türleri **Fethi Naci**, **Adnan Benk**, **Tahsin Yücel**'in eserleriyle eleştirel inceleme özelliği kazanır ve önemli eleştiri kitapları yayınlanır. Artık edebiyat ve sanat eserlerinin yapı ve dil çözümlemelerine girilir, toplumbilimci ve ruhçözümcü analizler gelişir. Sanat ve edebiyat dergileri canlı polemiklere tanık olur. Ama 12 Mart 1971 darbesi, yazarları ve sanatçıları büyük ölçüde tutuklayınca ülke bir süre daha kriz ortamında yaşar.

Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru Türk Kimliği

Genç Türkiye Cumhuriyetinin yarım yüzyıllık bir süreçte saltanatlıktan cumhuriyet rejimine, tek partililikten çok partiliğe, askeri ara darbelerden günümüze, toplumsal ve siyasal anlamda önemli olaylara tanık olduğunu görüyoruz. Yakın tarihi bu kadar hızlı işleyen ülke örneği az olsa gerek dünyada. Ekonomik yönden farklı coğrafi yapısıyla, yerel ve etnik zenginliğiyle, farklı mezheplerden gelen dini cemaatleriyle kültürel açıdan nasıl çok yönlü bir dünya görüşüne yönelebilecektir? Demokrasi kültürü ne kadar ve nasıl yol alabilecektir? Resmi politikalar tarih bilincini nasıl etkilemektedir? Tarih ve geçmişin kültür bilinci sağlam yapılanmamışsa, sanat, felsefe, edebiyat ilişkileri nasıl kurulacaktır? Kitle eğitimi sorunu ne derece çözümlenmiştir? Bütün bu soruların olumlu ve tek bir çizgide cevaplandırılması olanaksızdır. Ama Türkiye nüfusu geçmişle bağların koparılması gerektiğinin, uzak geçmişin çağdaşı kalamayacağının, yeni bir Doğu Batı sentezi anlayışının gerektiğinin bilincindedir.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK: Bir gerçek ki dünyamız bugün çokkültürlülükle (mültikültüralizm) karşı karşıyadır. Çokkültürlülüğü öncelikle kimlikle ilgili bir kavram gibi düşünmek yerine, kültürle kaynaşmış ve ondan beslenen diller, inançlar ve uygulamalar olarak görmek gerekir. Çokkültürlülük bugün sosyal bilimlerin ve felsefenin önemli bir inceleme alanıdır. Örneğin, İstanbul, aynı zamanda farklı dil ve inançtaki etnik grupların kültürlerini barındıran bir kenttir. Londra'da Hint, Doğu Asya, Güney Afrika, Ortadoğu ve diğer Avrupa ülkelerinden uluslar yüzyıllardan beri yaşamaktadır ve orada yetişen birinci ve ikinci kuşak İngiliz yurttaşı olmasına rağmen gelenek ırk, köken olarak İngiliz değildir. Bu kültür kümelerinin ırk, dil ve din ve sosyal baklar açısından eşitsiz sınıflandırılmaması gerekir. Onların da yasal ve kurumsal karar alma süreçlerine katılmaları gerekir. Bu da tarihsel ve kültürel çeşitliliği yönetmeyi, siyasal kayırmacılık yerine olumlu ayrımcılık ilkeleri oluşturmayı gerektirmektedir. Bugün Birleşmiş Milletler ve UNESCO kararlarında, kültürel çeşitliliğe saygı duyulması, ortak noktaların araştırılması ve aynı zamanda farklılıkların korunması özenle vurgulanmış ve bağlayıcı kararlar alınmıştır.

Resim 9.8

Çokkültürlülük:
Farklı renklerde,
farklı dinlerde ve
dillerde, farklı
görüşlerde Dünya
insanları



Özet

Yirminci yüzyıl öncelikle savaşlar yüzyılıdır: İki Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Çin Hindi Savaşı, Orta Doğu Savaşları. Savaşlar milyonlarca insanın öldürülmesine, yaralanmasına, kaybolmasına neden olmuş, kentleri enkaza dönüştürmüş ve ekonomik ve sosyal hayatı felce uğratmıştır. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrasında batılı liberal rejimler yanında, faşizm, komünizm gibi totaliter rejimlerin ve acımasız sömürgeci kapitalizmin doğuşuna tanık oluruz. Ama bu yüzyıl aynı zamanda ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları, bilimsel devrimlerin gerçekleştiği bir yüzyıldır.

Yüzyılın egemen ideolojileri Nasyonalizm, Liberalizm ve Sosyalizm aynı zamanda şöyle ya da böyle felsefi akımlara, kültürel ve sanatsal etkinliklere yön vermiştir. Sovyet Rusya'da Marksizmin Stalin tarafından uygulaması dogmatik kalmış, sonrasında Frankfurt Okulu filozofları (T. Adorno, W. Benjamin) yeni bir yoruma girişmişlerdir. Varoluşçuluk ise varoluşun insanın maddi özünden önce geldiğini ileri sürerek bireysel özgürlük ve sorumluluk alanında geniş bir etki yaratmıştır. Yapısalcılık ise dilin bir biçim olduğu ve karşılıklı uzlaşma ilkesine dayandığından yola çıkar ve yapı olgusunu bir bütünün parçalarının karşılıklı konumuna göre kavranması gerektiğini ileri sürer. Psikanaliz ise Freud'la bilinçaltı dünyasının zamandan ve mekândan bağımsız olduğu, hatta insanın binlerce yıllık deneyimlerinin katmanlaştığı "yer" olarak tanımlayarak yeni bir eleştiri dönemi başlatacaktır.

20. yüzyıl bilimsel devrimler yüzyılıdır: Einstein'ın Rölativite Teorisiyle zaman ve mekâna dair anlayışlarımız hızla değişir. Elektronik teknolojisi günlük hayatta yaşam tarzlarını değiştirir; insan bilimleri doğrudan insanı konu edinir. Bilgisayar teknolojisi, malzeme teknolojisi, kimya, makine, inşaat sanayisi, uzay-uçak, elektrik-elektronik ve tıp alanlarındaki değişimler günlük hayatı da derinden etkiler. Uzay araştırmalarıyla kozmosun derinlikleri keşfedilir.

20. yüzyıl tam bir iletişim yüzyılıdır: Önce yazılı basın, sonra sinema ve televizyon endüstriyel sektör olur ve bu şekilde kitlesel yeni bir kültürel yapılanma başlar.

Aile yapısını, toplumsal hayatı ve cinsler arasındaki ilişkileri değiştiren kadın hareketleri ve siyasal, kültürel hayatta dinamik bir topluluk olarak kendini gösteren gençlik hareketleri önemli değişim hareketleridir.

Sanat, kültür edebiyat alanında yüzyılın ilk çeyreğinde, önce kübizm, geometrik algılamaya dayalı yeni bir plas-

tik anlayış getirirken, sonra Dada hareketi batı uygarlığına ve geçmişin sanat anlayışına ve her türlü siyasal ve sanatsal ideoloji ve uzlaşmaya karşı çıkarak yeni bir sanatsal başkaldırı geliştirir. Daha sonra da sürrealizm, hayal dünyasıyla gerçek dünyanın içiçeliğini "gerçeküstü" olarak tanımlayarak, Freud etkisinde sanatta bilinç ile bilinçaltını birleştirmeye yeltenir. Edebiyat ise tam bir başkalaşım sürecine girerek ifade ve form arayışlarında sınırları zorlar.

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi kültür politikası hem milliyetçi hem de batıya açık bir yön izler. Batı çizgisinde müzik, bale, şan eğitimi başlar. Türk sineması 50'li yıllardan itibaren kimliğini bulmaya başlar. Edebiyat alanında roman, şiir, öykü türlerinde önemli yazarlarımız yetişir. Şiirde ise Nazım Hikmet, yoğun memleket sevgisi temasıyla, epik, teatral ve müzikal anlatı teknikleriyle bir dünya şairidir. Şiirde konuşma dilinin doğallığını, sokak dilini ve halk deyişlerini şiire taşıyan Orhan Veli'li Garip Hareketi; anlamda kapalılığı tercih ederek imge, metafor kullanımını öne çıkaran İkinci Yeni, Ece Ayhan, Edip Cansever isimleriyle dikkat çekicidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki rejim ve ideolojilerden hangisi Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya **çıkmamıştır**?

- a. Faşizm
- b. Nazizm
- c. Komünizm
- d. Stalinizm
- e. Merkantalizm

2. Aşağıdaki liderlerden hangisi ülkesinde 1938'de iktidarı ele geçirerek iç savaş başlatmış ve cumhuriyetçi kentleri bombalamış ve uzun yıllar diktatörlük yönetimini sürdürmüştür?

- a. Franco
- b. Hitler
- c. Stalin
- d. Roosevelt
- e. Mussolini

3. Aşağıdakilerden hangisi Hindistan'a bağımsızlığını kazandıran lider Mahatma Gandhi'ye ait **değildir**?

- a. Pasifist (barışçı) direniş
- b. Açlık orucu
- c. Uzun Tuz Yürüyüşü
- d. Silahlı direniş
- e. Asla şiddete başvurmamak

4. Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal'in Aydınlanma düşüncesi içinde **yer almaz**?

- a. Harf devrimi
- b. Laiklik
- c. Eğitim ve öğretimde birlik
- d. Kıyafet devrimi
- e. Rekabete dayalı ekonomi

5. Aşağıdaki hangisi 20. yüzyıla özgü teknolojilerden biri **değildir**?

- a. Elektronik teknolojisi
- b. Bilgisayar teknolojisi
- c. Uzay teknolojisi
- d. Silah teknolojisi
- e. Biyoteknoloji

6. Aşağıdakilerden hangisi Einstein Teorisinin günlük hayatımıza yansımalarına örnek gösterilebilir?

- a. Zaman ve mekân algılarımız değişmiştir.
- b. Atomun parçalanamayacağı sonucuna varılmıştır.
- c. Enerjiyi yaratmak mümkün değildir.
- d. Hız ve kütle birbiriyle ilintili değildir.
- e. Şiddet sınırlıdır.

7. Sanat akımları ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Dada hareketi, geçmişin sanat anlayışlarına karşı çıkar.
- b. Sürrealizm, Freud'un etkisiyle bilinç ve bilinçaltını birleştirmeye yeltenir.
- c. Sürrealizm, geometrik üç boyutlu anlayışı benimser.
- d. Picasso, kübizmin kurucularındandır.
- e. Soyut sanat, biçim ve forma önem verir, figüratif anlayışı benimsemez.

8. Varoluşçulukta aşağıdakilerden hangisi ön plandadır?

- a. Özgürlük ve sorumluluk
- b. Dilin bir biçim olması
- c. Sanatın dile benzemesi
- d. Sanatın toplum için yapılması
- e. Bilinçaltı bastırılmış arzular deposu olması

9. Aşağıdaki Türk bestecilerden hangisi Cumhuriyet Dönemi Türk Beşleri arasında **yer almaz**?

- a. Cemal Reşit Rey
- b. Adnan Saygun
- c. Ferid Alnar
- d. Necil Kazım Aksel
- e. Muhsin Ertuğrul

10. Opera sanatı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Ses sanatıyla müzikal ve teatral formu birleştirir.
- b. Edebi eserler sergilendiği için edebiyatla ilgisi vardır.
- c. Opera orkestra eşliğinde sunulur.
- d. Sahne dekoru ve kostüm çalışması operada yer almaz.
- e. Opera eserleri sahnelenmek amacıyla yazılmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “Savaşlar ve Yenilikler Yüzyılı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Yeni İdeolojiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Bağımsızlık Savaşları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Mustafa Kemal Hareketi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Bilimsel Devrimler ve Toplumsal Hayatta Değişim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Bilimsel Devrimler ve Toplumsal Hayatta Değişim” konularını yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Sanat, Kültür, Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Düşüncelerin Evrimi: Varoluşçuluktan Yapısalcılığa” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Kültür Sanat Bilim ve Edebiyat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Sıra Sizde 4” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Atom bombası 140 bin kişinin hayatına mal olmuş; radyasyon yayarak insanların yıllarca ölümcül hastalıklara (kanser, lösemi) tutulmasına neden olmuş; saçtığı ışınlar gözde retina tabakasının yanmasına yani kısmen ve tam körlüğe neden olmuş ama aynı zamanda sonraki kuşaklarda genetik anomalilere neden olmuştur; ozon tabakasına zarar vererek iklimsel koşulları olumsuz etkilemiş; kentleri geniş bir alanda enkaza dönüştürmekle kalmamış bitki örtüsünü ve hayvan neslini de etkilemiştir.

Sıra Sizde 2

Frankfurt Okulunun ortaya attığı kültür endüstrisi kavramı, kültür ürünlerinin (sinema, müzik, kitap basım ve yayını) kitlesel dolaşıma açılan bir metaya dönüşmesiyle kültürün endüstri olması şeklinde düşünülmelidir. Buna göre, kültür endüstrisi, gündelik politikalar güdererek geniş kitlelere ulaşmayı ve onları “kaskacı içine almayı” hedefler. Liberal kapitalist ticari anlayış ve popüler kültür tutkunluğu, bazı popüler müzik türlerini (ülkemizde bir dönem arabesk müzik ve filmler, çoğu ülkelerde pop müzik star mekanizmaları gibi) metaya dönüştürmüştür.

Sıra Sizde 3

Halkla ilişkiler (İngilizcede “public relations” ya da evrensel kısaltmasıyla PR) bir iletişim sanatıdır ve karşılıklı iletişime ve geri bildirim (feed-back) dayalı bir model üzerine kuruludur. Bir pazarlama alanı değildir, daha çok her konuda inandırıcı olmayı ve ikna etmeyi hedefler; söz sanatlarını (retorik) ve görsel dili kullanma becerisi, imaj yaratma ve etkileme, inisiyatif alma, yaratıcılık bu alanda çalışacak kişilerde aranılan özelliklerdir.

Sıra Sizde 4

İtalyancada “eser” anlamına gelen opera, ses sanatıyla müzikal ve teatral formu barındıran bir sahne sanatıdır. Operada müzik önceliklidir ama bu müzik sahne için yazılmıştır. Bir opera eserinde, libretto yani eserin edebi metni, (Örneğin Hürrem Sultan) rejisi, sahne dekoru çalışması önemli olup orkestra eşliğinde sunulur. Opera sanatı, müziği, drama (tiyatro, vb.) sanatını edebiyatı, dekoru, makyaj ve kostümü, mimariyi, içermesi ve kullanması yönüyle bütüncül (total) bir sanattır.

Yararlanılan Kaynaklar

- And Metin, (2009), **Türk Tiyatro Tarihi**, Başlangıcından 1983’e, İletişim Yayınevi.
- Antmen Ahu, (2008), **Yirminci Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar**, Sel Yayıncılık.
- Delacampagne Christian, (2010), **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eagleton Terry, (2011), **Postmodernizmin Yanılsamaları**, Ayrıntı Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (2010) **Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları**, Boyut, İstanbul.
- Hobsbawn, Eric.J., (2011), **Kısa 20.Yüzyıl, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı**, Everest yayınları.
- Say Ahmet, (1995), **Müzik Tarihi**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Ortak Yazarlı, Derleme, Kadınların Tarihi, 5 Cilt
- Ortak Yazarlı, **Histoire de l’Humanité**, veya **History of Humanity**, UNESCO / EDICEF Yayınları, (7. Cilt, 1789-1914) İngilizce Fransızca ve Rusça dillerinde yayınlanmış eser). (Volume VII The Twentieth Century).
- Taylor Charles, (2011), **Modernliğin Sıkıntıları**, Ayrıntı Yayınları.

10

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 21. yüzyıl kültürünü ve onu oluşturan unsurları tanımlayabilecek,
- Kültürel yaşamın 21. yüzyılda nasıl bir değişim geçirdiğini açıklayabilecek,
- Dijital ileri teknolojilerin insanları ve toplumu nasıl etkilediğini açıklayabilecek,
- Sanat, siyaset, bilim, teknoloji ve bilişim olgularını karşılaştıracak,
- Toplumsal yaşamı belirleyen kültürel unsurları saptayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- 21. Yüzyıl
- Küreselleşme
- Bilgi Teknolojileri
- Küresel Sorunlar
- Dijital Teknoloji
- Postmodernizm
- Plastik Sanatlar
- Görsel Sanatlar
- Sinema

İçindekiler



21. Yüzyıla Doğru: Küreselleşme ve Dijital Çağ

YENİ BİR DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU

21. yüzyılı tanımlayacak özelliği ortaya koymak ve sınırlarını belirlemek oldukça zor ve karmaşıktır. Bunun birinci nedeni henüz geride bıraktığımız bir yüzyıl olarak 20. yüzyılın tüm kazanım ve birikimleriyle iç içe geçmiş olması, ikinci nedeni ise bu yüzyılın çok küçük bir bölümünü yaşamış olmamızdır. Ancak buna karşın 1980'lerden sonra dünyada meydana gelen büyük değişimler, dönüşümler bize nereye doğru gittiğimizi çok yeterli olmasa da göstermekte, en azından gözlemlerde bulunmamıza yaramakta ve 21. yüzyıla dair veriyi de içinde tutmaktadır. Bu nedenle, son 30 yıllık zaman dilimi, doğru bir yön bulabilmemiz açısından çok önemli görülmektedir.

Bu anlamda son 30 yılın en belirleyici faktörlerinden birisi kuşku yok ki Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. Yaklaşık 40 yıl devam eden bu sürecin yaratmış olduğu gerginlik, nükleer tehdit, sosyalist ve kapitalist kamplaşma, dünyayı önemli derecede etkilemiştir.

80'li yıllardan itibaren SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerinin geçmişten gelen ekonomik refah, özgürlük ve teknoloji sorunlarının çözümünde yeterince gelişmeler kaydedememesi, üstelik SSCB'nin bunlara eklenen başarısız bir Afganistan deneyimi, sonuçta SSCB'yi zor bir duruma sokmuştu. Bu zor koşullarda (1985) iktidara gelen **Mihail Gorbacov**, Glasnost (açıklık-şeffaflık) ve Perestroika (yeniden yapılandırma) politikalarıyla hızlı bir reform sürecini başlatır. Ancak Gorbacov'un bu politikaları, karmasıklaşan ve geçmişin ağır yükünü taşıyan sorunların üstesinden gelemez. 1989'a gelindiğinde Doğu Avrupa'da komünist iktidarlar ardı ardına yıkılır. Eski Halk Cumhuriyetleri çoğul demokratik seçim sistemini benimserler. Yine aynı yıl, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Doğu Alman vatandaşlarının yoğun tepkisi ve yurt dışına göçü karşısında, Berlin Duvarı'nın 28 yıllık tarihine son verilerek yıkılması Dünya Tarihinde yeni bir dönemin, hatta yeni bir yüzyılın başlangıcı olarak görülür. **Berlin Duvarı**, inşa edildiğinden beri, aynı kentin insanları arasına konulmuş gerçek bir sınır ve engelin sembolü olmuştu. Batıya geçmek isteyen çok sayıda insan canından olmuş ya da cezaevine atılmıştı. Duvar, acılı ayrılıkların duvarıydı. Bu nedenle de yıkılması gerçek bir özgürlük sembolüne dönüştürüldü. Bugün de özgürlüğe olan bağlılığı unutmamak ve bu inancı diri tutmak için kutlamalar yapılmakta, yaşanan önemli bir olay olarak hafızalarda yaşatılmaktadır.

Fotoğraf 10.1

*Berlin Duvarı,
1989.*



Varşova Pakti'nin 1991'de lağvedilmesiyle de, NATO, 90'lı yıllardan itibaren yeni işlevler yüklenir.

Berlin Duvarı'nın üzerinden bir kaç yıl geçmeden Sovyet politikalarının ve ekonomisinin toparlanması zor bir çöküşle karşı karşıya kalması ve akabinde Doğu ve Batı Almanya'nın birleşerek tek Almanya'yı oluşturması, Sovyetleri kontrolü sağlamayan zor bir sürece sokmuştu. Üstüne üstlük Baltık ülkeleri de bunları örnek alarak bağımsızlık mücadelesine başlamışlardı. 1991'in sonuna gelindiğinde ise, Sovyetler Birliği'nin tüm cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Sovyetler Birliği artık yok olmuştur.

Benzer bir değişimi, Avrupa Topluluğu için söylemek de olasıdır. Topluluk, Soğuk Savaşın sona ermesiyle Avrupa Birliği şeklinde çokuluslu oluşuma gider, 1985'te **Schengen Antlaşması**'yla üye ülkeler arasında sınırlar kalkar, bir yıl sonra Avrupa bayrağı kullanılmaya başlanır ve 2002'de de 12 üye ülke ortak para birimi olarak Avro'ya geçer. Üye sayısı, 1990 sonrası eski Doğu Bloğundan doğan ülkelerin de kabul edilmesiyle 27'ye ulaşmıştır.

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun dağılması kuşku yok ki Amerika Birleşik Devletleri'nin 90'lı yıllarda süper-güç olmasını sağlamıştı. ABD, bu yıllarda ekonomik ve teknolojik gelişmede açık ara bir prestij sağladığı için, yeni-liberal kapitalist ekonominin dünyada yerleşmesinde rol oynamaya başladı. Ancak buna karşın Rusya, Yeltzin döneminden beri boğuştuğu derin ekonomik kriz, 1999'da Vladimir Putin'in başkanlığa getirilmesiyle düzelme sürecine girecektir. ABD'nin konumu tek kutuplu bir dünya görüntüsü verse de, bugün, Rusya, Çin, Hindistan, AB ve Japonya gibi güçlü aktörlerin varlığı, çok kutuplu, çoğulcu bir dünya düzeni izlenimi vermektedir.

Bu yıllarda Rusya'nın gayrisafi milli hasılası yüzde 40 azalmış, enflasyon yüzde 2.500'lere çıkmıştır.

YENİ SAVAŞLAR, TERÖRİZM VE AYRIMCILIK

Soğuk Savaş sonrası dönem hem örneği görülmemiş savaşlara hem de ırk ayrımı ya da ayrımcılık politikalarına sahne oldu. Irak, Yugoslavya, Afganistan, Filistin ve Ruanda'da da yaşananlar Yeni Dünya Düzeninin yeni olmayan gerçekleridir.

Soğuk Savaş sonrası ilk çatışması ABD'nin 1990'da Irak'a müdahale etmesiyle gerçekleşti. Irak'ın Küveyt üzerinde hak iddia etmesini ve işgalini gerekçe gösteren ABD ve çok uluslu koalisyon, 27 Eylül 1991'de 'Çöl Fırtınası' hareketini başlattı. Bu hareket boyunca 120.000 sortiyle, 84.000 ton barut, 7.400 smart bombası, kullanılarak Irak Küveyt'ten çıkarıldı. Dünya televizyonlarından naklen yayınlanan bu savaşta, gece uçan uçaklar ve bombalamalar ışık saçıyormuş gibi büyük patlama sesleriyle ilk kez canlı olarak izlendi. Baudrillard bu savaş için "Hepimiz televizyonların karşısında sanal bir savaş izledik. Körfez Savaşı bize, televizyonlar üstünden, bütün anlamından soyutlanmış olarak taşınyordu. Acısı, tozu, dumanı yoktu. İzlenen, eğlencelik bir şeydi" diyerek bu savaşın kendi gerçekliğinden sıyrılarak eğlencelik bir seyre dönüştürüldüğünü, hatta bu anlamda savaşın olmadığını söyleyerek paradoksal bir tespitte bulunmuştu.

2003'te gerçekleşen İkinci Körfez Savaşında ise, Irak, birincisinde olduğu kadar şanslı değildi. Çünkü bu savaş sonrasında, Irak parçalanmış; bir milyon sivil vatandaşını kaybetmiş; ülkedeki her şey ABD'nin kontrolüne geçmiş; yaklaşık nüfusun %16'sı da yer değiştirmiş ve bugüne kadar devam eden travmalarıyla şiddet ve terör, işkence ve acımasızca yaşanan ölümlerin merkezi haline gelmişti. Savaşın nedeni sonradan kanıtlanamayan kimyasal silahların varlığı gibi gösterilse de bir petrol savaşı olduğu bilinmektedir. Savaşın baş sorumlusu Irak Devlet Başkanı, canlı televizyon kameraları önünde yakalanır ve 2006'da idam edilir. ABD, 2009 yılına kadar Irak'taki askerleriyle kontrolü elinde tutar.

Ortadoğu'da sorun sadece Irak değildi elbette. İsrail-Filistin sorunu, kronik ve çözümsüz sorunların başında gelmektedir. Bölgenin üç büyük din için kutsal sayılması; İsrail'in politikası gibi birçok nedenlerden dolayı, bitimsiz ve çözümsüz bir sorun olarak bugüne kadar devam etmektedir. 90'lı yıllarda Filistin lideri Yaser Arafat'ın barış girişimleri, 2000'de Camp David Antlaşması çözüm için umut verse de İsrail'in Gazze politikası, terör olayları, İkinci İnfida gibi sorunlar daha da çözümsüzleştirmektedir. 2006'da bir aydan fazla süren İsrail Lübnan Savaşı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla sona erse de 1.000'in üzerinde sivil Lübnan'lı'nın öldürülmesine ve İsrail'in uluslararası ortamda sert eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.

Diğer yandan, Yugoslavya'da yaşanan savaş, bunların en şiddetlisi ve en acımasızı olmuştur. Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya, 1991'de bağımsızlığını ilan ederek Yugoslavya'dan ayrılır. Bosnalı Sırp'lar, Bosna topraklarının büyük kısmını ele geçirerek, Bosna Hersek Sırp Cumhuriyetini ilan ederler. Öte taraftan Hırvatlar da geri kalan toprakların yarısına varan bölümüne el koyarlar. Ülke nüfusunun yüzde kırkını oluşturan müslümanlara da ülke toprağının ancak yüzde on beşi kadar kalır, kaldı ki topraklarını savunmak için son derece zayıftırlar. Bosnalı Sırp'lar bunu fırsat bilerek etnik temizliğe girişir ve 1995 yılına kadar binlerce müslüman acımasız yöntemlerle öldürülür. Çok sayıda insan toplama kamplarına alınır; insani olmayan her tür muamele ve işkenceye maruz kalırlar; birçoğu da öldürülür, kadınlar tecavüze uğrar; birçok insan da ülkesinden kaçır. Kosova ile Sırp'lar arasındaki çatışmaları da dikkate aldığımızda, bölgedeki savaş bitmez; olayların baş aktörü olarak bilinen Sırp lider Slobadan Milosevic, Uluslararası Lahey Mahkemesinde yargılanır ama yara derin ve unutulmazdır; yine de Yugoslavya haritası yeniden çizilmiş olur.

Fotoğraf 10.2

*Birleşmiş Milletler
Binası, New York*



INTERNET



Birleşmiş Milletler Türkiye boyutu için <http://www.un.org.tr/> adresinde araştırabilirsiniz.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER: 1944 yılında kurulan Birleşmiş Milletler (BM) uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından sorumludur. Bütün üye ülkelerin katılımıyla Genel Kurul oluşur. Bünyesindeki en önemli Konsey olan Güvenlik Konseyi, beş daimi üyesi (her kararı veto etme hakları vardır) olan ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya ve on geçici üyeden (Genel Kurulda seçimle ve coğrafi denge gözetilerek) oluşur. Güvenlik Konseyi kararları üyeler için bağlayıcıdır ve BM, gerektiğinde ilgili maddelerin verdiği yetkiyle BM silah gücü kullanabilir. BM'in Ekonomik ve Sosyal Konseyi ise İnsan Hakları, Uyuşturucu Maddeler, Sosyal Kalkınma, Nüfus ve Kalkınma, Kadın, İstatistik, Suç Önleme ve Adli Yargı, Sürdürülebilir Kalkınma, Bilim ve Teknoloji gibi alanlarda öncelikleri belirleyen, çalışmalar planlayan Komisyonlardan oluşur. Bu komisyonlar şu alanlarda önemli kararlar alınmasının çalışmalarını yapmışlardır: BM, insan hakları iblalleriyle (azınlıkların korunması, ayrımcılığın önlenmesi gibi) ilgili olarak İnsan Hakları Hukuku oluşturulması yolunda önemli yol almıştır. 1966'da medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin yayımlanan Bildirge birçok hüküm, devletler açısından bağlayıcı hale getirmiştir. İnsan hakları konusunda birçok uluslararası antlaşma hazırlanarak onaylanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bunlar arasında Güney Afrika'da yıllarca süren ırk ayrımı politikası olan apartheid rejimine son verilmesi, eski Yugoslavya'da, Ruanda'da işlenen insanlığa karşı suçların cezalandırılması ve bu amaçla Uluslararası Savaş Suçları Mahkemelerinin kurulması sayılabilir.

BM bünyesinde bir başka önemli kuruluş Labey'de faaliyet gösteren Uluslararası Adalet Divanı'dır. Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından değişik ülkelerden seçilen on dört yargıçtan oluşan bu Divan, devletlerarası uyuşmazlıklar konusunda; uluslararası hukuka göre çalışmakta, Divan'ın yetkisini kabul eden üye ülkeler alınan kararlara uymakla yükümlüdür.

BM'e bağlı kuruluşlar arasında Dünya Gıda Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi kuruluşlar vardır.

BM küresel bir işbirliğiyle çözümlenebilecek olan uluslararası terörizmle (bombalama, uçak kaçırma, rehin alma, vb.) mücadele için 1997'de Teröre ve Bombalama Eylemlerine Karşı Uluslararası Sözleşme'yi kabul etmiş ve bunu izleyen süreçlerde somut eylem planlarıyla bağlayıcı kararlar almıştır.

BM, devletlerarası bir kuruluş olsa da sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) sendikalar, özel sektör, araştırma ve eğitim ve meslek kuruluşlarıyla işbirliğine giderek Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesinde 1500'ü aşkın STK'ya danışmanlık statüsü vermiştir.

Bütün bu süreçlerde BM Genel Sekreterinin BM'e bağlı organların ortaya koyduğu program ve politikaları uygulama; uluslararası barış ve güvenliğin bozulması durumunda raporlar hazırlayıp Güvenlik Konseyine sunma gibi görevleri vardır.

Fotoğraf 10.3

11 Eylül Saldırısı,
2011.



2000'li yıllar ABD için karamsar yıllardır. 11 Eylül 2001'de, stratejik askeri savunma bakanlığı binalarından olan Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezine saldırı düzenlenerek, ikiz kuleler olarak bilinen binalar örneği görülmemiş terörist yöntemle yerle bir edilir. Bu saldırı sadece savaşı ve çatışmayı ABD'ye getirmekle kalmamış aynı zamanda, süper güç misyonu yüklenen ABD'nin prestijini de sarsmış, Batı ve İslam karşıtlığı üzerine kurulan Medeniyetler Çatışmasını yeniden dünya gündemine getirmiştir.

İnsanlığın eski çağlardan beri önemli bir sorunu olan kimlik ve kültürleri ötekileştirme sorunu yeni milenyumda da sürer. 2005 yılında, Paris banliyösündeki olaylarda, Fransa'ya göç eden göçmenlerin ikinci ve üçüncü kuşak gençleri, "tam ve eşit vatandaşlık" haklarından mahrum edilerek "ikincileştirildiklerini" savlayarak şiddet içerikli çeşitli olaylar çıkarırlar. Şiddetin aldığı boyut benzersizdir, Lübnan asıllı Fransız yazar Amin Maalouf, bu olayı daha başka bir perspektiften bakarak 'siyasi boşvermişlik' olarak yorumlamıştır. Batı kültüründe eskiden var olan bu ötekileştirici realiteye, o topraklarda var olan ama kendisine yer bulamayan kitleler tarafından tepki gösterileceği artık açıklık kazanır.

Yüzyılın bir diğer önemli siyasal sorunu temel insanlık hakları konusunda ayrımcılık yapılması ve bu uğurda kıyımlar işlenmesidir. Irkçılık siyasetiyle yönetilen *Apartayd* rejimi Güney Afrika'da, zenciler yıllar boyunca ayrımcılığa karşı pasif direnişler sergilerler. 1990'da Siyah Hareketin lideri Nelson Mandela'nın serbest kalmasıyla süreç hızlanır ve ırksal gruplara göre sınıflandırılmalar (beyaz, siyah, Hintli, renkli/sarı ırk) son bulur, (1994). Irk ayrımcılığı temelli sınıflandırmalar yasal olarak son bulur ama ırk kökenli çatışmalar devam eder. Bunların en acımasızı kuşku yok ki, Ruanda'da yaşanmıştır. Hutu'lar ile Tutsi'ler arasında 1994'te yaşanan katliamda radikal Hutu'lar ve Hutu milisleri, 800 bin Tutsi'yi (ayrıca ılımlı Hutu'lar da) yüz gün gibi kısa bir sürede, hunharca katleder. Benzer bir kıyım Sudan'ın Darfur bölgesinde de Araplarla Arap olmayan müslümanlar arasında yaşanır. Burada ki insanlık dramında otuz binin üzerinde insanın katledildiği sanılmaktadır.

KÜRESELLEŞME, KÜRESEL KÜLTÜR, YENİ YAŞAM TARZLARI

Küreselleşme, son dönemleri tanımlayan ve değişimi ifade eden en önemli ve en tartışmalı kavramlardan birisidir. Birbiriyle bağlantılı çok farklı konuları içermesi (dünya ekonomisi ve güçlü aktörleri), belirleyici faktörlerinin çok fazla olması (ileti teknolojiler), olumlu ve olumsuz birçok sonucunun olması (enformasyon sisteminin, iletişimin gerçek zamanlı evrenselleşmesi ama aynı zamanda yerel kültürlerin yok olma tehlikesi), onu tanımlamayı ve sınırlandırmayı zorlaştırmaktadır. Baktığımız bakış açısına göre ona dair düşüncelerimiz ve tanımlamalarımız değişebilmektedir. Kimilerine göre kapitalizmin, gücün koşulsuz iktidarını temsil ederken, kimilerine göre, melezleşmeyi, evrenselleşmeyi, kimilerine göre ise homojenleşmeyi, birbirinin prototipi olmayı temsil etmektedir. Ancak yine de olup bitenlere baktığımızda, ticaretin, sermayenin, kültürün, teknolojinin, bilginin ve neredeyse her şeyin yerküredeki hareketliliği, ulaşılabilirliği; sosyal, ekonomik, kültürel, teknolojik, politik, ekolojik ve benzeri birçok alanda global bütünleşme ve dayanışma anlamına geldiği söylenebilir. Küreselleşme, dünyanın mekânsal olarak küçülmesi, Marshall McLuhan'ın deyişiyle küresel köy'e dönüşmesidir.



KÜRESELLEŞME: Globalisation terimi ise 1960 yıllarında ilk kez modernizasyon sürecinin bir parçası olarak, Doğu Bloğuna rağmen dünyanın somut bir biçimde tek bir bütün olarak yapılaşması süreci anlamında kullanılıyordu. Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra, küreselleşme, bütün dünyayı kuşatan çok geniş kapsamlı bir enformasyon sisteminin varlığı ve etkisi, kitlesel tüketim modellerinin tüm dünyayı sarmalaması, kozmopolit yaşam tarzlarının gelişimi ve uluslararası spor, sanat, fuar etkinlikleri, dünya turizminin yayılması, ulus devletlerin egemenliğinin zayıflaması, bütün bir gezegeni tehdit eden ekolojik krizin farkına varılması, sınır tanımayan ekonomik ve ticari etkileşimin hızlanması, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), vb. teşkilat ve örgütlerin tüm dünyayı etkileyen siyasal sistemleri ve tutumları, kültürler arasındaki karşılıklı ilişkilerin bütün dünyayı sarmalayan boyutlara varması olarak tanımlanır. O halde küreselleşme, ekonomik, teknoloji ve kültür alanında da cereyan etmektedir ve baliyle bir ideoloji gibi görülmesi, karşı durulması doğaldır.

Küreselleşme, olayların iç içe geçtiği, ilgisizmiş gibi görünen birçok şeyin birbirini etkilediği ve birbiriyle ilişkili hale geldiği, birbirini etkileyen ve birbirinden bağımsız düşünölmeyecek zincirleme bir dizi karmaşık süreci içermektedir. Bu durum doğal olarak iktidarları, sanayicileri, ekonomi politikalarını, emek sermaye ilişkilerini ve her tür kültürel olguyu etkileyerek yeniden biçimlendirmektedir. O nedenle de bu olguyu, birçok alandaki gelişmişliğin ve doygunluğun bizi getirdiği zorunlu bir sonuç olarak düşünmek gerekir.

Tarihte geçmişten küreselleşme örnekleri verilebilir mi?



SIRA SİZDE

Ayrıca unutmamak gerekir ki, içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde ulus-devlet kavramı tartışılmaya; ekonomik, etnik ve dinsel kökenli savaşlar çıkmaya, üçüncü dünya ölkeleri ciddi ekonomik güçlükler içinde yaşamaya, ama diğer yandan da, kapitalizmin gücü artmaya devam ettiği gibi kendi içinde ciddi sorunlar yaşamaya da devam ediyor. Bütün bunlar, yerküremizde birliğe dayalı ortaklıkları, siyasette güç stratejilerini, kültürel alanda ise yeni sosyal olguların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Küreselleşme, ulusötesi hareketliliği, uluslararası ilişkileri ve bağımlılıkları artırmıştır. 1980'li yıllardan sonra ölkelerdeki yabancı yatırımlarda artışlar görölmüştür. Bu durum uluslararası alanda ekonomik bütünleşmede önemli bir canlanma meydana getirmekle birlikte, çokuluslu şirketlerin birçok ölkede aynı anda etki alanının büyümesine yol açmıştır. Çokuluslu kuruluşların ekonomik gücü ya da izledikleri finans politikaları, birçok alanda belirleyici otorite konumuna gelebilmekte, yaptırımlar oluşturabilmektedir. Diğer yandan herhangi bir ölkede görölen ani finans dalgalanmaları (örneğin küresel sorun olarak, petrol fiyatlarının artması ya da Japon Yen'inin düşmesi-yükselmesi gibi) beklenilmedik yerlerde beklenilmedik ekonomik krizlere neden olabilmektedir. Ayrıca, ölkeler ekonomilerinin, hammadde, teknolojik altyapı, pazar olanakları ve finans merkezleriyle ilişkileri açısından bakıldığında, son derece karmaşık ve çok yönlü bir ilişki ağıyla birbirine bağımlı oldukları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla küresel çağda, ortaya çıkacak bir ekonomik kriz, birçok ekonomiyi beklenilmedik tarzda altüst etmekte, tüm dünya insanların yaşamını etkilemektedir. (Bu anlamda, 2008 ekonomik krizi küresel nitelikli bir krizdir, özellikle taşınmaz mallar sektöründe ani iflaslar yaşanmış, bankalar iflas etmiş, enflasyon yükselmiş, çalışanların gelirlerinde düşüşler gerçekleşmiştir).

Küreselleşme, yaşamın birçok alanında etkisini göstermekte ve yaygınlık kazanmakta ve haliyle kendine özgü bir kültürün de oluşumuna kaynaklık etmektedir. Örneğin, aldıkları büyük göçlerle megapollelere dönüşen kentler vardır ve bu kentler küresel tüketimin yeni ortamıdır, kitlelerin arzuladığı yerlerdir. Çalışma hayatından günlük hayatın gerekliliklerine, modadan eğlenceye kadar birçok alanda büyük kentler, metropoller küresel etki altındadır. Bu şekilde yeni alışkanlıklar edinilmekte, yaşam tarzları değişmektedir. Fast-food, lüks tüketim yer yer tutku nesnesi olurlar. Küçük büyük birçok kentte açılan Alışveriş Merkezleri (AVM), giyimden gıdaya, beyaz eşyadan elektronik ve dijital aletlere dek tüm ihtiyaçlara cevap verebilir niteliktedirler ve her kesimden insanın uğrak yeridirler. AVM'ler, adeta küresel ekonominin, çokuluslu şirketlerin estetik, hijiyen, müşteriye kutsama gibi çekici yaklaşımlarla paketlenmiş; cezbedici reklam kampanyalarıyla ekranlara taşınmış dev vitrini olma işlevini üstlenmişlerdir. Bu mekanlar, mağazalarıyla, atraksiyon merkezleriyle, dinlenme mekanlarıyla yeni bir kültür oluşturmuştur ve bu kültür daha çok tüketime yöneliktir.

Bu kültür içinde bireyin konumu ilginçtir: Bir taraftan seçimini ekonomik olanakları elverdiğince özgürce yapabilecektir, diğer taraftan da her tür iletişim araçlarıyla ikna bombardımanı altında tutulacaktır. Reklamalarda sunulan “kolay ve mutlu hayat imajı” en yaygın ikna yöntemlerindendir. Bu şekilde lider markalar ve gruplar kutsanır tarzda var olacaklar; yer yer çılgınlık da içeren moda, küresel yurtaşlar tarafından izlenecektir. Gelişen estetik cerrahi bedenlere müdahale ederek, “insanın görünümünü değiştirerek bir “moda” özelliği kazanacaktır. Bütün bu “özgürlüklerin” yaşanabileceği tek mekan metropollerdir. Metropoller, her tür isteğin, arzusun sınırlarının kalktığı, fantezi ve düşlerin özgürce ve sınırsızca yaşanabildiği ortamlardır artık.

Küresel politikalar aynı zamanda kendi karşıtlarını da beraberinde getirmiştir. Anti-küreselci (küresellik karşıtı) eylemler olarak bilinen bu hareketlere 1999 yılında Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısında, dünyanın metalaştırılmasına karşı yapılan protestolar ve Üçüncü Dünya ülkelerinin borçlarının iptal edilmesini talep eden kampanyalar örnek gösterilebilir. Eylemler daha sonra başka kentlerde de devam etmiştir. Büyük küresel aktörler olarak görülen Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, Körfez savaşı başta olmak üzere birçok önemli olay, kitlesel katılımlarla protesto edilmiş ve geniş yankılar uyandırmıştır.

2001'de Cenova'daki G8 zirvesini protesto için 300 bin kişi, aynı yıl Londra'da düzenlenen savaş karşıtı eyleme 300 bin kişi katılmıştır.

KÜRESEL AKTÖRLER:

1944'de kurulan Uluslararası Para Fonu, (International Monetary Fund yani IMF) bütün Birleşmiş Milletler üye devletlerinin katılmak durumunda olduğu, (Kuzey Kore, Küba, vb. birkaç devlet hariç), doğrudan küresel finans düzenini takip eden, dünya borsaları, döviz ve ödemeler konusunda düzenlemeler yapan bir kuruluştur. IMF, ekonomik sorun ve kriz yaşayan ülkelere, yan kuruluşu gibi çalışan Dünya Bankası aracılığıyla belli bir vadeyle (5 yılı geçmeyen) krediler vermekte ve kredinin nasıl kullanılacağını belirleyerek aralıklarla denetlemekte ve gerektiğinde kredileri serbest bırakmamaktadır. Fona üye devletlerin hisseleri, yani kota'sı %25'i altın, %75'i milli parayla Fon'a ödenmiştir ya da taahhüt edilmiştir. Bu da ödeme konusunda bağlayıcı olmaktadır. Fon'un üst kurulu Guvernörler Heyetinde her üye ülke, fona iştirak hissesiyle orantılı olan bir oy sayısına sahiptir. Haliyle, ABD en fazla sermayeyle iştirak ettiği için en fazla oy hakkına sahip bulunmaktadır.

1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization yani WTO) hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemeleri nasıl yapacağı konusunda yasal çerçeve hazırlayan kurumdur. Dünyada çok taraflı ticaret görüşmelerini yönetmek ve uygulamak, ticari anlaşmazlıklara çözüm aramak, ulusal ticaret politikalarını denetlemek, ve hepsinden önemlisi küresel ekonomi politikalarının yapımında görev üstlenmek önemli işlevleri arasındadır. Alınan kararlar hassas sektörler olan tarımdan (gıda güvenliği, bitki ve hayvan sağlığı gibi) hazır giyime ve tekstile (ülkeler arasındaki rekabetten dolayı önemlidir ve kota konulması birçok ülkenin ekonomisini etkilemektedir) dek her alanda uygulanmaktadır. WTO'nun aldığı kararlar ya da koyduğu kurallar insan ve çevre, insan ve sağlığı, açlık ve beslenme gibi sorunlarla çok yakından ilgilidir.

Gezegemizin Temel Sorunları: Küresel Isınma, Enerji, Doğal Afetler

Kuşku yok ki Gezegemimiz varoluşundan bu yana sürekli bir değişim içindedir. İleri sanayileşme, ileri teknoloji, tüketim ekonomileri, enerji politikaları ve stratejileri dünyanın doğal yapısını değiştirmeye başlamıştır. Çevre, hava, su kirliliğinin artması, ozon tabakasının delinmesi, atıkların neredeyse çözümülemeyen bir soruna dönüşmesi gezegemimizin doğal yapısını değiştirmiştir. Küresel ısınma ve buna bağlı olarak eriyen buzullar, iklim değişiklikleri, büyük fırtınalar ve tsunamiler artık gezegemimizi tehdit eder duruma gelmiştir. Atmosfere salınan gazların yarattığı sera etkisiyle oluşan ısı artışı olarak bilinen küresel ısınmanın gitgide insan yaşamını daha olumsuz etkileyeceği bilinmektedir. Örneğin dünyanın bazı bölgelerinde kasırgalar, seller ve taşkınlar yaşanırken, bazı bölgelerde, kuraklıklar ve çölleşme meydana gelmekte; kışlar sıcak geçmekte, ilkbahar erken sonbahar geç gelmekte, bu da doğadaki bitkilerin ve canlıların yapılarını ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Bu değişikliğe uyum sağlayamayan bitki ve hayvan türleri ya azalmakta ya da yok olmaktadır. Bilim adamlarının tespitlerine göre, Kuzey Yarım Kürede 1960'dan bu yana kar yağışında %10 azalma olmuş; 20. yy. boyunca denizlerin su seviyesinde 10 ile 25 cm arasında yükselme meydana gelmiş; ayrıca yine 1960 yılından bu yana sıcaklığın ortalama 0.5 ile 0.8 arasında artış gösterdiği ve önlem alınmadığı takdirde yaşadığımız yüzyılın sonunda bu artışın 2 dereceyi bulacağı belirtilmektedir. Bütün bunlar, doğanın dengesini bozduğu gibi, doğrudan veya dolaylı olarak insan hayatını tehdit etmektedir. İnsanlarda yeni hastalıklar oluşturmaktadır.

Yerküremizde son yıllarda belirginleşen ve kontrol edilemez izlenimi veren tüketme alışkanlıkları sonucunda doğal yaşam onarılmaz şekilde tahrip olmakta ve çevre sorunları önüne geçilemez tarzda büyümektedir. Tüketim, çılgınlık noktasına taşınmaktadır. İhtiyaç hissedilen veya edilmeyen her şeye kolay ulaşılabilirlik, reklam kampanyaları, lüks tutkusu insan doğasındaki sahip olma zafiyetiyle birleşince, karşımıza çok önemli bir atık sorunu çıkmaktadır. Sanayi üretimi başta olmak üzere hemen hemen bütün sektörlerde ortaya çıkan kimyasal atıklar, kirli sızıntılar, suyu, toprağı, havayı ve bu ortamda yaşayan canlıları, yani doğal çevreyi tümüyle etkilemekte (hatta yok etmekte) ve ekosistemin bozulmasına neden olmaktadır. Patlayan nükleer santrallerden etkileri yıllarca silinemeyecek radyasyon yayılmış ve denizlerden karalara ve atmosfere dek geniş bir alanı etkilemiş, binlerce ölüme neden olmuştur. Ayrıca teknolojinin yaygın kullanımıyla elektromanyetik kirlilik de hayatımıza girmiştir.

Yaşadığımız çevrenin onarılamayacak derecede tehlikelere maruz kalması sonucunda çevreci hareketler kamuoyu oluşturma yolunda olumlu sonuçlar almışlar ve ülke politikalarını çevre bilinci konusunda yönlendirmişlerdir. Bugün dar ve sınırlı da olsa, birçok üretici firma bu duyarlılığı fark ederek, az ve temiz enerji tüketme, çevreye zarar vermeyen dönüştürülebilir (atıkların geri dönüşümü müm-

1986'da, Çernobil nükleer reaktör kazası, 2011'de Japonya depremiyle Fukushima Nükleer santral patlaması gibi.

kün olmaktadır) ürünler sunmaya başlamıştır. Özellikle alternatif enerjiler üretme konusunda ciddi bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında, tarımsal potansiyelleri yüksek ülkelerde biyodizel, biyogaz, biyoetanol olarak bilinen biyoyakıtların kullanım olanağı doğmuş; ayrıca güneş, rüzgâr, hidrolik enerji, jeotermal enerji, hidrojen enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından olan biyokütle enerjisi büyük bir potansiyel olarak düşünülmektedir. Biyokütle enerjisinin hammaddeleri olarak kullanılan karbonhidratlar, orman ürünleri, elyaf bitkileri, yağlı tohumlar, bitkisel artıklar, hayvansal atıklar, kentsel ve endüstriyel atıkların kullanıldığı dikkate alındığında önemli bir potansiyel olduğu rahatlıkla görülebilir.

YENİ BİLİMLER, YENİ TEKNOLOJİLER, YENİ İLETİŞİM TARZLARI

Son otuz yılı düşündüğümüzde, bilim alanındaki birçok gelişmelerin hayatımızın tüm yönlerini kontrol altına almaya başladığını gözlemliyoruz. Gıdadan giyime, sağlıktan teknolojiye, her alanda hayatımız bilimsel buluşlar ve bunlara paralel gelişen yeni teknolojilerle biçimlenmeye başlar. Her bilimsel keşfin günlük hayata yansımaları ve etkileri değişik sektörlerde etkisini gösterir.

SIRA SİZDE



Günlük hayat ve dijital ortam ilişkisi çerçevesinde ne tür değişimler olmuştur?

Bu anlamda en hızlı gelişme kuşku yok ki bilişimde ve bilgi teknolojilerinde oluştu. Bilgileri sistematik bir şekilde işlemenin bilimi olan *bilişim* (informatics), her tür bilginin elektronik makineler aracılığıyla en hızlı şekilde işlenmesi, teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişimde kullanılması anlamına gelmektedir. *Bilgi teknolojisi* ise, bilgisayar ve iletişimin olanaklarını kullanarak farklı biçimlerdeki bilgiyi oluşturmak, saklamak, alış verişini yapmak üzere kullanılan teknolojinin kendisidir. Verinin toplanması, bunların işlenmesi ve kullanıcıya ulaşması süreçlerini içerir. Bunun aracı olan bilgisayar sayesinde yaşamın farklı alanlarına dair bilgilerin toplanması, düzenlenmesi, depolanması ve işlenmesi konusunda da sistematik yöntemler geliştirilmiş; kolay ulaşılabilir olması sağlanmıştır. Bilgisayarın çok hızlı bir şekilde dünyayı sarmalayarak hayatın bütün alanlarında vazgeçilmez bir araç olması bundan da önemlisi, neredeyse bütün sektörlerde üretim teknolojisinin altyapısını kontrol eden bir sisteme dönüşmesi, çağın devrimi olsa gerek. İnsanoğlu, günümüz bilgisayarları sayesinde olağanüstü bir zaman kazanmıştır. Haliyle bilgisayar yapımında ve yazılım programlarının geliştirilmesinde sınırlar zorlanmış ve zorlanmaktadır. İnsana yardımcı olabilen robotlara kadar yelpaze genişletilmiştir. Her ihtiyaca cevap veren ürünlerin bu hızlı üretimi, peş peşe birçok sürümlerinin yaratılması ve bunların her birinin kendine özgü kullanım yöntemlerinin olması, insanları sistemi tanıyıp öğrenmeye ve çağın insanı olmaya sürüklemiştir. Buna gerek duymayan ya da vakit ayıramayanlar farklı sorunlar yaşarken, meraklı olanlar ve pratik hayatlarına taşıyanlar (el ve cep bilgisayarları gibi) bilgi ve birikimleriyle, beklentileriyle ya da hayal kırıklıklarıyla yeni bir yaşam kültürü oluşturmaya başlamışlardır. 1980'li yıllardan başlayarak, toplumsal olandan bireysel olana doğru önemli bir yönelim görülmüştür. Baudrillard bu dönüşümü 'Toplumsalın Sonu' şeklinde adlandırmıştır.

Bilgisayar elbette yaygınlaştıkça hayatımızı ve toplumları da dönüştürmektedir. (Internet'in yaygınlaşmasıyla bilgisayar ortamı hayatımızın ortamı olmaktadır bir bakıma). Hızlı iletişimden, en profesyonel uzmanlık bilgi erişimine, alışverişten oyuna, eğitim hizmetlerinden sanatsal uğraşlara, interaktif ilişkilerden görüntü ve bilgi

stokuna, sosyal paylaşım sitelerine, sayamayacağımız kadar çok uğraş ve ilişkinin yaşandığı bir ortam olarak, 21. yüzyılın gerçek yaşamına alternatif bir alan olarak görülmektedir. Zaten şimdiden yapılan adlandırmalar da bunu göstermektedir. Sanal yaşam, sanal alem, sanal arkadaşlıklar gibi terimler, gerçek yaşama ait olanla gerçek olmayan, kurgusal olanın biraradalığına vurgu yapılarak türetilmiş kavramlardır. Bu da yeni bir gerçeklik algısıyla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir. Fransız düşünür Jean Baudrillard'ın bu konudaki saptamaları anlamlıdır.

JEAN BAUDRILLARD VE SİMÜLASYON: *Baudrillard'a göre gerçek artık var olan bir şey değil, sürekli üretilen bir şeydir. Bir kökene bağlı rasyonel ya da referansa bağlı olması gerekmez. Günümüzde gerçek, işlemsel bir şekilde modeller aracılığıyla yeniden üretilen şeydir. Bunu da Baudrillard 'hipergerçek' yada 'simülasyon' (benzetim) olarak adlandırır. Simülasyonu tanımlarken Baudrillard basta örneğinden hareket eder ve şöyle der. "Hastaymış gibi yapan bir insan, yatağa uzanıp bizi hasta olduğuna inandırmaya çalışır. Ama hastalık simülasyonu yapan kişi kendisinde semptomlar görmeye başlar". Günümüzde pek çok insanın sanal ortamı gerçek yaşamış gibi algılayıp tutkuyla ona bağlanmasını başka türlü nasıl açıklayabiliriz ki?*

Internet

Sanal ortam, hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, yeryüzündeki pek çok insanın paylaşmak, yaşamak ve sahip olmayı arzuladığı cazip bir ortamdır. Görsel, işitsel ve hareketli unsurların algı psikolojisi ve çok etkileyici tasarım yaklaşımları esaslarına göre düzenlenmiş bu alan, ortama dahil olan herkesin orada kalması için kurgulanmıştır. İşte bu dahil olma süreci aynı zamanda farkında olarak ya da olmayarak kendine özgü bir iletişim, karşılaşma, buluşma dolayısıyla da bir kültürlenme sürecine dahil etmektedir kişiyi. Önceleri, 1960'ta askeri amaçlarla bilgi paylaşımı amacıyla ortaya çıkan Internet, daha sonra, 1969'da yine aynı amaçlarla dört üniversite arasında kullanılmış, bugün ise dünyayı adeta kaplayan bir ağa dönüşmüştür. Giderek bilgiye daha hızlı ulaşım olanakları zorlanarak gelişen internet, günümüzde tam bir kültürlenme ortamı sunmaktadır. Her tür bilginin internet ortamına kolaylıkla aktarılabilme olanağından dolayı, beraberinde, güvenilirlik sorununu getirse de, istenilen bilgiye, istenilen yerde ve zamanda ulaşabilme, insanlar için olağanüstü bir kolaylık sağlamaktadır. Bu da kişileri farklı kültürler ile buluşturmakta ve bilgilenmesini sağlamakta; dolayısıyla da küresel bir kültürün altyapısı oluşturulmaktadır. Ulaşılan bilginin kaynağının, onu hazırlayanın çoğu kez bilinmemesi, olumlu ve olumsuz pek çok sonuç doğurabilmekte; her şeyden önemlisi manipülasyonlara açık bir kültürlenme türü veya süreci ile karşı karşıya olduğumuz görülmektedir.

Buna karşın, internet ortamının kolay ulaşılabilme özelliğinden dolayı, tüm sektörlerin kendilerini sunabilmek ve bu ortamdan yararlanabilmek için çok farklı yönteme başvurdıklarını görmekteyiz. Bunların başında eğitim öğretim gelmektedir. Eğitimde klasik öğretim yöntemleriyle birlikte gerek internet ortamı gerekse bilişim teknolojisi günümüzde destekleyici unsurlar olarak kullanılmaktadır. Görsel ve işitsel unsurların ders ortamına taşınması, ağ üzerinden erişilebilme, Internet, LAN, Multimedia (çoklu iletişim) gibi uygulamalar, pedagojik nitelikleri göz ardı edilmeksizin, hazırlanmış beceri kazandıran ve bilgi aktarmaya yönelik uygulamalar olarak kullanılmaktadır. Değerlendirmeler bilgisayar üzerinden otomatik olarak yapılabilmekte; en önemlisi herkes kendi seviyesine göre ve kendine uygun zamanda eğitim alabilmektedir.

1981'de IBM'in ürettiği ilk PC (Personal Computer) kişisel bilgisayarlar piyasaya çıkmıştır.

INTERNET KÜLTÜRÜ

1985 yılında kullanılmaya başlayan Internet (“kendi aralarında bağlantılı ağlar” anlamına gelen Interconnected Networks teriminin kısaltması), birçok olumlu yararları yanında çeşitli tehlikeler de arz etmektedir. Teknik tehlikeler, bilgisayar korsanlarının (hacker) saldırıları ve bilgisayarı ele geçirmeleri; zararlı kod ve programların canlılarda hastalık meydana getiren virüsler gibi bilgisayara bulaşması ve casus programlar sayılabilir. Bu tehlikeler bazen tüm küreyi saran, bilgisayar hafızalarını yok eden, web sayfalarını ele geçiren, bankacılık, alışveriş sistemini felç eden ve güvensiz kılan büyük olaylara da dönüşebilmektedir.

Bunun yanında, mantığın sınırlarını aşacak tarzda bilgisayar oyunlarına teslimiyet, sosyal paylaşım ya da web güncelerinde (blog) aşırı zaman tüketimi, saplantı balını alan pornografi, ileri toplumlar da internet üzerinden alışveriş takıntısı, Internet bağımlılığı gibi çağın bir tür hastalığını da yaratmıştır. Nedeniz bilgisayar kullanımı, aşırı zaman tüketimi, içtepi, stres, depresyon, iletişim kopukluğu, doğal günlük yaşamdan uzaklaşma gibi çocukların ve gençlerin de eğitimini yakından ilgilendiren bu sorun, zaman algısı kaybı, zevk boşlanma bozuklukları gibi ciddi sorunlar yaratmaktadır.

Diğer yandan, günümüzde hızla yayılan sosyal ağlar (facebook, twitter, vb.) bir bakıma medya-iletişim işlevi görmekte ve gerekli hale gelmektedir. Birçok siyasal, sosyal, kültürel örgütlenmenin bu ağlar üzerinden yapıldığı gözlenmektedir. Ancak bunun sonuçları önümüzdeki yıllarda daha berrak kendini gösterecektir. Bilgilenme ve teknolojinin eğitimde kullanılmasıyla birlikte, eğitim giderek okul dışına taşmış; her tür ortam eğitim için kullanılabilir duruma gelmiştir. Cep telefonlarından, ipode’lardan vb. görüntülü, hareketli ve anlatıma dayalı görsel ve işitsel her tür kayıt, gezinti halindeyken bile dinlenip izlenerek eğitim iletişim, vb. sürece devam edilebilmektedir. Ayrıca yaygınlaşan bu teknolojiyle birlikte uzaktan eğitim kavramı daha fazla önemsenmeye başlamıştır. Hazırlanan paket programlara/derslere istenildiği an ulaşılabilmekte, bu bilgiler kayıt edilebilmekte, tekrar tekrar dinlenerek, yine bu ortamda sınavlara girilerek, değerlendirmeler yapılabilmekte ve eğitim programları tamamlanabilmektedir.

1980’lerden sonra bir çok alanda olduğu gibi uzay araştırmalarında da dikkat çekici gelişmeler yaşanır. Uzaya gönderilen araçların gözlem yapma ve veri toplama niteliğindeki gelişmeler, uzay hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamızı sağlar. 1994’te kara deliklerin keşfedilmesi ve Güneş sistemi dışında gezegenler bulunması; 1996’da uzay teleskobunun milyarlarca yeni gökadayı keşfetmesi; en önemlisi Güneş sisteminde Jüpiter’in 16 uydusundan biri olan Europa’da bir yaşam olasılığı olabileceğinin fark edilmesi bunlardan bir kısmıdır. Europa’nın yüzey görüntülerinde buz tutmuş bir okyanusun gözlemlenmesi, burada yaşam için gerekli olan suyun var olduğu anlamına gelmekteydi. Uzaya dair bu yeni buluşlar, dünyanın ileriki yıllarda hızla artan nüfusa cevap veremeyeceği düşünceleriyle birlikte düşünüldüğünde, insanlar için yeni yaşam alanları olabileceği umudunu yaratmış ve bu paralelde düşler kurulmasına yol açmıştır.

Bu araştırmaların önemli yatırımlar gerektirmesi, kısa vadede getirisinin bulunmaması ve çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanma riski bulunmasından dolayı, sadece ABD, Rusya ve Avrupa Uzay Ajansı ESA tarafından yapılmaktadır. Ancak son yıllarda NASA ve ESA bu araştırmaları diğer ulusların da katılımını sağlayacak yaygın işbirliğine yönelmektedir. Bu da içinde bulunduğumuz yüzyılda birçok ulusun

bu araştırmalara ilgisiz kalamayacağını düşündürmektedir. Aslında bugün birçok ülke, dünyayı gözleme ve haberleşme amaçlı uzay araştırmalarıyla zaten ilgilenmektedir. Bu araştırmalar, günümüz yaşamının vazgeçilmez bilgi kaynaklarını ve iletişim ortamının alt yapısını sağladıklarından ötürü, ülke ekonomilerine doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu nedenle ülkemiz de dahil olmak üzere birçok ülke bu alanla ilgilenmekte ve yatırım yapmaktadır.

Uzay araştırmaları farklı amaç ve alanlarda yapılmaktadır. Bunlar: bilimsel amaçlı programlar; haberleşme programları; yeryüzünü gözleme amaçlı programlar ve uzay araştırmalarına altyapı ve zemin hazırlamayı hedefleyen uzay taşımacılığı programları ile uzay istasyonu kurma programları şeklinde kategorize edilebilir. Bilimsel amaçlı uzay araştırmaları evrendeki fiziksel olayların anlaşılmasına ışık tutan, ülke ekonomilerine uzun vadede yarar sağlayan araştırmalardır. Haberleşme programları, telsiz-telefon, radyo, televizyon yayınlarının aktarılması sağlanmakta; dünyayı gözleme çalışmaları ise daha çok askeri, meteorolojik, tarım, madencilik ve çevre amaçlı programları içermektedir. Çölleşme, orman alanlarındaki değişim, ozon tabakasındaki değişimler, verimli/verimsiz toprakların dağılımı, suların kirlenmesi, volkanik aktivite gibi çevresel durumlar, bu çalışmalar sayesinde uydulardan izlenebilmekte; bu bilgiler ışığında da geleceğe yönelik yeni politikalar geliştirilebilmektedir.

Ekolojik değişimlerle ilgili bilgi için <http://derman.science.ankara.edu.tr /kitap/64.html> adresine başvurabilirsiniz.



İNTERNET

Bilimsel araştırmalar sayesinde, yeni milenyumla yaklaşılırken, bilimin, hayata ve insan biyolojisine dair birçok bilinmezi aydınlattığını görmekteyiz. Bunun sonucu olarak da, bu dönemlerde, yaşam standartlarının ve konforun yükseldiğini, ortalama insan ömrünün uzadığını, yaşam kalitesinin önemli bir durum olarak insanların ilgilendirdiğini ve bunun yaşamboyu sürdürülebilir olmasının insanlar için neredeyse vazgeçilmez bir durum olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki tıp alanındaki gelişmeler önemli görülmüştür. Bu araştırmalar, daha çok erken teşhis, koruyucu tıp ve tedaviye yönelik uygulamalar şeklinde belirlemektedir. Hastalıkları erken teşhis etmek, üstesinden gelmede önemli olduğu için son yıllarda teşhis teknolojilerine önem verilmiş; özellikle de görüntüleme teknolojilerinde çok önemli aşamalar kaydedilmiştir. Örneğin “Anjiyosuz Anjiyo” da denilen, bilgisayarlı tomografi tekniği, sanal kolonoskopi bunlar arasında önemli adımlar olarak görülmekte; yakın gelecekte de üç boyutlu tomografilerin hizmete gireceği belirtilmektedir. Ayrıca öteden beri kullanılan aşı yöntemiyle, son yıllarda bazı hastalıkları önlemeye yönelik çalışmalardan olumlu sonuçlar alınmıştır. Menenjit, Hepatit A ve B, Pnömonokok zatürreesi ve rahim ağzı kanseri aşısı son dönemlerde başarılı sonuçlar alınan uygulamalar arasında anılmaktadır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın belki de en önemli buluşu insanın gen haritasının çözülmesidir. Genom projesi olarak bilinen DNA’nın şifresinin çözülmesiyle bugüne kadar başedilemeyen hastalıklar olarak bilinen alzheimer, kalp krizi ve kanser başta olmak üzere birçok hastalığın tedavisi yapılabilecek, insanın yaşam kalitesi yükselebilecek, dolayısıyla da insan ömrü uzayabilecektir. Yine gen haritası sayesinde yapılacak genetik analizlerle, insanların daha anne karnındayken ne tür hastalıklara yakalanacağı belirlenebilecek, hatta insan bedeninin ne kadar yaşayabileceği bile belirlenebilecektir. Bu buluş, 21. yüzyılın ilk dev teknolojik zafere olarak anılmaktadır.

İNTERNET



Gen analizleriyle ilgili yararlı bilgileri <http://www.rehberim.net/forum/mikrobiyoloji-350/5766-genom-projesi-gen-haritasi.html> adresinde bulabilirsiniz.

Fotoğraf 10.4

İskoçyada kopyalanan ilk koyun Dolly, 1997.



Tıpta meydana gelen çok önemli gelişmelerden biri de klonlamadır. Herhangi bir organizmanın, embriyonun veya bir DNA parçasının çoğaltılması olarak tanımlanan *klonlama*, moleküler, çoğaltımsal ve terapi amaçlı olmak üzere üç türde yapılmaktadır. Bunların içinde en çok tartışma yaratan klonlama tipi, terapi amaçlı klonlamadır. Bu tip klonlama insan embriyolarının kök hücreleri alınması ve hasta insanlarda kulla-

nilması esasına dayanır. Örneğin lenf kanserinde embriyonik kemik iliği hücrelerinin, kanserli doku ile değiştirilerek oradaki sağlıklı hücreyi oluşturabileceği ve hastalığı tedavi edebileceği bilinmektedir. Bu yöntem bir çok hastalığın tedavisinde önemli bir umut olarak görülmektedir. İlk memeli olarak klonlanan Dolly koyun kopyalaması da bu yöntemle gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında Dr. Ian Willmut ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bu kopyalama bilim tarihi açısından önemli bir olay olarak görülmüş ve tüm dünyada büyük yankılar yaratmıştır. Bu yankıların asıl dikkat çeken yönü, bir koyun kopyalanabildiğine göre insanın da kopyalanabilmesi olası mıdır sorusunu beraberinde getirmiş ve eğer olasıysa bunun yaratacağı bir çok olumlu ve olumsuz sonuçlar neler olabilir sorusunu gündeme getirmiştir.

1980 SONRASINDA KÜLTÜR VE SANAT

Bu dönemde sanat, 60'lı yıllardan sonra sanatın yapısına dair geliştirilen köktenci sorgulamaların oluşturduğu miras üzerinden gelişir. Öyle ki, bu sorgulamalar, onun kendisinden önceki süreçleri tekrar ettiği, dolayısıyla yok olduğu, öldüğü noktasına kadar götürülür. Gerçekten de 1960 sonrasının sanat anlayışı, kökenlerini yüzyılın başındaki Avangard akımlarda, özellikle de Dada'nın alaycı ve nihilist tavrında, Fütürizm'in ateşli eylemciliğinde ve en çok da Duchamp'ın hazır nesnesinde bulur. Dolayısıyla da yüzyılın ikinci yarısında klasik estetik algı sorgulanarak estetiğin güzelle olan ilişkisi altüst edilir. Öncelikle öteden beri sanat deyince ilk akla gelen ustalığa, marifete itibar edilmez. Örneğin **Andy Warhol**, imgelerini eliyle çizmek yerine hazır popüler imgeleri kullanır. Bunları teknisyenleri aracılığıyla "Factory" diye adlandırdığı atölyesinde mekanik yöntemlerle çoğaltımını yapar. Tıpkı bir fabrika (factory) gibidir atölyesi. Yine Minimalistlerin çoğu, eserlerini sipariş vererek yaptırırlar. (Dan Flavin, eserlerinin kurgusunu tamamladıktan sonra projeyi elektrikçilere verir ve elektrikçiler sanatçının istediği projeyi uygularlar sadece.) Dolayısıyla, eserin bizzat sanatçısı tarafından üretilmiş olması da artık çok önemli görülmez. Önemli olan kimin gerçekleştirdiği değil, eserdeki yaratıcı düşüncenin kime ait olduğudur. Kavramsal bakış böyle gelişmeye başlar.

Ayrıca hazır nesnenin sanata dahil edilmesiyle, sanat ile yaşam arasındaki sınırların ortadan kaldırılmasının da yolu açılmıştır. Başta **Yeni Gerçekçiler**, **Fluxus**, **Land Art** sanatçıları olmak üzere bu dönemin birçok sanatçısı, sanat ile yaşamı bütünleştirmeye çalışmışlardır. Ve sanat güzel de olmak zorunda değildir. Çirkinlik, rahatsız edicilik, iticilik, korkutmak pekâlâ sanat kategorisi olarak kabul edile-

bilmektedir. Örneğin Marina Abramoviç 1997 yılında Venedik Bienalinde gerçekleştirdiği “Balkan Barok” isimli bir performansta, üç gün boyunca yüzlerce kanlı kemikten et sıyrır. Bu süre içinde, bienali gezmeye gelenler leş kokan bir manzara ile karşılaşır. Bu yapıt Soğuk Savaş sonrası Balkanlardaki vahşete duyarsız kalanlara eleştiriyi amaçlamaktadır.

Dolayısıyla söylenebilir ki, sanat, yüzyılın ikinci yarısında “güzel olan nedir, sanat yapısı nedir, gerçek nedir?” sorularını sıklıkla sormuş ve kendisini öylesine bir zeminde yeniden inşa etmiştir ki, bu da klasik estetiğin ve klasik güzel anlayışının sonunu getirmiştir. Sanatçının ustalık ve deneyimini yansıtmayan, onun elinden çıkmayan, estetik olmayan, sergilenmeyen, satılmayan, müzeye girmeyen bir sanat eserine ne kadar sanat denilebilirse, 1960 sonrası sanata da işte o kadar ‘sanat’ denilebilirdi. Çünkü bu dönem sanatçıları tüm bunlara karşı çıkarak varolmuşlardı. Bununla bağlantılı olarak sanatın ölümü sorunu, Hegel’den beri zaman zaman tartışılmakla birlikte, bugünkü temellendirme daha çok postmodern sanatta olduğu gibi, varolan imgelerin sonsuz çoğaltımında, gittikçe yaşamla bütünleşen, yaşamın kendisi olan sanatta ve anti estetik arayışlarda gerekçelerini bulmaktadır. Başka ifadeyle, yaşamla sanat arasında fark kalmamışsa, yaşamın kendisi sanat olarak sunuluyorsa, ya yaşama sanat dememiz gerekiyor ya da sanatın yok olduğunu söylememiz gerekiyor. İşte bugün her iki düşüncenin de savunucuları yeterince bulunmaktadır. (Örneğin kozmetik cerrahinin, kültürün bedeni değiştirme gücüne, yarattığı güzellik kavramı ve anlayışına karşı çıkan performans sanatçısı Orlan, bedenine yaptığı operasyonlarla yüz yapısını değiştirmiştir. Bunun sanatsal bir eylem olduğunu bir an unuttuğumuzda bu eylem tam bir operasyondur/gerçek bir ameliyattır. Bu operasyonlardan birini de, katıldığı İstanbul Bienali’de gerçekleştirmiştir.)

Sanatın yok olduğu düşüncesi günümüzde önemli bir tartışmadır. Bu düşünce, sanatın malzemesinin değişiminden ve sanatsal eylemin farklılığından kaynaklanmaktadır.



DİKKAT

Bu dönemde dikkat çeken yönlerinden biri de Adorno ve Horkheimer’in geliştirdikleri kültür endüstrisi kavramının yerli yerine oturtulmasıdır. Küreselleşmeyle birlikte yapının kamuoyuna sunumunda önemli bir değişim yaşanmış; endüstri ürünlerinin sunumunda geçerli olan tüm kural ve yöntemler kültür sanat için de geçerlilik sağlamıştır. Jameson’un deyişiyle “Estetik üretim meta üretimiyle iyice bütünleşmiş” ve piyasa realitesine sonuna kadar bağlı kalmıştır. Bundan dolayı da çokuluslu sermaye, rekabet gücünü artırmak, kamuoyunda güvenilirliğini artırmak için sponsorluklarla sanatı desteklemeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da, inanılmaz derecede reklam ve tanıtım kampanyalarıyla dünya çapında etki yaratan ve izleyici toplayan mükemmel organizasyonlar ve etkinlikler (bienal, festival, konser gibi) gerçekleştirilmiştir. Öte taraftan bilişim teknolojisindeki gelişmeler, neredeyse tüm sanat alanlarını temelden etkilemiştir. Özellikle plastik sanatlar ve sinema bu dönemde çok önemli dönüşümler yaşamış ve adeta yeniden yapılmıştır. Dijital sanat, video sanatı ve bilgisayar müdahaleleriyle oluşturulmuş büyük prodüksiyonlar, bilişim teknolojisinin olanaklarıyla neler yapılabileceğini gösterir.

Plastik Sanatlar

70’li yılların sonlarında ortaya çıkan **Yeni Dışavurumcular** (neo-ekpresyonizm) asıl etkinliğini 80’li yıllarda gösterdi. Minimalist ve kavramsal sanata karşı resmi yeniden önemsenir kılmayı hedefleyen bu sanatçılar, öteden beri sanatın ötelemiş

olduğu, figür, cinsellik, sembolizm, tarihsel olaylar, mitoloji, anlatı, otobiyografi gibi temaları, büyük boyutlu tuvalerde kalın ve kaba fırça kullanımıyla, renk ve biçim yetkinliğini öne çıkararak eserlerini yapıyorlardı. Örneğin **Kiefer**, Almanya'nın tartışmalı geçmişi, Mezopotamya, Eski Ahit' gibi temalarla; **Baselitz**, alışkanlık ve beklentilerimizi altüst eden resimleriyle dikkat çekerler. Polke, Chia, Clemente, Cucchi, Fischl, Salle, Schnabel gibi sanatçılar bu anlayış içerisinde dikkat çeken diğer sanatçılardır.

Bu yıllar, anti-estetik de içeren yaklaşımların ve farklı disiplinlerin birarada var olduğu çoğulcu bir sürecin yaşandığı yıllardır. Bienallerin gösterim alanı olarak popülerleştiği, resim ve heykele alternatif olarak var olan yerleştirme, video, fotoğraf, performans ve deneysel üretimlerin gözde türler olarak başköşeye yerleştiği, **küratörlük** olgusunun daha çok konuşulmaya başlandığı ve üçüncü dünya ülkelerinin, ötekinin, yerel kimliklerin keşfedilmeye başlandığı yıllar olarak da bilinir. Yine sanatın anlamına dair sorgulamaların sınırlarının zorlandığı, sansasyonel, provokatif, şok edici, kısaca sanatçısının sanat dediği her şeyin sanat olarak kabul edildiği bir dönem olduğundan bahsedebiliriz. Bu dönemde sanat ile sanat olmayan arasındaki sınırlar iyice erimiştir. Bazı durumlarda bir şeyin sanat olup olmadığını anlayabilmek için birisinin yardımına ihtiyaç duyabiliriz. Ayrıca bu dönemde sanatçılar, hangi disiplinde yapıt üretirlerse üretsinler, kavramsal yaklaşımları, düşünsel boyutu, bağlamı ve anlamı öne çıkararak, geliştirdikleri eleştirel yaklaşımları önemsediği görülmektedir.

Bu dönem sanatçıları kimi zaman toplumdaki her tür ayrımcılığı, kimi zaman toplumun klişeleşmiş alışkanlıklarını, kimi zaman da toplumsal yapıyı belirleyen gösterge ve kodları yapıtlarında irdeleyerek, bunlara yeni anlamlar yükleyerek sorgulamışlardır. Bu anlamda egemen olan tüketim kültürü ve medya eleştirisi dikkat çekmektedir., **Barbara Kruger**'in medyanın dilini kullanarak, popüler kültürün yarattığı cinsiyet ayrımcılığını eleştiren işleri; **Jenny Holzer**'in tüketim kültürünün yarattığı birey tipine yönelik eleştirilerini, kendisine ait sözleri görünür kılarak sergilediği elektronik panoları; **Cindy Sherman**'nın farklı kimliklere bürünerek çektiği fotoğraflarla gerçek kimliğini belirsizleştirdiği eserleri; **Sherrie Levine**'nin erkek sanatçıların bilindik eserlerini kopyalayarak kendine maletmesi, tüketim kültürü ve medyanın güvenilirliğine, bilgiyi manipüle edebilmesine, önerilenin yapaylığına yöneltilmiş önemli eleştiriler olarak dikkat çekmektedir.

60'lı yıllardan sonra beden sanatı, happening, aksiyon, gösteri sanatı olarak ortaya çıkan ancak bugün performans adı altında değerlendirilen, çoğu zaman izleyici önünde gerçekleşen sanat türü yeni bir anlayış olarak dikkat çeker. Viyana Eylemcileri olarak bilinen **Herman Nitsch**, **Rudolf Schwarzkogler**, **Gunter Brus** başta olmak üzere sanatçılar kışkırtıcı, sansasyonel ve bedene yönelik sadomazistik eylemlerle gündeme oturur. Öte taraftan performans sanatının babaannesi olarak bilinen **Marina Abramoviç**, **Sterlach** ve **Orlan** da en etkili yapıtlarını bu yıllarda gerçekleştirir.

Yine Popüler kültür nesnelerini yeniden üreterek, kitsch olanı, banal olanı sanata dahil eden **Jeff Koons**; köpekbalıklarının ve diğer hayvan ölülerini kullanarak gerçekleştirdiği enstalasyonlarıyla **Damien Hirst**; gerçeklik duygumuzla oyun oynayarak realist aynı zamanda mekana sığmayan devasa heykelleriyle **Ron Mueck**; sponsorluk ilişkilerini eleştirel bir şekilde ele aldığı işleriyle **Hans Haacke** gibi sanatçılar ismi anılması gereken diğer önemli sanatçılardandır.

Resim 10.1

Jeff Koons, Michael Jackson



Edebiyat

Edebiyatta, büyük ölçüde postyapısalcı felsefenin dile dair ortaya koyduğu kuramsal çalışmalar etkili olmuştur. Dilin temsiliyetinin sorunsala dönüştürüldüğü yapıtlarda dil, gerçekliği temsil eden değil, onu yeniden kuran, çok anlamlılığa gönderme yapan, metaforik olana açık ve olanak tanıyacak şekilde kullanılır. Bu açıklıktan yararlanması beklenen okur, birçok anlatıdan oluşan, kurmaca ağırlığı olan romanın anlamını adeta kendisi üretir. Bu bağlamda, 'anlamı üreten okur', dolayısıyla da yorum önem kazanır. Metin, yazar tarafından bitirildiğinde, anlamının da tamamlanıp bitirildiği anlamına gelmez, tersine o hiçbir zaman tüketilip bitirilemeyen, her okumada yeniden üretilen, yeniden anlamlandırılan bir dil yapısına sahiptir. Yazarlar, çoğunlukla kendilerinden önceki anlatıların izini sürerler, onların parodisi sıklıkla yapılır. Böylece metinlerarası göndermeler söz konusu olur ki, bu da postmodern romanı, kapalı tek bir anlatıdan uzaklaştırarak farklı anlam dokusunun ve katmanlarının olduğu, yoruma açık bir yapıt haline getirir. Umberto Eco'nun *Açık Yapıt* isimli kitabı bu yaklaşımları kavramsallaştırır. Bu anlamda İtalo Calvino'nun *Bir Kış Günü Eğer Bir Yolcu*, Umberto Eco'nun *Gülün Adı ve Foucault'un Sarkacı* adlı romanları akla gelen ilk romanlardır. Öte taraftan mitoslarla gündelik yaşamın sadeliğini, karşıtlığını bütünleştiren Paul Auster; günümüz toplumlarında insanının yabancılaşmasını kara mizah ve düşsel yaşamı birleştirerek yapıtlarına yansıtan Thomas Pynchon; fantastik ve büyülü gerçekliği, kurguyu merkez alan bakışla John Barth yine bu tür eser veren yazarlar arasında yer alır.

Mimari

Mimaride günümüzde egemen olan anlayış, 1950'lerden itibaren modern mimarinin biçimciliğine getirilen eleştirilerle eklektik bir eksen de biçimlenen postmodern mimaridir. Bu anlayış, Robert Venturi'nin 1966'da "Mimarlıkta Karmaşıklık ve Çelişki" isimli kitabıyla belirginleşir. Venturi, mimarideki dekoratif bileşenlerin önemine ve mimarideki vazgeçilmezliğine vurgu yapar. Yine Michael Graves ve Frank Gehry gibi mimar-

Fotoğraf 10.5

Frank Gehry,
Guggenheim
Müzesi, Bilbao,
1997.



ların bu paralelde eleştirileri ve postmodern yapılar yapmaları, bu yeni mimari algının yayılmasını sağlamıştır. Bu mimari, eklektik bir anlayışı, önceki dönem üslup ve anlayışları aynı anda alıntılanması esasına dayanır. Bu mimarinin modern olandan ayrıksılaşan önemli yönlerinden biri de binaların kullanım amaçlarının ve bağlamının öne çıkmasıdır. İnsanın beklentisi, konforu ve rahatlığı önemsenmiştir. Böylece mimari de geleneksel biçimin sınırları zorlanmış; organik formlar daha çok kullanılmış; akışkan, yuvarlak ve devinim gücü yüksek mekânlar tasarlanmıştır.

Sinema

Bu dönem sineması, kuşku yok ki önemli dönüşüm geçirdi. Bu dönüşümün belirlediği esas nokta teknik altyapıyla, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle ve olanaklarının genişlemesiyle ilgilidir. Bu dönemde film sadece kamera çekimi ile yetinmedi, bazen bu çekimlere stüdyo sanal ortamında kurgulanmış özel efektler ve animasyonlarla müdahale edilerek filmler kurgulandı bazen de tamamen animasyondan oluşan prödüksiyonlar yapıldı. Örneğin çizgi film ve animasyon eksenli çalışmalarda, özellikle de teknik olarak mükemmel denilebilecek sonuçlar elde edildi. *Buz Devri*, *Shrek* bu animasyonların başında gelmektedir.

Teknik altyapı ve güçlü kurgusal yapı, ilginin dış dünyadan, algılara dayalı bir dünyaya doğru kaymasına yol açtı. Diğer birçok alanda olduğu gibi sinemada da gerçeklikle ilişkimiz sorgulanmaya başlandı. Gerçeklik sorununu 1999 yılında Andy ve Larry Wachowsky kardeşlerin üçleme olarak çektikleri *Matrix* gündeme getirdi. Filmde, insana yapay uyarılarla gerçek olmayan bir dünya gerçek gibi gösteriliyordu. Aslında bu film Baudrillard'ın simülasyon kavramının tam karşılığını oluşturuyordu.

21. YÜZYILA DOĞRU TÜRKİYE

Siyasal ve Sosyal Görünüm

Son 30 yılda Türkiye'deki değişime baktığımızda, öncelikle 12 Eylül Askeri Darbesi ve onu izleyen dönem öne çıkmaktadır. Gözaltıların, haksız yere polis kayıtlarına girenlerin, sakıncalı bulunarak işten çıkarılanların, yurttaşlıktan çıkarılanların, yurt dışında siyasi mülteci hakkı isteyenlerin, faili meçhul ölümlerin, yayını yasaklanan gazetelerin, sakıncalı bulunduğu için yasaklanan filmlerin, kitapların, dergilerin sayısı şaşırtıcı ölçüde kabarıktır ve ülkenin nasıl bir süreçten geçtiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Tabii bu dönemin nesnel tarihi yakın gelecekte belgeleriyle birlikte araştırmalara konu olacaktır.

Darbenin hemen ardından uygulanan liberal politikalar dönemin özelliğini belirleyen bir diğer önemli etkidir. Bu politikaların günlük hayata yansımada, neredeyse tüm alanlarda, özellikle gençler başta olmak üzere siyasal olandan uzaklaşılarak mesleki ve günlük hayatın gerekliliklerine kayılması analiz edilmeye değer ayrı bir sosyolojik ve tarihsel fenomendir. Ama gerçek olan şudur: Bireyin yaşama alanı daralmıştır; özgürlükler gerektiği biçimde kullanılamamaktadır. Hep değiştirilmesi gerektiğinden söz edilen Anayasa, kısmi değişiklikler dışında, büyük ölçüde yürürlükte kalmaya devam eder.

1983 seçimleriyle iktidara gelen Turgut Özal döneminde Türkiye, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisiyle tanışır. Uygulanan politikalar günlük yaşamı hızlı bir şekilde değişime uğratar: Birçok ünlü yabancı marka, ürün ülkeye giriş yapar. Bu ürünlerin çeşitliliği, kısa zamanda, tüketim arzusunu ve eğilimini artırarak tüketim kültürü ve alışkanlıklarını popülerleştirir. TRT'nin yanısıra özel televizyon ka-

nallarına ve radyolara izin verilir. Yabancı diziler, eğlence, yemek, sağlık ve “show” programları büyük ilgi çeker ve yeni yaşam alışkanlıkları kazandırır. Bu manzara içinde Türkiye’deki Türk-İslam Sentezi, Terörizm ve Doğu Sorunu tartışmaları ülkenin temel odak tartışmalarıdır.

Eğitim alanında ise serbest piyasa ekonomisinin ruhuna uygun olarak özel eğitim kurumları ve özel üniversiteler açılır. Üniversite sayısı hızla artar. Üniversiteler eğitim ve araştırma alanında evrensel standartları yakalayabilme yolunda çaba göstermekte ve bilimsel araştırmalar ve yayınlar alanında 80li yıllar sonrasında önemli gelişmeler kaydetmektedir.

Sanat Kültür

12 Eylül Darbesi, serbest piyasa, küreselleşme vb. kültür ve sanat üzerinde etkili olur. Örneğin, 12 Eylül darbesinin yarattığı travmalar, yerel kimlikler, kadın kimliği, ayırmacılık, öteki, medya, günlük yaşam ve popüler kültür gibi kavramlar farklı bakış açılarıyla müzik, edebiyat, şiir, sinema, plastik sanatlar gibi geniş sanat alanlarında ele alınmış, sorgulanmış ve sorunsallaştırılmıştır. 1980’lerden itibaren Bienal, Sanat Fuarları gibi büyük sergi organizasyonları, çok geçmeden, Ankara’da Asya Avrupa Sanat Bienali, İstanbul’da ise bugün hala devam eden İstanbul Bienali şeklinde ülkemizde, çağdaş sanatın önemli sunum ortamları olmuşlardır.

Bu sergiler aynı zamanda, ülkemizde geçikmiş olan 1960 sonrası sanat sorunlarının da tartışmaya başlamasına yol açmıştır. Ve bu yönde, özellikle 1990’lı yıllar, resim ve heykeli ötekileştiren video, fotoğraf, yerleştirme, performans ve disiplinlerarası sanatın öne çıktığı yıllar olmuştur. Bugün ise, disiplin sorunu yerine, dil sorunu, anlam ve kavramsal yaklaşımların öne çıkarak eleştirel bakışların önemsendiği görülmektedir. Bu anlamda öne çıkan sanatçılar şöyle sıralanabilir: Burhan Doğançay, Bedri Baykam, Ömer Uluç, Adnan Çoker, Halil Akdeniz, Sarkis, Ayşe Erkmen...

Edebiyat

Benzer değişimleri, edebiyat alanında da görmek olasıdır. Roman için de 80 sonrasında, tıpkı post yapısalcılarda ve postmodern romanda olduğu gibi, dil yapısının, dilin sorunlarının, yani anlatım biçim ve tekniklerinin öne çıktığını görmekteyiz.

Postmodern roman olarak tanımlanan nitelemelerin Türk romanına yansıyan özelliklerini bazı yazar ve romanlarda görmekteyiz: **Oğuz Atay**’ın “*Tutunamayanlar*”; **Orhan Pamuk**’un “*Cevdet Bey ve Oğulları*” ve “*Beyaz Kale*” ile başlayan yazı serüveni, *Kara Kitap*, *Yeni Bir Hayat* gelindiğinde tanınan çok okunan bir yazar olmuştur; artık dünya dillerine çevrilecektir. Bu arada yeni isimler de çok okunanların başını çeker. Bunlar arasında, **Latife Tekin**’in “*Sevgili Arsız Ölüm*”, yakın zamanda **Elif Şafak**, “*Mabrem*”, “Baba”; **Hasan Ali Toptaş** “*Bin Hüzünlü Haz*” ile Türk romanının kilometre taşı olmaya hak kazanırlar.

Resim 10.2

*Burhan Doğançay,
Geometrik Kapı,
1991.*



Sinema

Türk sinemasının 1990 sonrasında önemli bir değişim geçirdiği, yeni üslup, dil ve teknik arayışlar içine girdiği ve Yeşilçam sinemasından ayrıksılaşarak ikna edici bir yetkinlik kazandığı söylenebilir. Bunun önemli nedeni, bireyin dünyasına yönelen, onun çeşitlenen öykülerini, çok katmanlı bir gerçeklik buyutunda, sahicilikten ödün vermeden ele alan bir sinema olmasıydı. Bu dönemde ticari filmlerden ayrılan sanat filmlerinde bir zenginlik görülmüş; şiddetten korkuya, minimalist sinemadan deneysele birçok tarzda fil çekilmiştir. Çekilen bu filmlerde, eşcinsellik, milliyetçilik, etnik ve dinsel kimlikler, kadın ve erkek temsilleri, Doğu-Batı, aydın kimliği, askeri darbeler en çok işlenen konulardır. Önemli filmler arasında **Şerif Gören** ve **Yılmaz Güney**'in 1982 tarihli *Yol*'u, **Ömer Kavur**'un 1986 tarihli "*Ana-yurt Otel*", **Fatih Akın**'ın *Duvara Karşı*'sı ve **Nuri Bilge Ceylan**'ın 2002 tarihli *Uzak* filmi ve elbette diğerleri sayılabilir.

SIRA SİZDE



Bale sanatının ve koreografinin temel özellikleri nelerdir?

GÖSTERİ SANATLARINDA BAŞKALAŞIMLAR: Opera sanatı, sanatsal ve teknolojik yeniliklere rağmen birçok ülkede ancak devlet ya da özel sektör desteğiyle varlığını sürdürebilmektedir. Büyük prodüksiyonlar nadirdir ve ancak büyük festivaller vesilesiyle gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle Avrupa ülkelerinde opera eğitimi ve gösterileri cesaretlendirilmeye çalışılmaktadır. Buna karşın dans sanatı, özellikle kavram ve düşünceyi işleme amaçlı olarak önemli bir değişim gösterir. Postmodern sanatın havasına uyar.

Balenin değişmez kurallarına tepki olarak gelişen modern dans, her tür müzikle ve her tür koreografik adımla uyum sağlayarak, dansa yeni stillerin yaratılmasına (dans tiyatrosu gibi) öncülük eder. Beden, artık hareket alanını teatral anlamda genişleterek ifade alanını karmaşıktırır. İleri teknolojiler sayesinde (bilgisayar, laser ışık teknikleri, sahne performansının görsel dijital tekniklerle birebir uyumu, elektronik müzik tekniklerinin kullanımı, makyaj ve kostümde gerçekleşen olağanüstü değişim, vb.) sahne yönetimi şaşırtıcı tarzda başkalaşıma uğrar. Artık büyük prodüksiyonlar söz konusudur. Alman dansı ve yönetmeni Pina Paush, kadın erkek, doğu batı etkileşimi gibi konular çerçevesinde gerçeküstü diyaloglarla örülmüş, multi-medya sistemlerini de kullanan büyük yapımlar gerçekleştirir.

Amerikalı şair ressam ve tiyatro adamı Julian Beck ve eşi Judith Malina, 1947'de kurdukları Living Theatre (Yaşayan Tiyatro) ile, sıra dışı konuları içeren sıra dışı gösterileriyle ilgi odağı olurlar, siyasi konular işlemeleri baklarında soruşturmalara neden olur.

Bale ve modern dans yanında sirk gösterilerinin de popülerleşmesi dansı daha çekici kılar. 1990'lardan itibaren bazı koreograflar, dans hareketini performans sürecinde başka hareketlere dönüştürerek, hem dans adımlarını, hem sesli okumayı ya da uzun sürmeyen diyalogları, hem şarkı söylemeyi, hem videoyu ve nihayet hem de plastik sanatları bütünlüğü içinde birarada deneyerek yeni bir dans anlayışının "non-dance" öncülüğünü yaparlar.

Özet

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, 80'li yıllardan itibaren SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerinde önemli değişimler yaşanır: 1989'dan itibaren rejimler yıkılır, eski Halk Cumhuriyetleri çoğul demokratik seçim sistemini benimser, Berlin Duvarı yıkılır; Sovyet Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanır (1991). Avrupa Birliği, ortak bir Avrupa bayrağı ve parasına doğru yol alırken, Amerika Birleşik Devletleri 90'lı yıllarda tek süper-güç olur. Ama zaman içinde, tek kutuplu bir dünya görüntüsü, bugün, Rusya, Çin, Hindistan, AB ve Japonya'nın da ağırlık kazanmasıyla çoğulcu bir dünya düzeni izlenimi vermektedir.

11 Eylül 2001'de yaşanan terörist saldırı, hem uluslararası terörizm, hem ABD'nin prestijinin sarsılması, hem de Batı ve İslam karşıtlığı üzerine kurulan Medeniyetler Çatışması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, Irak, Yugoslavya, Afganistan, Filistin ve Ruanda'da da yaşanan savaş ve ayrımcılık, yeni dünya düzeninin yeni olmayan gerçekleridir. 1990 Birinci Körfez Savaşı, Irak'ın Küveyt'ten çıkarılmasıyla son bulur ama, Dünya ilk kez televizyonlardan naklen sanal bir savaş izlemiştir. 2003'te gerçekleşen İkinci Körfez Savaşı sonrasında, Irak parçalanmış; bir milyon sivil vatandaşını kaybetmiş, şiddet ve terör dönemi başlamıştır. Ortadoğu'da ise İsrail-Filistin sorunu, 90'lı yıllarda Filistin lideri Yaser Arafat'ın barış girişimleri, 2000'de Camp David Antlaşmasıyla çözüm için umut verse de, 2006'daki İsrail Lübnan Savaşı, ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla sona erer ama geride acılar bırakır. Eski Yugoslavya'da, Slovenya, Hırvatistan bağımsızlıklarını alırken, Bosnalı Sırp'lar büyük vahşi bir etnik temizliğe girişerek, 1995 yılına kadar binlerce Bosnalı müslümanı acımasız yöntemlerle öldürürler.

Küreselleşmeyi dünyamızı tümüyle kuşatan geniş modern bir enformasyon sisteminin varlığı ve bunun sonucunda ekonomik, teknoloji ve kültür, vb. alanlarda cereyan eden etki alanı olarak düşünmek gerekir. Küreselleşen dünyamızın büyük aktörleri arasında bulunan Birleşmiş Milletler, dünya barış ve güvenliği konusunda, insan hakları ihlallerinden, gıda ve sağlık sorunlarına kadar uluslararası sözleşmeler, kararlar, tavsiyeler hazırlayan büyük bir kuruluştur.

Küreselleşmeyle uluslararası ilişkiler ve bağımlılıklar artmış ve haliyle kendine özgü kültürler oluşmaya başlamıştır: metropol kültürü, fast-food, lüks tüketim, moda, kültür endüstrisi kurumları gibi. Ama aynı zamanda da küresel ısınma ve buna bağlı olarak eriyen buzullar, iklim değişiklikleri, büyük fırtınalar ve tsunamiler; kontrol edilemez izlenimi veren tüketme alışkanlıklarıyla artan çevre sorunları önüne geçilemez tarzda büyümektedir.

Yeni yüzyılın bir başka önemli olayı gıdadan giyime, sağlıktan teknolojiye yeni bilim ve teknolojilerin bulunması ve kullanılmasıdır. Bunlar arasında, bilişim, İnternet ve ileri teknolojiler, uzay araştırmaları, tıp ve tıp teknolojisi, genetik mühendisliği, nanoteknolojileri sayılabilir.

Sanat kültür alanında ise, 60'lı yıllardan sonra köktenci sorgulamalar ve değişim devam eder. Yeni Dışavurumculuk, Yeni Minimalizm önemsenir. Performans sanatı etkisini korur. Edebiyatta, büyük ölçüde postyapısalcı felsefenin etkileri sürerken, mimaride geleneksel biçimin sınırları zorlanır, akışkan ve devinim gücü yüksek mekânlar tasarlanır.

Sinema sanatı ise önemli dönüşüm geçirir. Bilgisayar ve elektronik teknolojisindeki gelişmeler film çekim, kurgu, vb. bütün teknikleri etkiler. Olağanüstü büyük prodüksiyon filmler yapılır.

Son 30 yılda Türkiye'deki değişime baktığımızda, öncelikle 12 Eylül Askeri Darbesi ve onu izleyen dönem öne çıkmaktadır. 12 Eylül darbesinin yarattığı travmalar, yerel kimlikler, kadın kimliği, ayrımcılık, öteki, medya, günlük yaşam ve popüler kültür gibi kavramlar farklı bakış açılarıyla müzik, edebiyat, şiir, sinema, plastik sanatlar gibi geniş sanat alanlarında ele alınmış, sorgulanmış ve sorunsallaştırılmıştır.

Kendimizi Sıneyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 20. yüzyılın sonunu belirleyen olaylar arasında **yer almaz**?

- a. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi
- b. Berlin Duvarının yıkılması
- c. Sovyet Cumhuriyetlerinin dağılması
- d. Doğu Bloku ülkelerinin demokratik seçim sisteme geçmeleri
- e. Liberalizmin kendini kabul ettirmesi

2. Aşağıdakilerden hangisi küreselleşmeyi en iyi şekilde açıklar?

- a. Dünyamızı saran geniş bir enformasyon sisteminin varlığı
- b. Bütün ülkelerin küresel kasabaya dönüşmesi
- c. Ekonomi ve ticaretin artması
- d. Uluslararası ekonomik ticari sözleşmelerin imzalanması
- e. Liberal ekonominin yaygınlaşması

3. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. ABD Fransa, İngiltere, Çin, Rusya olmak üzere beş daimi üyeden oluşur.
- b. ABD, Fransa, İngiltere, Çin, Rusya, Japonya olmak üzere altı daimi üyeden oluşur.
- c. Coğrafi bölgeye göre geçici üyeler seçilir.
- d. Daimi üyelerin veto hakkı vardır.
- e. Güvenlik Konseyi silahlı müdahale kararı alabilir.

4. Aşağıdakilerden hangisi küresel ısınmanın nedenleri arasında **yer almaz**?

- a. Sera gazları
- b. Buzulların erimesi
- c. İklim değişiklikleri
- d. Doğal afetler
- e. Küresel kültür endüstrisi

5. Aşağıdakilerden hangisi Ortadoğu'da İsrail-Filistin sorunu için umut verici bir olay olmuştur?

- a. 2006 İsrail-Lübnan Savaşı
- b. 2000 yılı Camp David Antlaşması
- c. İkinci İnfida
- d. Kopenhag Kriterleri
- e. BM Güvenlik Konseyi kararları

6. Aşağıdakilerden hangisi postmodern mimarinin özelliklerinden **değildir**?

- a. Eklektik bir anlayışın benimsenmesi
- b. Önceki dönem üslup ve anlayışların aynı anda kullanılması
- c. Geleneksel biçimin sınırları zorlanarak organik formların daha çok kullanılması
- d. Akışkan, yuvarlak, devrim gücü yüksek mekânlar tasarlanması
- e. Geleneksel mimarinin tamamen reddedilmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi dijital çağa özgü teknolojiler arasında yer **almaz**?

- a. Bilişim (informatics)
- b. Nano teknolojileri
- c. Genetik mühendisliği
- d. Elektronik teknolojisi
- e. Mültimedya (çoklu iletişim) teknolojisi

8. Aşağıdaki ifadelerden hangisi son dönem sanat etkinlikleriyle ilgili **değildir**?

- a. Performans sanatı etkisini sürdürmeye devam etmiştir.
- b. Yeni Dışavurumculuk Yeni Minimalizm, gibi akımlar doğmuştur.
- c. Sürrealizm sinema sanatında ilk kez etkili olmuştur.
- d. Postyapısalcı görüşler edebiyatı etkilemiştir.
- e. Anti-estetik anlayışlar gelişmiştir.

9. Aşağıdakilerden hangisi günümüz sinema sanatının büyük dönüşüm göstermesini sağlamıştır?

- a. Bilgisayar teknolojilerinin kullanılması
- b. Kamera ve çekim tekniklerinin gelişmesi
- c. Kurgu, ses, efekt, vb. alanda gelişen teknoloji
- d. Sanat topluma hizmet etmelidir görüşünün hız kazanması
- e. Sanal ortamların stüdyo gibi kullanılması

10. Aşağıdakilerden hangisi Türk sinemasının son dönem başarılı yönetmenlerindendir?

- a. Elif Şafak
- b. Nuri Bilge Ceylan
- c. Fazıl Say
- d. Orhan Pamuk
- e. Muhsin Ertuğrul

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “Yeni Bir Dünya Düzenine Doğru” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşme, Küresel Kültür, Yeni Yaşam Tarzları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Birleşmiş Milletler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşme, Küresel Kültür, Yeni Yaşam Tarzları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Yeni Savaşlar, Terörizm ve Ayrımcılık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Yeni Yaşam Tarzları, İnternet Kültürü” konularını yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Yeni Bilimler, Yeni Teknolojiler, Yeni İletişim Tarzları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “1980 Sonrasında Kültür ve Sanat” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Yeni Bilimler, Yeni Teknolojiler, Yeni İletişim Tarzları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlış ise “21. Yüzyıla Doğru Türkiye” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bazı tarihçi bilim adamları küreselleşmenin geçmişte de örnekleri olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, Helenlerin, Büyük İskender’in fetihleriyle İran’a kadar büyük bir alanda yerleşmeleri; İskenderiye Kütüphanesinde şaşırtıcı bir biçimde uzak kültürlerden Buda, İndus, Hint kitapları bulunması; Roma İmparatorluğunun olağanüstü büyümesi ve yönetim, hukuk sistemini işgal topraklarında yayması ve benimsetmesi; onuncu yüzyıldan itibaren Avrupa’da birçok ticaret yolunun açılması; Müslümanların İspanya’da (Endülüs Devleti) varlığı; Rönesans sonrası bütün Avrupa’nın yeniliklere sarılması, bilimsel buluşları takip etmesi; reform hareketleri sonrası Otuz Yıl Savaşlarıyla mezheplerin Avrupa’da yayılması örnek verilebilir.

Sıra Sizde 2

Geçmişte ortam dendiğinde aklımıza ilk olarak televizyon, sinema gelirken bugün aklımıza ilk olarak bilgisayar gelmektedir. Durmaksızın gelişen bilgisayar, günlük hayatımızın her ayrıntısına (alışveriş ve bankacılık işlemleri, e-devlet projeleri) girmiştir ve tasarımcılar, sanatçılar (plastik sanatlar, grafik, endüstri, iç mimari, vb.) uğraşlarını bilgisayarla hayata geçirmeye başlamışlardır. Bu nedenle, bilgisayar, günlük hayatın bütün alanlarından eğitim ve kültürlenme (dergi, gazete, televizyon, vb.), alanlarına kadar her yerde kullanım alanı yaratmış, bir bakıma hayatı yaşama alanı olmuştur.

Sıra Sizde 3

Bale, müzik eşliğinde dansla gerçekleştirilen ama aynı zamanda dramatik anlatımı da içeren bir sanattır. Her bale eserinin bir dramatik özelliği yani öyküsü vardır ve besteci bu öykünün atmosferine uygun beste çalışması yapar. Çaykovski’nin *Fındıkkıran* ya da *Kuşu Gölü Balesi* gibi. Koreografi ise dans sanatında adım tasarımı yani dans besteciliğidir. Koreograf ise, dansın kurgusunu, yapısını, adım düzenini yani hareket akışını tasarlayan ve bunun metnini oluşturan sanatçıdır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Antmen, Ahu, (2008), **20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar**, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Baudrillard Jean, (2003), **Simülakr ve Simülasyon**, Doğu Yayınları.
- Best, Antony, (2008), **Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl**, (çeviren : Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt) Yayın Odası, İstanbul.
- Bodur, Harun: **Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarih** (1900-1999), Ankara, Çağlar Yayınları.
- Kuspit, Donald, (2006), **Sanatın Sonu**, (Çeviren: Yasemin Tezgiden) Metis Yayınları, İstanbul.
- McLuhan M. (2001), **“Global Köy, 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler**, çeviri: B. Ö. Düzgören), Scala, İstanbul.
- Susan Buck, Morss (2007), **Küresel Bir Karşı Kültür**, (çeviren: Süreyya Evren) İstanbul, Versus Kitap.
- Yılmaz, Mehmet, (2006), **Modernizmden Postmodernizme Sanat**, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Sözlük

A

Aforoz: Hristian dininde bir kişinin (kral da olabilir) çoğu kez Papalık tarafından din dışı bırakılması.

Akantis: Yaban enginarı olan bu bitkinin motifleri, Eski Yunan ve özellikle Roma sütun başlıklarında kullanılmıştır.

Akropol: Yüksek tepe üzerine kurulan kale veya tapınak. (Akropolis sözcüğünün kısaltmasıdır).

Alt Kültür: Topumlarda grupların egemen kültürle ilişki içinde yaşadığı halde farklı yaşam tarzları geliştirdiği farklılık gösteren kültür.

Altar: Çok tanrılı inanışta kurbanların kesildiği taş mekan; sunak da denilmektedir.

Amfiteatro/Amfiteatr: Eski Yunan mimarisinde tiyatro. Romalılarda gladyatör savaşları için kullanılan bu tür mekanlar Kolezyum adını alır.

Amfora: Eski Yunanlılarda ve Romalılarda genellikle dibi sivri, ortası dar, ağız kısmı uzun olan ve içine şarap konulan testiler.

Apartheid: (Apartayd okunur), Afrika dilinde “ayırma, ayrımcılık” anlamına gelen bu sözcük Güney Afrika Cumhuriyetinin seçimle kabul ettiği ve yine zaman içinde seçimle pekiştirdiği (Beyazlar çoğunluktadır), 1948’den 1994’e dek uyguladığı ırkçı ayrımcılık politikasıdır. Zenciler uzun yıllar vatandaşlık haklarından yararlanamamıştır.

Araf: Cennet’le Cehennem arasında bulunulduğuna inanılan tepe; sanatta çok kullanılan bir motiftir.

Arasta: Osmanlılarda aynı işi yapan dükkânların bulunduğu alışveriş yeri.

Armoni: Müzik eserlerinde birden fazla sesin uyumlu kaynaşmasıdır.

Art-Nouveau: 19. yüzyıl sonlarında Avrupa’da, İngiltere ve Almanya kökenli, antik süsleme yerine bitkisel ve soyut süslemeyi tercih eden ve bunu el sanatlarının, mobilya vb. içine sokan yeni üslup anlayışı.

Âşık: Sazı eşliğinde şiir okuyan ve gerektiğinde türkü tarzında söyleyen halk edebiyatı ozanı.

Aydınlanma: İnsan aklının yol gösterici güveniyle, bilimsel keşiflerin ve felsefi eleştirilerin ışığında, insan bilincini bilgiyle aydınlatma çabalarıyla biçimlenmiş hem düşünsel, hem toplumsal bir harekettir.

B

Bale: Belli bir dans tasarımına bağlı olarak, dramatik ifadeyi dans adımlarıyla gösterime sunan dans sanatı; danslı sahne eseri.

Bani: Bir kurumu kuran ya da toplumsal işlevli bir işi yönlendiren ve yapan kişi.

Barok: Avrupa’da 17. ve 18. yüzyıllarda, mimari, müzik, edebiyat ve plastik sanatlarda, ayrıntıları abartıyla ama süslemeyle vererek ifade yaratmayı amaçlayan sanatsal akım.

Bedesten: Osmanlılarda kumaş, mücevher vb. değerli eşyaların alınıp satıldığı kapalı tarihî çarşı.

Bezeme: Genellikle hayvan bitki motiflerini geometrik formlarda sistemli bir tekrara dayanarak yapılan süsleme sanatı.

Bilgi Teknolojisi: Bilgisayar ve iletişimin olanaklarını kullanarak farklı biçimlerdeki bilgiyi oluşturmak, saklamak, üzere kullanılan teknoloji.

Bilinç Akışı: Bir romanda, bilincin bütün öğelerinin, yani algıların, hayallerin, fikirlerin, arzuların ve duyguların, aralarında hiç bir ayırım yapılmadan bütünsel olarak işletilmesi ve betimlenmesine dayanan teknik. Dostoyevski, James Joyce, V. Woolf gibi yazarlar uygulamıştır.

Bilişim: Her tür bilginin elektronik makineler aracılığıyla en hızlı şekilde işlenmesi, teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişimde kullanılması anlamına gelmektedir.

Bordür: Özellikle mimari yapılarda (kapı, pencere) ve el ve süsleme sanatlarında (halı, mobilya, pano) süslü ya da süssüz, girintili çıkıntılı, dar, uzun vb. kenar kısım.

Boule: Eski Yunanlılarda savaş, siyaset ve mali konularda önemli kararlar ve öneriler hazırlayan halk meclisi.

Burjuvazi: Avrupa’da Yeniçağda ticaret hayatındaki başarıyla yükselişe geçerek ekonomik ve siyasi yapılanmada güç sahibi olan kentli sınıf.

C-Ç

Cadı Avı: 14. ve 15. yy. Ortaçağ Avrupa’sında, salgın hastalıklar ve savaşlardan dolayı kötüleşen toplumsal hayatın, falcı, cadı, vb. izlenim veren masum insanlar yüzünden başlarına geldiği düşünülerek, bu insanların Papa’nın fanatik emriyle engizisyon mahkemelerinde işkence görerek öldürülmesi, yakılması gibi trajik ve dramatik süreçtir (on yıl sürmüş ve elli binin üzerinde masum insan katledilmiştir); Cadı Avı deyimi, ABD’de 1950’li yıllarda senatör McCarty’nin başlattığı sosyalizm sempatisini olan aydınları, Hollywood aktörlerini, yazarları, yönetmenleri hedef alan ve on yıl süren sindirme, gözaltına almaya dayanan istihbarat politikası için de kullanılmıştır.

Çini: Duvar kaplamada ve kap kakak yapımında süs olarak da kullanılan, mineli, saydam olmayan seramik çalışması.

Çivi Yazısı: Sümerlerin kullandığı çivi şeklinde hat düzenlemesinden oluşan yazı çeşidi. Kil levha üzerine yazılır ve bu levhalara "tablet" denirdi. İlk tarihi arşivler, Hitit ve Asur kültürlerinde tabletlerle oluşturulmuştur.

Çokkültürlülük: Toplu yaşam ortamında farklı dillerin, inançların, alışkanlıkların ve uygulamaların birbirinden beslenerek kaynaşmış tarzda buluşması, yanyanalığıdır.

Çoklu Ortam: Görüntü (imaj), grafik, çizim, ses, video ve animasyonların bilgisayarda gösterilmesi, dosyalarda saklanması, bilgisayar ağından iletilmesi ve sayısal olarak işlenmesiyle ilgili kavram; mültimedya da denmektedir.

D

Dergâh: Tarikat ayinlerinin yapıldığı mekân, tekke.

Diva: Seçkin bayan opera şarkıcılarına verilen ad; *prima donna* da denir; Leyla Gencer bu ünvanı almıştır.

Dük/Düklük/Dükahlık: Bir krallık içinde en büyük toprak parçası; bu toprakları krallığa bağlı olarak yöneten ise Dük'dür. (Venedik Dükü)

Dünya Kültür Mirası: UNESCO tarafından insan dehasının ürünü eserler, belli bir tarihsel zaman diliminde, mimari, teknoloji ve sanat eserleri olarak, insani değeri olan nesneler ve etkileşim özelliğine sahip kentler (İstanbul, Kapadokya, Brugge, Paris, Dubrovnik gibi), tarihsel arkeolojik mekânlar, (Nemrut, Mostar Köprüsü, Altamira Mağarası gibi), doğal peyzajlar (Pireneler'de Mont-Perdu, Ağrı Dağı, Rus-Polonya sınırında Bialowieza Ormanı gibi) yaşayan ve kayıp uygarlıkların izlerini taşıyan kültürel gelenekler (kaybolmaya yüz tutan etnik diller, dialektler) koruma altına alınması amacıyla Dünya Kültür Mirası listesi oluşturulmaktadır.

Dünyanın Yedi Harikası: Mısır Piramitleri; Babil Asma Bahçeleri; Efes Artemis tapınağı; Halikarnas (Bodrum) Mozolesi; Olimpia'da Zeus Heykeli; İskenderiye Feneri; Rodos Heykeli;

E

Endüljans: Kilisenin bağışlanmayan dini günahları bağışlaması.

Estetik: Güzel duyu bilimi; güzelliği, akıl ve duygu birlikteliğinde yorumlayan duysal mantığa dayanan bilim.

Etrüskler: Kuzey İtalya'da Demir Çağında kurulduğu düşünülen kültür.

F

Fasad: Bina cephesi, cephe yüzü anlamında Fransızca (façade) kökenli mimari terim.

Fast-food: Ayak üstü hazır besinlerle beslenme.

Feodalizm: Avrupa Ortaçağında toprak ve mülk hâkimiyetine dayalı derebeylik sistemi.

Fief: Avrupa Ortaçağında saray aristokrasisinin vasallara (kendisi başına hükümdar olmayan ancak başka bir hükümdara bağlı olarak hükmeden sınıf) verdiği toprak

Figür: Plastik sanatlarda betimlenen gerçek ya da hayal ürünü her şey.

Fresko/Fresk: İtalya kökenli, taze kireç sıva üzerine yapılan ve oldukça zor bir sanat olan duvar resmi.

Fütürizm: Geçmişle ve geleneklerle bağlı sanatı reddederek, endüstri ve makineleşmeyle gelen modernizmi ve hareketi odak çalışma noktası seçen sanat akımı (1910-1930 yılları),

G

Gotik: Avrupa Ortaçağında (12. ve 13. yy.) mimari, (kilise ve katedraller) resim ve heykelde ortaya çıkan ve görkemli bütünsel yapı oluşturma anlayışına dayanan sanatsal üslup.

Gregoryen Takvim: 16.yüzyılda Papa Gregoire'in artıyıla ilgili düzenlemesiyle doğan takvim.

Gülbank: Yeniçerilerin hep bir ağızdan yaptıkları dua ve ant.

Gymnasium: Eski Yunan'da gençlerin spor eğitimi aldığı ve sportif etkinliklerini gerçekleştirdikleri yapı.

H

Hades: Antik Yunan'da yeraltı tanrısı; günümüzde yeraltı dünyasını simgeleyen terim.

Hat Sanatı: Arap harfleriyle yapılan İslam ve Osmanlı yazı sanatı.

Hellenizm: Büyük İskender'in Helen İmparatorluğu döneminde sahip olduğu tüm topraklarda yaymak istediği Eski Yunan'a özgü toplu siyaset ve kültür politikası.

Hisar: Şehirlerde surlar ve kulelerle çevrili alan.

Hiyeroglif Yazı: İnsan ve nesne sembolleri kullanılarak yaratılan Mısır yazı çeşidi.

Höyük: Eski yerleşim merkezlerinin (kentlerin) zaman içinde yapı katmanlarının üstüste binmesiyle oluşan tepelik sit alanlar.

Hümanizm/Hümanizma: İnsanı temel alan ve insanı bir değer olarak dinsel düşünce ve inancın ötesinde merkeze yerleştiren Rönesans dönemi düşünsel eğilim.

Hünkâr Mahfili: Osmanlı Camilerinde padişahların namaz kıldıkları özel mekan.

İ

İkon: Hristiyanlıkta, İsa peygamberi, Meryem'i ve Azizleri betimleyen resimler.

İşçi Sınıfı: Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan fabrika, imalathane vb. iş yerlerinde el emeğiyle ücretli çalışan toplumsal kesimin, Marksist anlayışla örgütlenmesi sonucunda oluşan yeni toplumsal sınıf.

İzlenimcilik: Resimde renk ve boya anlayışına dayanarak çizgi ve klasik inşa anlayışını benimsemeyen, doğadaki görüntüleri bir an (instant) içinde edinilen izlenimle hareketliyle birlikte vermeyi hedefleyen ve buna göre bir resim tekniği geliştirerek sanatta modernleşmeye öncülük eden sanat akımı, (empresyonizm de denmektedir).

J

Jakobenizm/Jakobenlik: Fransız Devriminin etkili grubu jakobenlerden kalan bu terim, bugün siyasi literatürde aşırı siyasal radikal görüşlere bağlı olarak “tepeden inmecilik” anlamında kullanılmaktadır.

Jironden: Fransız Devriminde ismini geldikleri coğrafi bölge (Gironde) alan siyasi grup.

K

Kaligrafi: Güzel el yazısı sanatı. Hattat yazısı.

Kalvinizm: İlkelerini Calvin’in hazırladığı mezhep. Anglikanizm geniş ölçüde kalvinizmin etkisi altındadır.

Kapitalizm: Yeniçağda sömürgeleştirmeye birlikte, ticaret ve üretimde sermaye birikimine sahip sınıfın oluşturduğu ekonomik yapılanmadır.

Karolenj Sanatı: Avrupa Ortaçağında, 9. ve 10. yy. dönemi mimari ve resim sanatı. (Aachen Katedrali gibi).

Karşı Kültür: Egemen kültürle ve onun değerlerine karşı geliştirilen yaşam tarzlarının oluşturduğu kültür; Hippi kültürü gibi.

Katolik: Vatikan Papalığına bağlı Hristiyanlık mezhebi.

Kavramsal Sanat: Sanatın temel malzemesini kavram, yani düşüncenin zihindeki tasarımı olarak kabul eden post-modern sanat anlayışı.

Kent Devleti: Genelde merkez dini yapı (Tapınak) olmak üzere, bunun etrafında şekillenen ve yakınındaki küçük yerleşim birimlerini de içine alan siyasi, ekonomik iktidara sahip yönetim.

Kervansaray: Ticaret yolları üzerinde inşa edilmiş, yüksek duvarlı, korunaklı, ahır, yatakhane, avlu, dükkan, nalbant, yemekhane, vb.bölümler içeren büyük yapılar.

Kitsch: (“Kiç” okunur); Sanatta var olan tarzların kötü kopyası; sanat değeri olmayan, ticari kaygılarla üretilmiş sıradan ürünler için kullanılan Almanca terim.

Klasik: Sanatın bütün dallarında ideal bir güzellik anlayışından hareketle, ölçü ve düzene dayalı üslup genel anlamda “klasik” olarak tanımlanır; her zaman beğenilen ve kalıcı olan örnek eser.

Klasisizm: 17.yüzyılda Fransa’da belli kurallarıyla ortaya çıkan sanat akımı.

Kompozisyon: Sanatın birçok alanında, parçaların bir bütün içinde uyum oluşturacak tarzda düzenlenmesi.

Konçerto: Klasik Batı Müziğinde orkestra eşliğinde, genelde bir sanatçının (örneğin piyanoda İdil Biret’in çalması gibi) ama eserin özelliğine göre birden fazla sanatçının (ikili piyano ya da, keman, flüt, trompet, vurmali, vb. olabilir) yorumladığı müzikal eser.

Konsül: Roma Devletini yönetmek için seçilen iki üyeden her birine verilen ad.

Kontur: Özellikle resim sanatında bir figürün kenar çizgileri, (izlenimci ressamalarda konturlar eriyip gidermesine kaybolur).

Koreografi: Dans sanatında dans tasarımı, dans adımı tasarım sanatı; koreograf ise bu sanatı icra eden dans bestecisi, dans adımı tasarımcısı.

Kozmopolit: Genellikle, bir kişi ya da bir yerin (yerleşim merkezi, bir sivil kuruluş) ulusal niteliklerini yitirerek evrensel kültür etkileri taşıması; kozmopolitan da denir.

Kûfi Yazı: Arap yazısının dik, köşeli, sert çizgili yazılan eski biçimi.

Kübizm: Picasso ve Braque’in öncülük ettiği (1910’lı yıllar) figürleri geometrik anlatımla veren, perspektif ilkesini yok sayarak üç boyutlu inşa estetiğini benimseyen sanat akımı.

Külliye: Selçuklularda ve Osmanlılarda bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü.

Kültür Endüstrisi: Kültür ürünlerinin (sinema, müzik, kitap basım ve yayını) kitlesel dolaşıma açılan bir metaya dönüşmesiyle kültürün endüstri olması şeklinde düşünülmelidir.

Kültürel Miras: Bkz. Dünya Kültür Mirası

Kültürleşme: Farklı iki kültürün karşılıklı etkileşime girmesi sonucu oluşan kültürlenme biçimi. Keşifler sonrası Avrupa kültürüyle Amerika Yerli Halk Kültürünün etkileşimi gibi.

Künbet: Daha çok konik ve piramit şeklinde inşa edilen Türk Selçuklu mezarı. (Kümbet de denmektedir).

Küreselleşme: Bütün dünyayı kuşatan çok geniş kapsamlı bir enformasyon sisteminin varlığı ve etkisi, kitlesel tüketim modellerinin tüm dünyayı sarmalaması, kozmopolit yaşam tarzlarının gelişimi ve uluslararası spor, sanat, fuar etkinlikleri, dünya turizminin yayılması, ulus devletlerin egemenliğinin zayıflaması, bütün gezegeni tehdit eden ekolojik krizin farkına varılması, sınır tanımayan ekonomik ve ticari etkileşimin hızlanması olarak düşünülmelidir.

L

Lale Devri: III. Sultan Ahmet döneminde Avrupa Barok Sanat etkisinde süsleme ve eğlence hayatında lale kullanımıyla ünlenen, kökeninde Osmanlılarda ilk Batı etkisinin başladığı dönem, (1711-1730).

Latium: Eski Roma'da ilk yerleşim bölgesi. Bu bölge insanları Latin adıyla anılacaktır.

Liberalizm: Serbest piyasa ekonomisine ve girişimcilğe dayalı olarak özgürlüklerin kullanımında sınır koymayan, devletin siyasal ve ekonomik etki gücünü aza indirmeyi hedefleyen siyasal ve ekonomik anlayış.

Litografi: 18. yy. sonlarında ortaya çıkan ve yağlı emen özel bir taşın önce perdahlanarak yağlı kalem ve mürekkeple resim çalışması yapıldıktan sonra kurumaya bırakılarak bir dizi zorlu kimyasal işleme tabi tutarak resmin baskısını almaya dayanan sanat; taşbaskı sanatı.

M

Madalyon: Çember ve oval şekilde özel çalışılan büyük madalya. Mimaride 16. yy'dan itibaren evlerin cephesine de asılmıştır.

Makam: Klasik Türk Musikisinde ses dizilerini yani gamları belli kurallara göre kullanarak bir müzik parçasını ya da şarkıyı işleme biçimi.

Manastır: Kesişlerin, rahip ve rahibelerin dini inanç amaçlı kaldıkları mekânlar.

Medrese: İslam kültüründe (Selçuklular ve Osmanlılar da dahil) genelde islami ilahiyat bilimlerinin ve yer yer öteki bilimlerin de eğitiminin verildiği kurumlar.

Melodi: Değişik yüksekliklerdeki ses perdelerinin belirli bir süre içinde art arda birbirine bağlanıp anlam kazanmasıyla oluşan ses çizgisi; ezgi.

Menderes/Meandre: Nehir akışının kıvrımlığını ifade eden terim, aynı zamanda kıvrımlı şeritleri içeren bir süsleme motifi olarak da kullanılır.

Merkantilizm: 17. yüzyılda ülke refahını ve ekonomik gücünü deniz aşırı ticaretle kazanılacak altın gümüş gibi değerli madenlere ve bunların işletilmesine bağlayan iktisadi düşünce.

Metropolit: Hristiyanlıkta Ortodoks mezhebinde ruhanî reis.

Mezolitik Dönem: Orta Taş Çağı.

Mezopotamya: Dicle Fırat nehirleri arasındaki bir zamanların verimli topraklarına ve ilk medeniyetlerin doğuşuna ev sahipliği yapan bölge.

Minimalizm: Mimaride, plastik sanatlarda ve edebiyatta, post-modern dönemde, sanatta karmaşık ifade yerine yalnlığı ve yalın düşünceyi benimseyen ve buna bağlı olarak da ayrıntı ve karmaşıklığı reddederek aza indirgenmiş bir form ve malzeme kullanan sanatsal görüş; minimal sanat.

Minyatür: Kökeni Doğu Kültürlerine ve Eski Mısır'a dayanan, Osmanlılarda büyük bir gelişim gösteren, perspektif ve derinlik tekniğini kullanmayan ve özellikle kitap resmetme amaçlı bir sanattır. Doğu kültürlerinde, Mehmed Siyahkalem'in eserlerindeki gibi papirüs rulolarında da rastlanmaktadır. Görsel zenginlikleri yanında tarihsel arşiv ve belge değerindedir.

Mitoloji: Efsane bilimi. Dünya efsanelerinin yer aldığı bütünün genel adı. Dünyanın yaratılışına dair masalsı öyküler içerir; bilimin var olmadığı bir döneme dayandığı için ilköğüllara özgü belge niteliğindedir.

Mozaik Sanatı: Siva yapılan bir zemin ya da yüzeye, süsleme amaçlı, figüratif de olabilen, yanyana renkli taşlar veya cam parçalarıyla yapılan resim sanatı.

Mozole/Anıtmezar: Genellikle taş, mermer, vb. yapılan yüksek görkemli anıtmezar.

Mukarnas: Mimaride yapının iç kısmında üst yüzeyinde bulunan genelde prizma biçimindeki süsleme.

Mumyalık: Selçuklu kümbetlerinde ölen kişilerin mumyalanarak konulduğu bölüm.

N

Nakkaş: Minyatür yapan ressam.

Neolitik Dönem: Yeni Taş Çağı ya da Cilalı Taş Devri. İnsanların ilk kez toplu yaşama ve tarım düzenine geçtikleri dönem.

Notasyon: Müzik yazısı, müziği notalardan hareketle belli kurallara ve ilkeler çerçevesinde yazma, tasarlama ve planlama sistemi. Notalar 1980'lere kadar el emeğiyle yazılıyordu, bugün bilgisayarlarla yazılmaktadır.

O

Oligarşi: Siyasal gücün azınlığa ya da küçük bir gruba ait olduğu yönetim.

Opera: Orkestra eşliğinde, şan sanatı tekniğiyle sergilenen ve dramatik yapı da içeren müzikli sahne eseri.

Ortodoksluk: Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlığın Doğu'da doğan mezheplerinden. Rum Ortodoks Kilisesine bağlı olanlara Ortodoks denmektedir.

P

Papirüs: Mısır'da Nil nehrinde yetişen bir saz türünün kağıda benzer hale getirilmesi sonucunda elde edilen yazı yazma nesnesi.

Patrici: Roma Devletinde yerel aristokrasi.

Plebe: Roma'da aşağı tabaka halk.

Polis: Antikçağ'da Yunan kentlerine verilen genel isim. Hierapolis gibi.

Pontif/Pontiflik: Romalılar döneminde imparatorların taşıdığı büyük dini liderliğe işaret eden terim; Papalık döneminde aynı ünvanı papalar kullanmıştır.

Pop-Art: İngiltere ve ABD’de 1960’lı yıllardan itibaren tüketim nesnelerini, popüler nesneleri ve kimlikleri, şablon baskı, boya tabancası, baskiresim, vb. tekniklerle çalışarak endüstri ürünlerini resim gibi kullanan sanat anlayışı.

Portal: Büyük mimari yapıların ön cephesindeki anıtsal kapı.

Prehistorya: Yazının icadından önceki dönemi içeren tarih öncesi anlamındaki sözcük.

Proletarya: Sanayileşmeyle birlikte kentlerde oluşan emekçi kesim.

Protestan: Papalık Roma Kilisesinden 16. yüzyılda ayrılan kiliselerin benimsedikleri mezhep. Alman Luther King’in öncülüğünde Luthercilikle başlamıştır.

R

Reform Hareketi: 16. yüzyılda Katolik kilisesinin önüne geçilmez iktidarına karşı girişilen hareket. Kilise kendisini yenilemek, ıslah etmek durumunda kalacaktır.

Ritim: Müzikte en az iki sesin art arda gelmesi.

Rokoko: Barok sanatın görkemli ama hantal anlayışına incelelik katan, süsleme ve ayrıntıyı benimseyen üslup.

Roman Sanatı: Ortaçağ Avrupa Sanatının ik evresi (10.yy.); mimaride, sağlam ve süsten uzak kilise yapısıyla kendini gösterir. Edebiyatta ise roman yazma sanatının bütünü içeren ifade.

Romantizm: Aydınlanma döneminde akılcılığa paralel olarak duyguların da öne çıkmasına öncülük eden, “ben” anlamıyla, hayal gücünün ve düşselliği işlemesiyle tüm sanat dallarında, özellikle müzikte (Chopin, Schubert, Schumann Romantik bestecilerdir) etkili olan sanat akımı.

Ruhban Sınıf: Hristiyanlıkta Kilisenin tüm maddi (toprak ve mülk yönetimi) ve manevi (kul, tanrı ilişkileri) düzenini belirleme ve tanımlama yetkisine sahip sınıf. Günümüzde raahipler vb. dini görevliler anlamında kullanılmaktadır.

Rûmi: Anadolu Selçuklularında görülen bitki (filiz ve yaprak) ve hayvan (aslan gibi) motiflerini kullanarak yapılan zengin içerikli süsleme.

S-Ş

Sema: Mevlevi dervişlerinin ney, vb. çalgı eşliğinde ellerini iki yana açıp dönerek yaptıkları ayin. Sema ayinlerinin yapıldığı mekâna Semâhane denir.

Senato: Roma devletinde, üyeleri belli kurallara göre konsüller tarafından seçilen meclis.

Serf: Feodal dönemde derebeylerinin sahip olduğu toprağı işleyen belli bir vergi sistemine bağlı köylü kesim.

Sikke: Ticaret ve alışverişte ödeme aracı olarak kullanılan ve değeri onu basan devlet tarafından belirlenen resmi küçük madeni parça.

Soyut Sanat: Doğa ve gerçek nesne görüntülerini kullanmayı reddederek sanatsal ifadeyi sanatın kendi olanaklarıyla (kompozisyon, renk, çizgi, boyut, kütle, vb.) kurmayı hedefleyen sanat anlayışı. Kandinsky soyut sanatçıdır.

Sömürgecilik: Bir ülkenin bir başka ülke üstünde baskı kurarak ya da onu egemenliği altına alarak doğal zenginliklerini ve kaynaklarını çıkar amaçlı kullanma siyaseti.

Sürrealizm: Hayal dünyasıyla gerçek dünyanın birbirinden ayıramaz olduğu savıyla içiceliğini "gerçeküstü" olarak tanımlayan; rüya, kabus, tılsım ve ezoterik bilimleri sanatın temel esin kaynağı olarak benimseyen sanat akımı, “gerçeküstücülük” de denmektedir.

Şaman/Şamanizm: Özellikle Orta Asya Türki kültürlerde, ruhlara insanlar arasında iletişim kurduğuna inanılan ve bu iletişimi trans hale geçerek gerçekleştiren dini kişilik. Şamanizm ise bu toplulukların inanç sistemidir.

Şan Sanatı: İnsan sesinin niteliğine bağlı olarak (soprano, alto, vb.) şarkı söyleme sanatı.

T

Tablet: Bkz. Çivi Yazısı.

Tasavvuf: İslam dininde varlığın birliği ve Tanrının niteliği anlayışına dayalı dini ve felsefi düşünce tarzı.

Tevrat: İbranilerin kutsal kitabı olan Eski Ahit.

Tiran: Eski Yunan’da tek başına siyasal iktidara sahip olan yönetici.

Toplumsal Sözleşme: Fransız filozof Jean Jacques Rousseau’nun aynı isimli kitabına konu olan bu kavram, toplumun tüm üyelerinin birliğiyle kurulan siyasal yapı, yani “Devlet ve bireyin özgürlüğünü gerçekleştirebileceği düzen arasında karşılıklı bir yükümlülük olmalıdır” düşüncesine dayanır.

U-Ü

Uruk/Ur: Mezopotamya’da ilk kent devletleri.

Usul: Geleneksel Klasik Türk musikisinde kullanılan ritm kalıpları.

V

Varoluşçuluk: Varoluşun insanın maddi özünden önce geldiğini ve insanın var olduktan sonra kendi özünü yarattığını ve insanın kendi özgürlüğünün bilincine varmasının hayatın saçmalığını hissetmekle mümkün olduğunu savunan düşünsel akım.

Vasal: Avrupa Ortaçağında kendi hükümdar olmadığı halde bir hükümdara bağlı olarak iktidar gücü olan yönetici.

Virtüöz: Herhangi bir müzik eserini ustalıkla yorumlayan, teknik ve yorumlama becerisi yüksek, kendine özgü stili olan sanatçı.

Y

Yapısalcılık: Özü bakımından, dil bir biçimdir ve dil bir “göstergeler sistemidir” düşüncesinden yola çıkarak dilde ses ve düşüncenin birbirinden ayırlamayacağını ve bir nesnenin ya da bir olgunun yapısının “bağlı bulunduğu düşünülen toplumsal tarihsel özellikleri içinde değil, kendi içinde ve parçalarının karşılıklı konumuna göre kavramak” olduğunu ileri süren bilimsel düşünce.

Yeni Dalga Sinema Akımı: Sinemada klasik film formunu reddederek, yeni görsel kamera teknikleri ve sinematografik anlatımlarıyla, F. Truffaut, J.L.Godard gibi yönetmenlerle, Fransa toplumunun yaşadığı toplumsal ve dönemsel değişimi işleme teknikleriyle öne çıkan yönetmen odaklı sinema sanatı akımı.

Yeni Gerçekçi Sinema Akımı: İkinci Savaş sonrası İtalya’da Amerikan salon filmlerine tepki olarak toplumsal konuları ve bu çerçevede insanı ruhsal kimliğiyle de anlatmayı hedefleyen ve film teknikleriyle ve Fellini, Visconti, Antonioni gibi yönetmenleriyle dünya sinemasına yön veren akım.

Z

Zaviye: Osmanlılarda küçük tekkeler; cami, ibadet yeri.

Ziggurat: Sümerlerin, dört köşe planlı, katlar halinde yükselen, tapınak ve başka amaçlarla da (rasathane gibi) kullanılan yüksek yapıları.